సింహ సేనాపతి

(నవల)

మూలం:

మహాపండిత రాహుల్ సాంకృత్యాయన్

అనువాదం:

గద్దె లింగయ్య

విశాలాంధ్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్
చంద్రం బిల్డింగ్స్ :: విజయవాడ—4

ప్రచురణ నెం. 815

ప్రథమ ముద్రణ : జులై '56

ద్వితీయ ముద్రణ : ఫిబ్రవరి '76

వెల : రు. 9-00

ము ద్ర ణ :

స్వతంత్ర ఆర్ట్ ప్రింటర్సు.

విజయవాడ - 520004 - ఫోన్ నెం. : 75302

సింహ సేనాపతి

భూమిక

'బ్రతకడంకోసం' తర్వాత యిది నా రెండో నవల. అది క్రీ. శ. యిరవయ్యో శతాబ్దాన్ని గురించి; యిది క్రీ. పూ. అయిదో శతాబ్దానికి సంబంధించినది. నేను మానవ సమాజారంభ దశనుండి నేటివరకు జరిగిన వికాసాన్ని గూర్చి యిరవై కథలు (ఓల్గా నుంచి గంగవరకు) గా వ్రాయాలనుకొన్నాను. వాటిలో ఒకటి బౌద్ధయుగానికి సంబంధించినది. వ్రాయటానికి పూనుకున్నప్పుడు అన్ని విషయాలను కథలో యిముడ్చుట కాని పనిగా తోచింది. అందువల్లనే 'సింహ సేనాపతి' నవలారూపంలో మీ ముందుకు వస్తోంది.

'సింహ సేనాపతి'కి సమకాలిక సమాజాన్ని చిత్రించటంలో నేను చారిత్రక కర్తవ్యాన్ని, ఔచిత్యాన్ని పూర్తిగా పాటించాను. పాలీ, టిబెట్, సంస్కృత సాహిత్యాల్లో - ముఖ్యంగా జైన సాహిత్యంలో ఆ కాలపు ప్రజాస్వామికాలకు సంబంధించిన వివరాలు కొంతవరకు లభించుతున్నవి. నేను వాటిని వుపయోగించటానికి ప్రయత్నించాను. ఆహార - పానీయాల్లో, ఆచార - విహారాల్లో యెన్నో విషయాలు నేడు భిన్నంగా కన్పించుతాయి; కాని, ఆ భిన్నత్వము ప్రాచీన సాహిత్యంలో వ్రాయబడివున్నదే.

సెంట్రల్ జైల్,
హజారీబాగ్,
27—5—'42.

రాహుల్ సాంకృత్యాయన్.

ప్రవేశిక

వైశాలి ప్రజాతంత్రాన్ని గూర్చి వ్రాయబడిన వివరాలు చాలకొద్ది. నాకు వాటిని చదువుతూంటే మరికొంత తెలిస్తే బావుండు ననిపించేది. నా మిత్రులలో కొందరు భూత - ప్రేతాలను నమ్మేవారున్నారు. మరణించిన వారి ఆత్మలు శరీరాలను వదలి ప్రేతలోకంలో మన చుట్టూ తిరుగుతూ వుంటాయనీ, వాటితో మాట్లాడే మహానుభావు లున్నారనీ వారి విశ్వాసం. అసలు ఆత్మ యందే నమ్మకంలేని నాకు మరి ఆ ప్రేతాత్మలయందు, వాటి లోకంపైన విశ్వాసం యెలా వుంటుంది? అయినా హరసూరామ్ బ్రహ్మ నారాధించే బాబూరామదాస్ గౌడ్‌ను పరీక్షించడానికి నేను దీని కొక అవకాశంగా తీసుకున్నాను. వైశాలి ప్రజాస్వామికానికి చెందిన కొన్ని పేర్లు ఆయనకుచెప్పి వారిలో ఎవరినైనా పిల్చి వైశాలి ప్రజాతంత్ర చరిత్రను గూర్చిన వివరాలు తెలుసుకోమన్నాను. అలా చేస్తే యికనుంచి నా కలం ఆయన ప్రేతవిద్యను గూర్చి తీవ్ర ప్రచారం సాగించుతుందన్నాను. కాని, ప్రేతాత్మ కల్లబొల్లి మాటలు వాగితే నావద్ద గీటు రాయి వున్నదనే సంగతి జ్ఞాపకం వుంచుకోమని హెచ్చరించాను. అందుకు గౌడ్‌జీ యేమేమిటో చెప్పుకొచ్చాడు. తుద కాయన మాటల సారాంశం 'భూత ప్రేతవిద్య గ్రుడ్డివాళ్ళు, ధనవంతుల కోసమే'నని తేలింది. భూత వైద్యము ప్రేత విద్య ఎలాంటి బూటకాలో చెప్పటానికే యిక్కడీ విషయాన్ని తెచ్చాను.

కొన్ని సంవత్సరాలకు - గౌడ్‌జీ జీవితం చాలించిన తర్వాత - ఒక అసాధారణ విషయం జరిగింది. బాల్యంనుంచి పేద రైతుకుటుంబీకులైన నా తలిదండ్రుల కట్టి సామర్థ్యం లేకపోయినా - నన్ను సుకుమారంగా పెంచటానికి ప్రయత్నం జరిగింది. సుకుమారత్వం మహాపాతకమని, బంగారంలాంటి శరీరాన్ని మన్ను చెయ్యాలంటేనే ఆ పాపాన్ని మూటకట్టుకోవాలనీ అప్పట్లో నాకు మాత్రం ఏం తెలుసు? ...కా జ్ఞానం కలుగునప్పటికే పిట్టలు దాదాపు చేలో గింజలన్నీ యేరుకొని తినివేశాయి. ...నా ఇప్పుడు - మంచి వయస్సులో - కాలుమీద కాలేసుకొని కూర్చోవటం ...ంలేదు. నేను నిత్యము నియమంగా పారతో నేల తిరగవేయ నారంభించాను. ...వ్యాయామమేగాక భూసేవ కూడాను, అందువల్ల ఈ పరిశ్రమయందు నాకు మరీ

ఆనాడు నేను చాప్రాజిల్లాలో ఒక మిత్రుని యింట అతిథిగా వున్నాను. ఉద...న ఆయన్నడిగి పార తెప్పించుకొన్నాను. ఆవాళ నా మిత్రుడు దున్నబోతున్న

చేలో ఒకచోట త్రవ్వసాగాను. నేల గట్టిగావుంది. త్రవ్వ సాగటంలేదు. అయినా ప్రక్కనేవున్న ఎండుతుమ్మకేసి పారనుకొట్టి అంటు వదిలించుకుంటూ మళ్ళీ నా పని సాగించుతూనే ఉన్నాను. మిత్రుడు నా అవస్థచూచి ఏదో నెపంతో నన్నా శ్రమ నుంచి తప్పించి ఇంటికి తీసికొని వెళ్ళటానికి ప్రయత్నించాడు, కాని, నే నెలాగైనా నిత్య-నియమాన్ని పూర్తిచేసి తీరాలి. అదేగాక అలవాటుచే నా చేతులు కాయలుకాసి వుండటంవల్ల అప్పుడే బొబ్బలెక్కుతాయేమోనన్న భయంకూడ లేదు. మిత్రుడు నా మొండిపట్టుతో నిరాశచెంది ఒకప్రక్కన కూచున్నాడు. అప్పుడే నేను నేలమీద పారతో నా బలం చూపాను. అడుగున నేల కొంచెం మెత్తగా వున్నట్లు మరి రెండు సార్లు విసిరాను. ఆ దెబ్బతో నా పార రెండుమూరల లోతు చూచింది. పైన చూస్తే ఎక్కడా జనావాస చిహ్నమే లేదు। కాని, లోపల కుండపెంకులు కన్పడినై. నాకు పురాతన కాలంనాటి సంగతులు తెలుసుకోవాలనే ఆసక్తి-పిచ్చి-వుంది. నా కొక ఆలోచన కలిగింది-మూడడుగుల క్రిందవున్న యీ చిహ్నాలు ఆరువందల యేండ్ల నాటివి కాకపోయినా కనీసం నాలుగు శతాబ్దాలనాటివి అయివుంటాయి. అంటే - ఎటు చూసినా మైలుదూరం వ్యాపించి వున్న యీ పొలం పైన మానవులు కాపురమున్న గుర్తులు యిప్పుడేమీ కనిపించక పోయినా - ఒకప్పుడు జనావాసమై ఉండి వుండ వచ్చు. నా కుతూహలం అధికమయింది. పారతో యెదురుగా త్రవ్వటం మాని, క్రిందికి త్రవ్వ నారంభించాను. మరి రెండడుగులు క్రిందికి పోగా జనావాస చిహ్నాలు మాయమయినవి. నే నా అయిదడుగుల లోతుకు వెళ్ళానంటే వెయ్యేళ్ళు కాకపోయినా యెనిమిది వందల సంవత్సరాలకు పూర్వం - మహమ్మదీయు లిక్కడికి వచ్చినప్పటి నేలమీద నిలబడి వున్నానన్న మాట. అప్పు డది జనశూన్యమై ఉండి వుండవచ్చు. ఏ వరదతోనో కొట్టుకొచ్చిన మట్టిని చూస్తే ఉత్సాహం తగ్గాలి; కాని, అప్పుడు నా కుతూహలం యే మాత్రం అణగారి పోలేదు. ఆనాడు అంతటితోనే పని చాలించాను; కాని, మర్నాడు మళ్ళీ అక్కడికే వ్యాయామానికి వెళ్తానని నా మిత్రునితో చెప్పాను.

ఆ రాత్రి పరిపరి విధాల ఆలోచించాను. పూర్వపు మహీనది - నేటి గండకి ఇక్కడికి కొన్ని క్రోసుల దూరంగా ప్రవహించుతున్నా, ఈ ప్రదేశమంతా దాని నీటితో తడిసినదే. మహీ ప్రవాహం ఒకప్పుడు ఇంకా దక్షిణంగా ప్రవహించింది. కాబట్టి ఈ భూమి ఇప్పటిలాగా కాక, పూర్వం మరొక విధంగా వుపయోగపడి వుంటుంది. ఇంకా లోతుకు త్రవ్వి చూస్తే ఆ వరదమట్టిక్రింద ఇంకేమైనా జనావాస చిహ్నాలు లభించునేమో!

నేను త్రవ్విన ఆ గుంటకు మరునాడు ఆరడుగుల వ్యాసం గల బావి రూప మిచ్చాను. క్రిందికి పోయినకొద్దీ నేల మెతకగా వుంది. ఒకచోట అడుగున్నర లోతున గుంట త్రవ్వాను. అక్కడ మళ్ళీ కుండపెంకులు, యిటుక ముక్కలు,

యింటికప్పు కుపయోగించే పెంకులే కాక, రెండు చక్కని మట్టి బొమ్మలు, గాజు పళ్ళెమ్ముక్కలు కూడ కనపడినవి. రెండడుగుల దిగువనుంచి ప్రతి ఆరంగుళాల లోతున లభించిన జనావాస చిహ్నాల్లో ముఖ్యమైన వాటన్నిటినీ వరుసక్రమంలో నమోదుచేసుకుంటూ వచ్చానని వేరే చెప్పనక్కరలేదు ఎనిమిదడుగుల లోతున గుప్తకాలపు (క్రీ. శ. 4వ శతాబ్దం) పొరయందు లభించిన వస్తువులు నన్ను మరీ ఆకర్షించాయి. ఆపైన వ్యాయామంతోపాటు ప్రాచీన చరిత్రను గూర్చిన జిజ్ఞాస కూడ నన్ను భూమితో బంధించివేసినది; కాని, అంత లోతున త్రవ్వటం, త్రవ్విన మట్టిని బయట పారవెయ్యటం నా ఒక్కనితో అయ్యేపనికాదు. నా ఉద్దేశాన్ని నా మిత్రుడు కూడ గ్రహించాడు. పైగా నా మాటలు, నేను వ్రాసుకున్న వివరాలనుబట్టి పురాతన విషయాలపట్ల ఆయనకక్కూడ శ్రద్ధ కలిగింది అందుచే నాకంటే ముందు ఆయనే చెప్పుకొచ్చాడు — "ఇంకా లోతు త్రవ్వాలంటే ఎక్కువ మంది అవసరమవుతారు. మన్నుతీయటానికి మాత్రమేకాదు; మరికొన్ని అడుగుల లోతుకు పోతే నీ రూరవచ్చు. జనానికి కొదువలేదులే. కూలి విషయంలో సందేహించ నక్కరలేదు. ఎందరు కావాలో చెప్పండి."

నేను "ఇప్పుడు కొంచెం తెలివిగలిగి, దృఢకాయులైన వాళ్ళు అయిదుగురు చాలు, కాని వారికి కూలి నే నిచ్చుకొనే షరతుమీద అయితే" అన్నాను.

ఆ మిత్రునికి నా బలహీనత, అప్పటి నా వివశత తెలుసు; అందువల్ల ఆయన నా షరతుకు అంగీకరించలా. మరునాడు నే నక్కడికి చేరుకునేప్పటికే నా స్నేహితుడు దిట్టమైన అయిదుగురు కూలీలతో, పారలు — పళ్ళికలతో సహా సిద్ధంగా ఉన్నాడు. నేను మళ్ళీ నా షరతు చెప్పాను. అందు కాయన "ఇక్కడ మీ షరతు లేవీ చెలవు. ఇదిగో చూడండి। టేపు నావద్ద వుండనే వుంది. ప్రతి ఆరంగుళాల పొరలోని వస్తువులను వేర్వేరు నెంబర్లతో విడివిడిగా పెట్టించుతాను. జనావాస చిహ్నాలు కన్పడకుండ వుండేంతవరకు త్రవ్వు సాగిస్తాను. నా యీ చేతల్లో యే లోపం జరిగినా ఆ పాప — పుణ్యాల భారమంతా మీదే" నన్నాడు.

ఇక నా షరతును పట్టుకొని వూగులాడటం అవివేకమే.

నేను నూతిలో రెండు ప్రక్కల అంచులవద్ద అరడుగు లోతున సమతలంగా త్రవ్వాను. ఆ మట్టినంతా బయట పారవెయ్యమని కూలీలతో చెప్పాను. ఇకమీదట అదేవిధంగా అరడుగు చొప్పున క్రిందికి వెళ్ళాలని బోధపరిచాను.

ఆరేసి అంగుళాల లోతుకు వెళ్ళటం అంటే ఒక్కొక్క శతాబ్దం వెనక్కి పోవటమే. గంగా — గండకీ తీరప్రదేశంలో భూమి మెరక వేసిన దాని పరిణామ మిదే ఈ విధంగా మేము క్రీ. శ. నాలుగో శతాబ్దాన్నుంచి మూడో శతాబ్దం, రెండోశతాబ్దాలనాటి నేల వైపుకు సాగిపోతున్నాము. ఇక నూతిలో నా వ్యాయామానికి వీలు లేకపోయింది. నూతిలో నుండి బయటికి వచ్చే ప్రతి పళ్ళికను

జాగ్రత్తగా పరిశీలించి అందులో మానవ హస్తాలతో నిర్మితమైన వస్తువు లేవైనా వుంటే ఏరితీసి పటిలపర్చటము, మట్టి రకములను గుర్తించి, వీటన్నిటినీ కాగితం మీద గుర్తుగా రాసుకోవటమేకాక, నేను కూలీలకు పలుగులు, పారలు జాగ్రత్తగా వుపయోగించమనికూడ హెచ్చరించవలసివుంది. చాలా వస్తువులు – వాటిలో అతి ప్రాముఖ్యమైనవికూడ క్రి. పూ. మొదటిశతాబ్దపు పొరలో దొరికాయి. ఇది ఇలా వుండగా వూళ్ళో వింత వింత పుకార్లు పుట్టాయి. ఇక్కడ పూర్వం ఏ రాజుదో ఖజానా పాతిపెట్టబడి వున్నదని అందరూ చెప్పుకో సాగారు; యిందులో మా పని వారి చెయ్యికూడ వుంది. 'పండిట్ జీ వద్ద ప్లాను వుండబట్టే త్రవ్వించుతున్నా'రని అనోట ఆనోట ప్రాకిపోయింది. ఈ లేనిపోని పుకారుతో యే రాత్రివేళ ఎవరు సాహసించి వచ్చి పడతారో, తలాతోకా లేకుండ అడ్డదిడ్డంగా త్రవ్వేస్తారో – కంపోజు చేయబడిన కాపీలేని గ్రంథంలోని పుటలు చెపు చిందర వందర అయినట్టు – నా యీ కృషి అంతా ఎప్పుడు భంగమై పోతుందోనని నేను చాలా భయపడ్డాను. నేను కలతచెందుట గాంచి నా మిత్రుడు ఆరాత్రే ఒక డేరా తెప్పించి యిచ్చాడు. తానుకూడ నాతోపాటు అక్కడే వుంటా నన్నాడు. నాకు అంతకంటె – గ్రుడ్డివానికి రెండు నేత్రాలకు మించి – యింకేం కావాలి?

శరీర పరిశ్రమకోసం త్రవ్వనారంభించిన ఆభూమి యిప్పుడు ప్రాచీన చారిత్రక పరిశోధనా క్షేత్రంగా మారింది. రోజూ గంట ప్రొద్దువుండగా వ్యాయామం నిమిత్తం నేను వేరొకచోట నేలను తిరుగవేస్తూ వుండేవాణ్ణి. నేను రాత్రిపూట లాంతరు వెల్తురులో పగలు యేరిపెట్టిన వస్తువులను రిజిష్టరులో ఎక్కించుతూంటే, నా మిత్రుడు వాటి మీద రిజిష్టరులోని వరుససంఖ్యలను, సంకేతాక్షరాలను అంకితం చేసి చెక్కల పెట్టెల్లో భద్రపరచేవాడు. ఆపని పూర్తి అయిన తర్వాత నేను ముఖ్యమైన ఒకటి రెండు వస్తువులను గూర్చి నా మిత్రునికి వివరించి చెపుతూండేవాడిని. 'ఆరంగుళాల క్రింద ఒక శతాబ్దానికి ముందు' అన్న సిద్ధాంతం మీద నా మిత్రునికి నమ్మిక లేకపోయింది. తర్వాత యెన్నో పొరలలో లభించిన గాజుపెంకులపైన, రెండు రాతిముక్కలమీద అక్షరాలు కూడ కన్పించాయి. ఓఝా (పరిశోధకుడు) గారి నుండి పురాతన లిపి మాదిరికూడ తెప్పించాను. అది వచ్చిన పిదప కొన్ని అక్షరాల సాదృశ్యంకూడ చూపించాను; అయినా ఆయనకు విశ్వాసం కుదరలేదు; కాని, త్రవ్వు సాగించే విషయంలో నాకంటె అధికంగానే ఆయన ఉత్సాహం కనపర్చేవాడు.

వెనుకటి శతాబ్దాలలోకి జొరబడేకొద్దీ మాకు మరీ ప్రాముఖ్యమైన వస్తువులు లభ్యమైనాయి; కాని, అవియితర గ్రంథాలకు సంబంధించినవి. నాయీప్రస్తుత కృతికి అవి అప్రస్తుతాలు.

పదిహేను అడుగులలోతున మన్ను మరీ తడిగావుంది. బయటపడ్డ వస్తువులలో ఏకి కర్రలు, చెక్కలు – నగిషీ చెక్కబడివున్నై. ఎప్పుడు ఊటవచ్చి

అంతా నీటిమయమైపోతుందోనని నాకు భయం కలుగసాగింది. అప్పుడు నే నే స్వయంగా క్రిందికి దిగి, రానున్న ఆరంగుళాల పొరలోని విశేషాలను కన్పెట్టడానికి తవ్వు గోదలతో త్రవ్వసాగాను ఏదో గట్టిగా తగిలింది. నేను తవ్వు గోదలతో అడుగునవున్న గట్టి వస్తువును గోక నారంభించాను అక్కడ రాళ్ళుపరచి వున్నట్టు తోచింది. నూతిలో రెండోవె పున అంచు తొలిచి క్రిందికి త్రవ్వి చూచాను. అక్కడ కూడ రాళ్ళు పేర్చివున్నై. ఒక రాయి పెల్లగించి తీయటానికి ప్రయత్నించాను. కాని అది విరిగిపోయింది. రెండుముక్కలూ చేర్చి పెడితే అడుగున్నర చదరం కలిగి అంగుళం మందాన అచ్చుతీసిన యిటుకలా వుంది. అది మౌర్యవంశపు రాజులనాటి (క్రీ. పూ. 3 4 శతాబ్దాలు) పొరలోనిదని నే నూహించాను. ఇంతవరకు లభించిన యిటుకల కిది భిన్నంగా వుంది.

ఆవాళ అంతటితో పని కట్టిపెట్టి పైకి వచ్చేశాను. ఇటుక ముక్కలను జాగ్రత్తగా పరిశీలించసాగాను. వాటిమీద మాసిపోయిన అక్షరాలు కనిపించాయి; కాని, నాకు నమ్మకం లేకపోయింది. అసలా ఇటుకమీద అక్షరాలు లేకపోయినా నా యేకాగ్రచిత్త విభ్రాంతియే ఆ అక్షరాలను దానిమీద అంకితం చేస్తోందని తలిచాను. అనుకొన్నట్టే జరిగింది మళ్ళీ చూస్తే ఇటుకమీద అక్షరాలు కన్పడలేదు. నన్ను నేను కసరుకొన్నాను

తెల్లవారేసరికి యిటుకముక్కలు కొంచెం గట్టిపడినై. మిగతా యిటుకలను పదిలముగా బయటికి తియాలని నిశ్చయించుకొన్నాను. అందుకోసం కొయ్య చెక్కలకు త్రాళ్ళుకట్టి కాటాబల్లలవలె తయారుచేశాను. ఆనాడు నా మిత్రుని కలుపుకొని నేను స్వయంగానే పని చెయ్యాలనుకొన్నాను. నూతి ఒడ్డున అంచునవున్న మట్టిని దూరంగా పారవేయుటకు కూలీలను పురమాయించుమని మిత్రునితో చెప్పాను. ఈ పురమాయింపుతో కూలీల కిదివరకే వున్న అనుమానం మరీ బలపడింది. ఆ యిటుకలు సత్యయుగంలో యే రాజో పూడ్చిపెట్టిన ధన నిక్షేపంవున్న నేల మాళిగవేనని వాళ్ళ నమ్మకం!

నేను పై వరుస యిటుకలను బల్లమీద పెట్టి మెల్లమెల్లగా పైకి జేరవేయించసాగాను. రెండుమూడు యిటుకలు చూచిన పిమ్మట నా మిత్రుడు 'వీటిపైన అక్షరాలున్నట్టున్నై, చూడండి!' అన్నాడు బిగ్గరగా క్రింద వెలురు తక్కువగావుంది. వెంటనే నేను పైకెక్కివచ్చి పరిశీలించి చూచాను. యిటుకలన్నిటి పైన మాసిపోయిన బ్రాహ్మీ అక్షరాలువున్నై. అవి సామాన్య యిటుకలు కావనీ, యేదో గ్రంథంలోని పుటలనీ గ్రహించటానికి ఎంతోసేపు పట్టలేదు. నా కుతూహలం ప్రబలమైంది. రెండో వరుసలోని యిటుక నొకదాన్ని తీసి పరీక్షించాను. దానిమీద చెక్కబడివున్న అక్షరాలు స్పష్టంగా కన్పించాయి. అది పైవాటికంటే గట్టిగాకూడ వుంది. నేను తక్షణమే దాన్ని తీసుకొని పైకి వచ్చాను.

మీ రీ అచ్చుపుస్తకాన్ని చదివినట్లే నేను బ్రాహ్మీలిపిలోవున్న అశోకుని శిలాశాసనాలు చదువగలను. కాబట్టి ఆ ఇటుక రెండు పక్కల చెక్కబడివున్న పంక్తు లన్నింటిని నేనొక కాగితంమీద నాగరిలిపిలో యెత్తి వ్రాశాను. కొన్ని అక్షరాలు అశోకుని అక్షరాలకు భిన్నంగా వుండి చదవటానికి సందిగ్ధంగావున్నా, యిటుక కిరువైపులనున్న అక్షరాలన్నీ స్పష్టంగానే వున్నై. భాషకూడ అశోకుని శాసనాల్లోని భాషకు కొంచెం భిన్నంగానే వుంది. కాని, భాషోత్పత్తికి పూర్వం కొన్ని శతాబ్దాలతో పరిచితిగల నాకా భాష ఆకళింపు కాకపోదని కొద్దిసేపటిలోనే ఋజువైంది. యీ విధంగా లిపియందలి సందేహాలను భాష ద్వారాను, భాషలోని అనుమానాలను లిపివల్లను చక్కబెట్టుకుంటూ ఎత్తివ్రాశాను. ఇటుకమీద ఒక్కొక్క వైపున పదహారు పంక్తులు – ప్రతి పంక్తియందు 26–27 అక్షరాలు చొప్పున మొత్తం సుమారు వెయ్యి అక్షరాలు లేక పదహేను శ్లోకాలు వున్నై.

అప్పటి నాయానంద మెంతని చెప్పను ! సంతోషంతో పొంగిపోయాను. ఆనందం చరమ దశకు చేరినప్పు డెట్లుంటుందో నా కప్పుడే బోధపడింది. ఆ అక్షరాలనూ నా చేష్టల్ని చూచి మిత్రుడా యిటుకల ప్రాముఖ్యతను గ్రహించాడు. ఎత్తి వ్రాయటం పూర్తి కాగానే నేనా యిటుకలను యెండలో వదలి గుడారంలోకి వెళ్ళిపోయాను. మిత్రుని కుతూహలాన్ని గ్రహించి నేనాయనతో ఇలా చెప్పాను.

"ఇవి మామూలు యిటుకలు కావు; ఒక గ్రంథంలోని పేజీలు. రచయిత కాగితము, సిరాలకు బదులు పచ్చి యిటుకలను, గంటాన్ని ఉపయోగించి తన కృతిని స్వయముగా వ్రాశాడు, లేక రాయించాడు తరువాత వాటిని కాల్పించి యిక్కడ నిక్షేపించాడు. మొత్తం యెన్ని యిటుకలున్నవో మనం తెలిసికోవలసి వుంది. ఈ యిటుకపైన వ్రాసివున్న దాన్నిబట్టి రచయిత తన పరిసర వస్తువులను చక్కగా — కృత్రిమం కాని భాషలో — వర్ణించినట్టు తోస్తోంది. ఇందులో వున్న 'ఇట్ఠకా ఘర్' 'శిహ' అన్న పేర్లు రెండూ నా కిదివరకు తెలిసినవే. 'ఇట్ఠకా ఘర్' అనేది బుద్ధునికాలంలో వైశాలి ప్రజాస్వామికంలో ప్రసిద్ధి చెందిన బస్తీ. 'ఇట్ఠకా ఘర్' అంటే ఇటుకల గృహమని అర్థం. అక్కడే శిహకి (సింహుడు) కమత ముండేది. వైశాలి సర్వ సేనాపతి పేరు సింహుడే; కాని యీ సింహ నామము అతనిదేనని యిప్పుడే చెప్పటానికి వీల్లేదు. ఈ గ్రంథకర్త కూడ ఆ సింహుడేనని చెప్పలేము. ఏది ఏమైనా యీ ముప్పై రెండు పంక్తుల్లో వర్ణింపబడినట్లే గ్రంథమంతా రచింపబడి వున్నట్లయితే యిది ప్రపంచంలో కనుగొనబడినముఖ్యమైన వాటిలో ఒకటి అనటానికి సందేహం లేదు."

పాఠకులారా ! పుస్తకాన్ని గూర్చి ఎక్కువగా తెలుసుకోవటానికంటె మీరు అసలు గ్రంథాన్ని చదవాలని ఆత్రపడుతున్నారు కదూ ? నేను కూడ ఆ విధంగా

తొందరపడ్డవాడినే. ఇందువల్ల మూల గ్రంథం ప్రకటింపకముందే అనువాదం – సింహ సేనాపతి–మీ చేతి కెక్కుతోందని మీరు గ్రహింపగలరు. మరి ఒకటి రెండు మాటలు వినటానికి ఓపికపట్టండి. గ్రంథమంతా ఎత్తి వ్రాసి, అనువదించుటతో రచయిత మరెవరోకాక, వైశాలి ప్రజారాజ్య సర్వసేనాపతి సింహుడేనని స్పష్టమయింది. అతడు తన జీవితాన్ని – కాదు – తన కాలంనాటి ప్రపంచాన్ని సజీవమైన భాషలో యీ గ్రంథ రూపాన చిత్రించాడు. ఇందులో అతని జీవితాంశాలు కూడ లేకపోలేదు. సింహుని జీవితాంశాలున్న కొన్ని యిటుకల మీది అక్షరాలు మాసిపోయి వుండటం శోచనీయమే; కాని యిప్పుడు మన యెదుట వున్నదాని ప్రాముఖ్యతకూడ తక్కువదికాదు. పై వరుస యిటుకలపై రాత అసలు చదవటానికే వీలేకపోయింది. మధ్యలోకూడ సరిగా కాలని యిటుకలు చదువశక్యం కాలేదు. అందువల్ల గ్రథంలో అక్కడక్కడ కథాక్రమం తెగిపోయినట్టు చూడగలరు. ఇటుకలమీద వరుస సంఖ్యలుకూడ వున్నై. అయితే అవి అంకెలలో కాదు–అక్షర రూపంలో వున్నై. నేటి అంకెలు – మనవి – ప్రపంచమంతటా వాడబడుతున్నవి– పదమూడు లేక పదునాల్గు వందల సంవత్సరాల క్రితం మాత్రమే మొట్టమొదట మన భరతఖండంలోనే కన్పెట్టబడినాయి. అందువల్ల యీ గ్రంథంలో అంకెలు వాడబడియుండక పోవటం స్వాభావికమే. తుదిమాట ఏమంటె – రెండున్నరవేల సంవత్సరాల అనంతరం నేడు నే నీ 'సింహసేనాపతి' (యీ పేరు నేను పెట్టినదే. గ్రంథంలో ఎక్కడా పేరు లభించనేలెదు. ప్రకరణాలకూడ శీర్షికలు నేనే పెట్టాను)ని అప్పటి వైశాలి భాషనుంచి హిందీలోకి అనువదించి మీ ముందు పెడుతున్నాను. నేను స్వంతంగా చేర్చినది [ ] బ్రాకెట్లలో వున్నది మాత్రమే. ఇటుకలు పూర్తిగా చదువశక్యం కానిచోట్ల X X X X యీ గుర్తులూ, అక్షరాలు మాసిపోయి, బోధపడని తావులందు........యీచుక్కలూ వుంచాను. ప్రాచీన భూగోళ సంబంధమైన పేర్లకు బదులు పాఠకుల సౌకర్యానికి ప్రస్తుతం వాడుకలోవున్న పేర్లు వాడాను. మూల నామములు మూల గ్రంథం ప్రచురించిన తర్వాత తెలియగలవు. సింహుని కాలంనాటిరీతి – రివాజులు కొన్ని, నేటి హిందూధర్మానికి విరుద్ధంగా కన్పించుతాయి. ఈ విషయంలో హిందూ పాఠకులు నన్ను తిట్టవచ్చు; కాని అట్టివారి కొక వినతి చేస్తున్నాను, నేను నేటి అనేక మంది హిందూరచయితల్లాగా వాస్తవాన్ని మరుగు పరచి, సత్యానికి ద్రోహం చేయలేను; సింహ సేనాపతికి అపచారం చెయ్యజాలను. నా యీ నిజాయితీయందు విశ్వాసంలేనివారు యీ పదహారువందల యిటుకల్ని

ప్రాట్నా మ్యూజియంలో చూడవచ్చును. కొంచెం ఓపికపట్టితే ఆ యిటుకల ఛాయా చిత్రాలతోసహా నాగరిలిపిలో ప్రచురితమైన గ్రంథమే మీ చేతి కొస్తుంది. నేటి కుత్సిత హిందూ మానసికతత్వాన్ని నేను లక్ష్యపెట్టను? నేను గౌరవించేది ఒక్క సత్యాన్నే - కాలో హ్యయం నిరవధి ర్విపులా చ పృథివీ,

—సంపాదకుడు-

1. ఆచార్య బహుళాశ్వుడు

××× [మరికొందరి] తర్వాత నేను ఆచార్యుని ఎదుటపడవలసి వచ్చింది. ఆచార్య బహుళాశ్వుడు "నీ పేరు, గోత్రా లేమిటి నాయనా ?" అని అడిగారు.

"కశ్యప గోత్రం పేరు సింహుడు" అని చెప్తూ నేను గైండా డాలును ఆచార్యుని ముందు పెట్టాను

ఆచార్యుడి అక్కడక్కడ ఇనుపమేకులు తాపడం చేయబడ్డ ఆడాలునుచేత్తో పట్టుకొని చూసి "యీ డాలు చాల అందంగాను, దృఢంగా కూడ వున్న" దన్నారు.

"నా తండ్రి గైండాను తమ చేతుల్తోనే చంపారు. ఇది గైండా తయారు చేసిందే"

అయితే వత్సా ! నీ జనకునికి తక్షశిలా పౌరులకు ప్రియమైనదేదో తెలుసన్న మాట కాబట్టే ఆయన ప్రత్యేకంగా దీన్ని సంపాదించి పంపాడు !"

"కాని-గురూ! నా తండ్రి గతించి పదమూడు సంవత్సరాలు గడిచిపోయాయి అప్పుడు నాకు అయిదేండ్లు మాత్రమే"

"అయ్యో నాయనా ! తండ్రిలేని పుత్రుని అవస్థ నే ననుభవించిందే. నా కెనిమి దేళ్లప్పుడే మా తండ్రిగారు యీ లోకాన్ని విడిచిపెట్టారు. అయితే నాకు ముగ్గు రన్నలు, జనని వున్నారు. నీకు తల్లి వున్నదికదూ ?"

"అవును గురూ ! నన్ను ప్రాణంగా చూచుకొనే తల్లి క్షేమంగానే వుంది. నే నామె తొలి బిడ్డని. నా తండ్రి మరణానంతరం అమ్మ మళ్ళీ పెళ్ళి చేసుకొన్నది. ఆమె రెండో భర్త నన్ను మారుటి తండ్రిగా కాక బాగానే చూస్తున్నారు. ఆయన దయవల్లనే నేనింతవరకు చదువుకొని శాస్త్ర జ్ఞానం సంపాదించుకోగలిగాను."

"అయితే వత్సా! నువ్వు శుల్కమిచ్చి చదువుకోలేదన్న మాట: అయినా పర్వాలేదులే. నీలాంటి పేదవిద్యార్థులకు బహుళాశ్వుని సదనంలో స్థానానికి కొదువ లేదులే."

"ఆచార్యులవారి కృపకు నా కృతజ్ఞతను మాటలలో యెలా తెలుపగలను."

"చెప్పాల్సిన అవసరం లేదుకాని, నా నేర్పబోయే విద్యకు తగిన శిష్యుడ నవిపించుకో, అంతే చాలు"

"ప్రయత్నించుతాను గురూ, వైశాలిలో ఆచార్య మహాలిక యోగ్య శిష్యుడ ననిపించుకొన్నట్లే, యిక్కడకూడ తమ వాత్సల్యానికి పాత్రుడ ననటానికి ప్రయత్నిస్తాను."

"అయితే నువ్వు వైశాలి ప్రజాతంత్ర రాజ్య పౌరుడవన్నమాట, వజ్జిదేశాన్నుంచి వచ్చావా? నా సహపాఠి-మిత్రుడు - ఆచార్య మహాలికి శిష్యుడవా, చాలా సంతోషం. వత్సా, సింహా! తక్షశిలను మీ వైశాలిగానే భావించుకో. తూర్పున వైశాలిని తలచుకొని మేము గర్వపడుతాము సుమా. తతిమ్మా వన్నీ నిరంకుశ నియంతృత్వాలే. కురు, పాంచాల, వత్స, కోసల, మగధ రాజ్యా లన్నింటా నిరంకుశ రాజుల ఏకాధిపత్యమే. అక్కడ ఆర్యత్వమే అంతరించి పోయింది. ఆరాజ్యాల్లో తిన్నగా తలెత్తుకొని తిరిగే మగవాడేడీ? ఆ నిరంకుశ పాలకులు దేవజాతీయులనీ. ఆర్యులని పిల్వబడుచున్నారు. ఆర్యులందరూ సోదర సమాను లౌతారేగాని, వారిలో కొందరు దేవాంశ సంభూతులై - నిరంకుశపాలకులు కాజాలరు. సట్లజ్ నది కీవల నిరంకుశరాజెవడైనా వున్నాడూ వత్సా?"

"లేడు గురూ!"

అయితే వత్సా! మా సప్తసింధులో మల్ల, మద్ర, తూర్పు గాంధార రాజ్యాల్లో యెక్కడికైనా వెళ్ళిచూడు: అన్నిచోట్ల ప్రజాతంత్ర ప్రభుత్వాలనే చూడగలవు, ఇక్కడ నిరంకుశ రాజనేవాడే లేడు, మా రాజ్యాల్లో ఒకని ముందు మరొకడు చేతులు నలపవలసిన అగత్యం లేదు. వైసాలిలా వలెనే తక్షశిల, సాగల్ కోట (సయాల్ కోట) లందు గణ (ప్రజాతంత్ర) శాసనాలే అమల్లో వున్నై. తూర్పున నిరంకుశ రాజ్య మహాసముద్రంలో వైశాలి ఒక ద్వీపంలాగా ప్రజాపాలనను నిలబెట్టుకొంటోంది అంతే, శాక్య, కొలియ, మల్ల ప్రజాతంత్ర రాజ్యాలు పతనమైపోగా వైశాలి ఒక్కటే నిల్చివుంది. కోసలరాజ్య నిరంకుశ ప్రభువు - అతని పేరేమిటి?"

"ప్రసేనజిత్తు?"

"ఆఁ. ప్రసేనజిత్తు, అతడు మా గురువుగారు - ఆచార్య భూరిశ్రవుని వద్ద చదువుతూండేవాడు ఒకరి కుంత. చేతినిండ దబ్బుండబట్టిగాని, లేకుంటే తక్షశిల గురుకులంలో విద్యార్థి కాగలిగేవాడే కాదు, మా గురువుగారు తూర్పునుంచి వచ్చిన విద్యార్థుల్లో మహాలి, బంధులమల్లు లందు అభిమానం కలిగివుండేవారు. వారు నన్ను కూడ వాత్సల్యంతో చూసేవారు."

"బంధులమల్లు యిప్పుడు కోసల సేనాధిపతిగా వున్నాడు గురూ!"

"సిగ్గు సిగ్గు! నిరంకుశరాజుకు కొలువు చేసేకంటే పస్తుండి చావటం మేలు. విషం త్రాగి ప్రాణం వదలటం ఉత్తమం; ఏఁ వత్సా?"

"అవును గురూ! ప్రజారాజ్య పౌరుల కనీస వాంఛ అదే,

'కుమారా; సింహా! తూర్పున పంచాయతీ రాజ్యాలనుండి వచ్చే విద్యార్థులకు విద్యాబోధ చేయటంలో మేము ప్రత్యేక శ్రద్ధవహించుతాము. అందుక్కారణ మేమిటో తెలుసా? వారే తూర్పున ఆర్యధ్వజధారులై ఆర్యధర్మాన్ని కాపాడుతారని మేము నమ్ముతున్నాం. మేము స్వతంత్ర మానవులము, ఆర్యులము. ఆర్యులైన వారెల్లరు స్వతంత్రులుగా వుండుటే మా అభిమతం. మా పూర్వీకుల సోదరులు, బంధువులు తూర్పు ప్రాంతాలకు పోయి క్రమంగా ఆర్యుల ఆచార – వ్యవహారాలను విడనాడి, కురు, పాంచాల ప్రజాస్వామికాల స్థానే నిరంకుశ ఏకాధిపత్యాలు స్థాపించారు. అప్పటినుండి మేము వారిని పతితులుగానే భావించుతున్నాము. వారు తామార్యులమని చెప్పుకున్నా మేము వొప్పుకోము. ఆర్యావర్తమన్న దిదే ఇక్కడే ఆర్యధర్మం ఆచరణలో వుంది. ఆర్యుల రంగు – రూపాలు యీ ఆర్యావర్తంలో మాత్రమే కన్పించుతవి వత్సా! తూర్పు దేశాల విద్యార్థుల్ని ప్రేమతో చూడడానికిదే హేతువు. మీ వర్ణం మా రంగులాగానే వుంటుంది. మహాలిచ్ఛవీ అలాగే వుండేవాడు. బంధులమల్లు కూడ అంతే. ప్రసేనజిత్తుని చూచీ చూట్టంతోటే వర్ణ సంకరుడని తోస్తుంది."

"అవును గురూ! రాజులు కాముకులు, వారు కామాంధులై ఆర్య, అర్ధార్య, అనార్య భేదాన్నే పాటించరు. అందువల్లనే వారి ఆర్య రుధిరం అనార్య రక్తంతో కలిసి తొత్తడమయి పోయింది. వారు వీర్యాన్ని మాత్రమే ప్రధానంగా గణిస్తారు."

"వాళ్ళ మొఖం గణిస్తారు. ఎక్కడా కట్టతెగకుండా కాపాడుకొంటూ వచ్చిన పూర్వుల ప్రత్యేకతను, వర్ణ సంపత్తిని బూడిదపాలు చేసివేశారు. కాలసర్పం కాటు వేస్తే మేమా వ్రేలును తక్షణం నరికివేస్తాం. చీడపట్టిన రెమ్మను ఆ క్షణంలోనే త్రుంచివేస్తాము. అందువల్లనే ఇక్కడ స్త్రీ–పురుషులెల్లరు గౌరవర్ణం కలిగివుండటం చూడగల్గుతున్నావు. అందరి వెంట్రుకలు అగ్నిశిఖలవలె పసు పెరుపుల సమ్మిశ్రిత వర్ణంగాను నేత్రములు నీలి లేత స్వర్ణ కాంతి కలిగి వుంటాయి. ఇంతకుముందు మన ఎదుటనుంచి వెళ్ళిన ముగ్గురు తూర్పు యువకుల్ని చూచావుగా. వారిలో యీ వర్ణసంపద వున్నదంటావా?"

"కాని, గురూ! ఆ వర్ణ దారిద్ర్యానికి యితర కారణాలు కూడా వున్నై. తూర్పున అర్ధార్యులు, అనార్యులు ఆర్యులకంటె అధికంగా వున్నారు. వారు ఆర్యులకు లోబడి వున్నప్పటికీ, అనార్యుల సంఖ్యాధిక్యతచే ఆర్య రక్తం దూష్యమౌతోంది."

"అయినా నీ రక్తం కళంకితం కాలేదే! వత్సా! నిన్ను మా రోహిణి సరసను నిలబెట్టితే నీవు మా అమ్మాయికి సోదరుడవు కావని ఎవరనగలరు? సరిగా ఈ మొకు

వలెనే కేశములు, అదే నీలిరంగు లీనుతున్న కళ్ళు! మహాలి, బంధులమల్లులుకూడ అచ్చంగా ఇలాగే వుండేవారు."

"ఇందుకోసం తూర్పున ప్రజాస్వామికాల్లో మేము ఎన్నో కట్టుదిట్టాలు ఏర్పరచవలసి వస్తోంది. బిడ్డలనుకనే తల్లిదండ్రుల్లో ఏఒక్కర్నీ జాత్యేతర సంబంధం పెట్టుకోనివ్వము. మేము మా ప్రజాసత్తాక రాజ్యంలోనో, లేక అట్టి ఇతర రాజ్యాల్లోనో తప్ప అన్యత్ర వివాహాలు చేసుకోము, అయితే మా ప్రజాస్వామికంలో ఆర్యేతరులు లేకపోలేదు, నల్లని దాసిజనం మా ఇండ్లలో తఱచుగా కన్పించుచూనే వుంటారు.

"అది చాలా ప్రమాదం వత్సా! అన్ని అనర్థాలకు అదే హేతువు. అందువల్లనే ఆర్యరక్తం అనార్య క్షేత్రంలోకి పోతుంది. ఆ తర్వాత ఆర్యుల సర్వనాశనం ఆరంభమవుతుంది. మా పంచాయతీ రాజ్యంలో బానిస విధానమే లేదు. అనార్య నౌకరులు, పనిబాగులవాళ్ళూ వున్నారు వారికి మా పంచాయతీ పాలనలో పాల్గొనే హక్కులేదు; కాని, మేము వారిని క్రయ-విక్రయాలు చేయబడే బానిసల్లాగా చూడం. సట్లజ్ కివతలి ప్రదేశంలో అనార్యులు చాలతక్కువగా కనిపిస్తారు. సరే, వీటన్నిటికి ఏమిటిగాని, వైశాలి పంచాయతీ రాజ్యం సుభిక్షంగా వుందా? సౌమ్యమూర్తి-మహాలి కుశల ప్రసన్నుడే గదా?

"అవును గురూ! వైశాలి సర్వసమృద్ధంగానే వుంది. ఆ గడ్డ మీద సర్వ సస్యాలు ఫలించుతున్నై. అక్కడి ఆవుపాలు, పెరుగు, నెయ్యి, మాంసాదులు లిచ్ఛవులకు పుష్టిని చేకూర్చు తున్నాయి. కోల. శాక్య, మల్ల రాజ్యాలు కోసలరాజు పాదాక్రాంత మవటం చూచి మగధ భూపాలుడు - బింబిసారుడు వైశాలిని కూడ తలెత్తుకొని వుండనీకుండ స్వాధీనం చేసుకోవా లనుకొంటున్నాడు. దక్షిణోత్తర అంగ రాజ్యాన్ని జయించిన దర్పంలా అతనికి వైశాలి వైభవాన్ని కైవసం చేసుకోవాలన్న కాంక్ష ప్రబలమయింది. కాని. యింకా లిచ్ఛవీ క్షత్రియుల కత్తులు మొద్దుబారలా; మా ఒరలు శూన్యంగా లేవు: వీర లిచ్ఛవుల మేనులందింకా ఉడుకు రక్తం పొంగుతూనే వుంది. పదమూడేళ్ళ క్రితం లిచ్ఛవుల బాహు బల పరాక్రమాన్ని చవి చూచిన మగధ రాజుకు మళ్ళీ యింతవరకు వైశాలివైపు కన్నెత్తి చూచే ధైర్యం లేకపోయింది. ఆ యుద్ధంలోనే నా తండ్రి చంప బడ్డాడు."

"అయితే నువ్వు వీరపుత్రుడివి! భేష్, మరి నా సోదర సమానుడు-మహాలివద్ద యే యే విద్యలు నేర్చుకున్నావు ?"

ముష్టియుద్ధం నేర్చుకొన్నాను. మల్ల, ఖడ్గయుద్ధాల్లో కూడ పాల్గొనగలను. ధనుర్ధారినై శబ్ద, చలనాలనుబట్టి గురిపెట్టి కొట్టటంలో తర్ఫీదు పొందాను. రథ, గజ

తురగ, పదాతి దళాల ఆక్రమణ. ప్రత్యాక్రమణ విధానాల్లోను, వ్యూహ, దుర్గ రచన ల్లోను నేను నేర్చుకొన్నది నామమాత్రమే."

"ఏమిటీ. పద్దెనిమిదేళ్ళ వయస్సులోనే ఇన్ని విద్యలు నేర్చావూ ! శభాష్ ! కాని, వత్సా! చదువుకు అంతులేదు. అది దినదినాభివృద్ధి చెందుతూనే వుంటుంది. మా వద్దకు తూర్పునుండేకాక, పశ్చిమదేశాల నుంచి కూడ విద్యార్థులు వస్తూంటారు. ఇప్పు డిక్కడ పశ్చిమగాంధార. కాంభోజ పారశీక, బవేరు (బాబిలోనియా), గ్రీకు దేశాల విద్యార్థులు కూడ వున్నారు. మా యీ దూరప్రాంతాల విద్యార్థులు కేవలం అభ్యాసకులే కాదు; మేము వారిద్వారా ఎప్పటికప్పుడు నవీన యుద్ధ విధానాలు ఆకళింపు చేసుకుంటాం. ఈ మధ్య పర్షియా రాజును చావుదెబ్బ కొట్టిన యవనవీరులు ఆ యుద్ధంలో సరికొత్తపద్ధతులు అవలంబించారు; అయితే అది సముద్రయుద్ధమే ననుకో. మన పంచాయితీ రాజ్యాలవారి కది విద్యావిలాసంగానే వుంటుంది; కాని, వత్సా ! దీన్నిబట్టి యుద్ధవిద్య అనుదినాభివృద్ధి చెందుతూన్నట్టు కన్పించటంలేదూ ? తక్షశిలావాసులం నిరంతరం పరిణతిచెందుతూన్న సమర విధానంలోని అతి చిన్న మార్పులనుకూడ గమనించుతూ, వాటిని గ్రహించుటలో అత్యంత శ్రద్ధ వహించుతాము. మేము ఎల్లప్పుడు బూజుపట్టిన పాతవిద్యనే నేర్పుతూ కూచుంటే, తక్షశిలకీ ప్రాముఖ్యత ఎన్నాళ్ళుంటుంది ? విద్యా విషయంలో తక్షశిల పేరు, ప్రఖ్యాతులు జగద్విదితమే ! మాకు తూర్పున వైశాలి యెంత దవ్వున వుందో పడమట అంతదూరానగల పర్శుపురం అవతలకూడ తక్షశిల కీర్తి వ్యాపించింది. యవనులు అంతకంటె దూరాన వున్నారు; అయినా వారు మాకు మిత్రులే. విరోధశత్రువు మిత్రుడవటం సహజమే. గ్రీకులు పారశీకపు రాజును తలెత్తకుండ ఓడించారన్న వార్త తెలియగానే మా తూర్పు గాంధారం లో ప్రతి చోట ఆనందోత్సవాలు జరుపబడినాయి. పశ్చిమ గాంధారం – మహాసింధు అవతలి ప్రాంతం యింకా పారశీకుల ఆధీనంలోనే వుండిపోయిందన్నదే మాచింత. యవనులచే దెబ్బతిని వుండకపోతే వాళ్ళు మా తక్షశిల వైపుక్కూడ సాగి వచ్చేవాళ్ళు."

"గురూ ! పడమటివైపునుండి తక్షశిల కెట్టిభయమున్నదో అట్టిదే వైశాలికి మగధరాజ్యంవల్ల వుంది. తక్షశిలకు ప్రమాదం ఒక్కవైపునుండేగాని, వైశాలికి రెండు ప్రక్కలా–తూర్పు, దక్షిణ దిశలందు దుష్టబింబిసారుని రాజ్యమేవుంది. బింబిసారుడు యింతవరకు మెదలకుండానే వున్నాడు; కాని అతడే క్షణంలోనైనా దండెత్తి రావచ్చునని లిచ్ఛవీ యువకులం యెరుగుదుము."

"కాని, మగధరాజు పర్షియా చక్రవర్తి ముందేపాటి ! మహాసింధు – ఎరుగుదువా ! యిక్కడికి నాలుగైదు రోజుల ప్రయాణంలోవుంది. అక్కడి నుంచి యవనరాజ్యందాక ఆ క్రూరుని రాజ్యమే. మా గాంధారజాతి బాహుబల పరాక్రమంలో

గాని, యుద్ధ-కళా-కౌశలంలోగాని వారికి తీసిపోదు: అయితే యేం? పారశీకులు సగం ప్రపంచాన్ని ఆక్రమించుకొని వున్నారు. ఇదే విడదీయరాని సమస్యయై మమ్మెదుర్కొంటోంది. ఇందుకు తరుణోపాయమే తోచకున్నది. సప్తసింధు లోని ప్రజాస్వామికాలన్నీ కలిసికట్టయితే యెదిరించి పారసీకుల్ని తరుమవచ్చు; కాని, అందరూ ఏక మవటం అంటే ప్రజాస్వామ్య సూత్రాలకు స్వస్తిచెప్పటమే అవుతుంది."

"మాకు కూడా యీ చిక్కే యెదురౌతున్నది. శాక్య, కోల, మల్ల రాజ్యాలు కోసలాధిపతిచే పరాజితమవటానికిదే కారణం. వారి కంతకంటె గత్యంతరం లేక పోయింది. అవి తమ ఆచారానికి విరుద్ధంగా ఐక్యం కాలేకపోయినవి. మరి దేని కదే ప్రత్యేకంగా కోసల సేనా వాహినులను అరికట్టడానికి తగు సామర్థ్యం లేక పోయింది."

"....మరి ఆ కోసల రాజ్యానికి బంధులమల్లు సేనాపతి అయినాడు! ఛి, ఛీ! సిగ్గుచేటు!"

"అందరూ అసహ్యించు కొంటున్నారు. ఇప్పు డతడు నామమాత్రపు మల్లు, మల్లు లెవరూ అతణ్ణి స్వజాతీయునిగా పరిగణించటంలేదు."

"వత్సా! ఇంతకూ బందులమల్లు ఒళ్ళమ్ముకోవలసి వచ్చుటకు హేతు వేమిటో తెలిసిందా?"

"అతడు తక్షశిలలో నేర్చిన విద్యాపాటవాన్ని పరీక్షింపదలచి మల్లు లొక నాడు పాతిన యేడుగుంజలను ఒకే వ్రేటుతో నరకమన్నారట"

"ఊఁ, అయితే?"

"బంధులమల్లు ఒక్క-దెబ్బకే నరికివేశాడు: కాని, నరికేటప్పుడు "ఝన్" మన్న ధ్వని అయిందట. పరిశీలించిచూస్తే వాటిలో పెద్ద పెద్ద యినపమేకులు కన్పించాయి."

"మల్లులు చేసినపని వీరోచితము, ఆర్యులకు తగినదీ కాదు."

"అందువల్ల బందులమల్లుకు పట్టరాని కోపం వచ్చింది. వెంటనే అతడు కుశీనరలో తన కెవరూ లేరనీ, యిక తనకా పట్టణంతో ఏలాటి సంబంధం లేదనీ చెప్పి, తక్షశిలలో తనకు సహాధ్యాయిగావున్న ప్రసేనజిత్తువద్దకు పోయి ఆశ్ర యించాడు. నీచుడు — లుచ్ఛాపని చేశాడు!"

"అదైనా ఎలాంటి తరుణంలో! మల్లులు తమ స్వాతంత్ర్యాన్ని తిరిగి సాధించుకొనుట కతని సేవాశక్తి అవసరమునప్ప డన్లో!"

"అవును, సరిగా అట్టి తరుణంలోనే "

"వత్సా! బంధులమల్లు ఆ విధంగా చేస్తాడని నేను కలలోకూడ తలచి వుండలేదుసుమా. ఒకవేళ తక్షశిల నన్నవమానించి, అపహాస్యం చేసినా నేను పోయి శత్రుమూకలలో చేరితే క్షమించవచ్చునా? బంధులా! ఎట్టి నీచానికి ఒడిగట్టావోయ్! ఆచార్య భూరిశ్రవుల పవిత్రనామానికి కళంక మాపాదించావే - సరే వత్సా! నిన్ను గూర్చి నేనింకే వివరాలూ తెలిసికోవలసిన జరూరులేదు. నీవు నేటి నుండే నా శిష్యుడుగా పరిగ్రహింపబడ్డావు."

అని చెప్పి ఆచార్యుడు తమ తనయ నుద్దేశించి చెప్పారు - "రోహిణీ! సింహాని తీసికొని పో' ఇతణ్ణి అన్నగా చూచుకో' మన యింట్లోనే బస' భోజనం యేర్పాటు చెయ్యి, వివరాలు మీ అమ్మ చెపుతుంది."

మేము మట్లాడుతూన్నంతసేపు రోహిణి ఆచార్యుని ప్రక్కనే కూచొనివుంది. ఆచార్యుడు నన్ను రోహిణితో పోల్చుతున్నప్పుడే నా దృష్టి ఆమెపైన పడింది. అప్పుడే నా చెల్లెలు "సోమా" జ్ఞప్తి కొచ్చింది. సోమ పదేళ్ళది. ఆమె రోహిణీ వలెనే సువర్ణకేసి. సమున్నత నాసికి, విశాల ఫాల భాగము, నిగనిగ మెరిసే మేను, పెద్ద కళ్ళతో సోమ రోహిణిలాగే వుంటుంది. అయితే రోహిణి సోమకంటె పెద్దది. నేను వైశాలినుండి వర్తక సమూహంతో బయల్దేరిన యెనిమిది నెలలకు తక్షశిలకు చేరుకొన్నాను. ఇన్నాళ్ళలో సోమ రూపం నాస్మృతి పంటలో క్రమంగా వన్నె తరుగుతూ వచ్చింది. కాని రోహిణీ సందర్శనంతో ప్రియసోదరీస్మృతి మళ్ళీ యథా రూపం దాల్చింది. నా ముందున్నది. రోహిణే కాని, నా కళ్ల కక్కడ సోమ కన్పిస్తోంది. నా చూపు ఆమెపైనే నిల్చిపోయింది. ఆచార్యుడుగాని, అన్యులుగాని గమనించితే ఏమనుకొంటారోనని నా మనసు నిగ్రహించు కోటానికి ప్రయత్నించాను. ఆచార్యునితోటి సంభాషణ సుబోధకము, మనోరంజకము అయివుండకపోతే నేను కన్నీరాపుకొని యుండజాలక పోయేవాణ్ణే. మధ్య మధ్య రోహిణిపైన దృష్టి పడినపుడెల్లా హృదయానికి శీతగాలి తగిలినట్లుండేది. అసలది చలి కాలంకూడాను. తక్షశిల పరిసరాల్లోని కొండలు తెల్లని మంచు తెరతో కప్పబడి వున్నై.

ఆచార్యుని ఆదేశంతో రోహిణి లేచివచ్చింది. నేను మౌనంగా ఆమె ననుసరించి బయల్దేరాను. ఆచార్య బహుళాశ్వుడు తక్షశిల పంచాయితీరాజ్యంలో సర్వ సంపన్నుడైన గౌరవనీయ వ్యక్తి. ఆ ప్రజారాజ్యానికి సర్వసేనాపతిగా కూడ పని చేశాడు. పంచాయితీ సభ [ప్రజా పరిషత్తు]లో ఆయన సలహాలు సగౌరవంగా స్వీకరింపబడేవి. ఆచార్యుని లోగిరి యేడుభాగాలుగా విభాజితమైవుంది. బయటిభాగంలో ఘోటక శాలలువరుస తీర్చివున్నై. అచటి గుఱ్ఱములను గొప్పగా చెప్పుకోటానికిగల కారాణాన్ని ఆ తురంగములను గాంచి గ్రహింపసాగాను. ఆచార్యునికి అశ్వములను పోషించుట యందే గాక, ఉత్తమజాతిని వృద్ధిచేయుటలో కూడ మోజెక్కువ. ఇతర తక్షశిలా

వాసులకువలెనే ఆయనకు చాలా దూరంవరకు వ్యాపించిన భూములున్నవి. వాటిలో ఒకదాన్ని ఆయన గుర్రాల మేతకోసం ప్రత్యేకించివుంచారు. గుర్రపుస్వారీ యందు కూడా వారికి సరదాయే. షష్టిపూర్తి అయినా ఆయన ప్రతినిత్యం తెల్లవారుజామున ఒక గంటసేపు నియమంగా స్వారీ చేస్తుంటారు. ఆయన స్వోపయోగానికీ పదహారు గుర్రాలు యెప్పుడూ సిద్ధంగా వుంటై. అశ్వశాలలోవున్న ఆ గుర్రాలను రెప్పవాల్చకుండా చూస్తున్న నన్ను గాంచి రోహిణి "ఏఁ అన్నా! గుర్రపుస్వారీ నీకిష్టమేనా" అని అడిగింది.

"బలే సరదా రోహిణీ! మా ప్రాంతాలకు సైంధవాశ్వాలు యిక్కణ్ణుంచే యెగుమతి అవుతై; కాని, వీటినిచూస్తే మా కొచ్చేవన్నీ పనికిరాక యేరి వేసినవని తోస్తోంది."

"అవునంతే, మావద్దకూడ బేరగాళ్లు యేటేటా నలభై-యాభై గుర్రప్పిల్లల్ని కొనుక్కు పోతుంటారు; కాని, నాన్నగారు మంచిజాతిపిల్ల నొకదాన్ని కూడ అమ్మరు."

"ఆ సంగతి వీటిని చూస్తేనే తెలుస్తోంది. నేనిట్టి ఉత్తమాశ్వాలను మా వైశాలిలో ఎక్కడా చూచెరుగను. రోహిణీ! నువ్వు స్వారీ నేర్చుకొంటున్నావా?"

"నేర్చుకొంటున్నావా అని అడుగుతావేమిటి? నేనీ పదహారు గుర్రాల్లో దేన్నైనా యెక్కి స్వారీచేయగలను. ప్రతిరోజూ ఉదయాన నాన్నగారితో పాటు నేనూ స్వారీచేస్తుంటాను."

నా" చెల్లెలు సోమ ఎన్నడూ గుర్రమెక్కిన పాపానపోదు. అందువల్ల అడిగానులే."

"ఏఁ అన్నయ్యా! నీకు చెల్లెలుకూడ వుందీ?"

"అవునమ్మాయీ; మా అమ్మ సంతానమే. అచ్చంగా నీకు మల్లెనే వుంటుంది. ఇప్పుడామెకు పదేళ్ళుంటై. మరి నీకో?"

"ఓహో, బలేగా వుందే! నాకూ పదేళ్ళే,"

కాని, సోమ నీకంటె చిన్నదిలా కన్పిస్తుంది. నేనూ చిన్నదే ననుకొంటున్నాను. అయితే యీ యెనిమిది నెలల్లో యింకా కొంచెం ఎదిగివుండవచ్చు. సోమ చాల మితంగా మాట్లాడుంది."

"అయితే నేను అధికంగా వాగుతున్నానా?" అని రోహిణి చిన్నపుచ్చుకొన్నట్లు మొహం దించుకుంది.

రోహిణి వీపుమీద బంగారు తీగల్లాగా విడబడివున్న కేశములను చేతి వ్రేళ్ళతో దువ్వుతూ లాలింపుగా అన్నాను—"కాదు రోహిణీ! సోమ నీ ముందు మూగదాని

లావుంటుందని,చెప్పబోతున్నాను.ఏ పిల్లా మూగదానిధలేవుండటం నాకు బాగుండదు. సరే, నేనుకూడ నీతో కలిసి స్వారీ చేస్తుంటానే?"

"అట్లయితే, అన్నయ్యోయ్! నువ్వా ఎఱ్ఱగుఱ్ఱా నెక్కుదువు గాని దాన్ని 'రోహిత్' అంటాం. అది అన్నిటికంటె మంచిది; అదంటే నాన్నగారికి చాలా యిష్టం. రోహిత్ నన్ను చక్కగా ఆనవాలెడుతుంది. నేను దాని దగ్గర కెడుతున్నాను, చూడు" అని రోహిణి రోహిత్ వైపుకు వెళ్ళింది. అది ఆమెను చూడగానే సకిలించింది; ముందు కెళ్ళగానే రోహిణి మూర్ధాన్ని మూరొకన సాగింది. ఆమె ఆనందంతో నా వంక చూస్తూ అంది — "రోహిత్‌కు నేనంటే ప్రేమ. నాన్నగారు నా లలాటంమీద ముద్దుపెట్టుకోవడంచూస్తూంటంవల్ల యిదికూడా నా తలకు ముట్టాన్చుతుంది. సింహన్నయ్యా! మనిషికిమల్లె తెలివి గల్గిన యిలాంటి గుర్రాన్ని ఎక్కడైనా చూచావా?"

నేను నవ్వి అన్నాను-"లేదమ్మాయ్! ఇలాంటిదాన్ని చూడలా. నువ్వెప్పుడైనా దీన్నెక్కి స్వారీచేశావా?"

"స్వారీచేశాను కాని, చూడు చెయ్యెత్తినా నాకు దానివీపు అందదు. అందువల్ల దీనిపై కెక్కటానికి నాన్నగారిసాయం కావాల్సివస్తోంది" అని రోహిణి చిన్నబోయిన మొహంతో నాదరి కొచ్చింది.

నేనామె చిబుక మెత్తి పట్టుకొని "అవసరంలేదు రోహిణీ! నువ్వెప్పుడు యింత కుఱచగానే వుండిపోవుగా. ముందుముందు ఎత్తుగా ఎదుగుతావులే. అందాక నువ్వు కోరినప్పుడెల్లా నిన్నెత్తి రోహిత్‌పై కెక్కించటానికి నే నుంటాగా"అన్నాను.

"కాని, అదినిన్ను దరికి రానివ్వదన్నయ్యా! రోహిత్ కొత్తవాళ్ళని,తనకు కోపం తెప్పించినవాళ్ళని దగ్గరకే రానియ్యదు. నవ్వబోకన్నయ్యా!రోహిత్ బలే తెలివిగలది. అయితే నీకు నేనొక వుపాయం చెపుతాలే. దానికి పచ్చని గోధుమ చాలా యిష్టం. పచ్చిదుబ్బులు తెచ్చిదాని నోటికి అందించుతూండు. నిన్ను చూచి అది సకిలించిందా నీ కది మాలిమి అయినట్టే."

"సరే. యికవెళదాంపద. నీకు ఆకలవుతూంటుంది, అమ్మదగ్గిరికి తీసుకెళ్ళి నీకు అన్నం పెట్టిస్తా రా."

"అలాగే రోహిణీ! ఆకలిగానే వుంది కాని, ముందు అమ్మని చూడాలని వుబలాటంగా వుంది."

"మా అమ్మ చాలా మంచిది. నీకూడ నాలాంటి చెల్లాయివుందనీ, అమ్మవంటి తల్లివుందనీ విని, నిన్ను బాగా ప్రేమిస్తుంది. వెళ్దాం రా" అని రోహిణి ముందు దారితీసింది.

ఆచార్య బహుళాశ్వని పేరు ఆయనకు చక్కగా తగిపోయింది.

2. గురుపత్ని

మేము ముందుగా గురుపత్నిని చూడవలసివుంది. అందుకని గొడ్లచావడీ, విద్యార్థుల వసతిగృహం దాటి సరాసరి అక్కడికే వెళ్ళాము, ఆ గృహనిర్మాణం చాలా వరకు మా వైశాలి భవంతుల్నే పోలివుంది. అక్కడిలాగే ఒక ప్రక్కన వసారాలున్న కొట్లు, మధ్య మెల్లా, వరుసగా గదులు వున్నై ఆ యింటికీని. ఏదీ రెండంతస్తులకు తక్కువలేదు. అశ్వ, గోశాలల మిద్దెల మీదనే గడ్డి-గాదాలుంచే గదులూ, పాల గదులూ, నౌకర్ల గదులూ, వున్నై. ఇక్కడ కొనడానికీ, అమ్మడానికీ దాస-దాసీ జనము లేరు, ఆచార్యునికి ఆర్య వర్ణ-సంపద (రంగు) అంటే మహా శ్రద్ధ. ఆయన నౌకర్లలో నల్లటివాళ్లుగాని, చామన చాయ మనుష్యులుగాని లేనే లేరు. పశ్చిమ గాంధారులు, కాంభోజులే, ఎక్కువగా వున్నారు. కొద్దిమంది యిరానీయులుకూడ వున్నారు. ఇక్కడియిళ్ళు మా వైపు పెంకుటిళ్లవలెగాక, పశ్చిమకోసల దేశంలో మాదిరిగా పై కప్పులన్నీ మిద్దెలే. మట్టితో వంకరటింకర కంకరముక్కలు కలిపి మిద్దె వేస్తారు. గోడలుకూడ రాతి ముక్కలతో పేర్చినవే; పైన మట్టితో మందంగా పూతపెడతారు. ఇక్కడ గోడలుకడుతూంటే చూచాను. చిన్న రాతిముక్కలతో అంతేసి పెదపెద్ద గోడల్ని అందంగాను, దృఢంగాను కట్టవచ్చని నేను వూహించనైనా లేదు. కిటికీలు, ద్వారాలు దేవదారు కర్రవి. కర్రమీద లతలు, పువ్వులు, విగ్రహాలు చెక్కి నగిషీ పెట్టడంలో తక్షులు వైశాలి వారి కేమాత్రం తీసిపోరు. ఆచార్యుని స్వగృహానికి ముందు విశాలమైన ప్రాంగణం వుంది. అందులో రకరకాల పూలమొక్కలు నాటబడివున్నై. అప్పుడే మంచుజడు లధికమవడంవల్ల వాటి ఆకులన్నీ రాలిపోయాయి. ఒక పందిరినిండా, ఆకుల్లేని ద్రాక్షతీగ అల్లుకొని వుంది. "ఇది మాములు ద్రాక్షకాదు. పేరుమోగిన కపిషా ద్రాక్ష మా నాన్నగారి శిష్యుడొకాయన అఫ్ఘనిస్తానం నుంచి పంపించాడు. మారుకాలం వచ్చింది; కాని అప్పుడైతే పచ్చని ఆకుల్లోనుంచి ద్రాక్ష గుత్తులు ఎంతైనా కమనీయంగా కన్పించుతై." అని రోహిణి ఆ ద్రాక్షనుగూర్చి చెప్పింది,

"మరి తీపో?" అని నే నడిగాను.

"ఆ సంగతి చెపితే నీకు నమ్మకం కలుగదన్నయ్యా: నీకు రుచి చూపిస్తాగా."

"ఎలాగైనా యెండు ద్రాక్షలో ఆ మాధుర్యం వుండదు."

"ఎండువి కాదు-తాజా పండ్లలాంటివే."

"అయిదు నెలలక్రితం కోసినవి తాజాగా ఎలావుంటై?"

"నువ్వే చూస్తావుగా ! మరి నువ్వు కపిషా ద్రాక్ష సారా చవిచూడనే లేదేమొ ? ఏం అన్నయ్యా ."

"లేదమ్మా ! చెప్పుకోవటం మాత్రం విన్నాను, అంతే."

"అట్లయితే అమ్మతో చెపుతా, యివాళే రుచి చూపించమని. అది ఆఫ్ ఘనిస్తానంనుంచి వచ్చిందే. సార్థవాహులు లిక్కణ్ణుంచి ఏటేటా ఆ దేశానికి వెడుతూంటారు. ప్రతి సంవత్సరం వారు వందలాది కుప్పెలతో ద్రాక్షసారా మాకు తెచ్చి పెడతారు."

"అయితే మీ యింట్లో అక్కడినుంచి తెప్పించిన ద్రాక్ష రసాన్నే తాగు తూంటారా రోహిణీ ?"

"యబ్బే, కాదు, అది వ్యాపారంకోసం. తూర్పుదేశాల వ్యాపారులుకూడ తక్షశిలనుంచి వేలకొద్దీ తోలుసిద్దెలతో కపిశాయనము తీసుకుపోతూంటారే ! నువెప్పుడూ తాగనేలేదూ ?"

"మా వైపున అది చాల ప్రియంగా అమ్మటంవల అందరికీ అందు బాటులో వుండదు. తూర్పు ప్రజాస్వామికాల్లోని ప్రజలం తిండి, గుడ్డల విష యంలో చాల పొదుపుగా వాడుకుంటాము." అని నేనంటూండగా గురుపత్ని దృష్టి మా పైనపడింది. ఇంకనూ ఆకుల్లేని ఆ ద్రాక్ష పందిరివదనే జాగుచేయడం బాగో దని నేను ముందుకెళ్ళి ఆచార్యసతికి నమస్కారం చేశాను. రోహిణి నన్నామెకు తమ భాషలో పరిచయం చేసింది.

"అమ్మా ! ఈయన కొత్తగా వచ్చాడు. ఈ అన్నయ్య పేరు సింహ్, నాన్న గారు నన్నీయన్ను సోదరుడుగా చూచుకోమన్నారు. మరి నాకు అన్నయ్యేగా, రా, అన్నా ! నా ప్రక్కనుంచో ఓహో ! నేను నీ రొమ్ము దగ్గరకే వచ్చాను ! అమ్మోయ్ ! చూడు ! నా కీత డన్నయ్య అని నాన్నగారు భలేగా కలిపారు కాదూ?" అంది రోహిణి.

"అవునమ్మి ! నీకు అన్నే; కాని, ఇంతకూ మీ అన్నకు ఆకలితీర్చే దేమన్నా వుందా, లేక "అన్న, అన్న" అని వుత్తమాటల్తోనే కడుపు నింపేస్తావా ? రా నాయనా ! అదుగో, వాకిట్లో నీళ్ళున్నై; కాళ్ళూ, చేతులూ కడుక్కొని రా. తరవాత అన్నం తింటూకబుర్లు చెప్పుకోవచ్చు."

"నే నన్నయ్యకి కపిషా ద్రాక్షపండ్లు పెడతా నన్నా నమ్మా."

"అయితే పరుగెత్తుకెళ్ళి తే, చూస్తావెందుకు ? ఒక ద్రాక్షకుప్పె పట్టుకురా."

"అమ్మా ! మరే, సాయంత్రం దాక్షరసం కూడానే" అన్నది రోహిణి.

"అట్లాగేలేవే. మర్యాద అంతా నువ్వేచేసి సింహాను నువ్వొక్కదానవే అన్నను చేసుకోవా లనుకుంటున్నావా ? అమ్మకుమాత్రం కొడుకేడీ ? దబ్బున పోయి కుప్పె తీసుకురా. సాయంత్రం అన్న - చెల్లెలు ద్రాక్షరసంతో విందార గిద్దురుగానిలే. మరి నువ్వు రోషనావద్ద నేర్చుకున్న పార్సీ నృత్యంకూడ చూపించుదువుగాని."

రోహిణి పరుగెత్తి కెళ్ళింది. నేను వాకిట్లోవున్న చెంబు తీసుకొని చేతులు ముఖం కడుక్కొని గురుపత్ని వెంట మెట్లెక్కి పైకెళ్ళాను. ఇక్కడ చెప్పులు అనేకరకాల తోలు అట్టలు కలిపి దళసరిగా కుట్టుతారు. పాదాన్నంతా మూసివేసే తోలు మేజోళ్ళకూడ తొడుక్కుంటారు. గురుపత్ని అలాంటిజోడే ధరించి వున్నది. చలి బాధనుండి తప్పించుకోటానికి నేనుకూడ తక్షశిలకు వస్తూ, మార్గం మధ్యలో అల్లాంటి జోడే కొన్నాను. మేము ద్వారంవద్ద చెప్పులు వదలి హాలులో ప్రవేశించాము. అందులో క్రింద రంగు రంగుల లతాగుల్మములతో అతి రమణీయంగావున్న తివాసీ పరచబడివుంది. గోడలకు రెండుమూడు పటాలు వేలాడుతున్నై. అందులో ఒకటి 'రోహిత్'లాంటి అశ్వానిది. అది గురుపత్ని చిత్రించినదే. చావడి, భోజనశాల ఆడంబరం లేకుండా అలంకృతమై వున్నాయి. హాలుకు కొంచె మవతలగా వంటిల్లు వుంది. వంటింటి పొగగొట్టంలోనుంచి పొగ లేస్తోంది. దాన్నిబట్టి మధ్యాహ్న భోజనం సిద్ధమవుతున్నట్టుంది.

మేము తివాసీమీద చతికిల బడ్డాము. గురుపత్ని తెల్లని దుప్పటిని మాముందు పరిచింది. తర్వాత ఆమె భోజన సామగ్రిని తెచ్చేందుకు వంటింట్లోకి వెళ్ళింది. అంతలో రోహిణి కొబ్బరి కురిడీలాంటి మట్టి కుప్పెతో వచ్చింది. కోసిన అయిదు నెలల తర్వాతకూడ ద్రాక్షపండ్లు తాజాగానే ఉంటాయన్న నమ్మకం నాకింకా ఏర్పడనేలేదు. ఆ కుప్పె రెండు కొబ్బరి చిప్పల్లాంటి మట్టిడిప్పలతో తయారు చేయబడది. రెండు డిప్పలూ బంకమట్టితో అతికించబడినాయి. ఆఫ్ఘనిస్తానంలో ద్రాక్షపండ్ల నిల్లాగే నిల్వచేస్తారని రోహిణి చెప్పింది. అంచులవద్ద అతికిన మట్టి నూడదీసి పై మూతను తెరువగానే అందులోనుంచి రెండేసి అంగుళాల పొడగుపాటి ద్రాక్షపండ్లు స్వర్ణకాంతు లీనుతూ కన్పించినై. గురుపత్ని రెండు పెద్ద పెద్ద వుడుకబెట్టిన మాంసపుముక్కలు, సైంధవ లవణప్పొడి, కొన్ని వుంద్రాళ్ళు తెచ్చి వడ్డించింది. రోహిణీ, నేనూ వాటిని తినసాగాము.

"ఇక చెప్పు నాయనా! నీ దేవూరు?" గురుపత్ని కన్నతల్లిలాగ ప్రేమతో అడిగింది.

నేనామెకు నా పుట్టుపూర్వోత్తరాలు సవిస్తారంగా చెప్పాను. అంతా ఆలకించి ఆమె మళ్ళీ అన్నది - "మహాలిలిక్షవీని నే నెరుగుదును. అప్పుడు నేను

రోహిణికంటె చిన్నదాన్ని. మహాలి మా తండ్రి భూరిశ్రవులవారి శిష్యుడు. అతడు నాకు చాలా చక్కని కథలు విన్పించేవాడు."

"అన్నయ్యా! నీకూడ కథలు వచ్చా? నాకూడ మంచి మంచి కథలు చెప్పవూ?" అంది రోహిణి మధ్యలో అందుకొని.

"అయితే, పిల్లా! నువ్వు మమ్మల్ని మాట్లాడనిస్తావా లేదా? ఆఁ, వత్సా! అప్పట్లో తక్షశిల ముష్టికు లందరిలోను మహా బలశాలి మహాలే. అతనితో కాస కుడియెడంగా జోడు కాగలవా రెవరైనా వుంటే మీ గురువుగారే. సరేగాని, దారిలో ఏ యిబ్బందులూ కలుగలేదుగద?"

"సార్థవాహుల వెంట ప్రయాణంచేశాను. వ్యాపారం నిమిత్తం వణిజుడొకాయన వైశాలినుంచి సాకేతపురానికి బయల్దేరుతూంటే నేనుకూడ వెంటవస్తాననీ, అంతవరకు తమ సార్థంలో యేదైనా పని యిప్పించమనీ ఆయనన్నడిగాను. ఆయన అందుకంగీకరించి నావలనుండి సరుకు దిగుమతి, ఎగుమతులు చేస్తూ రాత్రిళ్ళు కత్తి చేతపట్టి పహరా ఇవ్వటానికి నియోగించాడు. బత్తెఖర్చు లేకుండా సాకేతపురానికి చేర్చి యాభై * కార్షాపణము లివ్వటానికి యేర్పాటు చేశాడు"

"అటయితే బిడ్డా! నువ్వు రెక్కల కష్టంచేస్తూ యిక్కడికి చేరుకొన్నావన్న మాట. పాపం ఎంత యాతన పడ్డావో!"

"సాకేతందాక యే కష్టం లేదమ్మా! అంతవరకు పడవమీదనే ప్రయాణం. మేము మాళవదేశాన్నుంచి గంగానదిలో యెగువకు ప్రయాణంచేసి సరయూనదిలో ప్రవేశించాము. మా బిడారులో యాభై పడవలతో వెయ్యిమందికి మించి జనం వున్నారు. సరయూలోనగం ప్రయాణం చేసిన పిదప ఒక్క పర్యాయం మాత్రమే బందిపోటు దొంగలు వచ్చి మా పైన పడ్డారు, అయినా, మేమే ఎక్కువ మందిమి కావటం వల్లా, మాలో ఆయుధ పాణులు బల – పరాక్రమవంతు లవటం వల్లా వాళ్లు వెంటనే తోకముడుచుకొని వుడాయించారు. మా గుర్రపు రౌతులు వెంటాడాలను కున్నారు. కాని, అపరిచితారణ్యంలో వాళ్ళ పత్తా తెలియటం సుళువుగాదని విరమించారు. తర్వాత సాకేతపురం యివతలి యాత్రలో వుపద్రవాలు యెక్కువయ్యాయి. శ్రావస్తి వణిక్ శ్రేష్టుడు – సుదత్తుని సార్థవాహులు తక్షశిలకు ప్రయాణం కట్టారు. ఆ బిడారులో వెయ్యిబండ్లు. రెండువేలకు పైగా ఎడ్లు గుర్రాలు వున్నై. వెయ్యి న్నరజనం వున్నారు, దారిలో పెద్ద పెద్ద నదులు, మహారణ్యాలు దాటవలసివచ్చింది. మార్గం యేర్పరచుకోవటము అంతమంది జనానికి భోజనం. పశువులకు గ్రాసము – దానా లేర్పాటు చేసుకోవటము, పైగా రేయింబగళ్లు సాయుధ దళం వంతులవారీగా కాపలా కాయటము యివన్నీ మొత్తంమీద కష్టంతో కూడుకొన్నవే. ఒక బండిక్షి

* కార్షాపణము: నవర్సుయెత్తు వెండి నాణెం.

పహరాయిచ్చేపని నా వంతు కొచ్చింది. తక్షశిలకుచేర్చి, నాకు నూరు కార్షాపణ ములు ముట్టజెప్పారు."

"వైశాలినుంచి యిక్కడికి చేరుకోటానికి యెన్నాళ్ళుపట్టింది నాయనా ?"

"ఎనిమిది మాసాలు అమ్మా."

"తినటం ఆపకు నాయనా! దూడమాంసం వేడిగా తేనే రుచిగావుంటుంది. ఏదీ ఆ కత్తి యిలా యివ్వు; నేను ముక్కలు కోసియిస్తాను. ఆ వృంద్రాళ్ళు కూడ తిను; ద్రాక్షపండ్లు తీసుకోవేం ? ఇక్కడ వాటికేమీ కొదువ లేదులే. తిను బిడ్డా ?"

"మా తూర్పుదేశంలో వృంద్రాళ్ళు సర్వసామాన్యమే గాని, యీ ద్రాక్ష మాత్రం మాకు దుర్లభమే నమ్మా! ఎండు ద్రాక్ష మాత్రమే లభ్యమవుతుంది తాజావి మాకు స్వప్న తుల్యమే."

"అలాగా నాయనా! తర్వాత బండిమీద ప్రయాణం సంగతి చెప్పు. ఇన్నాళ్ళు యెందుకు పట్టింది ?"

ఆవిధంగా మా ప్రయాణం రోజుకు రెండు యోజనాలకు మించి సాగేది కాదు. గడ్డీ గాదం లభ్యంకానిచోట యెకాయెకీని వేగిరంగాను, అది సుళువుగా దొరికే ప్రాంతంలో నాలుగైదు దినాలు విశ్రాంతి తీసుకుంటూ తాపీగా గుర్రాలను, ఎడ్లను కిడపారి మేపుకొని ప్రయాణం సాగించవలసివచ్చేది. అంతేకాక దారిలో అహిచ్ఛత్రం, హస్తినాపురం, ఇంద్రప్రస్థం మొదలైన పట్టణాల్లోను, పల్లెలందును వ్యాపారంకూడా చూచుకోవలసివుంది. సన్నని మజిలీను రవ సెలాలు, పట్టుబట్టలు, తివాసీలతో మా బళ్లు నిండివున్నై. అవిగాక చందనాది సుగంధ ద్రవ్యాలు, దంత, సువర్ణరత్న ఖచిత వస్తు సముదాయముకూడ వున్నది. గంగ, యమున మున్నగు నదీతీరములందలి తీర్థస్థానములందు ప్రతిచోట సుదత్తుని అంగళ్లు వున్నై. అట్టి తావులందు విక్రయార్థము సరకుల దిగవిడచి, క్రయంచేసిన వస్తువులను యెగుమతి చేసుకొనే వాళ్ళం."

"అయితే సుదత్తుడు చాల గొప్ప సార్థవాహుడన్న మాట!"

"తూర్పు దేశాల మొత్తానికే గొప్పవాడు. ఇప్పు డతనితో డీటగు మరొక వణిజుడే లేడనొచ్చు. అసలు జంబూద్వీపం మొత్తంలోనే అట్టివాడు కన్పించడం కష్టం. ఇక్కడ కూడ అతని పణ్యాగారం వుంది."

"తక్షశిలలోనా ? ఇంతదూరాన కూడ అతని అంగడా ?"

"అవును యిక్కడే సన్నమాటేమిటి, తూర్పు – పశ్చిమ సముద్రతీరాలందలి తామ్రలిప్తి, భరుకచ్ఛములవంటి తీర్థాలములందు కూడ ఆయనకు అంగళ్ళు వున్నాయి. నదీ వాహినులన్నీ పోయి పోయి సముద్రములో కలియునట్లు నాలుగు సముద్రాల లక్ష్మి ప్రవాహంగావచ్చి శ్రావస్తిలోని సుదత్తుని యింటపడుతోంది."

"ఆఁ ! సరే, యిక నీ ప్రయాణం వైనం పూర్తి చెయ్యి."

"సుదత్త శ్రేష్ఠి బిడారు నిర్మాణము విధానము, ఏర్పాట్ల పద్ధతులవల్ల అతని పతాకాన్ని చూచినంతనే దొంగలు దారిలోనుండి వైదొలగిపోతారు. ఒక్క పాంచాల మహారణ్యంలో మాత్రం ధ్వజమెత్తి దోపిళ్లు చేస్తున్న గజదొంగ ఒకడు మాకు తారసిల్లాడు వాడు అయిదు వందలమంది జనము వారికి చాలినన్ని గుర్రాలతో వచ్చాడు; అయినా వాళ్ళు మాముందు ఒక్కగంటసేపు మాత్రమే నిల్వగలిగారు. అక్కడే ఆచార్య మహాలి ప్రసాదించిన ఖడ్గవిద్యను ప్రదర్శించే అవకాశం చిక్కింది నాకు. ఎనమండుగురి రక్తంతో నా ఖడ్గానికి అభిషేకం చేశాను కూడాను."

"అయితే, నాయనా ! నీకు దెబ్బలేమీ తగల్లేదుగద?"

"ఒకటి తగిలింది స్వల్పంగా. ఈ చేతి మణికట్టుకు పైభాగాన" అని నేను ఉన్ని చొక్కా చేతిని పైకెత్తి పొడుగాంటి మచ్చను చూపించాను.

రోహిణీ – నాకు ద్రాక్షపండ్లను తుడిచి యిస్తున్నదల్లా చటుక్కున మచ్చ మీద వ్రేళ్ళతో తడిమి చూసి "అబ్బో! ఎంతనెత్తురు కారిపోయిందో నన్నయ్యా!" అన్నది.

"లేదు, రోహిణీ ! కత్తి వ్రేటుతో పడ్డ గాయాన్నుంచి అంతగా రక్తం కారిపోతుందన్న భయం లేదు, నరం తెగినాకూడ రెండువేపులా గట్టిగా బిగించి కట్టుకడితే రక్త స్రావం కట్టడిపోతుంది. బల్లెంతోనో, అంబుతోనో పడ్డ గాయమైతే ప్రమాదమే. ఆ గాయాన్నుంచి రక్తం కారకుండ ఆపటం చాలా కష్టం."

"కాని, అన్నయ్యా ! ఆ అద్దానపు అడివిలో నీ గాయానికి మందువేసి కట్టు కట్టేందుకు వైద్యుడు లేడుగా ?"

"ఈమాత్రపు గాయానికే మందూ మాకూ యెందుకమ్మా ! అయినా సుదత్తుని బిడారులో శల్య చికిత్సకుడు. విషవైద్యుడూ కూడ వుంటారు. అక్కడొక్కచోటనే దెబ్బలాట దాకా వచ్చింది. తతిమ్మా ప్రయాణమంతా నిరపాయంగా సవ్యంగానే సాగింది. నిన్ననే సుదత్తుని బిడారు యిక్కడికి చేరింది. ఆచార్య మహాలి ఆదేశం ప్రకారం నేను తిన్నగా గురుకులానికి వచ్చేశాను."

"ఇది నీ స్వంతయిల్లే నాయనా !"

* * * *

3. తక్షశిల

తక్షశిల మా వైశాలివలెనే మైదానంలో నిర్మింపబడ్డ మహానగరం. వైశాలికి చుట్టుపట్ల ఎక్కడా పర్వతాలు లేవు కాని. తక్షశిలకు దూరంగా పసిరిక కొండలు, పర్వతాలు వున్నై. పట్టణానికి పక్కనేవున్న చిన్న నదిలో యీ కాలం అకాల మనక యెల్లకాలం నీ రుంటుంది. ఉత్తరాన వున్న కొండకుచేర్చి కటవేసి. పెద్ద జలాశయ మొకటి నిర్మింపబడింది. అది మగధలోని సుమాగధి వలెనే వుంటుంది. దానిలోనుంచి బయల్దేరిన కాల్వలు నగరంలో బహుముఖాలుగా ప్రవహించుతాయి. వాటికిరుప్రక్కలా గట్లపై నున్న వృక్షతతులు చూడటానికి అత్యంత రమణీయంగా వుంటై. పచ్చని దృశ్యానికి తహతహపుట్టే హేమంత ఋతువులో తక్షశిల యందలి స్త్రీ — పురుషుల కా దృశ్యం నేత్రానంద దాయకంగా వుంటుంది. ఇక తక్షశిలా నగరవీథుల్లో ఒక ప్రక్కన సుందర సౌధముల ముందు మంద గమనంతో ప్రవహించు తూండే ఆ కాలువల దృశ్యం మరీ అద్భుతమై చూడ సొంపుగా వుంటుంది. ఆ కాల్వల్లోని నీరు నగరోపయోగానికే గాక తోటలు, భూముల తడుపుకూడ వినియోగ పడుతుంది. పట్టణ బహిర్భాగాన వ్యాపించియున్న పండ్ల తోటలు. వుద్యాన వాటికలు నగరానికి మరింత శోభను చేకూర్చు తున్నై. ఆ వుద్యాన వనాలు ద్రాక్ష. అక్రోటు, అంజూర, సీమరేగు, మొదలగు వివిధ ఫల — వృక్ష — లతా సంభరితములు. వేసవియందీ చెట్ల శీతల ఛాయల నుండి కాలువలలో ప్రవహించు నిర్మల వినీల తోయముల నెంతసేపు చూచినా కన్నుల కలసటే వుండదు. మా ఆచార్యునికికూడా పండ్ల తోటలు విరివిగానే వున్నై. తోటలందే పండ్ల నెంత బెట్టుటకును, నిల్వచేయుటకును తగిన యిండ్లు. గోదాములుకూడ వున్నవి. వర్షరుతువు ఆరంభమైన లగాయితు శరద్రుతువు గడచిపోయేవరకు వృక్షములు లతలు పుష్పించి ఫలించు చుంటాయి. ద్రాక్ష తీగలను కత్తిరించి గుబుర్లుగా చేస్తారు. ద్రాక్ష గుత్తులు మొదట్లో లేతరంగు పచ్చలవలెను, పిమ్మట పుష్యరాగముల గుత్తులవలెను అతి మనోహరంగా కన్పించుతాయి. పద్మరాగాలను పోలిన ఎర్రని అంజూర పండ్లశోభ నేత్రానంద దాయకంగా వుంటుంది. విశాలోన్నతములైన అక్రోటుమ్రానులు కొమ్మలంతటా చిక్కగా ఆకులుకల్గి చల్లని నీడ నిస్తాయి. చెట్లనిండ పండ్లుండు కాలంలో తక్ష శిలలోని తోటలదారులన్నీ తెరువబడి వుంటాయి. పాంథులు స్వేచ్ఛగా యే తోటలోనికైనా పోయి యేయే పండ్లెన్నెన్ని కోసుకొని ఆరగించినా అభ్యం

తరం వుండదు! కాని, కక్కుర్తిపడి మూటలు కట్టుకొని పోవడం మాత్రం తప్పుగా భావించబడేది.

తోటలు దాటిన తర్వాత పంటభూములు చాలా దవ్వువరకు వ్యాపించివున్నై. మా గురువుగారికి కొంత్ర యెక్కువగానే వుంది. చలికాలంలో ఆ భూములందు స్మశానవాటికల్లోని నిశ్శబ్దతా వావరణం తాండవించుతూంటుంది భూములన్నీ ఒట్టి యెండ్రుగెడ్డలు. పొలాల్లోవుండే యిండలో నౌకరు మాత్రమే మసలు తూంటారు. గొడ్లు-గోదకూడ వుంటాయి. వసంతాగమనంతో అక్కడి నిస్తబ్ధతపోయి నలిక్కులా సజీవత్వం నిండిపోతుంది. కరిగిన మంచుతో చెమ్మగిల్లిన భూమిని చీల్చుకుంటూ వందలాది అరకలు నడుస్తుంటాయి. మేడిపట్టిదున్నేవారి మధురగానంతో ఆప్రాంతాలు ప్రతిధ్వనించుతూ వుంటై. ఆ పనిపాటల రోజుల్లో విద్యార్థులం అందరం ఆచార్యునితోపాటు పొలాల్లోకి వెళ్ళేవాళ్ళం, చెత్తపోగులు విరజిమ్మటం, దుక్కి దున్నటం వగైరా పనుల్లో సాయపడుతూండే వాళ్ళం. వైశాలిలో వుండగానేను పొలంపాటులో ఆరిందాననిపించుకొన్నాను. ఇక్కడకూడా ఆపేరు నిల్పుకొన్నాను. మాప్రాంతంలో దున్నుతూ పాడేపాటలు నాకింకా జ్ఞప్తికున్నది. కాని భాషాభేదమే కాక యిక్కడి పాటల్లో కూడ చాల తేడా వుండటంవల్ల యెగతాళి చేస్తారన్న వెరపుకొద్దీ నేను గొంతెత్తి పాడటానికి సాహసించేవాన్ని కాను. అయినా నా ప్రక్కనున్నవాళ్ళు పాడుతూంటే లయనందుకొని గునిసేవాడిని, మరుసటి దుక్కులొచ్చేసరికి యిక్కడి పాటలే కొన్ని కంఠస్థం చేసాను.

మధ్యాహ్నంవేళ నాగళ్ళాపి చిగురుటాకుల చెట్ల నీడను విశ్రాంతి తీసుకొనే వాళ్ళం. ఒక్కొక్కపుడు పుష్కరిణీ రూపం దాల్చిన పంటకాల్వలలో స్నానమాడే వాళ్ళం. అది స్నానంచేసే సమయం కాకపోయినా యువకచాపల్యంతో నీటిలోకి దిగే వాళ్ళం. అలాంటప్పుడు మాశరీరావయవాల గుణదోషాలను తెల్పుతూ ఆచార్యులు చక్కని సలహానిచ్చేవారు. బట్టలన్నీ దిగవిడిచి దిగంబరులమై యువతీ - యువకుల మందరము గట్టుమీదనుంచి నీడలు తేలుతున్న నీటిలోకి వురికేవాళ్ళం. మేము ఓల లాడుతూంటే మా సర్వాంగాములను పరిశీలనగా పరికించిన ఆచార్యులు "రోహిణీ! నీ పార్శ్వంలో కొవ్వు పేరుకొంటోంది," "సుమేధా! నీ పిక్కల్లో కండరాలున్నట్టే లేవు" "అనురుద్దా! పిరుదుల్లో అంతమాంసం మోస్తున్నా వెందుకోయి," "సింహా! అందరిలో నీవొళ్ళే సర్వాంగ సుందరంగా వుంది. కొవ్వెక్కడా మచ్చుకైనాలేదు. శరీరమంతా నరాలు, కండరాలతోనే నిండివుంది... పనికి దొంగలైనవారిలోనే కొవ్వు పెరుగుతుంది. సరస్వతి బర్రెలాగా తయారవుతోంది. ఆమె పొత్తికడుపు చూడండి! ఎప్పుడూ కడుపుతోనున్నదానివలె కన్పిస్తుంది," "సరస్వతి! నువ్వు రోజూ కాస్సేపు గుర్రపు స్వారీ చేస్తూండు. ఇక్కడ మన కొట్టంలో గుర్రాలు వుండనే వున్నైగా" అని యిలాగే ప్రతివారికి శరీర పరిశ్రమను గూర్చి సలహా లిచ్చేవారు.

మేము గంటలతరబడి యీదులాడుతూ, బుటకలువేస్తూ, ఒకరినొకరం పట్టుకుంటూ, నీళ్ళు చిమ్ముకుంటూ ఆ గ్రీష్మ అపర్ణాహాలను గడుపుతుండే వాళ్ళం. తర్వాత పెరుగు, తేనె పళ్ళరసాలు కలిసిన పానీయం తాగేవాళ్ళం. వేసవికాలంలో మధ్యాహ్నం తేలికైన ఆహారం తీసుకోవటము మామూలు; కాని సాయంత్రప్పూట చాలా హుషారుగా వుండేది. అప్పుడు పనికూడ చాల కొద్ది సేపే చేయాల్సివుండేది. సూర్యా సమయం కావటంతోటే అందరం పను లాపివేసి పొలంలోని యింటిముందుకు చేరి; వూడ్చి శుభ్రంచేయబడ్డ నేలమీద కూచునేవాళ్ళం. పొగలేని మంటలో పేల్చబడ్డ గోమాంసపు ముక్కలు, మధుకలశాలు యెదుట ప్రత్యక్షమయ్యేవి. మేము మాంసపు ముక్కలు నములుతూ, మధ్య మధ్య కొయ్యగ్లాసులతో మద్యపానంచేస్తూ ప్రక్కనున్న వాళ్ళకుకూడ అందించేవాళ్ళం. కళ్ళు కొంచెం యెరుపెక్కగానే కూనిరాగాలూ పాటలూ, దరువులూ ఆరంభమయ్యేవి. ఆఖరున స్త్రీలు నృత్యంచేసేవారు. గురుపత్నికి అయిదో పడి ముగింపుకొస్తున్నా ఆమె నటనా నైపుణ్యము అబ్బురంగా వుండేది. నాలాటి పడుచువాళ్ళిద్దరు సతమతమై చెమటలోమునిగి ముద్దలైనా ఆవిడ అడుగు, స్వరం దరువు తప్పేవికావు. ఇంతకూ చిత్రమేమంటే ఆమె అలిసేది కాదు.

నాట్ల ముగింపోత్సవంనాడు ఆచార్యులు తమ అద్భుత నాట్య కౌశల్యాన్ని ప్రదర్శించారు. ప్రతి అవయవము, కండరము ఆయన స్వాధీనములో వున్నట్టు తోచింది. నృత్యము సర్వోత్తమ మయిన వ్యాయామమని వారి విశ్వాసం. అది యావజ్జీవార్హమైన పరిశ్రమయని ఆయన చెప్పారు. "పసిబిడ్డను ఊయలలో పడుకోబెట్టితే శిశువంములో పడివుండియే అటు నిటు కొట్టుకొని తన అవయవాలను కదిలించుకొనును ఆ విధంగా కొవ్వును కరిగించుకొని కండరాలుగా మార్చుకొంటోంది. జ్ఞానం కలిగిన దర్మిలా శరీర పటుత్వాన్ని నిల్పగలది, నృత్య మొక్కటే. గొడ్డలితో నరకటం వల్లా, పలుగుతో త్రవ్వగటంవల్లా కొన్ని కండరాలకు సత్తువ చేకూరేమాట నిజమే నడక పరుగులవల్ల కాళ్ళు దృఢమై తిన్నగా వుంటై. మల - ముష్టి యుద్ధాలచే అనేక అవయవాలు శక్తివంతమవుతాయి. కాని, సక్రమ పద్ధతిని చేస్తే శరీరమందలి ప్రతి కండరాన్ని పుష్టివంతం చేయగలది మాత్రం నృత్యమే. ఎండవేడికి మంచు కరుగునట్లు నాట్యంతో కొవ్వు కరిగిపోతుంది తతిమ్మా శారీరక పరిశ్రమలన్నిటివల్ల మనస్సు విసుగు చెందుతుంది. ఏ శ్రమ చేయటానికైనా చిత్తాన్ని బలవంతం చేయవలసి వస్తుంది; కాని, నృత్యం చేయటానికి మనస్సెన్నడు విసుగుచెందదు. దీనివల్ల శరీరావయవాలన్నిటికి పుష్టిచేకూరుటతోపాటు మానసిక అలసత్వం కూడ పటాపంచలవుతుంది. పగలంతా కష్టపడి, వచ్చిన తర్వాత సాయంత్రం కాస్త సురాపానంతో నృత్యం కూడ చేస్తే, మర్నాటికి కావలసిన శక్తిసంచయం జరుగుతుంది. నృత్యకళ మానవుల కపారమైన

ఆనందాన్ని కల్గిస్తుంది. సరస్వతికి నృత్యంపట్ల గల విముఖత్వమే ఆమె నట్లు బర్రె గొడ్డులా తయారుచేస్తోంది." ఇది ఆ వుత్సవంనాటి నృత్య సందర్భంలో ఆచార్యుడు వెల్లడించిన భావాలు.

నాట్లు, విత్తుట అయిన అనంతరం వుత్సవం జరిపే రివాజు మా వైశాలిలోనూ వుంది; అయితే యిక్కడివారు ఉత్సవాన్ని మరింత వుత్సాహంతో జరుపుకుంటారు. ఆనాడు లేగలు, ఆవులు, గొర్రెలు, పందులు మొదలైన వివిధ జంతువుల మాంసం పక్వం చేస్తారు. నేతి అరిసెలు, అప్పచ్చులు, తీపివి, చప్పనివి సన్నబియ్యపు క్షీరాన్నం, బోకెలు. మాంసంతో రెండు ఝాముల పర్యంతం మరిగ కాచిన రుచిగల చారు, యింకెన్నో రకాల కూరలు వండుతారు. ఆనాడు ఆచార్యుని భూముల్లో పనిచేసే కమతగాళ్ళు, సహాయులు యావన్మంది నగరానికి చేరువలో వున్న పొలంలోని యింటికి చేరుకుంటారు. అక్కడికందరు నూతన వేసవి వస్త్రాలు ధరించి వస్తారు. ప్రొద్దు గ్రుంకక పూర్వమే పాన - గానములు ప్రారంభమవుతాయి. ఆ సమయంలో ఆచార్యుని మద్యభాండారంలో నిల్వ వున్న యెప్పటెప్పటి మద్యములు, ద్రాక్షారసములు అక్కడి కొస్తాయి. ఆచార్యుడు, శిష్యబృందం, పనివాండ్ర పరివారాల్లోని యావన్మంది సహపంక్తినే భోజనంచేస్తారు. ఆ రాత్రి అంతా నృత్య - గానములతో గడచిపోతుంది.

భూములు, తోటలేగాక తక్షశిలావాసుల జీవనాధార సాధనాలలో వాణిజ్యం కూడ ముఖ్యమైనదే. భూమార్గాలగుండా తూర్పురాజ్యాల్లోని వస్తు సముదాయాన్ని పారశీక, బాబిలన్, గ్రీకు దేశములకు చేర్చుటలో సహాయపడుట తక్షశిలలోని స్థల సార్థవాహుల పని. శ్రావస్తి రాజగృహం, కౌశాంబి ఉజ్జయినీలకంటె తక్షశిల సర్వ సమృద్ధిశాలిగా వుండుటకు యీ వ్యాపారమే ప్రధాన హేతువు. శ్రావస్తి కౌశాంబి పట్టణములయందు మహారాజులు, రాజకుమారులు, అమాత్యులు, శ్రేష్ఠులు, సార్థవాహుల దివ్యభవనా లెన్నెన్ని వున్నాయి. ఆ భవనాంతర్భాగము లందలి ఐశ్వర్యంతో తక్షశిల సామాన్య పౌరుల సిరి-సంపదలు తులతూగలేవు; అయితే తక్షశిలలో ఒక విశేషం కన్పిస్తోంది. అది ఆ రాచ నగరుల్లో కన్పడదు. ఇక్కడ ఆకలితో అలమటించువారు గాని, బిచ్చమెత్తుకొనువారు గాని కంటికగపడరు. మానవుల కట్టి నికృష్టస్థితి కల్గుటను ఇక్కడి ప్రజలు పెద్ద కళంకంగా భావించుతారు; సమర్థులను ప్రతివారికి పనినో, లేక యేదేని యితర జీవితావశ్యమార్గాన్నో వెతికి చూపించుట తమ విధ్యుక్తధర్మంగా యెంచుతారు తక్షులు. ఇక్కడ బానిసలనేవాళ్ళే లేరు. నౌకరీ చేయు స్త్రీ-పురుషులున్నా యజమానులు వారిని తమతో సమాన మానవులుగానే చూస్తారు; వారిపట్ల యజమానుల ప్రవర్తన కూడ అల్లాగే వుంటుంది. వీరు నౌకరులకు చాలినంత ఆహార - వేతనాలను యిస్తారు. ఇంతేకాదు, ఆమోద ప్రమోదాల్లో కూడ తమతో సమభాగులను చేస్తారు. తక్షశిల పౌరుల్లో ఎవరైనా యేదైనా ఆపతుకు

లోనై గత్యంతరంలేక భృత్యులు కావలసివస్తే, వారిని నౌకరు లనడానికి వల్ల కాదు. అల్లాంటి వాళ్ళను పరివారంలోని వ్యక్తులుగానే పరిగణించి, వారి ఆహార-పానీయాల్లో, వస్త్రధారణలో, నివాసవిషయంలో సమానావకాశాలను కల్పించుతారు. తక్షశిల ప్రజారాజ్యంలోకి పరాయిచోటునుంచి వచ్చిన కర్మకారుల (నౌకర్లు) గూర్చి మాటల సందర్భంలో ఆచార్యుడు చెప్పిన దిది. "మా పంచాయితీ రాజ్యం రక్తసంబంధంతో ఆధారపడివుంది. కాబట్టి బయటనుండి వచ్చినవారికి పౌరసత్వ హక్కులివ్వటము మా స్వాధీనంలో లేనిపని. అయితే మానవులము, ఆర్యులము అయివున్న కారణంగా మేము వారికి పరాయివాళ్ళమనే భావమైనా కలుగకుండునట్లు ప్రవర్తించాలి."

4. సహోపాధ్యాయుడు

నేను తక్షశిలకువచ్చి నాలుగేండ్లు గడిచిపోయినై. ఈ లోగా నేను గ్రహించిన సంగతులను గురించి పైన చెప్పాను పూర్వంలాగా తక్షశిల నాకిప్పుడు కొత్తదికాదు. ఈ అద్భుత విచిత్రనగరం నా కిప్పుడు సుపరిచితమైంది. తొలిదర్శనంతోనే తక్షశిలపై నా కేర్పడిన ప్రేమ మరింత హెచ్చై నా హృదయంలో స్థిరపడిపోయింది. ఇప్పుడు వేష - భాషల్లో తక్షశిల పౌరునివలె నేనూ మారిపోయాను. శీతాకాలంలో వారిలాగానే నేనూ చొక్కాయి, షరాయి ధరించుతున్నాను. పొడుగ్గా పెరిగిన జుట్టును ముడివేసుకొని చర్మంతో కుట్టబడిన చెవుల టోపీని తగిలించుకోవటానికీ అలవాటు పడ్డాను. అన్నింటికిమించి ఆచార్యులవారి శిష్యబృందంలో అందరికంటె కుశాగ్ర బుద్ధిగా పేరుపొంది, వారి ప్రేమ - వాత్సల్యాలకు పాత్రుడయ్యాను. నే నిప్పుడు క్రింది తరగతుల విద్యార్థులకు పాఠాలుకూడ చెపుతున్నాను. అమ్మ, చెల్లాయి - సోమ అప్పుడప్పుడు జ్ఞాపకం రాకపోవటంలేదు; కాని, ఆచార్యుడు, గురుపత్ని, రోహిణుల స్నేహ - వాత్సల్యబంధితుడనై తక్షశిలను వీడిపోవలసివస్తే వారి యెడబాటుకు నిట్టూర్చకుండా వుండగలడము అసంభవమే. ఇన్నాళ్ళ వ్యవధిలోను నాకువైశాలినుంచి వర్తమానం చేరింది ఒక్కసారి మాత్రమే. అమ్మ సార్థవాహులను బతిమాలి తాళపత్ర మొకటి సుదత్తుని మనిషి కిచ్చి పంపింది. అదొక్కటే నాకు చేరినది. నేను యేటేటా తిరిగివెళ్ళే సార్థవాహులద్వారా వృత్తరాలు పంపుతూనే వున్నాను; కాని, ప్రతిదీ అమ్మకి అందిన దాడానికి వీల్లేదు. అమ్మ సాకేతంలోనో, శ్రావస్తియందో వుండి వున్నట్లయితే జాబులు సులభంగా అందడానికి అవకాశం వుండేది. తూర్పు దేశ సమాచారాలు మాత్రం సుదత్తు మనుషులద్వారా నాకు చేరుతుండేవి

పైరులు బాగా పండి ఒరిగాయి. కుసుమవర్ణపు కంకులతో గోధుమ కోతకు సిద్ధంగావుంది. ఆచార్యులు ఒక పొలంలోని పైరును కోయించి కైలు చేయించే బాధ్యతను నాకు అప్పగించారు ఆ చేనే వారి పొలాల్లోకి పెద్దది. విశాలంగా వ్యాపించివున్న మడులకు మధ్యన ఒక యిల్లుంది. కమతగాళ్ళేకాక కొందరు విద్యార్థులు. రోహిణీ నాకు సహకరించటానికి వచ్చారు. సంధ్యవేళ మేమందరము కమత గృహానికి చేరుకొనేవాళ్ళం. ఉదయాన గంపెడు చీకటుండగానే నేను చద్దితిని, మజ్జిగ వున్న తోలు సిద్దెను చంకను తగిలించుకొని గుర్రమెక్కి పొలంలోకి వెళ్ళేవాడిని. కోతకోసి కుప్పవేసిన చేలో వదిలేసిన పచ్చని కర్రలను తినటానికి గుర్రాన్ని విడచి, కొడవలి చేతబట్టి మునుంలో వొంగేవాణ్ణి. అప్పటికి అందరూ వచ్చి మునుం

పట్టేవారు. ఏపాయ కా పాయలో ఒకడు పాడుతుంటే ఆడవాళ్ళు, మొగవాళ్ళు అందరూ అందుకొని పాడుతూ కోతకోసేవాళ్ళు. పురుషులము స్త్రీల స్వరాల్లో స్వరంకలిపేవాళ్ళం; కాని, ఆ మాధుర్యం మా స్వరాల కెక్కణ్ణుంచి వస్తుంది! ఆవిధంగా పాటలో తన్మయులమై యెంతసేపుకోసినా శ్రమ అనిపించేది కాదు. మా భోజనాలయేర్పాటు రోహిణి చూచుకొనేది. ఆమె మధ్యాన్నమప్పుడు గుర్రపు పాలతో కాచిన కల్లు నొక జాడీతో తీసుకొని, ఆహారపదార్థాలను, మంచినీటి సీసాను ఒక చిన్న బండిలో వేసుకొని మా వద్దకు తెచ్చేది అందరము ఒక చెట్టునీడను చేరి వెక్కిరింతలు - వేళాకోళాలతో ఖులాసాగా సాపాటు ముగించేవాళ్ళం. రోహిణి వంటవారిని వెనక్కిపంపేసి తాను మాతోపాటు పనిలో నడుంవంచేది. మధ్యాన్నం యెండతీవ్రంగా వున్నప్పుడు కాస్సేపు మాలిగేవాళ్ళం. అల్లంటప్పుడు పచ్చి గోధుమలను వేయించుకొని వూచబియ్యం తినేవాళ్ళం. ఆకుపచ్చని ఆకుల్ని, రెమ్మల్ని, బంగారురంగు గోధుమకంకుల్ని సహచారిణుల స్వర్ణ, అరుణ, గౌరవర్ణ కేశపాశాల్లో తురిమేవాళ్ళం. వినోదంకలిగించే కథలూ, కబుర్లూ చెప్పుకుంటూనో, కునుకుతీసో ఆ సమయాన్ని గడిపేవాళ్ళము.

పొద్దువాలినతర్వాత మళ్ళీ చేలో వొంగేవాళ్ళం. రోహిణి కోతకోయటంలో ఆరితేరిన చెయ్యే. ఆమె స్వరం - హేమంత ఋతువులోని కలవింక పిట్టకూత లాగా—అతి మధురంగా వుండేది. చకచకా కోస్తూ పాడుతూంటే ఆమె తీయని గీతాలాపన - చండకరుని వేడికిరణాల క్రింద శీతలచ్ఛాయగా - హాయిగా వుండేది. సూర్యబింబము అరుణార్ణవమైన పిమ్మట మే మొక్కొక్కప్పుడు క్షేత్రనృత్యం చేసేవాళ్ళం. యువతీ యువకులము పండ్లతో గూడిన పచ్చని లతాభూషణాలను తలపైన సింగారించుకొనే వాళ్ళం కంకులతో వున్న గోధుమ పనను కట్లగా కట్టి నిలబెట్టి కుడిచేత కొడవలి, యెడమచేతితో గోధుమకంకుల గుత్తులు పట్టుకొని చుట్టూ కమ్ముకొని, అందరం కలిసి పాడేవారము. తర్వాత రెండు ముఠాలుగా చీలిన యువతీ - యువకులము, నిలబెటివున్న గోధుమ కట్ట చుట్టూ తిరుగుతూ నాట్యం చేసేవాళ్ళం. గొంతులు తడారిపోతే రోహిణీ తెచ్చిన మద్యంతో తడుపుకొనే వాళ్ళము. క్రమంగా కళ్ళెర్రబడేవి. దివాకరుడటు పడమటి కొండ చాటున దాగగానే మే మిటు క్షేత్రగృహానికి చేరుకొనేవాళ్ళం.

గ్రీష్మఋతువు ఆఖరు రోజుల్లో గడ్డి - గాదములు పుష్కలంగా వుండెవి. పశువులు మస్తుగా మేసి పుష్టిగా వుండేవి. మా రాత్రి భోజనంలో మాంసం తప్పకుండా వుండేది. అందుకోసము బలిసియున్న ఆవునో, గొర్రెనో, పందినో కోసేవారు. సాయంత్రం పనుల్లోనుంచి యింటికి చేరుకోగానే మేము కాల్వకుపోయి స్నానమాడి వుతికిన బట్టలు వేసుకొనేవాళ్ళం. వేసవికాలంలో తక్షులుకూడ వైశాలి (వాసుల) వలె దుస్తులు ధరింతురు. ఆడవాళ్లు ధోవతులు, ఉత్తరీయాలే

కాక బొట్టిరవికెలు కూడ ధరిస్తారు. మా వైపు స్త్రీలవలె యిక్కడివారు నగలు పెట్టుకోవటం చాలతక్కువ. రెండు-మూడు పేటల హారాలు, కర్ణభూషణాలు - యివే వారి ఆభరణాలు. వెండి బంగారు నగలకు మరు లతా-పత్ర-పుష్ప భూషణములయందే వీరికి మోజెక్కువ. గాంధారిణులు, మద్రమదవతులు. సహజ సుందరీమణులు. వారాభరణాలవల్ల అందక తెలు కావడంకంటె,ఆ సుందరాంగులవల్లనే ఆభరణాలుశోభించుతాయి. ఎండాకాలంలో మేజోళ్ళు ధరించేవారుకారు; కాని, యిక్కడి వారికి చెప్పులు వేసుకొనే అలవాటు తూర్పురాజ్యాల ప్రజలకంటె అధికమే.

పైరును కోసినతర్వాత ఒకరోజు పనమీద యెండనిచ్చేవాళ్ళం. మర్నాడు మోపులుకట్టి కిర్మాంతగృహానికి చేరువలోచేసిన కళ్ళంలోకి చేర్చుతాము. కోత సాంతమైన తరువాత మా పని అంతా ఆ కళ్ళంలోనే. పనని యెడ్లతో తొక్కించి నూర్చేవాళ్ళం. నిత్యం నూర్చి పోగుచేసిన కనకరాశి (గోధుమలు)ని సాయంత్రం గోతాలకెత్తిన తర్వాత కళ్ళంలోనే పానం, నృత్యం జరిగేవి. ఆహో! ఆ కనకరాశిచూడటానికెంత రమణీయంగా వుండేది! తమ శ్రమఫలితంగా మట్టిలోనుండి వుత్పత్తి అయిన ఆ బంగారుపంటను కళ్ళార చూచుకొన్నప్పుడు మానవులకు కలిగే ఆనందాన్నివర్ణించుటెవరితరము! ఊర్ధ్వలోకంటె పండి వొరిగిన పైరును కోసేటప్పుడు కలిగే ఆనందమే అద్వితీయము. కాబట్టి అప్పుడు ప్రతివారి కంఠములనుండి మధురమైన కూని రాగం వెలువడటంలోగాని, మనస్సు పరవశ్ళు తొక్కుతూ నృత్యం పైకి పదుగు లెత్తుటలోగాని వింతలేదు

కోతలరోజుల్లో వర్షమెప్పుడు వచ్చిపడుతుందో నన్న భయం వుండేది. ఇక్కడ వానలు కురవటం తక్కువే; కాని, తీరా వస్తే చేనుమీద, కళ్ళంలోను వున్న పంట-నోటిదగ్గరకు వచ్చినపంట-పాడైపోతుందని బెదురు. అందుచే కుప్పలు వేయటానికి ఆత్రపడేవాళ్ళము. నూర్పిడి, పోత అయిపోయి ధాన్యము - దూగరలతో కళ్ళాలు ఖాళీకాగానే మళ్ళీ సహపంక్తి భోజనాలు వుండేవి. పొలాల్లో పనిచేసిన స్త్రీ పురుషులు యావన్మందీ అందులో పాల్గొనేవారు. ఈ సంవత్సరం నా అజమాయిషీ క్రింద వున్న పొలంలోని ధాన్యమే ముందుగా యింటికి చేరింది. ఇందుకు నన్నూ, నా సహచరుల్నీ ఆచార్యులు మెచ్చుకున్నారు.

నాలుగో సంవత్సరం ప్రారంభమవుతూనే నేనుసగం విద్యార్థిని, సగం వుపాధ్యాయుణ్ణి అయ్యానని యిదివరకే చెప్పాను. ఆచార్యుని శిష్యులు అయిదు వందల మంది వుంటారని వాడుక. అయితే యీ అయిదువందలమంది దూర ప్రదేశాలనుండి వచ్చి పై తరగతులలో శిక్షణ పొందుతున్నవారు మాత్రమే. ప్రస్తుతము తూర్పు నుంచి వచ్చిన విద్యార్థులు తక్కువ. వారిలోను వేతన మిచ్చి చదువుకొంటున్న మగధ యువకులే జాస్తి. ఈ తేడా శుభలక్షణం కాదని ఆచార్యులు అంటూండేవారు. ఒక పర్యాయం ఆయన యిలా చెప్పారు:

"వత్సా సింహా! తూర్పున యుద్ధవిద్యా ప్రాముఖ్యతను గుర్తించినది మగధ ఒక్కటేనని విశదమౌతోంది, వైశాలి, కుసీనర, కపిలవస్తు, పావా, అనూపియా దేవదహా - యిన్ని ప్రజాస్వామికాలుండగా నిన్నమొన్నటి వరకు వాటికి చెందిన మరో విద్యార్థి లేకపోవటమువారు యుద్ధ విద్యను మహాసింధు వాహినిగా యెంచక నిర్జల పుష్కరిణిగానే భావించుతూన్నట్లు తెలుపుతోంది. వత్సా! నేను తక్షశిలకు లేని గౌరవాన్ని, ప్రతిభను కలిగించేందుకు పొగడటం లేదని నీ వెరుగుదువు. ఈ తరుణంలో తక్షశిల జ్ఞానోదకాన్ని పుచ్చుకోనివారు యుద్ధ విద్యలో వెనుకపడిపోక తప్పదు. మహాలి యుద్ధ విద్యావిశారదుడే. పతిత బంధుల మల్లు విద్వత్తులో కూడ నాకు సందేహంలేదు; కాని, వారి విద్యలు పాతికేళ్ళకు పూర్వానివి. వారు వైశాలి, శ్రావస్తి నగరాల్లో కూర్చొని పారశీకులు సైన్యసంచాలనమందేయే నూతన పద్ధతులు ప్రవేశ పెట్టారో, వ్యూహాలను ఛేదించటానికెట్టి కొత్త విధానం కన్పెట్టారో, విల్లు-అంబులకే కి వృద్ధికేమి మార్పులు చేశారో. శిలాదుర్గాలను మార్చివేయటానికే యే ఆయుధాలను తయారు చేశారో. యింకా యిలాంటి నూతన విషయాలూ తెలిసికోజాలరు. తక్షశిలలో మాత్రమే తెలియగలవు, మేము పారశీకులతోగాని, గ్రీకులతోగాని దగ్గర సంబంధం పెట్టుకోము; అయినా వారి ఆంతరంగిక గుట్టు-మట్టులను బయటికిలాగి గ్రహించుటలో ఆరితేరాము. మా యుద్ధవిద్య సింధునదీ ప్రవాహం. అదెన్నడూ ఎండిపోదు. నూతన జ్ఞానవాహినులు సదావచ్చి అందులో కలుస్తూనే వుంటై. విచారం! విచారం!! తూర్పున యీ విషయాన్ని గ్రహించిన రాజ్యమేదైనా వుంటే అది మగధ మాత్రమే. మగధ యుద్ధ విజ్ఞానాన్ని అత్యంత శ్రద్ధతో సముపార్జించుకొంటోంది. ఇక్కడికి వచ్చిన మగధ విద్యార్థులు నాకిచ్చే శుల్కాన్ని వారు తమ స్వగృహాలనుండే తెచ్చి యిస్తున్నారనుకోను."

"లేదు గురూ, వారికి ఖర్చంతా రాజ్యకోశాన్నుంచే లభ్యమవుతోంది. మగధ భూపాలుడు బింబిసారుడు తెలివిగల యువకులను గాలించి గాలించి తక్షశిలకు పంపుతున్నాడు."

"నాకూ్కడ—వత్సా!—సరిగా యిదే సందేహం వుంది. ఎన్నడూ మగధ యువకులు విద్యార్జనకై యిక్కడికింతమంది వచ్చేవారుకాదు. నాకు అరవైనాల్గు సంవత్సరాలు వచ్చినై! అనుభవాన్ని బట్టి మగధ తూర్పురాజ్యాల స్వాతంత్ర్యానికి ప్రబల శత్రువుగా తయారవుతోందని నా తలంపు, అది యెప్పుడో ఒకనాడు తూర్పు పంచాయితి రాజ్యాలను స్వాహాచేసి వేస్తుంది; అంతేకాదు అక్కడి, చిన్న పెద్ద ఏకాధిపత్య రాజ్యాలను కూడ భుక్తంచేసుకొని తీరుతుంది. మగధ రాజు పర్షియా షాహన్ షా వలె తూర్పున యేకచ్ఛత్రాధిపతి అవుతాడు - అది నేడే కాకపోవచ్చు; కాని, వాని జ్ఞానతృష్ణ యిప్పటిలాగే తనివితీరకుండ వుంటే పదేండ్లకు లేకపోతే యాభై సంవత్సరాల అనంతరం!"

"అయితే మాకు ప్రమాద మున్నదన్నమాటే ?"

"ఇంకా సందేహమా ?"

"కాని, గురూ ! మగధ నెదిరించటానికి మా లిక్షవీ పంచాయతీ ఒక్కటే చాలునని మా విశ్వాసం. ఈ సంవత్సరం మరో ఐదుగురు లిక్షవీ యువకులు యిక్కడికి రాబోతున్నారు. లిచ్ఛవుల మెన్నటికి మా జ్ఞానపిపాస నారనివ్వము; వైశాలి, తక్షశిలల అన్యోన్యత అచంచలమై స్థిరస్థాయిగా వుండితీరుతుంది."

"వత్సా ! మా అభిమతం కూడ అదే. తూర్పున ఒక్క వైశాలితోనే మాకు సన్నిహిత సంబంధం వుంది. మగధ పొగ రణచడానికి లిచ్ఛవు లొక్కరే చాలునని మాకూ విశ్వాసం లేకపోలేదు; అయితే సందేహానికి కూడ ఆస్కారం కన్పిస్తోంది. అంగరాజ్యాన్ని మగధ పునర్గ్రస్తం చేసుకొన్నదని నువ్వే చెప్పావు. అంటే అంగ రాజ్య అంగ – అర్థబలమంతా మగధ చేతిలోకి వెళ్ళిపోయిందన్నమాట. కోసల రాజ్యానిక్కూడ వృద్ధాప్యం దాపురించినట్టే కన్పడుతోంది. అపార జన – ధనము లతో కాశీ, కోసల రాజ్యాలను ఆధీనం చేసుకొని, శాక్య, మాళవాది రాజ్యాల పరవశత్వా న్యూనతగా గొని వైశాలి స్వాతంత్ర్యాన్ని సంకటావస్థలో పెటవచ్చును. మగధ కింకా వయస్సుడిగిన చిహ్నాలు కానరావటంలేదు. బింబిసారుడు పరిపాలనా దక్షుడు. అతని కొడుకు కూడ తండ్రివంటివాడే అయితే వైశాలి ఆదమరచివుండక అప్రమత్తతతో మెలగాలి."

"బింబసారుని కుమారుడు అజాతశత్రుని నే నెరుగుదును గురూ ! అతడు అతి చతురుడు. వాని జనని మా విదేహ దేశపు ఆడుబిడ్డే. అజాత శత్రుని నేను చూచాను కూడాను. అతడు ఆచార్య మహాలివద్ద యుద్ధకళలో ప్రావీణ్యత సంపాదింప వచ్చాడు. తక్షశిలకు రావాలనికూడ వువ్విళ్ళూరాడు; కాని వాని తలి – దండ్రు లందుకు అంగీకరింపలేదు. ఇక్కడ విద్యార్జనచేసి వెళ్ళిన జీవకుడు, అజాతశత్రువు చాల అన్యోన్యంగా వుంటున్నారు.

"జీవకుడా ! ఇక్కడ చదువుకొని వెళ్ళాడా ?"

"అవును గురూ ! అయితే అతడు వైద్యుడు. ఇప్పు డతనికి తూర్పు దేశాల్లో మంచి పేరు-ప్రఖ్యాతు లున్నాయి. మగధ, కోసలములందే గాక ఉజ్జయిని దాకా అతడికి గిరాకీవుంది. జీవకుడు వైద్యశాస్త్ర విశారదుడేకాని యోధుడు కాదు."

"వీరులు, వైద్యులు కలిస్తేనే యుద్ధంలో జయాన్ని సాధించగలుగుతారు వత్సా ! ఆరితేరిన శస్త్ర చికిత్సకులు గాయపడిన వేలాది సైనికులను రక్షించడమే కాదు; కుటిల సంగ్రామంలో వారు అత్యంత సహాయకారులు కూడాను. ఒకే

ఒక వైద్యుడు ఒక మహా సైన్యాన్నంతనూ మూర్ఛాగతం గావింపగల శక్తివంతుడు."

"జీవకుడటి విషయాల్లో మరీ నేర్పరి గురూ! ఈ మధ్యనే అవంతిరాజు - పజ్జోతునికి చికిత్సచేయటానికి జీవకుడు ఉజ్జయినికి వెళ్ళాడు ఏ కారణానో రాజు అతనిపైన కుపితుడయ్యాడు జీవకుడు పలాయనం చేసి ప్రాణం దక్కించుకోవాల్సి వచ్చింది. పజ్జోతుని దూత ఒకడు అతన్ని మార్గంలో లంకించుకున్నాడు. అప్పుడు జీవకుడు వుసిరకాయలు తింటున్నాడు. వాటిలో రెండు రాజదూతకు తినమని యిచ్చాడట. జీవకుడు తాను భక్షించుతూన్న వాటిలోనే యివ్వడం వల్ల వాడు అనుమానించక తినివేశాడు. తత్ఫలితంగా ఆ దూత మూనాళ్ళదాక స్పృహలేకుండా పడివున్నాడట."

"కాబట్టి కుమారా - జీవకుడు యుద్ధంలో యెంత వుపయోగికారి కాగలడో నీకు విదితమే. ఏమైనప్పటికి - మగధ యిప్పుడెంత శక్తివంతమై వున్నా లిచ్ఛవుల నేమీ చేయజాలదని నాకు విశ్వాసం వుంది. కాని మగధ మరికొన్ని రాజ్యాలను స్వాధీనం చేసుకోవటంలో కృతకృత్యు లయినప్పుడు మాత్రం ప్రమాదం హెచ్చుతుంది. అందుకు తగినట్లుగానే సమీపంలోని కోసలరాజ్యం తడబడుతూనే వుంది. పైగా తక్షశిలలో పట్టభద్రులై వెళ్ళనున్న ఈ భావి మగధ సేనాపతులు కనపడుతూనే వున్నారు!"

"కాని, తమరు వారికి యుద్ధవిద్యా రహస్యాలన్నిటినీ అంతు చిక్కనివ్వటం లేదుగా గురూ!"

"అది యథార్థమేగాని, వారు నేర్చుకునేది మాత్రం అల్పమా? గుట్టు - మట్టుల సంగతో, వాటిలో చాలమట్టుకు నేర్పరులైనవారు తక్షశిల గాలి సోకుటవల్లనే గ్రహింపగల్గుతారు. మగధ మహా ప్రమాదకరమైనది. అది పర్శియావలెనే తూర్పున పెనుభూతం! పశ్చిమగాంధార పురుషులను నీవు చూచేవుంటావు. తూర్పు, పశ్చిమ గాంధారములకు కేవలం మహాసింధు మాత్రమే అడ్డుగా వుంది. వారు తెలివితేటల్లో గాని, శౌర్య-పరాక్రమాల్లోగాని మా కేమాత్రం తీసిపోరు; కాని, దరయను అపార సేనావాహినులముందు వారి కాళ్లానలేదు. మేమైనా ఒంటరిగానే యెదిరించవలసివస్తే తక్షశిలలో కూడ దరయనుసామంతుడే అధికారం చలాయించే వాడు. ఉత్తరాపథం లోని ప్రజాసత్తాకరాజ్యాలన్నీ దరయనుకు వ్యతిరేకంగా ఏకమై నిలబడటం మా అదృష్టమే; కాని, యీ ఐక్యత ఒక్కటే సరిపోదని నావుద్దేశం. మా ఐక్యత సాను భూతిపై నాధారపడివున్నది. మద్రదేశీయులు తమస్వదేశ సంరక్షణార్థం పోరాడి నట్టుగా తక్షశిలకోసం యుద్ధం చేయగలరా? వారికి సయాల్‌కోటపై నున్నంత ప్రేమాభిమానాలు తక్షశిలపై నెట్లుండగలవు? కాబట్టి మా ఐక్యత అచంచల మన డానికి వల్లకాదు. అటువైపున పారశీకపు రాజు-దరయను తన చేతి క్రింది జనపదా

లన్నింటిని రథానికి పూన్చిన గుఱ్ఱాల్లాగా కూర్చుకొని ముందుకు ఉరకడానికి సంసిద్ధంగా వున్నాడు."

"....గురూ! ఈ భయమే అప్పుడప్పుడు నన్నుకూడ వ్యాకుల పరుస్తూంటుంది."

"కాని, వత్సా! ఈ ప్రమాదాన్నుంచి తప్పించుకొనే ఉపాయం నా కిప్పటికీ తోచనేలేదు. ఒక ఉపాయం వుంది; కాని, అది మా కాచరణయోగ్యం కాదు. ఉత్తరా పథంలోని పంచాయితి రాజ్యాలన్నిటినీ కలిపి ఒక కూటమిగా యేర్పరచి, ఒకే శాసనం తయారు చేయటం సంభవమైనప్పటికీ ఆ తరువాత మేము మా జాతి స్వాతంత్ర్యం, జాతి గౌరవము, రక్త సంబంధాలను విడిచి పెట్టుకోవలసి వస్తుంది. ఇందుకు మా పంచాయితీలోని పసి బాలుడు కూడ అంగీకరించడు. పరస్పర సానుభూతి, సమాన ప్రమాద సామ్యంవల్ల యిప్పుడు మా ప్రజాస్వామికాల్లో యేర్పడి వున్న ఐక్యత నిలచివున్నంతవరకు మాత్రం పారశీకులను మహా సింధు దాటి కాలు మోపనీయము."

* * * *

5 రోహిణి

నాకు యిరవై నాలుగోయేడు జరుగుతోంది. రోహిణికి పదహారేళ్ళు. రోహిణి తోటి నా బాల్య స్నేహము మా ఇద్దరిమధ్య యువతి యువకుల ప్రేమగా పరివర్తన మయిన ముహూర్తం - లేక రోజు - ఫలానా అని చెప్పటం కష్టం. అయితే సంవత్సరంక్రితం జరిగిన ఒక ఘటన మాత్రం ఇంకా జ్ఞాపకం ఉంది. అప్పుడు నేను కాయిలాపడి మంచమెక్కాను వారంరోజులు గడిచినా జ్వరం నిమ్మళించలా. వైద్యుని ఔషధము ఏమీ పనిచేయకపోవటం జూచి మా ఆచార్యుని హృదయంలో సందేహ మేర్పడింది. నేను జీవించ నేమోనన్న అనుమానంతో ఆయన మాటి మాటికి నా వద్దకు వచ్చి చూస్తూండేవారు. తన పడకగదికి ప్రక్కగదిని ఖాళీ చేయించి నన్నక్కడికి చేర్చారు. నేను పూర్తిగా క్షీణించిపోయి ఒట్టిగా లేవలేని స్థితిలో ఉన్నాను. మందు, మంచినీరుతప్ప వేరే ధారకంలేదు. ఆచార్యుడు, గురుపత్ని ఇదరూ నిత్యము ఎన్నోసార్లు వచ్చి నన్నుచూచి వెడుతూండేవారు. రోహిణి నాగది విడిచి వెళ్ళేదికాదు. ఆమె యెప్పుడూ నా మంచం ప్రక్కనే ఒక యెత్తు పీట మీద కూచుని పంఖా విసురుతూనో, మందు తాగించుతూనో, పక్క సరిచేస్తూనో ఉండేది. నే నెప్పుడయినా పోయి పడుకోమని అంటే ఇప్పుడే నిద్రలేచి వచ్చా' ననేది. అప్పటి నా స్థితిలో ఆమె చెప్పింది నిజమేనని నమ్మేవాడిని; కాని, రోహిణి అధరారుణిమ రోజు రోజుకు పేలవమై తెల్లబడుతూండటం గమనించుతూనే ఉన్నాను. ఒకనాడు నేను స్పృహ లేకుండా పడివున్నాను. కొంతసేపటికి తెలివి వచ్చి నిద్రనుంచి మేల్కొన్న వానివలె కళ్ళు తెరచేటప్పటికి రోహిణి కనుకొలకుల నుండి అశ్రుబిందువులు రాలుతున్నై. నా నోట మాట పెగలటమే కష్టంగా ఉంది. అయినా లేని ఓపిక తెచ్చుకొని "ఏడుస్తున్నావా పిల్లా! నేను చూచాన్లే" అన్నాను. ఆమె కళ్ళుతుడుచుకొని నావంక చూచింది. రోహిణి కళ్ళు వాచివున్నై. నల్లని ఆమె కనుపాపల మీద కన్నీటి ఛాయలు కనబడుతూనే ఉన్నాయి. నేను చెయ్యాడించా లనుకుంటూండగా ఆమె తలను నాకు దాపుగా పెట్టింది. ఎన్నాళ్ళనుంచో ఆమె కేశములు సంస్కారం లేక చిక్కుపడివున్నా, మృదువుగానే వున్నై. నే నామె కుంతలాల్లో వేళ్ళాడించుతూ "రోహిణీ! నాకు కులాసాగానేవుంది. నువ్వు విచారించకు" అన్నాను.

"అవునన్నయ్యా! నీకు కులాసాగానే వుంది." స్వరాన్ని బిగబట్టుకొని అంది.

"మరినువ్వు దుఃఖించుతున్నా వెందుకు?"

ఆమె సమాధానం చెప్పకుండానే చేతితో నా నొసలుమీద నిమురసాగింది. ఆమెచేయి చల్లదనం నాకు హాయి గొల్పింది. నాటినుంచి నిజంగానే నా జ్వరం తిరుగు ముఖం పట్టింది. క్రమంగా పథ్యంకూడ పెట్టారు. అప్పుడంందరికంటె అధికంగా ఆనందించింది రోహిణి.

మళ్ళీ సంవత్సరం గిర్రున తిరిగి వచ్చింది. నా శరీర మిప్పుడు పూర్వంలాగే సత్తువకలిగి బలిష్టంగా వుంది ద్రాక్ష ఫలించే దినాలు. ఒక తోటను సంబాళించే భారాన్ని నేనూ, రోహిణి వహించాము వర్షం లేదు. గాడ్పులు తీవ్రంగానే వున్నై. ఇద్దరం తోటలో కెళ్ళాము. పచ్చని ఆకులున్న ద్రాక్షలతతో రోహిణి శిరోజాల నలంకరించాను. పచ్చని పండు ద్రాక్షగుత్తులను కూడ ముచ్చటగా జుట్టును వేలాడ దీశాను. ఆమె చెవుల నుండి కపిషా ద్రాక్షగింజలు వేలాడు తూనే వున్నాయి. అదే ద్రాక్షమాల మెళ్లో అలరార్చుతోంది. అప్పుడామె ముఖ సౌంద ర్యాన్నవలోకించుతూ "అరుణ ముఖమండలము. స్వర్ణకేశాలును చిరు గుబ్బలమీద యీ ద్రాక్షాభరణాలు యెంత రమణీయంగా వున్నయ్యో చూడు రోహిణీ!" అన్నాను.

"ఆం. నువ్వలాగే పొగడుతావులే" అన్న దామె.

వెంటనే నేను రోహిణి కరకమలాలను నా చేతుల్లోకి తీసుకుని అమెనొక దొరువుదగ్గరకు లాక్కెళ్ళాను. రావటానికి ఆమె ఏమాత్రం అభ్యంతరం చెప్ప లేదు, ఆమె బుగ్గలు ఎరుపెక్కాయి. దొరువు వొడ్డున కూచొని నేను నీటిపైకి ఒంగుతూ "చూడు రోహిణీ! నువ్వెంత అందంగా వున్నావో!" అన్నాను.

ఆమె ముందుకు వొంగి చూచుకున్నది; గాని, వెంటనే దృష్టిని నా ప్రతి బింబంపైకి మరల్చి "మరి నువ్వో? నవ్వుతూన్న నీకళ్ళెంత చక్కగా ఉన్నయ్యో చూసుకో" అంది.

"కాదు రోహిణీ! నువ్వు పొరబడుతున్నావు. నిజంగా నువ్వు మోహినిలా గున్నావు."

"చాల్లే పరిహాసం."

"పరిహాసమా! ఇటు రా. ఇద్దరం నీటిలో మన ప్రతిబింబాలను చూద్దాం? కాని, రోహిణీ! నిజం చెప్పాలి సుమా అన్నాను.

ఆమె తన కుడి కపోలాన్ని నా ఎడమబుగ్గ కాన్చి వొంగి చూడటానికి వీడియ పడలా ఇద్దరం ఆనుకొని కూచొని వొంగి నీటిలోని మా ప్రతిబింబాలను చూచుకుంటు న్నాము. రోహిణి అర్ధనిమీలిత నేత్రాలలో నల్లని కంటిపాపలు అతి హృద్యమంగా

వున్నై. ఆమె అరుణాధారముపైన చిందులు తొక్కుతూన్న చిరునవ్వు రోహిణి సుందర ముఖారవిందానికి మరింత వన్నె పెడుతోంది.

"ఏం, రోహిణీ! నువ్వు వనదేవత వలెనో, దేవకన్యలాగానో లేవో ? నిజం చెప్పు" అన్నాను.

నేనింకా నీటిలోనే చూస్తున్నాను రోహిణి తన ప్రతిబింబాన్ని చూడక, నా ప్రతిబింబాన్నే రెప్పవాల్చకుండా చూస్తోంది. నా మాటవిని! వెంటనే తలెత్తి నా కళ్ళలోకి చూస్తూ "కాదు, సింహా ముఖమే చూడముచ్చటగా ఉంది" అని నా కపోలం మీద తన పెదవులాన్చింది. ఆమె వెనక్కి తొలగిపోటానికి అవకాశ మీయకుండా నేను వెంటనే రెండు చేతుల్తోను లతాభూషణాలంకృతమైవున్న రోహిణి కేశపాశాన్ని పట్టుకున్నాను. ఆ యద్వితీయానంద ముద్రలో అలా యెంతసేపున్నామో మాకే తెలియదు. ఇంకా ఇరవై బుట్టల ద్రాక్షపండ్లు కోయాలన్న సంగతి స్ఫురణకు రాగానే నేనామెను వదలిపెట్టి "రోహిణీ! మనం చేయాల్సిన పని అలాగే వుండిపోయింది" అన్ని లేచాను.

మేము బుట్టలు ఒకచేతబట్టి తయారైన ద్రాక్షగుత్తు లొకటొకటిగా యేరికోసేవాళ్ళం. ప్రతిదినం కోసిన ద్రాక్ష గుత్తులను సాయంత్రం ఉద్యాన - గృహోపరి భాగాన దక్షిణోత్తరదిశలందతి ఎత్తైన గోడలలోవున్న కిటికీలవంటి వందలాది కంతలలో ఎండటానికి వ్రేలాడగట్టేవాళ్ళం.

మరొక రోజున సంధ్యవేళ రోజూ లాగానే ద్రాక్ష గుత్తులను వ్రేలాడదీస్తున్నాము పని ముగింపు కొచ్చింది. రోహిణి ఆనందోల్లాసాలతో అస్పష్టంగా కూనిరాగం తీస్తోంది. నా కోరికతో ఒక పాట పాడింది. అప్పుడు నే నన్నాను— "రోహిణీ ! ద్రాక్షపండే యీ ఋతువుకు అంతమనేది లేకుండా వుంటే యెంత బాగుంటుంది !"

"మరెప్పుడూ మధ్యాన్న-సాయంత్రాలు లేకుండా, చీకటి ఉండక ప్రభాతమే ఉండేనో!" అన్నది రోహిణి టక్కున.

"అపైని నువ్వు శాశ్వతంగా పదహారేళ్ళ బాలవుగానే ఉంటే."

". నీ చదువుకూడ సాంతం కాకుండా ఉండాలి."

"....చదువు పూర్తిఅయితే ఏం రోహిణీ !"

"ఆ తర్వాత నువ్వుపైశాలికి వెళ్ళిపోతావేమోగా ?" కంపిత స్వరంతోఅంది రోహిణి.

"నువ్వు లేకుండానా? అలా ఎన్నడూ జరగదు రోహిణీ!" అని నేనామెను గట్టిగా హృదయానికి హత్తుకున్నాను.

రాత్రి నిద్రించబోయే టప్పుడు కూడ 'వైశాలికి వెళ్ళిపోతావేమో' నన్న రోహిణి మాటలే నా చెవుల్లో ప్రతిధ్వనించాయి. రోహిణి అనుమానమైనా ఆధార హితం కాదు. నేను తక్షశిలకు వచ్చినది వైశాలి నిమిత్తమేగా. వైశాలి. ప్రాచీన వైభవాన్ని కాపాడుకునేటందుకు నేను చేయజాలని త్యాగమేముంది? 'వైశాలి, రోహిణులలో ఎంచుకోవలసివస్తే దేన్ని కోరుకుటా' వని నన్ను నేను ప్రశ్నించుకున్నాను. అప్పుడు నా మనసులో తోచిన సమాధానంతో నా హృదయాన్ని ఒక్కసారిగా వేయి సూదులతో గుచ్చినట్లయింది. నిజానికి నేను కోరుకో వలసింది వైశాలినే అయితే మరి నేను రోహిణిపట్ల వంచకుడి నన్నమాటేగా? "ఏమైనప్పటికీ వైశాలియందలి నా ప్రేమ ప్రేమహద్దులు దాటిన ప్రేమ" అను కున్నప్పటికి నా మనసు కూంట కలుగలేదు. మళ్ళీ అనుకున్నాను "రోహిణిని. కూడా వైశాలికి తీసుకొనివెళ్తే ఉభయ ప్రేమలూకూడ సారకమవుతాయి గదా" అని అయితే అది సాధ్యమయ్యేదెట్లా? నాకు నా వైశాలియందెట్టి ప్రేమకలదో రోహిణి కూడ తక్షశిల-తన తలిదండ్రుల తక్షశిల-తన జన్మస్థానంపట్ల అట్టి ప్రేమయే వుండటం సహజంగదా. అదీగాక ఆచార్య దంపతులు తమ ఏకైక తనయ రోహిణిని విడచి ఎలా వుండగలరు?

ఆ రాత్రి అంతా నా మనస్సు వికలంగానే వుంది. అగ్నిజ్వాలలో ఉన్నట్టుగా ఉంది. నిద్రాదేవి నన్నెప్పు డా జ్వాలలలోనుండి బయటికితీసి. తన చల్లని ఒడిలో నిద్రపుచ్చిందో నాకు తెలియదు. ఉదయాన పెందలాడేలేచి చక్కగా ముఖం కడుక్కున్నాను. రోహిణి యెదుటికి పోయేముందు రాత్రి పడ్డ అవస్థతో ముఖంలో ఏర్పడ్డ మ్లాన చిహ్నాలన్నిటినీ తుడిచివేయ ప్రయత్నించాను. కాని తీరా ఇద్దరం కలుసుకోగానే రోహిణి నా తలమీద చేయివేసి నిమురుతూ 'రాత్రి పీడకలలు కన్నావా?' అని అడిగినప్పుడు నా అసమర్థతను గ్రహించుకున్నాను.

నా గుండె దడదడలాడింది. నా ముఖంలోని మార్పును కప్పిపుచ్చటానికి ఆమె కళ్ళలోకి చూస్తూ చిరునవ్వు తెచ్చి పెట్టుకున్నాను. అయినా "అవును, ప్రియ రోహిణీ! స్వప్నాలెప్పుడూ చిత్తాన్ని వ్యాకుల పర్చటానికి వస్తా" యన్న మాటలు నా నోటనుంచి తూలిపోయినై.

"ఇంతకూ కల యేమని వచ్చిందేమిటి?"

"అంతా జ్ఞాపకంలేదు."

"జ్ఞప్తి కున్నంతమట్టుకే చెప్పు ప్రియా!"

"భీకరాకారుడైన రాక్షసు డెవడో నిన్ను నా వద్దనుంచి గుంజుకో బోతు న్నాడు. నేను కరవాలాన్ని ఒరలోనించి లాగా లనుకొన్నానేగాని, అది ఎంతకూ బయటికి రాకపోయింది. అప్పుడు నేను ఒరను విసరి పారవేసి ఆ రక్కసుని పైకి

లంఘించాను. వాడి రెండు రెక్కలూ విరిచి కూలద్రోసి, క్రింద పడవేయబోతు న్నాను. అంతలో వాడు మెలాయించుకొని నాపైకి కత్తి విసిరాడు. నేనా దెబ్బ నైతే తప్పించుకున్నాను; గాని, నువ్వు స్పృహతప్పి చైతన్య విహీనవై క్రింద పడి వున్నావు."

"లేదు ప్రియా! అలాంటప్పుడు నేను మూర్ఛిల్లటం జరుగదు." అని రోహిణి నా భుజాలు పట్టుకొని వూపుతూ తన బాహుబలాన్ని ప్రదర్శించింది.

"నేను చెపుతూన్నది స్వప్న వృత్తాంతం రోహిణీ! కలలోని సంగతులు అసలు జరిగేదానికి విరుద్ధంగా వుంటాయి."

"కాని, నీ మోముచూస్తే నువ్వు జాగ్రదావస్థలోని విషయాలే చెబు తున్నట్టుగా వుంది."

"అదీ నిజమే. నా హృదయం స్వప్న ప్రభావంచే వికలమైవుంది. ప్రియ రోహిణీ! నీవు తలచినట్టు అనిష్టాన్ని వూహించినా భయదాయకమే అవుతుంది."

"సరేగాని, ప్రియతమా! ఇంతకూ ఆ రాక్షసుడిని ఏం చేశావు?"

"వాడిదెబ్బలు తప్పించుకుంటూ వాని దౌడమీద బలంగా ముష్టిఘాతం చేశాను. ఆ దెబ్బతో వాడు క్రిందపడగానే పైకెక్కి కూచున్నాను."

"మునుపొకసారి తక్షశిలలోని ముష్టియుద్ధ ప్రవీణు లెల్లరిలోను మేటియగు దత్తుని నువ్వు పడవేసి అణచిపెట్టినట్టేనా? అబ్బ! ఆ దృశ్యాన్నిచూచి నే నెంతగా మురిసిపోయాను! అభిమానంతో నా తల హిమవంతుని వలె పైకి లేచింది. నా చెలులు నన్నెంతగానో అభినందించారు. వా రానాటి నీ విజయాన్ని నా వ్యక్తిగత విజయం గానే భావించారు."

"మరి నీవో రోహిణీ!"

"నేనుకూడాను; అందువల్లనే ఆనందం పట్టలేకపోయాను."

"నే నా రాక్షసుడ్ని ఓడించి మరీ వదిలాను; కాని ఏం లాభం? లేచి చూస్తే నువ్వక్కడ లేవు. నాకు ప్రాణం యెగిరిపోయి నట్లయింది; అయితే అంతలోనే నాకు మెలకువ వచ్చింది."

"ప్రియా! నీకు కలలంటే విశ్వాసమేనా?"

"లేదు, నాకు నమ్మకంలేదు రోహిణీ!"

"నాన్నగారికీ నమ్మకంలేదు; అమ్మకు మాత్రం గట్టి నమ్మకమే. స్వప్నం లోని సంగతులు మేలు కీడుగాను, కీడు మేలుగాను వుంటాయి అంటుంది."

"నవ్మవలసివస్తే అమ్మ అనే ధోరణిలో నమ్ముతాను రోహిణీ!"

"మరి........"

6. సమరసన్నాహం

పారశీకచక్రవర్తి గ్రీకులతోడి యుద్ధంలో చావుదెబ్బతిన్న కారణంగా మరి తూర్పున సరిహద్దులను విస్తరింపజేసుకోవాలన్న వుత్సాహమే లేకపోయిం దతనికి. అయితే అతని సామంతరాజు - ఆర్తక్షత్రుడుమాత్రం మిన్నకుండజాలక సామ్రాజ్యానికి తూర్పుసరిహద్దుల్లో కదిలించి కంపుచేయటానికే నిశ్చయించుకున్నాడు. పొరుగు రాజ్యాలలో ఏమి జరుగుతున్నదీ ఎప్పటికప్పుడు సులువుగా తెలిసే అవకాశాలుండటం తక్షశిల అదృష్టమే! తక్షశిల వర్తకులు పారశీక రాజధాని నగరం వరకు వెడుతూండేవారు పారశీక సామ్రాట్టు తన దర్బారుకు వైద్యులను, విద్యాబోధకులను తక్షశిల నుంచి పిలిపించుకొనేవాడు. ఈ కారణాలవల్ల తూర్పు గాంధారానికి ప్రతికూలంగా చేయబడే కుట్రలు, యుద్ధ ప్రయత్నాలు దాగియుండేవి కావు.

కోతలు అయిపోయి ఫలసాయం ఇళ్ళకుచేరింది. వాన లారంభమయినై. యుద్ధాన్నిగూర్చిన వదంతులు వ్యాపించునప్పటికి నేను తక్షశిలకు వచ్చి ఎనిమిదేళ్లు గడచిపోయినవి పంచాయితీ సమావేశాలు నిత్యము జరుగుతూండేవి. ఆచార్యుడెల్లప్పుడు దీర్ఘాలోచనా నిమగ్నుడయి వుండటము నేను కనిపెట్టాను. ఒకరోజున ఆయన్ను యుద్ధ వివరాలనుగూర్చి అడగ్గా ఆయన యిలా చెప్పారు:

"వత్సా! తూర్పుగాంధారం పైకి యుద్ధ మేఘాలు కమ్ముకొస్తున్నై. పశ్చిమ గాంధారంలోని తన సామంతరాజును పారశీక చక్రవర్తి మాపైకి సమరసన్నాహం చేయవలసిందిగా ఆదేశించాడు."

"సమరసన్నాహమా! తక్షశిలపైకి దండయాత్రా!?

"అవును, మేమున్నూ ఒక నిశ్చయానికి వచ్చాము. ఇప్పటినుండి ప్రతి పౌరుడు సైనిక సేవయే తన ప్రధాన కర్తవ్యంగా భావించాలి. పాంచాలంలోని పంచాయితీ రాజ్యాలన్నీ మాకు అండగా నిలబడటానికి సిద్ధంగా వుండటం మాకెనలేని ఆనందాన్ని కూర్చింది. వృద్ధాప్యం వల్ల నేను సర్వసైన్యాధిపత్యానికి సమ్మతించ లేక పోయాను; కాని, సేనానాయకులకు శిక్షణ నిచ్చి దీక్షాబద్ధులను గావించటానికి మాత్రం జవాబుదారీ వహించాను."

"గురూ! తక్షశిలకు తటస్థించే ముప్పును వైశాలి తనదిగానే భావించగలదనే నే నాశించుతున్నాను."

"అవశ్యం అంతే. వైశాలి తూర్పున తక్షశిలయే. ఇవి రెండూ అక్కచెల్లెళ్ళే"

"మరి తమ యీ శిష్యునికి యీ యుద్ధంలో పాల్గొనే అవకాశమివ్వాలి గురూ !"

"ఎలాంటి అభ్యంతరం వుండదనే నా తలంపు. అందు కనుజ్ఞ నీయవలసి నదిగా నేను యుద్ధసమితికి విజ్ఞప్తి చేస్తానులే" అని ఆచార్యులు నా భుజం తట్టి చెప్పారు.

తర్వాత యుద్ధసమితి నన్నొక సైనికునిగా అంగీకరించుటేగాక మా వైశాలి యువకు లైదుగురు కూడ సైన్యంలో చేరటానికి సమ్మతించింది. తక్షశిలా పౌరులే గాక వేలాది నవాగంతకులు, బానిసలు తక్షశిలా రక్షణకు పోరాటంలో పాల్గొనేందుకు అనుమతి యీయబడింది.

ఈ విధంగా తక్షశిలలో ప్రతిపౌరుడు నిర్బంధ శిక్షణపొందుట అవసరమయింది. అపార పారశీక సేనావాహినుల నరికట్టవలసి యుండుటచే తూర్పు గాంధారమంతటా దెల్లెడల సైనికశిక్షణ, వ్యూహరచన, సైనిక విన్యాసాలు జరుగుచున్నవి. తక్షశిలా వాసు లెల్లరికి సైంధవాశ్వము లుండనే యున్నవి. వారికి స్వంత ఆయుధాలు కూడ వున్నై. ఎవరికైనా యేదేని ఉపకరణము లేకపోతే వెంటనే పంచాయతి సరఫరా చేసేది. సేనానాయకులు తమ తమ భటులకు తర్ఫీదు నిస్తున్నారు. వారికి ప్రత్యేక శిక్షణ నిచ్చే బాధ్యత యుద్ధవిద్యా విశారదులు — మా ఆచార్యుల వారిదే. అయన తమ కవచాన్ని, అశ్వాన్ని నాకు ప్రసాదించారు. కొమ్ము ధనస్సు, అంబులపొద, పెద్ద ఖడ్గము, ఒక బల్లెము, నాకు నావద్దనే వున్నవి; ఇవిగాక మంచి గదకూడ వుంది.

మా కెప్పటి కప్పుడు శత్రువుల ప్రయత్నాలు తెలుస్తూనే వున్నై. ఈ విషయంలో పశ్చిమ గాంధారసోదరులు మా కెంతగానో వుపకరింయుతున్నారు. వారు నిర్బంధంగా పారశీక సైన్యంలో చేర్చబడుతున్నప్పటికి, యథాసమయంలో తమ కర్తవ్య పాలన చేసి తీరుతారనే మా విశ్వాసం. తునకు జరిగినదికూడ అంతే.

వాన లాగిపోగానే దండయాత్ర ప్రారంభమవుతుందన్న సంగతి మాకు ముందే తెలిసింది. వర్షఋతువు సమాప్తమవుతూండగానే శత్రువు ఆకస్మికంగా మాపై దాడి చేయవచ్చునని మా సైనిక దళాలు రేవులు, పొలిమేరలు, కనుమలు, మార్గముల రక్షణకు పంపబడినవి. ఆచార్యులు పుష్కలావతి నుండివచ్చే మార్గాన్ని కాపాడే భారాన్ని నాపై మోపారు. అక్కడ రక్షణసైన్యం సిద్ధంగానే వుంది. ఇక ఆదేశం రాగానే నే నక్కడికి చేరుకోవలసివుంది. అప్పటికి తక్షశిల చుట్టూ వున్న రాతి ప్రాకారం మరమ్మతుచేసి దృఢం చేయబడింది. నగరద్వారముల వద్ద గట్టి పహారా

ఏర్పాటు చేయబడ్డది. ఆ ద్వారమువద్ద కాస్సేపు కూర్చున్నట్టయితే లోనికి, బయటికి పరుగులుతీస్తున్న గుర్రాలు కన్పించుతాయి. ఆ అశ్వారోహకులు వార్తలను తెచ్చువారు, ఆజ్ఞాపత్రికలను గొనిపోవువారే.

ఒకనాడు ఆచార్యులవారు నాతో యిలా అన్నారు—

"వత్సా సింహా! ఈ పర్యాయం యుద్ధం చాలా ఘోరంగా వుంటుంది. పారశీక చక్రవర్తి తక్షశిలను ధ్వంసం చేయాలని తనకున్న మంది బలాన్నియావత్తూ సమీకరించి యుద్ధసన్నద్ధు డౌతున్నాడు. మేమైనా ఒంటరిగాలేము. మల, మద్ర.... ప్రజారాజ్యాలన్నీ అవిరామంగా సమరసన్నాహాలు చేస్తూనే వున్నవి. ఇప్పటికే మహాసింధు తీర ప్రాంతంలో ఎవరికి నిర్దేశింపబడిన రేవులకు వారి సైనిక దళాలు చేరుకున్నవి. దాడిచేసేవారికే యుద్ధంలో అధికలాభం; అయితే యిక్కడ మా విషయంలో మాత్రం ఆ సూత్రం ప్రతికూల మవుతుంది. ఆరావళీ ప్రాంతీయులం వెనుకనున్న ప్రదేశములతో సంబంధం పెట్టుకోడనికి మహాసింధు అడ్డంకిగా వుండటమే ఇందుకు హేతువు. శత్రువులు ఎక్కడపడితే అక్కడ సింధునదిని దాటి రాలేకపోవటం కూడ మేలే. వాళ్ళు యివతలికి రావాలంటే మా కాపులోవున్న రేవుల్లోనే దాటి రావలసివుంటుంది. అందువల్లనే వారు తమ మందిబలంవల్ల పూర్తి ప్రయోజనం పొందలేరు."

తొలిసారిగా నేను శిరస్త్రాణమును దాల్చి ధనుష, తూణీర, ఖడ్గ, గదాధారినైనప్పుడు రోహిణి నా గదిలోనే వుంది. నన్నా వేషంలో చూచి రోహిణి నన్ను గాఢాలింగనం చేసుకొన్నది. "నీకీ కఠోర కవచం బాధ కలిగిస్తుంది ప్రేయసీ!" అన్నాను.

"నాకు బాధా? లేదు నా కేసరీ! తక్షశిలావాసినులము మేముకూడ తయారవుతున్నాము. కత్తిమొనకు తేనెరాసి తక్షశిలలో బాలురచే నాకించినట్లే బాలికలనుకూడ ఆయుధ సేవలో తయారుచేస్తారు."

నేను శిరస్త్రాణాన్ని తీసి అవతలపెట్టి రెండుచేతుల్లో రోహిణి బుజాలు పట్టుకొని అన్నాను — "ప్రియ రోహిణీ! ఈ విషయంలో తక్షశిల స్త్రీలు వైశాలి కాంతలను మించిపోయారు సుమా!"

"అలా అంటావేం? లిచ్ఛవీయాణులు రణరంగంలో దూకటానికి నడుం కట్టలేరా?"

"అది కాదు విషయం. పూర్వం వైశాలి వీరాంగన లెందరెందరో సేనల్ని నడిపారు; దుర్గ రక్షణలో పాటుపడ్డారు; కాని, యిప్పుడక్కడ స్త్రీలకు యుద్ధ విద్య నేర్పటం లేదు"

"ఏం, నేర్పక పోవటానికి కారణం?"

"అందుకు కారణా లనేక మున్నై. అయితే వైశాలిలో దాస – దాసీ విధానము, అనార్యుల సంఖ్యాధిక్యతలే ప్రధాన హేతువులని నా విశ్వాసం. తక్షశిలలోని నిరాడంబర జీవిత సరణి తొలినాడే సన్నాకర్షించింది. ఆచార్యులవారి వలె విస్తారంగా భూములు. పశు సంపద వ్యాపారము కలిగియున్న వారివాలె వైశాలిలో దాస– దాసీ జనంతోను. నౌకరులతోను కలసి సహపంక్తిని భోం చెయ్యరు. నృత్య–గానములం దసలే కలసి పాల్గొనరు. అక్కడ స్వాభావికమైన నిరాడంబరత, శ్రమజీవితము అంతరించి పోయినై. సైనిక జీవితం తప్పనిసరి యగుటవల్ల మాత్రమే ప్రజలకు శ్రమ జీవితం తప్పకున్నది."

"ప్రియతమా! నే నప్పుడప్పుడు అనార్యులు మా యింటికి రావటంచూచాను. ఒకదఫా ఇంద్రప్రస్థపురాన్నుంచి తిరిగి వచ్చిన మా బిడారు పెద్దతో నలుగురు నల్లటి మనుషులుకూడ మా యింటి కొచ్చారు. నాన్నగారు వారి సరసనే భోంచేశారు. మేలైన ద్రాక్షరసం. లేగదూడ మాంసాలతో వారిని సంతృప్తులను గావించారు. ఇది నీవు వచ్చేప్పటికి ఏడాదిక్రితం జరిగింది. వారినిగూర్చి నేను అడిగిన ప్రశ్నలకు గాంధార, మద్రాది రాజ్యాలన్నీ పూర్వం అనార్యులవే ననీ, మా పూర్వులు పశ్చిమాన్నుంచి హయారూఢులై వచ్చునప్పటికి మహాసింధు పడమటి భూభాగమంతా వారి ఆధీనంలోనే వున్నదనీ, యుద్ధంలో అశ్వారోహకులైన మా పూర్వులే జయించి యీ భూమి నంతనూ భుక్తంచేసుకున్నారనీ నాన్నగారు చెప్పారు. కాని. సింహా! ఇంతకూ నే నెన్నడూ దాస – దాసీలను చూశ్లేదు. వా రెలా వుంటారో?"

"నువ్వు చూడకపోలేదు రోహిణీ? ఆనాడు సుదత్తుని మనిషివెంట మరొక నల్లని వ్యక్తికూడ నాకోసం రాలేదూ?"

"అవునవును, నేనతణ్ణి చూచాను. అతనిజుట్టు, ఒళ్ళు నల్లగా ఒకేమాదిరి వున్నై. అతనికళ్ళు ఎర్రగా చింతనిప్పుల్లా గున్నాయి వెడల్పైన ముక్కు, బొద్దుగాటి గోళ్ళూను. అతడు మోటుగా దుక్కలా గున్నాడు. దాసులు అలాగే వుంటారా?"

"కాదు, దాస – దాసీ జనానికి ప్రత్యేకంగా ఒక రంగంటూ వుండదు; అయితే వారిలో ఎక్కువమంది కరిరంగే కలిగివుంటారు. మీరు గుర్రాలను. పశువుల్ని యిష్టమైనప్పుడు అమ్మి, కొనుక్కున్నట్లే అమ్మి కొనుక్కోబడే వారిని దాసు లంటారు."

"అమ్మి, కొనుక్కోవటమా?"

"అవును రోహిణీ! ఇక్కడ తక్షశిలలోకూడ ఆర్యులు అడుగు పెట్టినప్పుడు వెయ్యి వెయ్యిన్నర సంవత్సరాలకు మునుపు మీ వారుకూడ పరాజితులైన అనార్యులెందరినో బానిసలుగా వుంచుకొనేవారు; అయితే కాలక్రమాన భీతిల్లి ఆ విధానానికి స్వస్తిచెప్పారు."

"వారికి భీతి ఎందుకో ?"

"రక్తస్పర్శచే జాతి సంకర మవుతుందని మొదటి భయం. ఒకవేళ వారి రక్తం అనార్యరక్తంతో కలిసిపోయివుంటే – ప్రియరోహిణీ! నీ యీ సువర్ణ కేశాలు నేడు మరొకవర్ణంలో కన్పించేవి. సైనిక జీవితంలోని కష్టసహిష్ణుతను కోల్పోయి సుకుమారశరీరులుగా మారిపోవచ్చునేనేది వారికి కలిగిన మరొక భయం. పొరుగువారితోడి నిరంతర యుద్ధాల్లో నిమగ్నులై వున్న సమయంలో యింటివద్ద అన్ని విధముల దాసుల ప్రభావం పెరిగిపోతుందేమో నని అన్నిటిని మించిన అసలు భీతి."

"సరేగాని, మరి దీని ప్రభావం లిచ్ఛవీ క్షత్రియ కాంతలపైన యెలా పని చేసింది ?"

"భూముల్లో పనిచేయటానికి, పశువులను మేపేందుకు వారికడ తగినంత మంది బానిసలున్నారు. వంట చేయటానికేమి వడ్లు దంచటానికి, పిండి విసరటానికేమి వారికి దాసీలకొరతలేదు. నువ్వేచెప్పు, తక్షశిలలో కూడ అవే పరిస్థితులున్నట్టయితే యీ రోహిణిస్థానంలో నువ్వెలా వుండేదానవు ?"

"నువ్వే చెప్పు ప్రియా !"

"నీ చేతులు ఎర్రని పద్మములవలెను, అతి కోమలంగాను వుండేవి."

"కోమలంగానా ! అయితే నేను ఖడ్గచాలనం చేయగలిగే దానను కాదన్న మాట; మరి గునపంకూడ పట్టుకోలేనన్నమాటేగా. ఇక వింటి వారిని ఎక్కుపెట్టి లాగితే వేళ్ళు బొబ్బలెక్కటంలో అనుమానమే వుండదు."

"అంతేనా ? నీ చెక్కిళ్ళు మరింత యెర్రగా వుండేవి; ఉబ్బలోకెడితే నల్లబడేవి కూడాను."

"కాబట్టి నే నెల్లప్పుడు కదలకుండ యింటిలోపలనే వుండవలసి వచ్చేది కాబోలు !"

"కొంచెందూరం నడిస్తేనే నీకు రొప్పువచ్చేది."

"మరి నేను తటాకంలో యీదుట, జలక్రీడ లాడుట సంభవించేదే కాదన్న మాట !"

"పైగా నువ్వు ప్రతి చిన్న – పెద్దపనికి దాసీలపైన ఆధారపడి వుండే దానవు."

"మరి నాకీ కాళ్ళు – చేతులువున్న ప్రయోజనం ? ఆ గతి ముమ్మాటికి నా కొద్దు బాబూ !"

"మీ అవ్వలు, ముని అవ్వలు అలాగేచేసి వున్నట్టయితే నీవు యిష్టపడి ఉండేదానివి."

"కాని, ప్రియా ! ఆ విషయాలను గూర్చి ఆలోచించినంతమాత్రాన్నే నాకు భయం కలుగుతోంది. 'పనికి దొంగలయిన వారికి కొవ్వు పెరుగుతుంద'న్న నాన్న గారి మాట విన్నావుగా. నిజానికి దాసీలతో పని చేయించుకొనేవారు బ్రరె గొడ్డు లయిపోతారు. మీ లిచ్ఛవీయాణులు అలాగే ఉంటారేమొ ?"

"లేదు ప్రియా ! సోమ నీలాగానే వుంటుంది. లిచ్ఛవులంతా దాస - దాసీలతో పనిచేయించుకో గలిగినంత శ్రీమంతులు కారు. నేను చెప్పింది భాగ్య వంతులనుగూర్చి మాత్రమే. వారిని చూచి మొత్తంమీద తతిమ్మా వారికికూడ ఆ కోరికే వుంటుంది. పురుషులు సుకుమారజీవితం గడపటానికి సైనికశిక్షణ బాధా కరంగా వుంది. ఈ జాడ్యము స్త్రీలలో మరీ ఎక్కువగా వ్యాప్తి చెందింది."

"అయితే వైశాలికి వెళ్ళిన తర్వాత నేనుకూడ అలాగే తయారు కావలసి వస్తుందా ఏం ?"

నే నామె స్నిగ్ధ కపోలానికి నా నుదురాన్చి "అవసరం లేదు నా ప్రియ రోహిణీ ! నీ వక్కడి స్త్రీలకు గాంధారరమణీ జీవితపాఠాన్ని బోధించు. అమ్మ నీ వలెనే శ్రమపడి పనిచేస్తుంది."

"మరి సోమ ?"

"సోమకింకా పెళ్ళికాలేదులే. ఆమె అందంగా వుంటుంది. భాగ్యవంతుడైన యే లిచ్ఛవీ యువకుణ్ణయినా ప్రేమించితే ఆమెకూడ మిగతా భాగ్యశాలినులవలెనే తయారు కావలసివస్తుందేమొ !"

"అల్లా కాకూడదు. నేను నా మరదలిని అలాకానివ్వను. లేకపోతే ఆమెకూడా సరస్వతిలాగా బ్రరిగొడ్డయి పోతుంది."

"సరే, యిక నీ విషయాన్ని వదిలేద్దాం రోహిణీ ! నా మేనుకీ కవచం చక్కగా అతికిందంటావా చెప్పు ?"

"కొంచెం వెనక్కి తిరుగు" అని ఆమె నా వీపువైపుచూచి ఉత్సాహంతో అంది_"ఇది అచ్చంగా నీ కోసమే తయారు చేయబడినట్లుగా వుంది. ప్రియా ! నే నిదివరకు నీ వక్షమింత విశాలమైన దనుకోలేదు సుమా !"

"నువ్వు నిత్యము చూస్తున్నదేగా. రోజురోజుకు నాలుగేసి అంగుళాలు పెరగటం లేదే !"

రోహిణి కనుబొమలాడించుతూ అంది_"కాదు, రోజా ఏమిటి, ప్రతిక్షణం పెరుగుతోంది. ఈ కవచం ఎవరిదో తెలుసా ? మా తాత రొమ్ముతో పోల్చదగినంత వెడల్పైన ఛాతిగలవారే లేరు. యిది ఆయనదే."

"మీ తాతగారిదా !" నే నాశ్చర్యంగా అడిగాను.

"అవును, యిది ఎల్లప్పుడు జయశ్రీనే వరించేది. నువ్వుకూడ ప్రియసింహా!- యీ కవచధారిపై రణరంగాన్నుంచి విజయోపేతుడవై తిరిగి వస్తావు"

"రోహిణీ! (ఉల్లాసంతో) వికసించిన నీ మోముగాంచి నాకు పరమానందంగా వుంది."

"నా మొగ మేల వికసింపదు? గాంధారకాంతలకు తమ ప్రియులు యుద్ధభూమినుంచి విజయదర్పంతో, రక్తసిక్తమైన కరవాలములతో తిరిగి వచ్చునప్పటికంటె ఆనందదాయకమైన సమయం వేరేముంటుంది? నేను నా నెచ్చెలులతో నీ చేతి ఖడ్గ చాలనాన్నిగూర్చి సాభిమానంగా చెప్తూంటాను. వీరహస్తానికి కృపాణానికి మిన్నయైన భూషణమే లేదు. అంతకు మించిన మాననీయ విషయమూ వుండదు.

నేను నా హస్త రక్షణాచ్ఛాదనములను తొలగించి రోహిణి ముంగురులను పెకసరి. ఆమె శిరమును చేతులతో పట్టుకొని "ప్రేయసీ! తక్షశిలలో మేము నేర్వ దగిన సంగతులింకను పెక్కుగలవని ఇప్పుడు తెలుసుకున్నాను. నీబోటి యువతి లలాములు తమ ప్రియులగు తరుణుల నుత్సాహపరచి వారి కెంతగా గుండెబలాన్ని చేకూర్చుతున్నారో!"

"అవును, గాంధార పడతులము చావుకు భీతిల్లము. మరణమంటే భయమెందుకు? ముందే చావు నూహించి భీతిల్లుట కేవలం మూర్ఖం. ఇక చావుసంభవించిన తర్వాతనో, అప్పుడు భయపడటానికి ఆ వ్యక్తి ఉండేదేలేదు. మాకు ప్రతి క్షణం జీవితానంద మనుభవించటానికే ఉపయోగపడాలను కుంటాము. జీవితం అంతమవుతుందనే తలంపుకే మాకు తీరుబాటు ఉండదు.

"కాని, మృత్యువు ప్రేమాస్పదుల వియోగాన్ని కలిగిస్తుంది గదా."

"అయితేయే? చావుకు జడిసేవారిని మేము మా ప్రియులుగా స్వీకరించుతామనా? కాదు, ప్రియా! మేము నిర్భయులు, వీరులను ప్రేమించుతున్నామంటే ఆ విలువను చెల్లించటానికూడా మేము సిద్ధమే."

ఈ మాటలు అంటూండగా రోహిణి మోము గాంభీర్యతను దాల్చింది. నేనామె నోటినుండి వెలువడుతున్న ప్రతి అక్షరాన్నీ ముగ్ధుడనై ఆలకించుతున్నాను ఇలాంటి స్త్రీలు - తల్లులు - అక్క - చెల్లెళ్ళే మా వైశాలి క్కావాలనిపించింది. అక్కడ ఇలాంటివారు లేనేలేరని కాదు, కాని, అందరూ అలాంటివారు కాదు. ఈ ఆలోచనలోనుండి తేరుకొని నేనన్నాను—"రోహిణీ, నేను నిన్నెంతగా ప్రేమించుతున్నానో మాటలతో చెప్పలేను. నిజానికి ప్రేమలో జీవితానికేగాని, మృత్యువుకు తావులేదు."

"ప్రేమ అహరహం సజీవంగానే వుంటుంది సింహా! ప్రేయసి ప్రియులలో ఏఒకరో జీవించి వున్నంతవరకే కాదు; ఆపిమ్మట మనతాత ముత్తాతలున్న దివ్య లోకంలో కూడాను."

అమ్మ పిలుపువిని రోహిణి దౌడుతీసింది ఆచార్యులు తమగదిలో వున్నట్టు అలికిడివిని నేను వారివద్దకు వెళ్ళాను. ఆయన నాకవచధారణను గమనించి "సింహా! నీది చాలపొందికగా అమరింది సుమా!" అన్నారు.

నేను 'ఔ'నన్నట్లు తలాడించాను. కొంతసేపటివరకు మేము యుద్ధ సన్నాహన్ని గురించే మాట్లాడు కున్నాము. ఇందాక రోహిణి అన్న "పితృలోకం, జ్ఞాపకం రాగా నేను ఆచార్యులనడిగాను-'గురూ! యోధులు మరణానంతరం పితృలోకానికి చేరుతారన్న విషయాన్ని తమరు విశ్వసించుచున్నారా?"

"నానమ్మకాన్ని గూర్చి అడగవద్దు వత్సా; నేనావిషయాన్నొక మధురకల్పనా మాత్రంగా భావించుతాను. ఈకల్పన తమ ప్రజానీకాన్ని అంధకార బంధురంలో వుంచటానికి తూర్పున నిరంకుశరాజులు కల్పించినదే: కాని, కపటమని — జెవలి తూర్పున ప్రచారం చేయటానికి తీవ్రకృషిచేసిన కల్పనకంటే మేలైనదే. పితృలోకాన్ని గూర్చిన కల్పనలో ప్రియుల నిత్యసమాగముల భావన పనిచేస్తుంది. కాని-ఈ లోకంలోనే మరల మరల పునర్జన్మించుతారని కల్పనచేసి తూర్పున తెగ ప్రచారం చేశారు. అందులో వారి నీచస్వార్థం అంతర్గర్భితమైవుంది. వారా కల్పనద్వారా యీ ప్రపంచంలో తమ అధికార, భోగ-భాగ్యార్హతలను ఋజువు చేసుకోవాలనుకుంటు న్నారు. ఈ దాస-దాసీవిధానం తాము తెచ్చిపెట్టిందికాక, మానవుల పూర్విజన్మ కర్మ ఫలితంగా వచ్చిపడ్డదేనని వారిఅభిప్రాయం"

"గురూ! మానవజీవిత విలువను కల్పనగానే యెంచుతూండేవారికీ, జీవిత నియమాన్ననుసరించకుండా బ్రతుకుతున్నవారికీ ఆ కల్పన అవసరమవుతున్నదని నేను భావించుతున్నాను."

"అవును నాయనా! ఊడిగము చేయించుకోటానికే అలవాటు పడిన పని దొంగలు బుద్ధి మందగించి. జీవితానంద మనుభవించటానికే పనికిరాకుండా పోడయి పోతారు. పరిశ్రమ. వ్యాయామము, నృత్యములు మనలో క్షుత్తును రేకెత్తించుతాయి. అందుచే మనం ఆహార రసాస్వాదనం చేస్తున్నాం. ఆ రసాన్ని జీర్ణం చేసికొని మళ్ళీ శ్రమ, వ్యాయామ, నృత్యాదులకు తగినట్టుగా శరీరాన్ని శక్తివంతం చేసుకొంటు న్నాము. ఆకలిని కల్గించుట కవసరమగు శ్రమచేయక పనిక దొంగలమైతే మన మెంతకాలమో రసాస్వాదన చేయగల వాళ్ళంగా వుండలేక పోవటం నిశ్చయం. దాసుల కష్టార్జితంతో పోషితులగు వారు జీవిత రసానుభవార్హత లేకుండా చేసు కుంటారు, అందువల్లనే అట్టి వారొక్కొక్కప్పుడు జీవిత సారస్యాన్నే ఈసడించు

తుంటారు; మరొకప్పుడు బానిస విధానాన్ని న్యాయ యుక్తమని సమర్థించటానికి పునర్జన్మ విషయాన్ని ఎలుగెత్తి చాటుతారు. జీవిత రహస్యాల్లో చాలమట్టుకు అజ్ఞాతంగానే వుంటై. అయితే అసలు జీవితాన్నే వదలి జీవిత వ్యాఖ్యానం చేయబూనటం వంచనే అవుతుంది."

"తక్షశిలకోసం ప్రాణ పరిత్యాగానికైనా మేము సంసిద్ధులమై వుండుట జీవిత సత్యమే గురూ!"

"నువ్వు చెప్పింది యదార్థమే వత్సా! జీవిత సత్యాన్ని తిరస్కరించిన తరువాత మనలో మానవత్వమే మృగ్యమౌతుంది. మనమూ క్రిమి కీటకాలతో సమానమవుతాము. అలాంటివాడు తన ప్రజాతంత్రాని కేమి, బంధుజనులకేమి. తుదకు తనక్కూడ ఆప్తుడు కాజాలడు. అట్టివ్యక్తి లోకుల యిండ్లు, సంపదలను దోపిడిచేసి స్వాయత్తం చేసుకోవాలనుకునే ఆర్తక్షత్రుని వంటి చోరునికి మాత్రమే మిత్రుడు కాగలుగుతాడు."

"తక్షశిల చిరయౌవన...."

7. రణరంగంలో

'కూ' అన్న కూత ముమ్మారు వినపడింది. మేమందరము మెలకువ కలిగి మా మా విల్లు లెక్కపెట్టి సింధునదీ ప్రవాహంపైన దట్టంగా అలుముకొనివున్న గాఢాంధకారాన్ని చీల్చుకుంటూ చూడటానికి ప్రయత్నించసాగాము. నలుగడలా నిశ్శబ్దం తాండవించుతోంది; మేము పరస్పర ఉచ్ఛ్వాస - నిశ్వాసలకు స్పష్టంగా వినగల్గుతున్నాము. కాని, అందరము సింధు ప్రవాహమువేపు చెవులు రిక్కించి వింటున్నాము. కొదిసేపట్లోనే నీటిలో 'తప తప' మన్న సవ్వడి వినపడసాగింది. అక్కడ సింధు ప్రవాహం రాతినేలమీద వెడల్పు చాల తక్కువగావుంది. రాత్రిపూట కారుచీకట్లో పారసీకసైనికు లక్కడే నదినిదాటి రా ప్రయత్నించుతారని మేము ముందే అనుమానించాము. నది అవతలివేపున అరణ్యంలో దాగియున్న మా గూఢచారే మమ్మల్ని హెచ్చరించేందుకు 'కూ' అని కూత వేశాడు. చూస్తూండగానే 'థప థప' ధ్వని సమీపించసాగింది. అలాంటి చీకట్లో నడక ధ్వనినిబట్టి మాత్రమే మేము బాణాలను గురిపెట్టి వదలగల్గుతాము. అప్పుడు మాగురి కొంతవరకు పనిచేసినట్లే తోచింది. ఒకసారి దండు వెనక్కి మళ్ళినట్టు ధ్వనిని బట్టి గ్రహించాము. ఇక ఆ రాత్రి శత్రుమూక యివతలికి రావటానికి ప్రయత్నించదనే అనుకున్నాం. అంతలో మళ్ళీ 'కూ' అన్న కూత వినవచ్చింది. ప్రమాదం అప్పుడే తొలగలేదు. శత్రువులు మరింత కట్టుదిట్టాలతో రాబోతున్నారని సూచించుటకే ఆ కూత.

వారికి నావల కొదవలేదని మాకు తెలుసు. మహాసింధు ఎగువతట్టునవున్న పడవలేకాక, కుభా(కాబూలు) నదీ తీరాన వందలాది నావలు నిర్మించబడుతూన్న వార్తలుకూడ మాకుచేరాయి. శత్రుపక్షం తన సర్వస్వంఒడ్డి అయినాసరే యివతలికి రా ప్రయత్నించుతారని నాకు ఘట్టి నమ్మకమే. మే మివతలి ఒడ్డున అరితేరిన విలుకాండ్రను సమీకరించి వుంచాము. అయినా శత్రు నావ లీ వేపుకు చేరిపోవచ్చనే అదటుకూడ వుంది. అందువల్ల ఖడ్గధారులగు యువవీరులును శత్రువులును రాకకు నిరీక్షించుతూ కాచుకొనివున్నారు; అంతేకాదు చిదుగులు, ఆకులలము చేరి తీరస్థలాన పోగులుపెట్టి వుంచాము. నావలు త్వరితగతిని యివతలి వేపుకు వస్తూండగా మాధనుర్ధారులు బాణవర్షం కురిపించసాగారు; కాని, వరదలాగా వచ్చిపడుతూన్న నావనలను వారటకాయించలేక పోయారు, వాటిలో చాలవరకు మాగట్టును చేరుకునైవి. అప్పు డొకప్రక్కన మా భటులు కొందరు ఎండాకు కుప్పలకు, నిప్పంటించి మంటచేశారు. వైరి సైనికులు నావలనుండి దిగుతూండగానే ఆ మంటలు

పైకి లేచాయి. ఆ మంటల వెలుగులో మేము శత్రువుల ఆకృతులను స్పష్టంగా చూడగలుగు తున్నాము. ఒడ్డునవున్న మా ధనుర్ధారు లప్పుడు శత్రువులకు గురిపెట్టి కొట్టడానికి బాగా వీలుగా వుంది. అయితే పారసీకులను వెనక్కి మళ్ళించడానికి మావారి శక్తి చాలకుండావుంది. శత్రువులలో పెక్కుమంది కవచధారులై వున్నారు. వారు గట్టుపై కెక్కబోతూండగా నేను నా భటులకు వారిని ప్రతిఘటించుట కానతిచ్చాను. మిన్నంటుతూన్న మంటల వెల్తురులో తళతళలాడే కరవాలములు, భీకర సంఘర్షణ, ఒడ్డునుంచి క్రిందికి దొర్లుతున్న శవాలు — యివే ఆ హడావుడిలో కన్పించుతున్నవి. జయ జయ ధ్వానాలతో చెవులు గింగురుమంటున్నాయి. పోరాట ప్రదేశం మాకే వాటంగా వుంది. మా వాళ్ళు గట్టుమీద వున్నారు. శత్రువులు నదిలోనుంచి నిలువుగావున్న ఒడ్డుపైకి ఎక్కాలి. పాదాలక్రింద జారుతున్న రాతిబండలు వారి యిడుములకు దోహదం చేస్తున్నై. నేను ఒక ప్రక్కనుండి రెండోవేపుకు పరుగుతీస్తూ మా భటులకు హుషారు కల్పించుతున్నాను అడుగడుక్కి శత్రువులు పలచబడుతూండడము మా వాళ్ళు గమనించుతూనే వున్నారు. అప్పట్టున నా దృష్టి కవచధారియగు నొక బలాసిపైన పడింది. అతగాడు వెనకనున్న నావవైపుకు చల్లగా జారుకుంటున్నాడు. నేను గట్టుక్రిందకి యెప్పుడు దిగాలనుకున్నానో నాకు తెలియదు. బలశాలియగు ఆ వ్యక్తి బలమైన నా గదాఘాతంచే విరుచుకొని కుప్పగా కూలుటమాత్రం నే నెరుగుదును ; కాని. అంతలోనే పారసీక సైనికులు నా చుట్టూ క్రమ్ముకొని రావటం చూచాను. వెంటనే మెలకువగలిగి అతికష్టముతో నా రొడ్డచేతినికూడ కుడివేయిలా త్రిప్పసాగాను. మా ఆచార్యులు — బహుళాళ్వని శిక్షణ ఒకేవ్యక్తిని యిద్దరి కీడుగా చేస్తుంది. పారశీక సేనాపతి — నాచే కూల్చబడినవ్యక్తి — సైన్యాధిపతియని నాకు దర్మిలా తెలిసింది — కవచధారియై వున్నందున నేను గదా ప్రహారంతోనే కూల్చినాను ; అయినా అప్పుడు నా వద్ద బల్లెముకూడ లేకపోలేదు.

శత్రువులచే చుట్టుముట్టబడిన యీ విషమావస్థలో నేను వెనుక ముందు లాలోచింపక సమీపించినవారిని గదతో కూల్చుతూ యెడంగా వున్నవారిపైకి శూలాన్ని ప్రయోగించుతున్నాను నే నెటు లంఘించితే అటువేపునున్నవారు త్రోవతప్పినవారివలె చెదరిపోసాగారు ; కాని వెనుకబాటునుండి నా కవచంమీద దెబ్బపైన దెబ్బ పడుతూనే వున్నై. నే నా ప్రహారాలను లెక్కపెట్టడానిగ్గాని, వెనుదిరిగి చూచుకునేందుగ్గాని అవకాశంలేదు. ఒకరొకరుగా క్రిందకూలి దొర్లుతూన్న శత్రుసైనికులను చూస్తుంటే నా వుత్సాహం అతిశయించుతోంది. మా పక్షంవారు నన్ను చేరవస్తున్నట్టు కేకలు వినవస్తున్నాయి. అదే సమయంలో బల్లెమొకటి నా కుడితొడలో బలంగా నాటుకుంది. నేను క్రిందపడకుండ తమాయించుకుంటున్నంతలోనే శత్రుసైనికుడొకడు నా నెత్తిమీదకు గదను

విసరబోతూండడము నా కంటపడింది. నేను తక్షణమే ఆఖరుసారిగా వానిపైకి ఆయుధాన్ని విసిరాను. అంతే, అటుపైన నా కళ్ళు బైర్లు కమ్మాయి.

నేను స్పృహతప్పి పడిపోయిన తర్వాత మొదటిసారిగా కళ్ళు విప్పినప్పుడు పొద్దు నెత్తిమీద వుంది. అక్కడొక విశాల వృక్షం; దాని పచ్చని ఆకులు గాలికి రెపరెపలాడుతూన్నై. పైన ఆకులు మినహా మరేమీ కనుపించటంలేదు. నే నెక్కడున్నదీ వూహించలేకపోయాను. ప్రక్క నెవరైనా కనపడతారేమోనని ఒత్తిగిల బోయాను; కాని, అప్పుడు నా రోమరోమాన తీవ్రమైన బాధగా వున్నట్టు గ్రహించాను. ఆ పళంగా పళ్ళు కదనొక్కుకొని యథారీతిని పడివుండగా పరిచిత మొహమొకటి నాపైకి వంగుతూండడం చూచాను. అప్పటికింకా నాకు బాహ్య జ్ఞానం పూర్తిగా రాలేదు. మెసురపుగానే వుంది. తరతరాలనాటి వీరులంతా చిరయౌవ్వనంలో వుండే పితృలోకంలోనే వున్నానను కుంటున్నాను. అంతలో నా వీనులకీ మాట వినపడింది.

"ప్రియా ! ఒంట్లో ఎలావుంది ?" ఆ స్థితిలో కూడ రోహిణి కంఠస్వరాన్ని యిట్టే గుర్తించాను. ఆమె కూడ పితృలోకానికే వచ్చిందని భ్రమపడ్డాను. ఆ క్షణంలో నా బాధనే మరచి ఆనందపారవశ్యంతో అడిగాను—

"రోహిణీ ! నువ్వా ? ఎక్కడ ?"

"నీ ప్రక్కనే ప్రియతమా !"

"మనిద్దరికీ మళ్ళీ పితృలోకంలో సమాగమమా."

"కాదు ప్రియా ! ఈ లోకంలోనే. ను వ్వధికంగా మాట్లాడవద్దు. మూనాళ్ళ కిప్పు డొచ్చింది స్పృహ నీకు. వివరాలన్నీ నేను చెపుతాను. నువ్వు మహాసింధురేవుకు దాపులోనే—పారసీక ప్రధాన సైనిక దళాన్ని నువ్వు ఓడించిన ప్రదేశమందే — వారి సేనాపతిని నువ్వు చెరపట్టిన ప్రాంతంలోనే ఉన్నా విప్పుడు."

"చెరపట్టటమా !"

"అవును, బందీగా పట్టుకున్నావు. నీ గదాఘాతం అతణ్ణి మూర్ఛాగతుని గావించింది, అనంతరం మే మతణ్ణి బందీగా తీసుకొచ్చాము."

"రోహిణీ ! నువ్విక్కడ కెప్పుడొచ్చావు ?"

"నే నంతా చెపుతాను; నువ్వు శాంతంగా విన"మని రోహిణి నా లలాటం మీద చెయ్యేసి చెప్పనారంభించింది. "నీ శరీరంలో రక్తం చాల తక్కువగా వుంది. నీ యెర్రని మొహం పాలిపోయింది. ప్రియసింహా ! అట్టే మాట్లాడేందుకు ప్రయత్నించబోకు. మనసుకు కూడ ఏమాత్రం శ్రమ కలుగనీయరాదని వైద్యుడు

చెప్పాడు. నీమదిలో గల సందేహాలను నేను నివృత్తి చేస్తా విను జ్ఞాపకం తెచ్చుకో. నిన్ను గాఢాలింగనం చేసికొని నీ పెదవుల్ని, కళ్ళను నేను ముద్దాడినప్పుడు 'ప్రియా! క్షుదార్తునికి శాశ్వత సంతృప్తి నిమ్మనలా నువ్వు' అలాగే చేశాను. నేను స్వయంగా నీకు కవచం తొడిగాను: శిరస్త్రాణం అమర్చాను. కవచధారివైన తర్వాత నిన్ను మరొకసారి బిగియ కౌగలించుకున్నాను. తదుపరి నీ కెడమ ప్రక్కన ఒరను, కుడివేపున గదను అలంకరించాను. అప్పుడు నువ్వు అమ్మ నాన్నగార్ల ఆశీస్సులుపొంది, హయారూఢుడవై రణరంగానికి పయనమయ్యావు. నే నారోజునే సరస్వతివద్దకు వెళ్ళటానికి నాన్నగారి అనుమతిని కోరాను. పొలంలో పనిచేస్తూండే సరస్వతి దగ్గరకు కాదు – మన కెదురుగా వున్న యీ సరస్వతి–మహాసింధు వద్దకు రావటానికి. అదిగో, మళ్ళీ మాట్లాడబోతున్నావు ప్రియా! నువ్వు నన్నభినందించాలను కుంటున్నావని నాకు తెలుసు; కాని, ఇప్పుడు కాదు. ప్రస్తుతం నీ సందేహాలను మాత్రం తీర్చనివ్వు.

భావావేశంతో మాట్లాడా లనుకున్నా, దేహం నీరసంగా వున్నట్లు గ్రహించుకొని, మెదలకుండ లోహ ముఖత్రాణంలో నుండి అక్కడ కూడ కనబడుతూన్న రోహిణి అరుణ ముఖా న్నవలోకించుతూ వుండిపోయాను. ఆమె మళ్ళీ చెపుతోంది.

"నే నీ కవచా న్నెలాగో సంపాదించాను. అంతకుముందే ఆయుధాలను సేకరించుకొని వుంచాను. మన తరుణ రోహిత్ నధిరోహించి నే నా రాత్రే మహాసింధునదీ తీరానికి చేరుకొన్నాను. కొండచరియల్లో మేస్తున్న మీ గుర్రాలలో నా గుర్రాన్ని కూడ విడిచిపెట్టాను. అప్పుడే రణదుందుభి మార్మోగింది. ఆ యుద్ధ ఘోషలో కూడ నీ గంభీర కంఠస్వరాన్ని గుర్తించటానికి నా కెంతో సేపు పట్టలేదు. నేను దౌడు తీసుకొని వచ్చి సమరస్థలిని చేరాను. కాని మరి నీ స్వరం వినిపించటం లేదు. నదిగట్టున ఒకప్రక్కగా నిలబడి మంటల వెలుతురులో వీరుల ప్రహారాలను చూస్తున్నాను. నదిలో నీటిపైన తేలియాడుతూన్న నావలవైపు నా దృష్టి పడింది. గట్టుక్రింద దృఢకాయులగు వీరులిద్దరు ఒకరిపై నొకరు గదలతో తారసిల్లుట నా కంటబడింది. నే నే నిశ్చయానికి రాకముందే శత్రువులు నిన్ను చుట్టివేయుట కూడ గమనించాను. తక్షణం నా శూలాన్ని సంబాళించుకొని హోరాహోరి పోరాడుతూన్న వుభయ పక్షముల సైనికులబారును చీల్చుకుంటూ క్రిందికి పర్వెత్తాను. కాని, నే నక్కడికి చేరునప్పటికే మూర్ఛాగతుడై యున్న పారసీక సైన్యాధిపతి ప్రక్కన నీవు కూడ ఒరిగావు. నీపై ప్రహారం చేయబోతూ వున్న వైరి వీరునిపైకి లంఘించి నేను బల్లెముతో పొడిచాను. అంతలో మన సైనికులు చాలమంది అక్కడికి వచ్చేశారు.

"శత్రువులు పూర్తిగా దెబ్బతిన్నారు. ఇక్కడేకాదు —యితర రంగాల్లో కూడాను. ఒకచోట మాత్రం వారు సింధునదిని దాటివచ్చి కొంత ముందుకు చొచ్చుకొని రాగలిగారు: అయినా మన మద్రయోధులు వారిని ప్రతిఘటించి వెనక్కి తరిమి కొట్టారు. ఇప్పటి వరకు చేరిన సమాచారములను బట్టి పారసీక రాజు ఎక్కడికక్కడ పూర్తిగా పరాజితుడైనట్లే తెలియవచ్చింది. శత్రుసైనికులలో చాల తక్కువమంది మాత్రమే ప్రాణాలతో తిరిగి పోగలిగారు. వారి సర్వసైన్యాధ్యక్షుడు —— మజదాత్ నీ గదచే కూల్చబడి. మనకు బందీయైనాడు. మన సేన లిపుడు సింధునుదాటి పుష్కలావతివేపు పలాయనంచేస్తున్న శత్రుమూకను వెంటాడుతున్నాయి. కుభా, సువాస్తునదీతీర ప్రాంతాలవారు మన కిప్పుడు బాసటగా నిలబడ్డారు. మన ప్రధాన సేనాపతి యివాళ వుదయాన్నే వచ్చి నిన్నుచూచి వెళ్ళారు. 'తక్షశిల వైశాలికి శాశ్వతంగా ఋణపడిపోయిం'దన్నా రాయన. తక్షశిలకీ వర్తమానం పంపారటకూడాను. నిన్ను కాపాడుతుండగా కపిల్ తీవ్రంగా గాయపడినాడనికూడ ఆయన చెప్పారు."

'తక్షశిల వైశాలికి ఋణపడివుంటుం'దన్నమాట చాలసేపటివరకు నా చెవుల్లో ప్రతిధ్వనించుతూనే వుంది అరవై యోజనాల దూరానవుండికూడ్నీ నేను నా వైశాలికరవంతైనా గౌరవం సంపాదించగలిగాను గదాయన్నఅభిమానంతో నా రోమరోమము పులకాంకితమైంది. నా గాయముఁకదే పరమౌషధంగా భావించాను నా పైకి ఒంగి చూస్తున్న ముఖాన్ని రెప్పవాల్చకుండా చూడసాగాను జంకుతూనే "నేనధికంగా మాట్లాడనులే రోహిణీ! ఒకసారి నీ ముఖత్రాణాన్ని తీసివేద్దూ" అన్నాను.

రోహిణి తక్షణ మట్లే చేసింది. నిమ్మళించుతూన్న నా దేహస్థితి ఆమెకు ముదాన్ని కల్గించినట్లు ఆవిడ ముఖమే చెపుతోంది. 'అతి సుకుమారియగు రోహిణిలో యెంత సాహసం వుందీ! ఇలాంటి రమణీమణులుండగా యే దేశ ప్రజలూ దాస్య శృంఖలాబద్ధులు కాజాల'రని నేను యోచించుకుంటున్నాను

రోహిణి కపిశాయనం (ద్రాక్షరసం)తో నా పెదిమలు తడిపింది. ఆమె హస్తంతో అందించబడ్డ ఆ మధురసం మరింత మధురంగా వుంది. ఆవిడ కళ్ళలోకి చూస్తుంటే నాలో అనేక ఆలోచనలు బయలుదేరాయి. మెల్ల మెల్లగా నా కనురెప్పలు బరువెక్కుతున్నై. క్రమంగా కళ్ళుమూతలుపడి, కూరుకుపట్టింది.

నా దేహంలో – ముఖ్యంగా కంటికి క్రిందుగా బలమైన గాయాలున్నై. వాటికి మందువేసి గట్టిగా కట్టుకట్టారు. ఎటుకదిలినా విపరీతంగా సలుపు కల్గుతోంది. ఆస్థితిలో వెంటనే నన్ను తక్షశిలకు తీసుకువెళ్ళటం ప్రమాదకరం. అందువల్ల సమీపంలో వున్న సరిహద్దు రక్షకుని నివాసానికి చేర్చబడ్డాను. అక్కడ చాలరోజులు వుండవలసి వచ్చింది: ఎంతో బాధ ననుభవించాను; కానీ, అదంతా నాకుజ్ఞాపకంలేదు. నాకు జ్ఞప్తివున్నదల్లా విడువకుండా ఎల్లప్పుడూ నావద్ద కనిపెట్టుకొని కూర్చున్న

రోహిణి ప్రఫుల్లవదనము, ఆమె చేతుల్తో నా నోట్లోపోసిన అత్తిపండురంగు మధురసమూ మాత్రమే. మానవ స్వభావం ఎంతవిచిత్రమైనది! అదిఘోరాగ్ని కీలలమధ్య కూడ చల్లని చోటును గాలించుకుంటుంది; అది కాఱుచేదులో కూడ కమ్మదనాన్ని కల్పించుకుంటుంది. నేను మృత్యుగహ్వరాన్నుండి బయటపడ్డాను; గాయాలింకను పూర్తిగా నయంకాలేదు రోజులు గడచేకొద్దీ కోలుకోగలను. కాని, నేనింకా ఇలాగే మంచంమీద పడివుండాలనీ, రోహిణి ఆ తిరుగానే నా ప్రక్కన కూర్చుని వుండాలనీ నా వాంఛ!

వారం తిరక్కముందే ఆచార్యులు నన్ను చూడటానికి వచ్చారు. మూడు వారాలు గడచిన తర్వాత నేను డోలీలో తక్షశిలకు బయలుదేరాను. రోహిణి, కపిల్ ప్రభృతులు అశ్వారూఢులై నా వెంట వచ్చారు.

గుమ్మంవద్ద గుణవతి్ని నాకు స్వాగతమిచ్చింది. నా నొసలు చుంబించుతూన్నప్పుడు ఆమె నేత్రాలు బాష్పపూరితములై వున్నాయి. ఆమె ఈ ఒక్క మాట మాత్రం అనగలిగింది.

"వీరపుత్రా! నీకు స్వాగతం!"

8. ఉత్తరకురుయుద్ధం

నా గాయాలు పూర్తిగా మానటానికి మూణ్నెల్లు పట్టింది. తక్ష వీరయువకుడు—రోహిణితోపాటు తన ప్రాణానికి తెగించి నన్ను కాపాడిన కపిల్‌తో నాకు మంచి మిత్రత్వ మేర్పడింది. మా వైశాలినుంచి విద్యార్థులుగా వచ్చి యుద్ధంలో పాల్గొన్న యువకు లయిదుగురూ చెక్కు చెదరకుండా మరలిరావటమేగాక, వారు తమ సేనా నాయకుల మెప్పుపొందారని విని నేను మహదానంద మనుభవించాను. నేను మంచ మెక్కి యుండగా నిరంతరం నావద్ద కనిపెట్టుకొని యున్నవారిలో రోహిణి తర్వాత ముఖ్యుడు కపిలుడే. అతనితో మాట్లాడుతూంటే బలే హుషారుగా వుంటుంది. కపిల్ పెక్కు సంగతులు వినికిడిచే తెలిసి కొన్నవాడేగాక స్వయంగా దేశాటనచేసి చూచినవాడు కూడాను, అతను కపిషా (అఫ్ఘన్), ఉత్తర కురు (అమూదరియా తీరం), పశ్చిమ ఇరాన్, బవేరు మొదలగు దేశాలు పర్యటన చేశాడు. బిడారుతో కలిసి అనేక చిక్కులతోగూడి. ప్రమాద భూయిష్ఠాలైన మార్గాలలో పయనించాడు. ఒకనాడు అతను చూచిన వివిధదేశ విశేషాలు తెలిసికోవాలన్న కుతూహలంతో కపిల్‌ని అడిగాను—

"మిత్రమా కపిల్! నీవు చూచిన వాటిలో ఎక్కువ స్వయంసమృద్ధమై సుఖదాయకంగా వున్న దేశమేది?"

"ఏదైనా మా తక్షశిల తరువాతే. ఇక్కడిలాగా శాంతిదాయకమైన పరిపాలనా విధానం మరెక్కడా కన్పించలేదు. మా ప్రజాతంత్ర రాజ్యంలో చోరులు, పందలు వెతకి చూద్దామన్నాలేరు; కాని ఆ దేశాల్లో ఆ రెండు తరహాల మనుష్యులు అధికంగానే కన్పించుతారు. అయితే ఒక్క ఉత్తర కురుదాంలో మాత్రం అలాకాదు. అక్కడి స్త్రీ-పురుషు లింతకంటె ఉదాత్తులూ, వీరులూను. పారసీకులు వారిని పరాధీనులను గావించేందుకు యెంతైనా ప్రయత్నించారు. కాని అక్కడి పర్వాతాలలో వారివంటి ప్రజలు సజీవులుగా వున్నంతవరకు వా రస్వతంత్రులు కావటం అసంభవం."

"మరి సంపద్భాగ్యముల విషయమో?"

"సంపద్భాగ్యాలంటే శరీరావసరాలు సుళువుగా తీరటమే—అయితే—మిత్రమా!—ఉత్తర కురుదేశ మత్యంత సంపన్నము, సమృద్ధిశాలిని కూడాను. అక్కడి వారు ముఖ్యంగా వేట, పశుపాలనలే ఆధారంగా జీవనం చేస్తారు, వ్యవసాయ కృషి అతి

స్వల్పం. ఉత్తర కురుపర్వత ప్రదేశాల్లో ద్రాక్ష, గోధుమలు తమంతటవే పెరిగి పండుతాయి. ఆ ద్రాక్ష కపిషా ద్రాక్షంత పెద్దవీకావు, అంత తియ్యగానూ వుండవు; అయితే పుష్కలంగా లభిస్తాయి. ప్రజలు చర్మంతో కుట్టబడ్డ వుడుపులిష ధరించుతారు ఆవు, గొర్రె, గుర్రాల మాంసమే వారికి ప్రధానమైన ఆహారం."

"నిత్యాహారంగా అశ్వమాంసమా?"

"అవును, గుర్రపు మాంసమే; గోమాంసంకంటె మిన్నగానే, వారు గుర్రాలను పెంచడం కూడ ఎక్కువే. పూర్వం మా ప్రాంతాల్లో కూడ గుర్రపుమాంసాన్ని తినేవారు. వసంతాగమనోత్సవంనాడు నువ్వు తినలా?"

"తినకేంగాని మిత్రమా! తూర్పున కొన్ని ప్రత్యేక యజ్ఞ - క్రతువుల్లో మాత్రమే అశ్వమాంసం భుజిసారు. ఆ యజ్ఞయాగాలు బోలెడంత వ్యయంతో కూడుకొన్నవవడంవల్ల ఏ రాజులోమాత్రమే వాటిని చేయగలుగుతారు. మా పంచాయితీవంటి ప్రజాతంత్ర రాజ్యాల్లో అసలట్టి యజ్ఞాలే చెయ్యం."

"ఉత్తర కురుదేశంలో మరో ముఖ్య విశేషంకూడా వుంది. అక్కడ 'నీ-నా' భావమే లేదు."

"ఆశ లేనేలేదా?"

"ఆశ లేకపోవటమేకాదు. ఆశకలిగే హేతువేలేదు. రాజుల ఏలుబడిలోని ప్రజలంతా రాజశాసనానికి లోబడి వుండాలి. పారసీక చక్రవర్తి ఆనతికి గ్రీకు సముద్రము లగాయతు సింధు నదీతీరం వరకు తిరుగులేదు. ప్రజాస్వామ్య మనుభవించుతూన్న మేము ఒకరి రాచరికాన్ని అంగీకరించేందుకు సిద్ధముగాలేము; కాని, యిక్కడ కూడ ఒకరికి భూములధికంగా వుండటం, మరొకరికి తక్కువగా వుండటం మొదలైన హెచ్చుతగ్గు లున్నాయి. పశుసంపద ఒకని వద్ద అమితంగా వుంటే, వేరొకనికి స్వల్పం. మేము వాణిజ్యంవల్ల కూడ మా సంపద్భాగ్యాలను పెంపొందించు కోవచ్చును; కాని, ఉత్తర కురులో యీ అసమానతనే ఆలోచించరు.

"ఏమిటీ, ఆలోచించరూ? అయితే అక్కడ గృహస్థులొకరికి మించి వేరొకరు అధికభాగ్యం కలిగి వుండరాదా?"

"అక్కడ యీ సమస్యకే ఆస్కారంలేదు. అసలెవరిగ్గాని, స్వంత ఆస్తి వుంటేకదూ. ఉత్తర కురుప్రజల భాగ్యమంతా వుమ్మడిగానే వుంటుంది. పెంపుడు పశువులు, వేటాడిన మృగాలే వారి ప్రధాన సంపద, భాగ్యమూను. అందులోఅందరి శ్రమ యిమిడి వుంటుంది. మరి యీ సంపద ననుభవించ టానిక్కూడ ఎల్లరికీ సమాన హక్కు వుంటుంది."

“అంటే సోమరులక్కు కష్టపడే వారికీ కూడ అనుభవించటంలో సమానాధికారమన్నమాట. అలాంటప్పుడు సోమరులు సమాజంలో దుర్గుణాలని వ్యాపింప చెయ్యరూ?”

“లేదు మిత్రమా! వారి మన స్తత్వమే వేరు. శక్తివంతుడెవడూ పనిచేయటానికి బద్ధకించడు. మా ప్రాంతంలో భోజనానంతరం చెయ్యికడుక్కోనే అలవాటుంది. మీ వైశాలిలోను అంతేకదూ?”

“ఇంకా కొంచెమెక్కువ కూడాను. అక్కడ తోలుచేతులు తొడుక్కోవలసినంత చలి యెన్నడు వుండదు.”

“మరి – మిత్ర మా సింహా! – ఎంత సోమరిఅయినా అన్నం తిన్న తర్వాత చెయ్యి కడుక్కుంటానికి బద్ధకించడు గద; కాని, అన్నిదేశాల్లోను అలాగే ననుకోవద్దు. కంబోజ (కాఫిరిస్తాన్) దేశంలో చెయ్యే కడుక్కోరు. ఎంగిలి చేతిని చొక్కాకు తుడుచుకుంటారు.’

“అయితే బాల్యం నుండి అలవాటు చేస్తే పనికి దొంగ అయ్యేవాడెవడూ వుండడనే మీ అభిప్రాయమా?”

“అవును, ప్రతి వ్యక్తివల్ల అతని ఓపానశక్తిని బట్టి మాత్రమే శ్రమ నపేక్షించి, సోమరి పోతులను సమాజం చులకనగా చూస్తే అంతే.”

“సరే. వుత్తర కురు ప్రజల్ని మీరు స్వయంగా చూచి వచ్చినప్పుడు యింకా సందేహానికి తావెక్కడిది? కాని, నాకు మాత్రమది యొక అద్భుత దేశమనిపించుతోంది.”

“అద్భుతం! మొదట్లో నా కళ్ళని నేనే నమ్మలేకపోయాను. అసలు ఉత్తర కురు భూమిమీద కాలు మోపటమే దుస్తరం.”

“ఎందువల్ల?”

“వారు అన్యుల్ని తమ దేశంలోకి రానివ్వరు. ఇతరులొస్తే తమ భూమిని గాలిని అపవిత్రం చేసివేస్తారని వారి తలంపు. ఇక ఆ దేశంలోకి వెళ్ళే కాలిబాటలన్నీ యిరుకు. హాని కారకములయిన కొండలోయలగుండా వున్నాయి. వారా మార్గాల మొగల్లో నిరంతరం కాపువేసి వుంటారు. ఎవడైనా చాటుమాటుగా ఆ దేశంలో చొరబడితే వాడికి చావు మూడిందన్నమాటే.”

“మరి నువ్వెలా వెళ్ళగలిగావు?”

“అదృష్టమనుకో. పశ్చిమ గాంధార ప్రజాతంత్రం విధ్వంసం చేయబడినప్పటినుండి పారసీకులపట్ల మా తూర్పుగాంధార ప్రజలందరి హృదయాల్లోను తీవ్ర ద్వేషాగ్ని రగులుతోంది. నే నొక బిడారుతో కలసి వక్షనదీ (అమూదరియా) ప్రాంతానికి వెళ్లాను. అప్పుడే బాహ్లీక క్షత్రపుడు వుత్తర కురుదేశం పైకి దండెత్త

గోరుతూన్నట్టు నాకు తెలియవచ్చింది. నేను ఉత్తర కురుదేశాన్ని గూర్చి విన్న సంగతులు నమ్మలేకపోయాను. ఉత్తర కురుదేశం దేవతల కావాసమనీ, యీ భూవలయం మీద యిప్పటికీ దేవతలు నివసించుతూన్న దేశ మదొక్కటేననీ, వారి దేశంలో—అయిదు యోజనాల విస్తీర్ణంలో మానవమాత్రు డడుగు పెట్టిన తక్షణం చెట్టయిపోతా డనీ—యిట్టివే యింకెన్నో వదంతులు విన్నాను ఆ దేవత లాకాశంలో ఎగురగలరని కూడ చెప్పారు. ఈ వింత వదంతులన్నిటినీ నమ్మటానికి నేను పసిబాలుణ్ణి కాదు; కాని, నా కప్పట్లో నమ్మటము, నమ్మకుండుటతో ప్రసక్తిలేదు. నా బుర్రకెక్కినదల్లా నీచ పారసీకులొక స్వతంత్ర జాతిని పరాధీనులను గావింపబోవుటే. ఉత్తర కురుప్రజలకు శక్తికొలది తోడ్పడి పారసీకులయందు గాంధార ప్రజలకు గల కక్షను తీర్చుకోవాలని నిశ్చయించుకున్నాను. వక్షునదీతీరాన పండ్లు, ఫలాలు దండిగా దొరుకుతాయనీ, ఆ ప్రదేశమంతా ముంజగడ్డి బీడనీ విన్నాను. వాడి బాణములతో నిండివున్న రెండు తూణీరాలు, ఖడ్గ-శల్యమాదిగా గల ఆయుధాలను చక్కబెట్టుకొని, లేగదూడ యెండు మాంసాన్ని సంగ్రహించుకొని, కాంభోజదేశంలో ఒక ఉత్తమాశ్వమునెక్కి వక్షు నదీతీరాన ఎగువ వేపుకు బయలుదేరాను"

"ఒంటరిగానా ?"

"అవును, ఒక్కడినే. కరవాలం మినహా తతిమ్మా ఆయుధాలన్నిటినీ కన్పించకుండా దాచాను."

"ఎన్నడూ ఎరుగని కొత్తదేశానికా తిరుగ ఏకాకిగా ప్రయాణం చేయటం సాహసమే."

"ఉత్త సాహసమేకాదు, తెలివితక్కువకూడాను. అట్టి అనాలోచిత అవివేకపు పనులు మానవు డప్పుడప్పుడు చేసూనే వుంటాడు. మిత్రమా ! నీవుమాత్ర మేమిచేశావు ? ఆనాడు ఒక్కడివే శత్రువుల నట్టనడిమికి దూకి సేనాపతి మజ్దాత్ మీద విరుచుకుపడటం దూరాలోచన లేనిపని కాదూ ?"

"అవునవును, నే నొప్పుకుంటున్నాను. సేనానాయకు డెప్పుడూ వుద్రిక్తుడు కారాదు. ప్రశాంత చిత్తుడై మెలగాలి. అప్పుడు నేను నా బలహీనతను ప్రదర్శించిన మాట వాస్తవమే."

"అలాగేననుకో. పైగా నేను సేనానాయకుడిని కూడకాను. మా బిడారులోని ముఖ్య ఆరుగురిలో నేను ఒకడిని మాత్రమే. మేము వ్యాపారం నిమిత్తం కలసి బయలుదేరాము. ప్రదేశం అపరిచితమైనదే; కాని వక్షునది వెంట పడిపోతే ఎగువను ముంజబీళ్ళలో కొండచరియల వద్ద ఘుమంతులనబడే వారు పశువులను మేపుతూంటారని విన్నాను. వారికి ఉత్తర కురుదేవతలు ప్రత్యక్ష మవుతూంటా

రని కూడ తెలిసింది. నిగనిగలాడే మృదువైన కదళీమృగ చర్మాలను బాహ్లీక వ్యాపారుల వద్ద చూచాను. వాటిని ఘుమంతులుండే ముంజబీటి ప్రదేశాల నుండే తెప్పించామని చెప్పారు. దైవికంగా నాకొక ఘుమంతుడు కనిపించాడు. అతడు కూడ ఆ దేవతలను గూర్చి పుక్కిటి పురాణం చెప్పుకొచ్చాడు. 'లేగమాంసము, ద్రాక్షాసముల నారగించటానికి ఆహ్వానించుటతో కొద్ది సేపటిలోనే నాకతడు మిత్రుడైనాడు. అప్పుడతడు ఆ చర్మాలు తమకు ఉత్తర కురుదేశాన్నుంచి వస్తాయని తమకు దేవతలు వాటిని లోహానికి బదులుగా యిస్తూంటారనీ చెప్పాడు. 'దేవతలు చర్మాలకు బదులుగా లోహం తప్ప అన్యమేమీ పరిగ్రహించరట."

"దీన్నిబట్టి ఉత్తర కురుదేశవాసులు దేవతలుకారనీ, మానవులేననీ నీకు తెలిసిపోయిందన్నమాట ?"

"అవును, నిస్సందేహంగా తేలిపోయింది. కాకపోతే - మిత్రమా ! – దేవతలకి మానవసహాయంతో నిమిత్తమేమిటి? నేను ముంజకొండల్లోని ఘుమంత గుంపుల వైపుకు సాగిపోయాను. క్షత్రపుని సేనకూడ వేరొక త్రోవను అటే వస్తూంది నేనొకకన్ను వారిపైనుంచియే ప్రయాణం చేస్తున్నాను. ఇక్కడినుంచి టూకీగా చెపుతాను. పారసీక సైనికులు పర్వతంపైకి చేరారు. నేనానాడు ఒక కొండజాతి గుంపును చేరి అక్కడే మకాం చేశాను పారసీక సైనికులలో ఆకతాయిలు కొందరా గుంపుమీదికొచ్చి స్త్రీలను చెరచబోయారు. అట్టి దుండగాలను నిషేధించే వృత్తరువులున్నా ప్రాణంమీది ప్రీతి విడనాడి యుద్ధానికి బయలుదేరిన సైనికులెట్టి శాసనంకూడ అదుపులో వుంచలేదు. వారి అఘాయిత్యం చూచి సహించలేక నేను తక్షశిల కరవాలపు మెరుపును ప్రదర్శించి దుర్మార్గులగు ఆ సైనికులను తరిమివేశాను. నేను తమ స్త్రీల కవమానం జరుగకుండ కాపాడుట చూచి ఆ కొండజాతి వారు నాకు కృతజ్ఞత చూపుతూ చనువిచ్చి ప్రవర్తించసాగారు. మేమున్న చోటును వదలి ఆ రాత్రికి రాత్రే పశువులను తోలుకొని అరణ్యంలో కొన్ని యోజనాల దూరం వెళ్ళాము. పారసీకులపట్ల నాకు గల ద్వేషాన్ని తెలిపి, నేను ఉత్తర కురు ప్రజలకు సహాయపడగోరుతున్నట్లు చెప్పాను. ముందుగా వారు మామూలు దేవతావర్ణనే చేయబోయారు; కాని వారినిగూర్చి నాకూ కొన్ని వివరాలు తెలుసునని చెప్పి, నన్నా దేశానికి చేర్చే వుపాయం చెప్పుడని పట్టుపట్టాను. వారు నా ప్రయత్నాన్ని విరమించుకోమనీ, లేకపోతే నన్ను చూడగానే దేవతలు చంపివేస్తారనీ, స్నేహితుడను కాబట్టి నా మేలుకోరి అలా చెపుతున్నామన్నారు. నేను నవ్వుతూ అలాంటి చావు చెడుగుకాదనీ, ఐనా అయిదారుగురు పారసీకులైనా హతమార్చనిదే నేను చావననీ చెప్పగా వక్షునది యెడమ తట్టున తాము యినుముకు కదళీ చర్మాలను బదలకాచేసుకొనే రహస్య ప్రదేశందాకా నన్ను చేర్చటానికి ఒప్పుకున్నారు."

"భేష్, నువ్వు దేవతల భూమి పొలిమేరవరకు చేరుటలో కృతకృత్యుడ వయినా వన్నమాట!"

"అక్కడికి చేరుటతోనే వారు దేవతలన్న భావంకూడ నా మనసులో నుండి మాయమైంది. అప్టేదూరం గుర్రాలమీద వెళ్ళటానికి వీలులేక పోయింది. వున్న కొద్దిపాటి సామాను గొర్రె మీద వేసుకొని కాలినడకనే వెళ్ళాం. ఆ కొండజాతి వారు కూడ మావలె గౌరవర్ణం కలిగి దృఢంగా వుంటారు. వారికి తానం చేసే అలవాటు మాత్రం అంతగాలేదు. మేము వారం రోజులపాటు వక్షునది మొగకేసి అనేక సింధుశాఖలను దాటుతూ వెళ్ళి ఒక చోట ఆగాము. అక్కడ నది చాల సన్నంగా వుంది. అయితే అపరిమితమైన వడి. నది కిరు ప్రక్కల కొండగుట్టలున్నై. అవి పైన నదిలోకి వంగి రెండూ కలిసి పోయినట్టుగా వున్నై. నా మార్గదర్శకుడు తా నంతవరకే యెరుగుదునసీ, కురు ప్రజ లా రాతి బండలపైన తాగాడి వేసి, యివతలికి దాటివచ్చి తమ చర్మాలకు ఇనుమును బదలీ జేసుకొని వెళ్తారనీ, తా మవతలి వేపుకివెళితే చావుమూడక తప్పదనీ చెప్పాడు.

"పారసీకులు వక్షునదికి కుడివేపున చాలా దూరాన వున్నారు. నే నిక నా భావి కర్తవ్యాన్ని నిశ్చయించుకోవల్సి వుంది. నన్నక్కడికి చేర్చిన కొండజాతివాడు నిప్పు రాజేయవదనీ, పొగచూచి నంతనే, దేవతలు వచ్చి నన్ను భస్మంచేసి వేస్తారనీ హెచ్చరించి వెళ్ళిపోయాడు. నా బొక్కసాలో యెండు మాంసం దండిగానే వుంది. పండిన ద్రాక్షగుత్తులు అడవిలో అనంతంగా వేలాడుతున్నై. అందుచే క్షుద్బాధ భయం లేకపోయింది.

"మర్నాడు పేకువఝామున నేను కొంచె మెడంగా పోయి ఒక రాతిబండ చాటున నక్కి కూచున్నాను. నది కిరుప్రక్కల వున్న యెత్తైన రాతిబండలవేపు నా దృష్టిని నిగిడ్చి చూస్తున్నాను. కొంతసేపటికి యేదో కదులుతూన్నట్టుంది. తర్వాత ఆ కదలుచున్నది. మనుషులేననీ, అందొకరు పురుషుడు, రెండో వ్యక్తి స్త్రీయనీ గ్రహించాను. వారు ఆకుపచ్చని చర్మదుస్తులు ధరించివున్నారు. ఆ రంగు కొండల మీది చెట్టుచేమల రంగులో కలిసిపోతున్నది. వారు తలలకు చెవుల టోపీలు తగి లించుకొని, ఒడలుపైన తోలు దుప్పట్లు కప్పుకొని వుండగా కుడిచేతులు జందెముల వలె కన్పిస్తున్నాయి. ఎడమ భుజాలకు అదేరంగు అంబుల పొదులు తగిలించుకొని చేతిలో ధనుస్సులు కలిగివున్నారు. కాళ్ళకున్న చెప్పులకూ అదేరంగు. నే నెవరి తరపున పారసీకులతో పోరాడాలని అక్కడికి వెళ్ళానో ఆ కురుజాతి వారే ఆ స్త్రీ పురుషులని గ్రహించాను. ఆ జోడు అతి మెలకువతో అటూ యిటూ పారజూస్తూం డటము, మధ్య మధ్య ముక్కుగోళాలను పెద్దవిచేసి వాసన చూడటము నేను గమ నించాను, వాళ్ళు నన్నెక్కడ పసిపట్టుతారోనని నిజంగా నా గుండె పీచు పీచు

మంది. భయంతో నేను మరింత ముడుచుకొని రాతిబండ మాటున ఒదిగాను. తదుపరి వారు చీమలవలె క్రిందికి పాకిపోతూండటం చూశాను.

"వారి మొదటి రక్షణ స్థావరం యింకా దిగువనే వున్నట్లు నేను గ్రహించేందుకు ఎంతోసేపు పట్టలేదు. సాయంత్రం వరకు అక్కడే వుండి, రాత్రి చీకటిపడిన తరువాత నా ఆయుధాలను, కొంత మాంసాన్ని తీసికొని దిగువకు దేకనారంభించాను. ఒక యోజనం దిగువకురాగా భీకర గర్జనతో వురుకుతూన్న వక్షు నది ఒడ్డున వందలకొద్దీ గజాల ఎత్తున నిటారుగా వున్న పెద్ద చట్రాయి కన్పించింది; దాని వెనక ప్రక్కన కురువాసులు మంటచేసి మాంసాన్ని ప్రేల్చుకుంటున్నారు. గుప్పుమని వస్తూన్న వాసన నా నాసికాపుటాల్లో ప్రవేశించి నోరూరించుతోంది. ముంజ జాతి గుంపును వదలివచ్చిన పిమ్మట నా కగ్నిదర్శనం యిదే.

నేను యెండుమాంసపు ముక్కలు కడుపార మెక్కి వాగులోని నీళ్ళు తాగాను. తదుపరి మళ్ళీ ఒక మరుగు చూచుకొని సూర్యోదయానికై నిరీక్షించుతూ మేనువాల్చాను. కనుచీకటుండగానే లేచి ఆకలితో పగలు బాధపడకుండా వుండేందుకు అప్పుడే మరికొంత మాంసాన్నితిని రాత్రి దేవతలు మంటచేసినచోటవున్న చట్రాతి బండ వేపుచూస్తూ ఒక తుప్పలో దాక్కున్నాను. వెలుతురు వస్తూండగా పచ్చని ఉడుపులు దాల్చిన ఆకృతులు కొన్ని నిట్టనిలువుగా వున్న ఆ రాతిబండ కటిభాగం మీదుగా బల్లులవలె ప్రాకుతూ దాటిపోయారు. వారు పరస్పర మేమేమో చెప్పుకుంటున్నారు; కాని, ఆ మాటలు నాకు సరిగా విన్పించలేదు. దేవభాషకి మా తక్షశిల భాషకి అట్టే తేడా వుండదు. కొంచె మించు మించుగా మేము అర్థం చేసుకోవచ్చును. వెలుతురు బాగా వచ్చిన తర్వాత దేవీ - దేవుల ముఖాలు కూడా స్పష్టంగా అగపడసాగాయి వారి హావభావాలను బట్టి భయభీతులై వున్నట్లు తెలుసుకున్నాను.

"మిట్టమధ్యాహ్నం రెండురూములప్పుడు పారసీక సేనావాహిని దూరాన్నుంచే పొడకట్టింది. దారి ఒకనికి మించి నడవటానికి వీల్లేనంత యిరుకుగావుంది. పారసీకులు రాతిబండను సమీపించుటతో నా గుండె కొట్టుకోసాగింది. హుటాహుటీని వచ్చిన సైన్య మక్కడ టక్కున ఆగిపోయింది. ఒకడు జోడు వదలి ఖడ్గాన్ని నడుముకు వ్రేలాడగట్టుకొని ఆరాతిబండ పైన ప్రాకసాగాడు. దేవతలు శత్రువుల ప్రదధ్వని నాలకించి కత్తులు, విల్లమ్ములు సవరించుకొని పోరు కాయ త్తమయ్యారు. రాతిబండ ఒకటి నదిలోకి నిటారుగా వుండుటేగాక అది ముందుకు చొచ్చుకొనిపోయి ఒకచోట కోణంగా కూడ వుంది. ఒక వేపునుంచి ప్రాకివచ్చేవారా కోణం దాటితేనేగాని రెండో వేపునున్నవారికి కనిపించరు. ఆ కోణంవద్ద అతి మెలకువతో నింపాదిగా ప్రాకి దాటవలసివుంది. ఆ కోణం దాటితే ఆపైన పరుగుతీయవచ్చు కూడాను. శత్రు భీతి నాకున్నంతగా కూడ కురువాసులకున్నట్లులేదు. వారు రెండు వందలకు మించి

లేరు; కాని, పారసీకులు రెండువేలకు మిగిలినట్టే కన్పిస్తున్నారు. వారా రాతిబండను దాటగలిగితే యిక తమ సంఖ్యాబలంతో కురుయోధులను ఓడించుటలో అనుమానం లేదనుకొన్నాను.

"దట్టంగా ఉన్న పొదలో కూచుని నేను నా ధనుస్సునెక్కుపెట్టి కోణంవద్దకు ప్రాకి వచ్చే వారి కొరకు ఎదురు చూస్తున్నాను. పారసీకులా కోణం దాటి రావటమాలస్యంగా గురితప్పని నా బాణాల దెబ్బలు తిని తలక్రిందుగా వక్షునదీప్రవాహంలో పడి కొట్టుకొని పోతున్నారు. కోణందాటి వచ్చినవాడు క్రిందికి కూలుతూంటే అవతలనున్నవారికేమీ కన్పించేదికాదు. ఆ దృశ్యాన్ని నాతోపాటు దేవతలు మాత్రమే చూడగల్గుతున్నారు. కొన్నిగంటల పర్యంతం ఒకని తరువాత ఒకడుగా పారసీకభటులు విగతజీవులై నదీగర్భంలో కలిసిపోతున్నా అవతలివారికి అనుమానమయినా కలుగలేదు. ఆ విచిత్ర దృశ్యాన్ని గాంచి అసలు సంగతి తెలియక కురువీరులు కొంతసేపటివరకు ఆశ్చర్యచకితులవుతున్నారు. తరువాత అసలు విషయాన్ని తెలుసుకొని నేను దాగియున్న పొదవేపు దృష్టిని సారించి చూస్తున్నారు వారి కళ్ళలో క్రోధం కాక మిత్రభావమే ద్యోతకమవుతోంది. అప్పుడు! నా కెనలేని యానందం కల్గింది. దేవతలు నన్ను కనీసం తమసహాయుడనని అయినా గుర్తించారు కదాయని నా సంబరం.

"తుదకు పారసీకులు తమ సైనికులు వందలాదిగా కుప్పకూలి ప్రవాహంలో కొట్టుకొనిపోతున్నట్టు కనిపెట్టారు. అయితే వారు తమ సైనికులు నాచేతక దేవతల వల్లనే కూల్చబడుతున్నట్టు భావించారు. అంతట సేనాపతి కోణంవద్ద మెల్లగా కాక వడిగా ప్రాకిపొమ్మని తన భటుల కాజ్ఞాపించాడు. ఆ విధంగా చకచక దాటుతూంటే కోణంవద్ద కాలుజారి కొందరు పడిపోయినా, మరికొందరీవతలికి రాగల్గుతున్నారు. బిరబిరా వచ్చేవాండరినీ కూల్చుట నా ఒక్కనికి సాధ్యపడలేదు. ఆ విధంగా తప్పుకొని రాగలిగినవారిని ఢీకొనుటకు కురువీరులు సంసిద్ధంగానే వున్నారు. నేనూ ప్రయత్నాన్ని వదలక వీలైనంతమందిని కూలవేస్తూనే ఉన్నాను. మునిమాపువేళకు దాటివచ్చిన శత్రువుల సంఖ్యను చూచి ఇక ఆ శ్రేణివద్ద వారిని జయించటం దుస్తరమని నిశ్చయించుకొన్నాను.

"చీకటి పడగానే నేనా తావును వీడి ఎగువకు వెళ్లాను. దేవతలు కూడ పోరు విరమించి అటువేపే బయలుదేరారు. వారి ప్రథమ రక్షణ శ్రేణి శత్రువుల వశమైంది; అయితే తమ జనం యింకను యివతలికి రావలసి ఉన్నందున పారసీకులు వెంటనే కురు దేవతలను వెంబడించలేకపోయారు.

"నేను తిరిగి నది కిరుప్రక్కల ఎత్తుగా రాతిబండలున్న ప్రదేశానికి చేరుకున్నాను. ఒక రాతిబండ చాటునుండి అదాటుగా ఒక వ్యక్తి వచ్చి నా ముందర నిలబడ్డాడు. నా ఒళ్ళు ఝల్లుమంది. ఆ కురువీరుని ప్రహారం నా నెత్తిమీద పడుతోం

ఉనే తలిచాను; కాని, కొద్దిసేపటికే ఆ వ్యక్తి "ఓయి మానవుడా! భయపడకు. దేవ జాతీయులం నిన్ను మా మిత్రునిగా ఆహ్వానించుతున్నాము" అని నా భుజంమీద చెయ్యేసి తట్టుటతో యథాస్థితికి వచ్చాను.

అతని మాటలతో నాకుధైర్యం వచ్చింది. అది నా అదృష్టమే ననుకుంటాను. 'కిరాతులగు పారసీకులు దేవలోకం పైకి దండెత్తిరావడం చూచి నేను మీకు సహాయం చేయాలన్న నిశ్చయంతో యిక్కడికి ఎక్కావచ్చాను; కాని,మీ కుపయోగపడకముందే వారికి చిక్కి చంపివేయబడతానేమోనని భయపడ్డాను అని నే ననగా అతడు 'అవు నవును, మేము మా గడ్డమీది కితరు లెవ్వరినీ రానివ్వము. మానవులొచ్చి మా భూమిని కళ్మలం గావించుతారని అడుగైనా పెట్టనివ్వము; కాని, నీ ప్రవర్తనతో నువ్వు మాకు ఆప్తుడవని ఋజువైంది. అందుచే నిన్ను మేము మా గడ్డమీదికి ఆహ్వానించుతున్నాము' అని చెపుతూంటే నే నెక్కడలేని సంతోషంతో పొంగిపోయాను.

"తర్వాత అతడు తాను దేశసేనా నాయకుడననీ, పేరు మఘవంతుడనీ చెప్పాడు. పారసీకుల సైన్యం యింకా చాలా వుందనీ. అక్కడికి చేరినది అత్యల్పమే ననీ, అతనికి తెలియజేశాను, అప్పు డప్పుడు నా పై పూర్తి నమ్మకంతో, 'మా యీ మొదటి రక్షణశ్రేణి అతిసామాన్యమైనది. తర్వాతశ్రేణు లొకదాని కంటె మరొకటి అధికబలవత్తరంగా వుంటాయి. మేము పారసీకుల్ని పరాజితులను గావింపగోరుటే కాదు ; వారిలో ప్రతి ఒక్కడిని హతమార్చి తీరుతాము. ఏ ఒక్కనిని సజీవంగా తిరిగిపోనివ్వకుండుటే మా నిశ్చయం. పారసీకులనుగూర్చేకాదు, మానవులెవరి విషయంలోను మాకేమాత్రం తెలియదు. మా గడ్డపైన అడుగిడినవాడు ప్రాణంతో బయటబడటం క్షంతవ్యం కాదు. ఈ విషయంలో నిన్ను మాకు సలహాదారుగ వుండ గోరుతున్నాము' అన్నాడు.

"సేనానాయకుని మాట తీరులో అద్భుత ఆకర్షణవుంది. ఆ భాష మా భాషనే పోలివున్నది; కాని, మాటలు చాలవరకు కొత్తవి ఉచ్చారణలో కూడ భేద మున్నది. ఆయన మాట్లాడుతూంటే సంగీతం పాడుతున్నట్టే వుంది. దేవభాషను అర్థం చేసికొనుటలో నాకు చిక్కేమీ లేకపోయింది. నే ననేక ఆర్యభాషలను నేర్చి వుండుటే అందుకు కారణం కావచ్చు. వేరే అత్యవసర కార్యమేదీ లేకపోతే శత్రువులను ప్రతిఘటించే విషయమై ముందాలోచించుదామని నేను సేనానాయకునితో అన్నాను. అతడున్ను అంతకుమించిన ముఖ్య కార్యం లేదన్నాడు. వేషభాషల్లో ఎంత నిరాడంబరుడైనా సేనాపతి సూక్ష్మగ్రాహియని యిట్టే గ్రహించాను. వారి రక్షణ శ్రేణులలో కొన్నిటి మధ్యగల త్రోవలు ఒక్క మనిషిమాత్రమే నడచుటకు వీలైన. అత్యంత ప్రమాదకరములైన యిరుకు మార్గాలనీ, అట్టి బాటల బడి వచ్చు శత్రు సైనికుల పైకి పైనుంచి రాతిబండలను దొర్లించుట కనువుగా అక్కడక్కడ కొన్ని స్థానముల నేర్పరచుకొన్నట్లును మఘవంతుడు తెలిపాడు. కృపాణమ్ము,

ధనుస్సు, బల్లెము, గదకూడ వారుపయోగింతురని తెలిసింది. అవన్నీ వారితరుల నుంచి బదిలీగా తెచ్చుకున్న ఇనుముతో దేవశిల్పులు తయారు చేసినవేనట. అవి చక్కని పనితనంతో చేయబడ్డవే. ఎందరేవైపుకుపోయి శత్రువుల పైనబడి ఎలా దెబ్బతీయాలో ఆ రాత్రే నిర్ణయించాము."

"మిత్రమా సింహా! తరువాత పారసీక సేనాసంహారం ఎలా ముగిసిందో వినుటకంటె ఆ దేవతల గడ్డపై విశేషాలు తెలిసికోవాలన్న కుతూహలమే నీకిప్పుడు మిక్కుటంగా వుంటుందనుకుంటాను. ఏం కాదూ?"

"నాకా యుద్ధ వృత్తాంతమంతా వినాలనే వుంది; కాని, కపిల్! ఆ సమరంలో నీవు ప్రదర్శించిన శౌర్య–ప్రతాపాలను నీ నోటితో వర్ణించుట కిష్టంలేక అలా అంటున్నావులే. సరే, నీ యిచ్ఛానుసారమే చెప్పు."

"వారికున్న యుద్ధ సాధనాలతో పారసీకుల నెట్లు తుడిచిపెట్టి వుంటామో నీవు సులభంగానే వూహించగలవు. స్వదేశ–స్వాతంత్ర్య రక్షణకు పురుషులతో పాటు స్త్రీలను యుద్ధంలో సమానంగానే పాల్గొంటారు. నీకొక సంగతి చెప్పటం మరచాను. ఉత్తరకురు ప్రజలు తమది దేవజాతియని చెప్పుకుంటారు; అయితే అలా చెప్పుకోటంలో ఆ దేవశబ్దాని కేదో నిగూఢమహత్తున్నదనే భావం వారికి కించిత్తయినా లేదు. పైగా ఏళ్ళ తరబడి వారిమధ్య వుండి వారు స్వాతంత్ర్యాన్ని ప్రాణాధికంగా ప్రేమించుతారనీ, ఆ స్వాతంత్ర్య రక్షణకు ఏదైవికశక్తితోనో కాక, సాయుధులై పోరాడటంకూడ నేను స్వయంగా చూచాను. వారు సాధు స్వభావులు; సత్యసంధులు; భయ, విచార, దుఃఖభావములు వారి హృదయాల్లో నీటిపై వ్రాతలవలె ఎంతో సేపుండవు."

"దేవతా శబ్దాన్ని మనం ఎంచునట్లే తాము దేవతలమన్న స్వాభిమానం వారి కుండదా?"

"లేదు మిత్రమా! వారి దృష్టిలో దేవశబ్దం కేవల మొక జాతినామం మాత్రమే."

"సరే, యుద్ధానంతరం వారి మానసిక స్వభావ మెట్లున్నదీ, యితర విశేషాలూ చెప్పు."

"దేవజాతీయులు యుద్ధంలో పాల్గొన్న శత్రువులను నిశ్శేషంగా హతమార్చారు. యథాశక్తిని నేనున్నూ వారిని తోడ్పడ్డాను. ఆ పోరాటంలో దేవీ–దేవులెందరో అసువులను కోల్పోయారు. వైరుల నిశ్శేషం గావించిన నాటి మధ్యాహ్నమే వారు వక్షునదీశీతల తోయాల్లో పడి తమ తమ దేహాలను, చర్మ వసనాలను శుభ్రపరచుకొన్నారు. వారి దేహచ్ఛాయ నేమని వర్ణింపగలను! వారి వర్ణం కొంత వరకు మన రోహిణిరంగుతో పోల్చవచ్చు. వారు పసుపువన్నె వెంట్రుకలు, నీల

నేత్రాలు కలిగి మనలో ఆజానుబాహువులవలె వుంటారు. క్షురకర్మ వారికి తెలియనే తెలియదు. శత్రుప్రహారములనుండి కాపాడుకొనేందుకు ఉక్కు నుపయోగించుట వారిటీవలనే నేర్చుకున్నట్టు తోచింది. అస్థికాయుధాలను వారిప్పటికీ వాడుతూనే వున్నారు."

"మరి ఉడుపులో ?"

"దుస్తులనుగూర్చి యిదివరకే చెప్పాను. వారు చర్మాలను వసనాలుగా కప్పుకుంటారేగాని, కంచుకాలుగా కుట్టుకోరు. ఉక్కగా ఉన్నప్పుడు దేవజాతి స్త్రీలేమి, పురుషులేమి తమ దేహములపైన ఏమాత్రం దుస్తులనుంచుకోరు. నగ్నశరీరులై వున్నప్పుడు పురుషుల కేశములు, గడ్డములును, స్త్రీల శిరోజాలు అగ్నిగుండమునుండి వెలువడే జ్వాలా శిఖలను పోలివుంటై. మరి వారి సౌందర్యమో ! ఆ దేవకన్యలనే చూడాలి ! వారితో పోల్చదగ్గ చక్కదనం మానవులలో మచ్చుకైనా కనిపించదు. దేవజాతి స్త్రీలంతా రోహిణిలే ననుకుంటే మనం వారి సౌందర్యశోభను కొంతమట్టుకు వూహించగల్గుతాము.

"విజయోపేతులయిననాటి సంధ్యా సమయాత్పూర్వమే దేవకన్యలు, యువకులు మధు-క్షీర మృగమాంసాదులతో ఒక పర్వత పృష్ఠమున విశాలమైదాన మందలి పసిరికపైన గుమికూడసాగారు. జాగ్రత్తగా నిప్పునుకూడ తెచ్చారు. దేవజాతి అగ్ని నతిభద్రంగా వుంచుకుంటారు. ఆరిపోతే రెండుపుల్లల ఒరపిడితో నిప్పు పుట్టించుతారు. ఆ తెచ్చిన నిప్పులో చిదుగులను మండించి కొందరు మాంసాన్ని కాల్చుతున్నారు. ఒక ప్రక్కన మెత్తని చర్మంపైన కూచుని ఒకరిద్దరు రాతి మీద పచ్చని గంజాయిని నూరుతున్నారు. ఆ పర్వత ప్రాంతంలో ద్రాక్ష కొల్లలుగా వున్నా వారు సురాపాన మెరుగరు. వారికి మద్యపాన మందిష్టమే వుండదు. ఆహార పానీయములు తయారగునంతలో యువతీ - యువకులు నృత్య - గానముల నారంభించారు. అల్పాహార, సోమపానములు ముగించి పిమ్మట - ఆ రాత్రి నేను గాంచిన దేవీ-దేవుల నృత్యము చిరస్మరణీయము. గాంధారులము - మేమున్నూ నాట్య, సంగీతప్రియులమే; గాని, అందులో వారిదే శ్రీ; మాది చుక్క.

"సేనా నాయకుడు అక్కడచేరిన వారందరితో నాకు పరిచయం చేశాడు. నన్ను గురించి విన్న తర్వాత దేవకన్యలంతా నన్ను నట్టనడుమవుంచి చుట్టూ తిరుగుతూ నాట్యం చేయసాగారు. నే నలసినప్పుడెల్లా క్షీరసమ్మిశ్రిత పానీయాన్ని తెచ్చి దేవాంగనలెంతో ప్రేమాదరపూర్వకంగా నాచే త్రాగించేవారు.

"ఆ ఒక్కనాటి నృత్యగానములతో వారి హృదయాల్లోని యుద్ధ - గ్లానిని కడిగివేసుకొన్నట్టు నాకు బోధపడింది. మరునాడు వారు వేలాదిగా తమ నర - నారీమణుల నాహుతిగా గొన్న మహా యుద్ధాగ్ని కీలలనుండి బయటపడినట్టే లేరు;

కాని, వారా భయంకర సంఘటనను అంత త్వరగా విస్మరించేందుకొక బలమైన కారణం వుందిలే.

"అది వారి హృదయ కాఠిన్యతేనా ?" అని అడిగాను.

"ఎబ్బే ! అదికాదు సింహా ! దేవతలసలు కఠోర హృదయులు కాగల అవ శాకాలే తక్కువ వారు జీవితాన్ని - కేవలం జీవితాన్ని మాత్రమే తమదిగా భావించుతారు. వారికి సోమరస మత్యంత ప్రీతిదాయకమైనమాట నిజమే; కాని, వారు దాన్ని తాగి, అమరు లవుతారన్నది మాత్రం పొరపాటు. నే నిందాక సూచించినట్లు వారు వ్యక్తిగత మమతా రహితులు కావడం, వ్యక్తిసంబంధం లేకుండుటే దేవతల చిరానంద మయ జీవితంలోని నిగూఢరహస్యం. దేవజాతిలో వేర్వేరు కుటుంబాలుండవు."

"అట్లయితే వారి పరివారాలన్నీ కలిసేవుంటాయా ?"

"అలా కాదు. వారిలో అసలు పరివారవిధానమే వుండదు. జాతి అంతా ఏక పరివారంగా వుంటుంది."

"మరి పెళ్ళిళ్ళో ?"

"ఆ విషయంలో దేవజాతి ఆచారాన్ని వింటే మానవులు ముక్కు, మూతి విరుస్తారు; అయితే దేవభూమిపై వారిజీవితాన్ని స్వయంగా కళ్ళతో చూచిన వారికి అందులో ఎలాంటి దోషమూ కానరాదు. అక్కడి ప్రతి స్త్రీ స్వేచ్ఛామూర్తి. ఏ ఒకనికీ భార్యగా కట్టుబడి వుండదు. ప్రతి లలన పద్మసరంలో విహరించే భ్రమర సమానమే. భ్రమరము యే పద్మమందలి మధువునైన స్వేచ్ఛగా గ్రోలునట్టే. దేవకన్య ఏనాడే మగవారితోనైనా ప్రేమానుబంధమై యుండగలదు; అయితే దేవ సమాజ నియమానుసారం ఆ స్వేచ్ఛకు కూడ ఒక హద్దు వుంది. వేర్వేరు సమ యాల్లో వివిధ ప్రియుల అంకశాయినియైన పడతికి జన్మించిన బిడ్డ ఫలానా పురుషుని సంతాన మనడానికి వల్లకాదు. కాబట్టి ఏ పురుషునికి స్వసంతానమని వుండదు. ఫలానా శిశువు 'నాబిడ్డ' అని చెప్పుకొనలేడు. అయితే అంతమాత్రాన ఏబిడ్డా పితృప్రేమనుండి వంచింపబడదు. పై పెచ్చు ఎన్నో రెట్లధిక ప్రేమకు పాత్ర మవుతుంది. నేను దేవగడ్డమీద రెండున్నర సంవత్సరాలున్నాను. ఆ వ్యవధిలో ఒకరికంటె ఎక్కువ మంది దేవకన్యల ప్రేమకు పాత్రుడనయ్యే అవకాశాలే నాకు లభించాయి. ఆ కాలంలో జన్మించిన బిడ్డలలో ఎవరో ఒకరు నా సంతానమై వుండాలి. అయితే ఆ నా బిడ్డను ఫలానా అని తేల్చి చెప్పేందుకు వుపాయమేమీలేదు. దేవ పురుషుడెవడూ కనపడిన శిశువునెత్తుకొని ముద్దాడి లాలించనిదే ముందుకు అడుగు పెట్టడు. అలాంటప్పుడు తన కన్నబిడ్డను ముద్దాడు మానవునివలెనే దేవపురుషుడును

ఒళ్ళు పులకరించి ఆనందపరవశుడౌతాడు. మొదట్లో నాకీ విషయం విచిత్రంగానే వుంది; కాని, కాలక్రమాన అది అతి సహజంగానే తోచింది "

"వారి ఉమ్మడి పెళ్ళిళ్ళు పశుప్రాయంగా తోచుటలేదూ ?"

"ఇక్కడవుండి వింటే అది పశుత్వంగానే తోచవచ్చును; కాని మిత్రమా ! అక్కడికి వెళ్ళి స్వయంగా చూచినపిమ్మట అదొక దివ్యదృశ్యంలా వుంటుంది. యువకులెల్లరు ఏకోదరులుగాను. యువతులందరు అక్క చెల్లెళ్ళవలెను ప్రతిశిశువు వయస్కులగు ప్రతివారికి బిడ్డవలెను. ప్రతి ముదుసలి వృద్ధుడు తాత- ముత్తవల వలె వుంటారు. ఇక దేవజాతి తరుణీ - తరుణులు మామూలుగా అన్న - చెల్లెళ్ళ వలెను, కామోద్రేకులైనప్పుడు మాత్రం ప్రేయసీ - ప్రియులుగాను ప్రవర్తించు తారు. ఇరుపక్షముల నుండి ప్రేమసమ్మేళనమయి నప్పుడే అట్టి సంయోగము సంభవ మవుతుంది. అసత్యము, బలాత్కారము దేవలోకంలో క్షమింపరానివి.

"ప్రేమలో బలాత్కారానికేగాక, లోభానికిన్నీ స్థానంలేదు. నిజానికక్కడ ప్రలోభనా సాధనమేలేదు. పశుపాలన, వేట మధుసంచయముల వల్ల లభ్య పడేవన్నీ సమిష్టి సంపదే. ఆ దేవజీవిత మాధుర్యాన్ని మాటలతో వర్ణించటం నా కలంకానిపని; కాని, ఆ దేవభూమి, దేవజీవిత చిత్రాన్ని మనోవీధిని చిత్రించు కొని దర్శింప ప్రయత్నించినట్లయితే నీవా దివ్యత్వాన్ని కొంతవరకైనా వూహించ గలుగుతావు."

"సరేగాని, కపిల్! మరి నీవలాంటి దేవభూమిని విడిచి వచ్చావేం ?"

"ఆ దేవభూమి దివ్యజీవితాన్ని మానవుల ముందు పెట్టడానికి ఆత్రపడ్డాను. అదీగాక మానవులనుండి వారు అర్థించే లోహం (ఇనుము) మీదనే దేవలోకం ఉనికి ఆధారపడి ఉందనీ, అది పునాదిలేని గోడయనీ తోచింది. ఆ గోడ త్వరలో—నా జీవితంలో పడేదిగా లేకపోయినా మానవశక్తి - శౌర్యాలకు మారు కొండలు, నదుల సహజరక్షణతో నిలచియున్న ఆ జీవితం తర్వాత నా కంత ఆకర్షణీయంగా లేక పోయింది. బాల్యమాదిగా ఆత్మీయులకు బంధుజనానికి అలవాటుపడి యున్నందున వ్యక్తిగత మమతకూడ నన్ను వ్యాకులపరచసాగింది. ఇవన్నీ మేళవించి నాకా జీవితం మీద విరక్తిని కలిగించాయని చెప్పొచ్చు; అయితే నేనక్కడినుంచి దొంగతనంగా పారిపోయిమాత్రం రాలేదు."

"మరి — మిత్రమా ! వారు నిన్నుండమని బలవంతం చెయ్యలా?"

"ప్రేమతో బలవంతం చేసినమాట నిజమే; అసలు బలాత్కారం చేయటం వారి స్వభావానికే విరుద్ధం. ముఖ్యంగా మిత్రులపట్ల అలా అసలే ప్రవర్తించరు. తమ మానవ మిత్రుడు జన్మభూమికి మగిడిపోగోరుతున్నాడని విన్న తరువాత దేవ

కన్యలు పన్నిన ప్రేమజాలములను గూర్చిన వివరాలు నన్నడగొద్దు. వారు నన్ను పుష్పవనంలోకి తీసికెళ్లేవారు. వనకుసుమాలతో తమ శిరోజాలనలంకరించుకొని నా చుట్టూ మూగి, ఒకతె నా చెవుల్లో పూలు పెడితే, మరొకతె నా జుట్టుకు మాల తురిమేది. వేరొకతె నా భుజానికి తన శిరసానించి 'ప్రియా! నిన్ను మానుంచి రప్పించుకుంటూన్న మీ పడుచు లెలా ఉంటారు?' అని అడిగేది. వారి ప్రశ్నలకు నాకు సమాధానాలే తోచేవికావు. నాకు ప్రత్యేకంగా ఒక దేవకన్య కావాలని గాని, స్వంతబిడ్డలు-స్వగృహాలపై కాంక్ష ఉన్నదనిగాని, ప్రత్యేకంగా పొయ్యి అవసరమని గాని వారితో ఎలా చెప్పగలను? ఇక్కడ అలాంటి పరివారాన్ని సృష్టించ ప్రయత్నించడం నిష్ప్రయోజనమని తెలిసికూడ నేనా దేవపరివారాన్ని చూచి ఈర్ష్య పడేవాడిని. ఇప్పటికీ నాకట్టి భావమే ఉంది. ఆ సుందర - శాంతమూర్తులు, వారి స్నేహ, వాత్సల్యాలు నెలలపర్యంతం మాతృదేశానికి తిరిగి రావాలన్న నా సంకల్పాన్ని విరమింపజేశాయి. పురుషులకు కూడ - ముఖ్యంగా నా మిత్రుడు మఘవంతునికి నే నా దేవభూమిని వదలిరావటం సుతరాము ఇష్టంలేదు.

"ఎట్టకేలకు అక్కడినుంచి వచ్చివేయటానికే నిశ్చయించుకొన్నమీదట దేవభూమి రక్షణవిషయంలో సేనాపతితోను, దేవజాతి పెద్దలగు స్త్రీ - పురుషులతోను వారాల తరబడి సంప్రదించాను. ఉత్తర కురుదేశంలో చదువుట, వ్రాయుట అంటే ఏమిటో ఎవరికీ తెలియదు. నేను నా ఉద్దేశాలను రాసియిచ్చినా వారికి ప్రయోజనం శూన్యమే; అయినా భావిదేవ సంతానం కొరకు నేను దేవపెద్దలతో చెప్పినదంతా భోజపత్రాలమీద రాసి ఒక గుహలో వదలివచ్చాను. అందులో ముఖ్యంగా దేవజాతీయులిప్పటికీ పరవస్తువుగా భావించే లోహమే వారిపైకి దండెత్తివచ్చిన దరయసు నెదిరించి పరాజితుని గావించుటలో మిక్కిలి ఉపయుక్తమైనట్టు లిఖించాను. ఆ లోహమే లేకుంటే వారు తమ ఎముకల, కొయ్యశిలా ఆయుధాలతో పారసీకులను ప్రతిఘటించ గలిగేవారు కాదు. అదే వారిపైకి తుది దాడి కాదు. కదళీ మృగావాసమగు ఆ గడ్డ మీద మరల మరల మానవదృష్టి ప్రసరింపక మానదు. కొబట్టి దేవజాతీయులు మానవ నిర్మిత ఆయుధాలను సేకరించుకొనక తప్పదు. అయితే ఆయుధాల నిమిత్తం బాహ్య ప్రపంచంతో సంపర్క మధిక మగుట ద్వారా దేవభూమి యందలి దేవ సమాజ వ్యవస్థ రూపు మారి శంకితమూ కావచ్చు. అల్లా కాకుండా చేసే ఉపాయి మేదీ నాకు తోచలేదు. ఈ విధంగా నేను భోజపత్రాల మీద సూచించిన ఉపాయము భావిలో సోకనున్న జాడ్యాన్ని నివారించగల ఔషధము కాదనే చెప్పాలి."

"అయినా నీ శక్తివంచన లేకుండా వారి శ్రేయస్సుకు ప్రయత్నించావుగా."

"అవును, హృదయపూర్వకంగా ప్రయత్నించాను. ఇప్పుడది స్వప్నలోక మనిపిస్తోంది, కాని, మూడేళ్ళక్రితం నా యీ కళ్ళతో స్వయంగా చూచాను. అప్పు డది స్థూలంగానే కన్పించినా ఇప్పుడెదో దివ్యదృశ్య మనిపిస్తోంది. అక్కడ ఆనం దమేగాని, కాముకత్వంలేదు. అలాగని అక్కడి స్త్రీ పురుషులు కేవలం పరస్ప రము కంటి చూపులతోనే ఆనందించే వారనుకొనేవు. వారు ఆలింగనం చేసి కొనే వారు. ప్రేయసీ ప్రియుల ప్రణయ పారవశ్యంలో మైధునమూ వుంటుంది; కాని, మానవుల్లో — అంటే మనలో కన్పించే 'నా, నీ' అన్న నీచభావం వారిలో మచ్చుకైనాలేదు. ఆ ఈర్ష్యారహిత, కపటశూన్య సమాజంలో హద్దుల్లేకుండానే మర్యాద కట్టుబడివుంది. అది ప్రతిపనిని, ప్రతివాని మనోభావాన్నిపతనంకాకుండా, కాపాడుతూంటుంది. అక్కడున్నప్పుడు నాకీ విషయాలన్నీ స్వానుభవాలే. అయి నప్పటికీ దేవభూమిని వదలివచ్చే సంకల్పాన్ని మాత్రం ఎందువల్లనో త్యజించ లేకపోయాను."

"పారసీకులపైనున్న ప్రతీకారభావం నిన్నీడ్చుకొచ్చిందేమో!"

". . . బహుశ నీవు చెప్పింది నిజమేకావచ్చు. పారసీకుల పేరెత్తితేనే నా చెవుల్లో శూలంలా నాటుతోంది. హృదయంలో తేలుకొండెలా గుచ్చుకుంటోంది. ఆ క్రూరులు మా గాంధార దేశంలో సగభాగాన్ని పరతంత్రం గావించారన్న విషయాన్ని ఎంత ప్రయత్నించినా మరువలేకున్నాను. దేవగడ్డమీద వుండగాకూడా పారసీకులపైన గల ప్రతీకార వాంఛ అప్పుడప్పుడు నా హృదయాంతరాళంలో రేగు తూనే ఉండేది........నేను దేవభూమిని విడిచి వచ్చేటప్పుడు ఆ బాలగోపాలం— దేవ—దేవాంగనలు తమ ఆత్మీయుడు దూరమవుతున్నట్టే కంటనీరు పెట్టారు. నేను గనుక చచ్చిపోయివుంటే వారు అంతగా విచారించేవారు కాదు. వారికి జీవితమంటే ప్రేమ. దేవ వృద్ధులు తమ భావితరాలవారికి కపిల్ నామధేయంతో తక్షశిల పేరునుకూడ కలిపి చెపుతారని యిప్పటికీ నాకు సంతోషమే. నా పేరు శీఘ్రంగానే మరువ బడవచ్చును, గాని తక్షశిలాక్షరములు వారి స్మృతి చిత్రంలో స్థిరస్థాయిగా అంకితమవడం మాత్రం ధ్రువమే."

"మిత్రమా కపిల్! ఉత్తర కురుభూమి అత్యంత మనోహరంగా వుంటుంది కదూ?"

"దేవకన్యలు కూడాను కపిల్!" అంది వెనుకనుంచి రోహిణి. ఆమె గప్ చిప్‌గా కురుకథను ఆదినుంచి విన్నట్టుంది.

9. తక్షశిల పౌరస్వత్వము, వివాహము

తక్షశిలలో నాకు ఘనంగా వీరసన్మానం చేయనున్నట్లు ముందుగానే విన్నాను. నేను పూర్తిగా కోలుకొనేటంతవరకు వారు వేచి వుండవలసి వచ్చింది. అస్వస్థగా వున్నప్పటికీ నేను కొన్ని విశేషాలను గమనించుతూనే వున్నాను. మా ఆచార్య దంపతు లిద్దరూ నన్ను తమ బిడ్డవలెనే ప్రేమించుతూ, స్వకుటుంబంలో ఒకనిగా ఆదరించుతున్నారు. తక్షశిల ప్రజాతంత్రాధిపతి (రాష్ట్రపతి) లగాయతు సామాన్య పౌరుడివరకు యెందరెందరో నా యెడల స్నేహ-వాత్సల్యాలు కలిగి సానుభూతి ప్రకటిస్తూ వచ్చారు.

పారసీకులు మా విజయాన్నంగీకరించి తమ సేనాపతి-మజదాత్‌ను, అన్య సైనికులను (ఖైదీలుగా చిక్కినవారు) విడిపించుకొని తక్షశిలతో సంధి చేసుకొన గోరుతున్నారు. మొదట మేము పశ్చిమ గాంధారాన్ని విముక్తిచేయుట కదే సదవకాశమని భావించాము. మా సేనలు పశ్చిమ గాంధార రాజధానినగరం-పుష్కలావతిలో ప్రవేశించి కార్యాన్ని కొంతవరకు సానుకూలం చేశాయి; అయినా మేము అక్కడి ప్రజామోదము, ఇతర విషయాలను గూర్చి యోచించగా పారసీకుల శక్తిని క్రుంగదీసేవరకు కేవలం తక్షశిల సైనిక బలంవల్లనే పశ్చిమ గాంధార విముక్తి సంభవం కాదని విదిత మయింది. తుదకు పారసీకులు తక్షశిలకు కొంత నష్టపరిహార మిచ్చుటతో ఒడంబడిక కుదిరింది. యుద్ధ ఖైదీలెల్లరు విముక్తులయ్యారని వేరే చెప్పనక్కరలేదు.

కొన్నాళ్ళకు నాకు స్వస్థత చిక్కింది. కండపట్టి తిరుగుతున్నాను కూడాను. అప్పు డొకనాటి సాయంకాలం ఆచార్యులు నన్నుచూచి యిలా అన్నారు,

"వత్సా సింహా ! రేపు నువ్వు ప్రజాతంత్ర భవనానికి రావాలి సుమా. అక్కడ తక్షశిల తరపున నీకు సన్మానం జరుగుతుంది."

"గురూ ! నేటివరకు తక్షశిల పౌరులు నాపట్ల చూపిన గౌరవాదరములు నన్ను సన్మానించడం కాదూ ?" అన్నాను నేను.

"అదే ! సరిపోదని మా వాళ్ళభావం. నీ వక్కడికి వీరవేషధారివై రావాలి. నేను నీ కవచము, ఆయుధాలు తుడిపించి మెరుగు పెట్టించి వుంచాన్లే.

నేను వారి ఆదేశానికి సమ్మతి సూచకంగా తలూపాను.

ఆ రాత్రి రోహిణితో మరునాటి సన్మానాన్ని గూర్చే ముచ్చటించుతున్నాను. అప్పుడామె ఏదో విషయాన్ని నాకు తెలియనీకుండ హృదయంలోనే

అణచి పెట్టుకోటానికి ప్రయత్నించుతూన్నట్టు తోచింది. కాని, అదేమిటో చెప్పమని నొక్కి నేనామె నడగలేదు. వెంటనే కాకపోయినా నెమ్మదిమీద రోహిణి నాది కాబోయే సంగతే ఆమె బయటికి చెప్పలేకుండా వున్న విషయమని మాత్రం గ్రహించాను రోహిణి నా కవచ ఖడ్గాములను తెచ్చి చూపింది. అవనీన్నీ సరికొత్త వాటివలె తళ్ళళ లాడుతున్నవి. వాటిని చూపించి "నువ్వు రేపు పెందలాడే లేచి సిద్ధంకావాలి; యిక నిద్రపొ"మ్మని రోహిణి తుర్రుస పారిపోయింది.

మర్నాటి ప్రొద్దున రోహిణి తలంటిపోసుకొని తన నిడిపైన తడికుంతలాలను పొడి గుడ్డతో తుడుచుకుంటూ స్నానల గదిలోనుంచి రావటం చూచాను. ఆనాడామె ప్రవర్తన మామూల్లాగా లేదు; అయినా నేనామెను కారణమడిగే ఆగత్యం లేకపోయింది. నేను కాలకృత్యాలను ముగించుకొని మంచంమీద కూచొని కవచం ధరించుదామనుకుంటూండగా రోహిణి నా గదిలోకి వచ్చింది. ఆమె సిల్కు లంగా, పట్టు పమిట, రవికను సింగారించుకొని వుంది. ఆమె స్వర్ణశిరోజాలు వీపుమీద విడబడివున్నవి; కాని అవి తాజా పూలతో అతి రమణీయంగా అలంకృతమై వున్నవి. ముఖానికి పల్చగా రంగు పొడుమును పట్టించింది. మెడలో ఒక ముత్యాల సరము, చెవులకు స్వర్ణకుండలాలు మాత్రం ఆభరణాలుగా వున్నై. వెంటనే లేచి నేను దగ్గరకొచ్చిన రోహిణి ముఖంలోకి రెప్పవాల్చకుండా చూసున్నాను. ఆమె అరుణాధరాలపైన చిరునవ్వును చిందులు త్రొక్కిస్తూ, వాల్చూపులతో అడిగింది—
"వింతగా చూస్తున్నావు, కొత్తేముంది ?"

"రోహిణీ! నువ్వు నాకు నిత్యనూతనంగానే కన్పించుతావు. నిన్నెన్నడు పాత దనం అంటదు. అయినా యివాళ యేదో విశేషమున్నట్టే వుంది."

"విశేషం లేకేం వుందిగా. తక్షశిల నిన్నివాళ సన్మానించబోతోందిగా. మరి నాకు మాత్రం పండుగ కాదూ ?"

"కాని, రోహిణీ! నువ్వు యీ ముత్యాలహారము, కుండలాలు అలంకరించుకోగా నేను చూళ్ళేదే ?"

"ఇవాళ అమ్మే యిచ్చింది వీటిని."

"సరేగాని, నేను నీ దరికి రావచ్చునా ?"

"రోజూ నువ్వు నన్నడిగి ఆ పని చేస్తున్నావా ?"

"నే నూపిరి వదలితే నీ కేశాలెక్కడ చెదిరిపోతాయోనని – నా కర్కశ – కలుషితహస్త స్పర్శచే నీ కండువా మరకలవు తుందోనని – నా శరీర మాని నీ అలంకారం వికృతమై పోతుందేమోనని జంకుగా వుంది."

"నీ కవితా ధోరణినిక చాలించుదూ" తన చెంపలు మరింత యెరు పెక్కుతూండగా రోహిణి అన్నది — "నేను శృంగారించుకోవాలనుకోలేదు. నా కిష్టం

లేకపోయినా. అమ్మే తన చేతుల్తో నా కివన్నీ అలంకరించింది. నీ కిదంతా బాగుండ లేదులాగుంది ?"

"బాగుండకేం. బలే చక్కగా వుంది; కాని, కేవలం కళ్లతో చూసినంత మాత్రాన తనివితీరటంలా."

"అయితే ఏం చెయ్యాలని నీ కోరిక ?"

"నా కోరికేమిటో నీకూ తెలుసు. ముందొక కమ్మని ముద్దు, ఆపైన గాఢాలింగనము."

రోహిణి నా తలమీద చెయ్యేసి మెల్లగా నా పెదవులకు తన అధరమాన్చి ముద్దుమీద ముద్దుపెట్టి "ముద్దులెన్నైనా పెటుకో; కాని, కౌగిలి యిప్పుడు కాదు. అమ్మ చేసిన యీ అలంకారమంతా మాసిపోతుంది. నేను మహోత్సవంలోకి వెళ్లాలికదూ ?" అంది.

నేను మరల మరల ముద్దుపెట్టుకోవటంతోనే సంతృప్తి చెందాను.

తర్వాత నేను కవచం తొడిగి, ఆయుధధారినై బయలుదేరుటకు సంసిద్ధ మయ్యాను. ఆచార్యులు, గురుపత్ని కూడ అక్కడికే వచ్చారు. వారున్నూ శిష్టాచారాన్ననుసరించి వుత్సవానికి తగిన ఉడుపులను ధరించారు. ఆచార్యుడు నా చేతిని, గురుపత్ని రోహిణి కరకమలాన్ని పట్టుకోగా, అందరము గదిలోనుంచి బయటికి వెళ్లాము.

గురుకుల వాసులగు విద్యార్థులు, భృత్యులు వుత్సవంలో పాల్గొనేందుకు అలంకరించుకొని వచ్చారు. మేము పంచాయతి భవనానికి బయలుదేరగానే స్త్రీ-పురుషులెల్లరు మమ్మనుసరించారు. ఆ భవనమల్లంత దూరాన వుండగానే గణపతి (ప్రజాతంత్ర అధ్యక్షుడు) రోహితాశ్వుడు సైన్యాధిపతితోను, యితర మంత్రులతోను ఎదురువచ్చి నాకు స్వాగతమిచ్చాడు. అనంతరం భేరీ మున్నగు వాయిద్యాలు మ్రోగుతూండగా, సాయుధ భటులు వెంటరాగా మేము ప్రజాభవనంలో ప్రవేశించాము. అక్కడ సమావేశమెవున్న వేలాది పంచాయతి సభ్యులు తక్షశిల, సింహాని జయనాదములతో నన్నాదర పూర్వకంగా ఆహ్వానించారు. ఆ సువిశాల భవనంలో క్రిందపరచబడ్డ తివాసీ మీద ఎల్లరము ఆసీనులమైనాము. ఒకప్రక్కన యెత్తుగావున్న అధ్యక్ష పీఠాన్ని అలంకరించుతూ గణపతి తనకు కుడిప్రక్కన నన్ను కూచోమని ఆదేశించాడు. నా ప్రక్కనే ఆచార్య లాశీనులయ్యారు. కవచధారి వీరాసనంలో మాత్రమే సుఖాసీనుడు కాగలడని ప్రత్యేకంగా చెప్పవలసిన అవసరం వుండదు.

గణపతి – రోహితాశ్వుడు లేచి నిలబడగానే సభలో నిశ్శబ్దం తాండవించింది. ఆయన సభికుల నుద్దేశించి యిలా చెప్పారు :

"గౌరవనీయులారా! వినండి, చిరంజీవి సింహుని పరాక్రమం మీ రెరుగనిది కాదు. తక్షశిల శత్రువులను పరాభూతులను గావించిన దీయనే. ఈయన సాహసం, చాతుర్యముల వల్లనే పారసీక సేనాపతి సజీవంగా మన చేతికి చిక్కాడు. నేడు సింహుని యశోగానం మింటింట చేయబడుతోంది. ఈవీరగాథ అఖిల గాంధారంలో వేనోళ్ళ కీర్తించ బడుతోంది. మన కాపుడగు అట్టి యోధాగ్రేసరునిపట్ల కృతజ్ఞత ప్రకటించుట మన కర్తవ్యం ఈ సమావేశం అందుకే ఏర్పాటు చేయబడినదని మీ కెల్లరకు విదితమే. మీ ప్రజాతంత్ర నాయక వర్గము ప్రజల మనోభావాన్ని గుర్తించి కృతజ్ఞతా ప్రకటన కొరక తీర్మానము (సన్మాన పత్రిక)ను తయారు చేసింది. దానినిప్పుడు మన సైన్యాధిపతి – ప్రియమేధుడు గౌరవ సభ్యుల ముందు ప్రవేశ పెట్టుతాడు. సభ్యులెవరైనా ఈ విషయంలో యింకేమైనా సూచించదలంచుచో అప్లై చేయవచ్చును."

గణపతి కూచున్న తరువాత సేనాపతిలేచి "గౌరవ సభ్యులారా! ఆల కించండి" అని తీర్మాన పాఠము నిలా చదివాడు :

"చిరంజీవి సింహుడు మన ప్రజాతంత్ర రాజ్యానికి చేసిన సేవకు మన మాయనకు ఋణపడివున్నాము. ఆ ఋణభార విముక్తికి కృతజ్ఞతా సూచకంగా గాంధార ప్రజాతంత్రము సింహుని తన పౌరునిగా స్వీకరించుతోంది గాంధార పుత్రులకు సర్వసాధారణంగా వుండే సర్వహక్కులు నేటినుండి సింహునికి లభ్యమవుతాయి. దీనితోపాటు ఈ ప్రజాతంత్రసభ (పార్లమెంటు) చిరంజీవి సింహుని మన ప్రజాతంత్రసంఘ శాశ్వత సభ్యునిగాకూడ ఎన్నుకుంటోంది."

తీర్మానాన్ని ఉపపాదించి సేనాపతి కూచున్నాడు. గణపతి మళ్ళీ చెప్ప నారంభించాడు.

"గౌరవ సభ్యులారా! వినండి. చిరంజీవి సింహుని తక్షశిల పౌరునిగాను, పంచాయితీ సభా సదస్యునిగాను స్వీకరించుతూన్నట్టు మన సేనాపతి సూచించిన తీర్మానాన్ని గౌరవ సభ్యులెల్లరు విన్నారు. సేనాపతి తీర్మానాన్ని అంగీకరించే వారు మాట్లాడనక్కరలేదు. దీనితో ఏకీభవించనివారు తమ అభిప్రాయములను చెప్పవచ్చును."

ఎవరూ మాట్లాడలేదు. గణపతి రెండో పర్యాయం "గౌరవ సభ్యులారా! వినండి, చిరంజీవి సింహునికి పౌరస్వత్వ ప్రధానం చేయడాన్ని గురించీ, పంచాయితీ ప్రతినిధిగా స్వీకరించుటనుగూర్చి మన సేనాపతి ప్రతిపాదించిన తీర్మాన పాఠాన్ని మీరంతా విన్నారు; అందుకు అనుకూలురు మాట్లాడ నగత్యంలేదు. ప్రతికూలురు తమ అభిప్రాయాన్ని తెలుపవచ్చును" అని చెప్పాడు.

ఈసారికూడా అందరు మిన్నకుండుటచే పంచాయితీ అధ్యక్షుడు మూడవ సారి మళ్ళీ అదేవిధంగా హెచ్చరించాడు.

"గౌరవ సభ్యులారా! చిరంజీవి సింహునికి తక్షశిల పౌరసత్వాలిచ్చి మన యీ పంచాయతి సంఘసభ్యునిగా స్వీకరించుతూన్నట్లు సేనాపతి ఉపపాదించిన ప్రస్తావన మీ కెల్లరకు అవగతమే. ఈ విషయంలో సేనాపతితో ఏకీభవించే వారు మాట్లాడనక్కరలేదు. అందుకు సమ్మతించని వారిప్పుడు తమ అభిప్రాయాలను విప్పిచెప్పవచ్చును."

మూడు సార్లు అడిగినా ఎవరూ మాట్లాడనందున గణపతి సభ నుద్దేశించి అన్నాడు — "గౌరవసభ్యులందరూ మౌనంగా వున్నారు. అందుచే చిరంజీవి సింహుని తక్షశిల పౌరుడుగాను, ప్రజాతంత్ర సంస్థ సభ్యుడుగాను స్వీకరించుటకు మీరంతా సమ్మతించినట్లే నిశ్చయ మవుంది.

తీర్మానం ఏకగ్రీవంగా అంగీకరించబడినందుకు సభలో హర్షధ్వనులు చెలరేగినై. గణపతి నన్నుద్దేశించి "చిరంజీవి సింహా! నీవీ గౌరవాన్ని నీ పరాక్రమంతోను, రక్తధారలతోను సముపార్జించుకున్నావు. ఇప్పటినుండి నీవు మాలో ఒకడివి. ఈ క్షణం నుంచి తక్షశిలవాసులకుండు పౌరసత్వాలు, మా పంచాయితీ సభ్యులకుండు అధికారములు నీకు సంప్రాప్తమైనవి. ఇప్పుడు నీవేమైనా గౌరవసభ్యుల ఎదుట చెప్పదలచినచో మాట్లాడవచ్చు"నని చెప్పాడు.

సామాన్య సైనికుడనైన నా కీరీతిని సన్మానం జరుగుతూంటే ఆనందాతిరేకంచే నా హృదయంలో ఏవేవో భావాలు తుఫానులా చెలరేగాయి. అంత నిండు సభలో నిగ్రహంతో మాట్లాడలేనేమోనని జంకు కలిగింది. కానీ, నన్నాతెరగున సన్మానించినవారికి సమాధానమియకుండవుండే దెలా? మెల్లగా లేచి నిలబడ్డాను, సభికు లెల్లరికి కైమోడ్చి యెలాగో నోరువిప్పాను.

"గౌరవసభ్యులారా! నేను తక్షశిలలో అడుగుపెట్టి ఏడేండ్లు దాటిపోయినవి. తదాది తక్షశిలద్వారం నాకు తెరువబడే వుంది. నేనిక్కడ వాత్సల్యంతో కూడిన మీ స్నేహ – ప్రేమలను పొందుతూనే వున్నాను. ఇన్నాళ్ళుగా మీ మధ్యనున్నా నాకొక్కక్షణమైనా కటువుగా తోచలేదు. తక్షశిలలో నాపట్ల మీరు చూపిన ప్రేమాదరములు నా వైశాలి వియోగవ్యథనే విస్మరింపజేశాయి. కాలం గడిచిన కొద్దీ 'వైశాలి తూర్పుతక్షశిల'యన్న ఆచార్య సూక్తిలోని సత్యాన్ని విశ్వసించాను. నాకు తక్షశిల వైశాలివలెనే కన్పించసాగింది. నేను హృదయపూర్వకంగా తక్షశిలను నా మాతృభూమిగానే తలచుచున్నాను. నా జన్మభూమి వైశాలికొరకు ప్రాణత్యాగం చేయుట కెట్లు ఉవ్విళ్ళూరుతానో అట్లే తక్షశిలకై బలియగుట నా కర్తవ్యంగా భావించుతున్నాను. గౌరవసభ్యులారా! తూర్పున కురు, వత్స, కోసల, మగధాదిదేశాల్లో రాజ్యపాలన అనార్యపద్ధతిని చేయబడుతూన్నట్లు మీలో పెక్కుమందికి అవగతమే. దేవసభను బోలిన ఇలాంటి ప్రజా

పరిషత్సభ ఆ దేశాలలో మచ్చుకైనా కన్పించదు. అక్కడి రాజులు పర్షియాచక్రవర్తి వలెనే తమ యిచ్ఛానుసారంగా నిరంకుశశాసనం చెలాయించుతున్నారు: అయితే వాటికి మధ్య మా లిచ్ఛవీ ప్రజాతంత్ర మొకటివుంది అక్కడొక్కచోట ఆర్యులు సర్వ స్వతంత్రులై రాజు లేకుండా సమిష్టి శాసనంతో ప్రజాతంత్ర పాలన సాగించుతున్నారు. నేను కోసల దేశంలో, కురురాజ్యంలో పరాయివాణ్ణిగానే వున్నాను; కాని ఇక్కడ-తక్షశిలలో ప్రవేశించిన తర్వాత నేను వైశాలిలో వున్నట్టే వుంది. అందుచే నే నేమి చేయగలిగినప్పటికీ అది వైశాలి ప్రేరణవల్లనేనని గౌరవ సభ్యులు గ్రహింతురుగాక. ఈ కీర్తి. గౌరవాలు వైశాలికే చెందాలి. ఇప్పుడు తమరు నాకు చూపిన గౌరవం, ఇచ్చిన పౌరసత్వమును వైశాలికి గౌరవ చిహ్నాలుగా స్వీకరించుతూ, నేను తమకు చిరకృతజ్ఞుడనై వుంటాను. ఇంతే కాదు, ఇకముందుకూడ తక్షశిలకు సేవచేసే ఏ అవకాశమూ నా చేతినుండి జారి పోకూడదనే నే నాశించు తున్నాను.

అని నేను ముగించికూచున్న పిదప మళ్ళీ హర్షధ్వనులు విన్పించినై. అప్పుడొక ప్రముఖ గౌరవసభ్యుడు లేచి "గౌరవసభ్యులారా! మన కధికార మున్నంత వరకు మన వీరుని గౌరవించి, సన్మానించాము. తూర్పు తక్షశిల యనదగు వైశాలి పట్ల కూడ మనం గౌరవాన్ని ప్రకటించవలసివున్నది. అందు నిమిత్తం మనమొక సౌహార్ద సంఘాన్ని వైశాలికి పంపాలనీ, తద్వారా వైశాలి యెడల మనకుగల సుహృద్భావాన్ని ప్రదర్శించి ఉభయ ప్రజాతంత్ర రాజ్యాల మధ్య శాశ్వత సన్నిహిత సంబంధ—బాంధవ్యాన్ని యేర్పరచుకోవాలనీ మీకు విన్నతిచేస్తున్నా"నని మరొక ప్రస్తావన చేశాడు.

గణపతి ఈ తీర్మానాన్ని కూడ సభముందు పెట్టగా ఏకగ్రీవంగా ఆమోదింప బడింది.

పంచాయితీ సభ్యులు తమలో తాము మెల్లగా ఊసులాడుతూన్న సమయంలో ఆచార్యబహుళాశ్వుడు గణపతిని సమీపించి ఆయన చెవిలో ఏదో చెప్పారు. అంత గణపతిలేచి "గౌరవ సభ్యులారా!" అన్నంతనే సభలో సద్దణిగి నిశ్శబ్దం తాండవించింది. "నేనిప్పుడు మీకొక సంతోషవార్త వినిపించుతున్నాను. మన ఆచార్య తనయ - పారశీకులతోడి యుద్ధంలో స్వయంగా పరాక్రమాన్ని ప్రదర్శించి వీరాంగన యనిపించుకొన్న రోహిణి చిరంజీవి సింహుని తన ప్రేమ పాత్రునిగా యెంచుకున్నది. ఆచార్యు డిప్పుడు వారి ప్రేమ కామోదము తెల్పుట విని నాకు సంతోషంగావుంది."

అప్పుడు సభలో నాలుగు ప్రక్కలనుండి "రోహిణీ సింహుల పాణిగ్రహణం మా యెదుటనే జరగాలి" అన్న కేకలు విన్పించాయి.

అప్పటివరకు రోహిణి తక్కిన కాంతలతోబాటు ప్రేక్షక స్థానంలో కూచుని వుంది. ఆనందము, సిగ్గులచే ఆమె మోమరుణవర్ణం దాల్చింది. కొద్దిసేపట్లో గణపతి వెనకాలవున్న ద్వారంలోనుంచి రోహిణి తన జనని ననుసరించి అధోముఖియై వస్తూండడం గమనించాను. సంస్థాగారంలోవున్న రెండు వేలమంది దృక్కులభారం భరింపజాలక ఆమె కృంగిపోయి నట్టుంది. పుష్పాలంకృతులైన సువర్ణ కేశాలింకను ఆమె వీపుమీదుగా పిరుదులక్రిందికి వేలాడుతున్నై. ఎంత నింపాదిగా అడుగులేస్తూ వసున్నప్పటికీ ఆమె కర్ణకుండలాలు అల్లనల్లనఊగులాడుతూనేవున్నై. భావావేశంచే ఊపిరి ఆగిఆగి వదులుతూన్నందున ఆమె వక్షమెగసి దిగపడుతూన్నట్టు స్పష్టంగా కన్పిస్తోంది. దినదిన ప్రవర్ధమానమవుతూ వచ్చిన రోహిణి అపురూప సౌందర్యాన్ని కొన్ని ఏండ్లతరబడి నిత్యమూ చూస్తున్నప్పటికీ నిజంగా నాకు ఆనాడామె మానవాంగనవలె కాక ఉత్తరకురు దేశంలోని అప్సరసలా వుంది. దరిద్రుడనగు నా కాదివ్యమోహిని లభ్యమవుతూన్నదని తలచుకొని నా అదృష్టానికి ఉప్పొంగిపోయాను.

రోహిణి గణపతి ఆసనానికి చేరికలోకొచ్చి నిలబడింది. గణపతి,ఆచార్యులు లేచి నిలబడుతూంటే నేనూ నుంచున్నాను. ఆచార్యుడప్పుడు రోహిణి చేతులను నాహస్తాల్లో పెట్టారు.సభలోమరొకమారు హర్షధ్వనులు రేగినై.తక్షశిల.వైశాలి జయనాదాలు మిన్నుముట్టాయి. గణపతి మరునటి రోజునే వివాహోత్సవ దినంగా ప్రకటించి నాటికి సభను ముగించాడు. గణపతి వెనుక నేను, రోహిణి తరువాత ఆచార్యులు, యితర సభ్యులు ఒకరొకరుగా బయటి కొచ్చాము. వెలుపల గుమిగూడిన జనాన్ని చూస్తే తక్షశిల ప్రజలంతా అక్కడే వున్నట్టనిపించింది. ఊరేగింపుతో నగరవీధులు దాటి మా నివాసానికి చేరుకొన్నాము. మమ్మక్కడ దిగబెట్టి అందరూ వెళ్ళిపోయారు.

ఆనాటి సాయంత్రం నగరంలోని యువతీ-యువకులు జట్లుజట్లుగా వచ్చి మా ప్రాంగణంలో పోగయ్యారు. మమ్మల్నిద్దరిని మధ్య పెట్టుకొని పెళ్ళివేడుక జరుపసాగారు. కమ్మని మాంసంతో భోజనము శ్రేష్ఠమైన సురాపానము అయిన తర్వాత నృత్య-గానము లారంభమైనాయి .అక్కడికి వచ్చిన యువతు లొకరికి మించి మరొకరు సౌందర్యవంతులు. సౌందర్యమంతా అక్కడ పోగు పెట్టబడినట్టుంది. వారిలో నా ఆరాధ్యదేవి - రోహిణి షోడశకళా ప్రపూర్ణుడగు సుధాకరునివలె

మెరిసిపోతోంది. నృత్యంలో వధూవరులము కూడ పాల్గొనక తప్పలేదు. అందులో వెనుదీసే వాళ్ళం కాకపోబట్టి మేము సిగ్గుపడవలసిన పనిలేకపోయింది. తరుణీతరుణులు నాట్యం చేసిచేసి అలసిపోయారు, రెప్పలు వాలుతున్నాయి. అప్పటికి తెల్లవారుట కింకెంతో ప్రొద్దులేదు. సురకూడ తన ప్రతాపాన్ని చూప సాగింది. ఆ స్థితిలో ఆట-పాటలు కట్టిపెట్టబడి మాకూ విశ్రాంతి లభించింది,

రోహిణి కనురెప్పలు బరువెక్కాయి. నాకళ్ళు కూడ మూతపడుతూండగా మేము మా శయనాగారంలో ప్రవేశించాము.

10. తక్షశిలనుండి ప్రయాణం

రిపుంజయునికి పద్దెనిమిదో నెల వచ్చింది. పరుగులు తీస్తూ తిరుగుతున్నాడు. జననీ-జనకుల కంటే తాత-ముత్తవలతోనే వానికి చెలిమి ఎక్కువ. తల్లియెదుటనే ముత్తవను 'అమ్మా' అని పిలిచేవాడు.

వైశాలికి వెళ్ళవలసిన సౌహార్ద సంఘం నాకోసం ఆగివుంది. ఆ సంఘానికి నాయకుడు నా మిత్రుడు కపిలుడే. ఇదుగో రేపు. యిదుగో ఎల్లుండి అంటూనే రెండేళ్ళ నాలుగు నెలలనుండి నా కోసం ఆగిపోయాడు. ఇంకా వాయిదావేస్తే కపిలుని స్థానములో మరొకని నియామకం తప్పదు. అదీకాక సంచారం చేయకుండా ఒకేచోట ఏళ్ళ తరబడి వుండే స్వభావంకాదు కపిల్‌ది. ఇక మా ప్రయాణం సంగతి ఆచార్యునితో — ముఖ్యంగా అమ్మ (రోహిణి తల్లి)తో ప్రస్తావించటం గడ్డు సమస్యగా వుంది. నే నందుకు సాహసింప లేకున్నాను. మొదట యీ విషయాన్నెలా సూచించుదామా అనుకుంటూండగానే రోహిణికి గర్భచిహ్నాలు కన్పడినై. తర్వాత రిపుజయుడు పసివాడై వుండగా కూడ సందేహించాల్సి వచ్చింది. వాడికి ఒక ఏడాది నిండిన పిమ్మట నేను చల్లగా మా ప్రయాణాన్ని గూర్చి ఆచార్యునితో ముచ్చటించాను. ఆయన దూరదృష్టి గలవారు. ఎదుటివారి మనోగతాభిప్రాయాల నిట్టె వూహించ గలవారు. నేను మొదటిసారి ప్రస్తావించినప్పు డాయన "వత్సా! నేను నీతో యేకీభవించు తున్నాను. నువ్వు పదేళ్ళుగా యిక్కడ నేర్చిన విద్య అవసర తరుణంలో వైశాలికి వుపయోగ పడటానికే గదా. కాని, మిమ్మిక్కడనుంచి వీడ్కోలి పేందుకు మమత మమ్మడ్డగించుతోంది. అయితే దీనిని దరిచేరనివ్వక రణవిముఖుని గావించే పత్నీప్రేమను తిరస్కరించి నట్లు మా యీ మమతను త్యజించక తప్పదు. నువ్వు మీ అమ్మకు నచ్చచెప్పి ప్రయాణానికి యేర్పాట్లు పూర్తి చేసుకో"మన్నారు.

అమ్మను ఒప్పించటం సులభంకాదు. వారి ఏకైక సుతనాతో వచ్చివేస్తే ఆ మహా భవంతి అమ్మకెంత భీతావహంగా వుంటుందో నాకు- నాకంటె మిన్నగా రోహిణికి-కూడ తెలుసు- మేమిద్దరము ఎన్నోసార్లు మా ప్రయాణాన్ని గూర్చి అమ్మతో చెబుదామని రాత్రిళ్ళు అనుకొనే వాళ్ళం; కాని, ఆమె యెదుటికి వెళ్ళే టప్పటికి మేమసలు విషయాన్ని ప్రస్తావించడానికే సాహసించలేక పోయేవాళ్ళం. ఇక ఆపని మా వల్ల కాదని మేము కపిల్‌ని దూతగా చేసుకొన్నాము.

కపిలు డొకనాడు మాటల సందర్భంలో అమ్మతో యిలా అన్నాడు - "అమ్మా! మన ప్రజాసంస్థ సింహుని సేవకు తగినట్టు సన్మానించి గౌరవించింది; కాని అది తలపెట్టిన మరొక కార్యం అలాగే వుండిపోయింది. వైశాలిపట్ల తనకు గల కృతజ్ఞత, సుహృద్భావాలను మాద్వారా తెలియజేయడానికి ఆతురతగావుంది. కానుకలుగా పంపేందుకు మంచి మంచి గుర్రాలు. రత్నకంబళ్లు. కపిషాసురా భాండములు. యింకా యితర వస్తువు లెన్నో సమకూర్చుతోంది. ఈ వివరాలు మీ చెవినికూడ పడి వుండొచ్చు."

"లేదు నాయనా! నేను వినలా, రిపుంజయుడు నన్నే పని ముట్ట నివ్వడు సరికదా. కాన్నేపు ఎవరైనా చెప్పే కబుర్లయినా, విననిస్తేగా, అయితే - వత్సా వైశాలికి వెళ్ళవలసింది నువ్వేకదూ?"

"అవునమ్మా! సౌహార్ద సంఘానికి ముఖ్యుడుగా నన్నే ఎంచారు."

"మంచిదే, మరెప్పుడు ప్రయాణానికి నిశ్చయించావు!"

"ఇంకా ఆరు నెల్లు పోయిం తర్వాత! వర్షాలు తగ్గాలికదూ అప్పుడైతే మార్గాలేర్పడుతాయి. నదుల రేవులుకూడ సరిగా వుంటాయి. అప్పటినుంచే బిడారులు కూడ ప్రయాణం చేస్తుంటాయి.

"నువ్వన్నట్టు ప్రయాణానికి అప్పుడే బాగుంటుంది. ఇంతకూ ఏర్పాట్లన్నీ పూర్తి అయినట్టేనా?"

"దాదాపు పూర్తి అయినట్టే; కాని. అసలీ రెండేండ్లనుంచీ మే మెందుకు తాత్సారం చేశామో అది మాత్రం ఇంకా తేలనేలేదు."

"ఏమిటి బాబూ! ఆ అడ్డంకి ఏమిటి?"

"సింహుని ప్రయాణం సంగతే. మేము ఆయనతో కలిసి వెళ్లాలనేగా ఆగింది అమ్మా!"

"ఈ మాటతో ఆమె గ్రుడ్లనిండ నీరు కమ్మింది. అశ్రుబిందువులు టప టప క్రిందపడినై. ఆమె ఒడిలో రిపుపడుకొని వున్నాడు. గురుపత్ని వానిని ముద్దుపెట్టుకొని గద్గదస్వరంతో "వత్సా! నాకు భయంగానే వుంది. రోహిణి పెళ్ళి అయిన సంవత్సరమే మీరు వెళ్ళకపోవడంవల్ల నా కప్పుడే కారణం తెలిసిపోయింది. ఇన్నాళ్ళూ మిమ్మల్ని ఆపి వుంచక తప్పిందికాదు; నే నప్పటినుంచి ఆలోచించుతూనే వున్నాను. రోహిణీసింహులు వెళ్ళిపోవడం నాకెంత దుస్సహమో నువ్వు సులభంగానే గ్రహింపగలవు. మీ ఆచార్యులవారితో నేనీ విషయం ఎన్నోసార్లు సంప్రదించాను. వారి వాదనతో నా నోరు మూతపడేది; కాని, ఎంత ప్రయత్నించినా మనసొప్పటంలేదు నాయనా!" అని మరి మాట్లాడలేక పోయింది.

"అమ్మా! మీరు చెప్పింది వాస్తవమే. ఒక్కగాని ఒక్కకూతురు అత్తవారింటికి వెళ్ళిపోతే ఆ వియోగవ్యథను భరించటం కష్టమే."

"చాలా కష్టం నాయనా! కాని, తప్పదు; సహించడానికే గుండెనిబ్బరం చేసుకున్నాను. ఈ యేడాది రోహిణీ సింహాల ప్రయాణానికి అనుమతించి పంపాలనీ, యీ రిపుని భిక్షగా అడిగి వుంచుకొని దుఃఖోపశమనంగా చూచుకుంటూ వుండాలనీ అనుకుంటున్నాను."

పై సంభాషణా సారాంశాన్ని కపిల్ చెప్పినప్పుడు పెద్ద బరువు తీసివేయ బడినట్లుగా నా హృదయం తేలికయి సంతృప్తి చెందాను. "రిపు అమ్మకీ బిడ్డేగా వాడిని బిచ్చమెత్తి వుంచుకోవాలా" అంది రోహిణి.

మర్నాడు మే మిద్దరము తిన్నగా అమ్మ యెదుటికి వెళ్ళాం. మా రాకకూ, క్రితం నాటి కపిల్ సంభాషణకీ సంబంధ మున్నదని ఆమె గ్రహించింది. ఒక్క-త్రుటిపాటు ఆవిడ ముఖంమీద విషాద ఛాయలు అలముకున్నై; కాని ఆమె అతి కష్టంతో తన దుఃఖాన్ని దిగమ్రింగి లేని నవ్వు తెచ్చిపెట్టుకొని "బిడ్డ లిద్దరూ యేదో పనిమీద వచ్చినట్టున్నారు?" అన్నది.

నేను సాహసించి "అమ్మా! నిన్న కపిల్ మీతో మాట్లాడిన సంగతులు మాతో చెప్పాడు. మే మిద్దరము మీ వాళ్ళం; మీరు మమ్మల్ని భిక్ష అడగాల్సిన పనేముంది? మీరు రిపుని అట్టే పెట్టుకోవాలనుకుంటే అభ్యంతర మేముంది. అసలు మమ్మల్ని వెళ్ళకుండా యిక్కడే వుండిపొమ్మనడాని క్కూడా మీకుహక్కుంది మీ ఆజ్ఞ మా యిద్దరికీ శిరోధార్యమే. అయితే ఇప్పుడు మగధరాజు వైశాలిపై కన్నెర్ర జేస్తున్నట్టు తెలిసి, నా కర్తవ్యం నన్ను వెంటనే వైశాలికి ప్రయాణం కమ్మని వేగిర పెడుతోంది. ఆచార్యుని అభిమతంకూడా యిదే" అన్నాను.

అమ్మ నా మాటలు పూర్తి అయ్యేవరకు ఓపిక వహించి తర్వాత రెండు చేతులూ చాచి రోహిణిని ఒళ్ళోకి తీసుకొన్నది. రోహిణి ఆమె మాతృదేవి కింకా చిన్నప్పటి పాలుతాగే బిడ్డలాగా వున్నట్టుంది. తనయను ముద్దుపెట్టుకొని కంటతడి పెట్టి "వత్సా! నా చేష్టలు చూచి గాభరా పడబోకు. నాకు మాతృహృదయంవున్నట్టే, కర్తవ్యాన్ని గుర్తించగల వివేకం కూడా వుంది. నా మాతృ హృదయం పొంగి పొరలినప్పుడు నా చేష్టల్లో నా వివేకం మందగించినట్టు కనపడుతుంది. ఈ ఆర్నెల్లునే నా వివేక శూన్య జీవితాన్ని గడిపేందుకు మీ రిద్దరూ ఒప్పుకుంటారనే ఆశించుతాను. నా కిప్పుడు అరవయ్యో సంవత్సరం గడుస్తోంది. యిక నాకు...." అని ఆమె ఆపైన నాకు చెప్పలేక పోయింది. ఆమె కళ్ల నుండి బాష్ప ధార ప్రవహించుతోంది. ఒక్కింతసేపాగి "నాయనా, నా దగ్గిర కొచ్చి కూచో" అన్నది.

నేను సమీపంలోకెళ్ళి కూచున్నాను. రోహిణి యింకా ఆమె ఒడిలోనే వుంది. అమ్మ నా లలాటం మీద ముద్దుపెట్టుకుంటూంటే అశ్రుబిందువులు నా

మొహంమీద రాలినై. అనంతరం మంచులాంటి తెల్లని వెంట్రుకలను ముఖం మీదనుంచ తొలగించుకొని నా మూర్ధముపైన చెయ్యివేసి అమ్మ అన్నది– "బిడ్డా! మీ యిరువురకు మారుగా మీ ప్రతిబింబమైన రిపుని చూచుకుంటూంటాను. రోహిణి వదకంటె నా చంకలోనే ఎక్కువగా వుంటూండడంవల్ల అంతగా బెంగపెట్టుకోడు. నాకు బాగా మాలిమి అయ్యాడు. ఆకలైనప్పుడు చనుబాల కెగబడటం తప్ప వాడికి రోహిణితో వేరే పనేలేదు. ఈ మధ్య నేను మేకపాలు తాగించటం మొదలుపెట్టిన లగాయతు వాడు తల్లిని మరచిపోతున్నాడు కూడాను."

మేమెంతో జటిలమనుకొన్న సమస్యను అమ్మ యిట్టే సుళువుగా విడదీసింది.

ఒకవేపున తక్షశిలకు అక్కడివారి స్నేహపూరిత హృదయాలకు దూరమవ డాన్నిగూర్చిన ఖేదభావంతో మనస్సు వ్యాకులమవుతూంటే, మరోప్రక్కన వైశాలియందలి బాల్యస్మృతి ఆకర్షించుతూ హృదయోల్లాసం కలిగిస్తోంది. రోహిణికి ఆ తుది ఆరుమాసాలూ అతిదుర్లభాలై వేగంగా పరుగెడుతున్నాయి. ఆమె తన నెచ్చెలులతోను, బంధు-మిత్రులతోనేగాక, తరు-లతాగుల్మములతో వుద్యానవనము లందు ఏకాంతంగా గడపగోరుచున్నది. అందువల్ల నేనున్నూ ఒక్కొక్కప్పుడు ఏకాంతంగా వుండవలసివచ్చేది; అయినా రోహిణి కా స్థితిలో ఏకాంత మవసరమనే నేనూ భావించాను. తుది రెండు నెలల్లోను మేమిద్దరము ఎన్నిసార్లో రెండు-మూడేసి రోజులు పొలాల్లోనే వుండిపోయేవాళ్లము. జయుడు అమ్మమ్మ లాలన పాలనలో మమ్ము తలిచేవాడే కాదు.

క్రమంగా వానలు తగ్గాయి. తక్షశిల పరిసర ప్రాంతంలోని పర్వతాల మీద పెరిగిన పసిరిక, మొక్కలు ముదురు హరితవర్ణాన్ని కోల్పోయి పండెత్తసాగాయి. పొలాల్లో పైర్లు పొట్టకర్రమీదవుండి వెన్నుకక్కటానికి సిద్ధంగా వున్నై. ప్రజలు యిండ్లను శుభ్రపరుచుకోసాగారు.

కపిల్ నాయకత్వాన పదిమంది సభ్యులుగల సౌహార్దసంఘం వైశాలికి బయలు దేరబోతూంది. కానుకలుగా మేలుజాతి అశ్వాలు పది, రత్నకంబళ్ళు వగయిరా యితర వస్తువులు సమకూర్చబడినాయి తక్షశిల ప్రజాతంత్రరాజ్యం తరపున ఒక సువర్ణఫలకంమీద క్రింది వాక్యాలు చెక్కించి వైశాలి ప్రజాసంస్థకు సమర్పించ మని సంఘనాయకుని కిచ్చారు.

"వైశాలి తక్షశిలల సంబంధం అతి ప్రాచీనమైనది. పూర్వమెప్పుడో కొంద రార్యులు గాంధారం వేపునుండే తూర్పుకు వెళ్ళినట్లు మా పూర్వుల ద్వారా వింటూ వచ్చాము. ఇక్కడినుంచి వెళ్ళిన ఆ ఆర్యులే వైశాలిలో ప్రజాతంత్ర రాజ్యస్థాపన చేసినట్టుకూడ విన్నాము. ఏమైనప్పటికి మన ఉభయనగరాలకు, ప్రజలకు పోలిక లనేక మగపడుతున్నవి....

వైశాలి తక్షశిల వలెనే వీరులకు పుట్టిల్లు. వైశాలి వీరపుత్రుడు -సింహుడు తన శౌర్య-సాహసాలతో అద్భుత చాతుర్యంతో పారసీక సేనలను విధ్వస్తము గావించిన ఘటన మాకు చిరస్మరణీయము. మేమా యోధాగ్రణిని అర్హరీతిని సన్మానించితిమి. అట్టి వీరపుత్రునికన్న వైశాలి ధన్య. ఆ పరాక్రమశాలి వీరగాధలు విన్నవారెవరూ వైశాలివైపు లోలుప దృష్టితో చూడలేరని మా దృఢ విశ్వాసము..................

"తక్షశిల, వైశాలి అక్క-చెల్లెళ్ళవలె శాశ్వత సంబంధం కలిగివుండాలనీ, గాంధారులు, లిచ్ఛవులు అన్న-దమ్ములవలె మెలగుచుండ వలెననీ మా ఆకాంక్ష."

మే మిద్దరము, సౌహార్ద సంఘమువారు పదకొండుగురు కాక, వైశాలి నుంచి వచ్చి తక్షశిలలో రణవిద్యా పారంగతులైన లిచ్ఛవీయువకు లయిదుగురు కూడ ప్రయాణ సన్నద్ధు లయినారు. అందరం కలసి పద్దెనిమిదిమంది మయ్యాము. తక్షశిలనుంచి హస్తినాపురందాకా భూ మార్గమున బిడారుల వెంటవెళ్ళడానికీ, ఆపైన నావలమీద ప్రయాణం చేయడానికీ నిశ్చయింప బడినది. కానుకలు- దారిలో బత్తెఖర్చులకు సరిపడు కొన్ని మారకపు వస్తువులు ఆరుబండ్లమీదవేసి బండ్లు తోలుకొని రావడానికి ఆరుగురిని మినహాయించి తతిమ్మా పన్నెండు మందిమి అశ్వారూఢులమై ప్రయాణం చేయుటకు ఏర్పాటు చేసుకొన్నాము. నాకు రోహిణికి ఆచార్యులు తమ వృత్తమాశ్వములు రెండింటి నిచ్చారు.

ప్రయాణానికి క్రితం రోజు సాయంత్రం మమ్మి కలుసుకోటానికి స్నేహితులు, బంధువులు, రోహిణిచెలికత్తెలు వచ్చారు. తుదిసారిగా ఆనందోత్సవం ఏర్పాటు చేయబడింది, కాని, అందులో ఉల్లాసం లేక చప్పచప్పగా వుంది. ద్రాక్ష రసం విషంలాగుంది. కమ్మని పదార్థాలు వెగటుతోచాయి. ఆట-పాటలమీదికి మనసుపోనేలేదు. కాలమంతా విషాదంతోకూడిన కబుర్లతోనే గడిచిపోయింది. రోహిణినెచ్చెలులు అశ్రుధారలతో ఆమెమోమును కడుగుతూ సెలవుపుచ్చుకొంటు న్నారు. నా మిత్రులు పునః దర్శనాభిలాషను వెలిబుచ్చిగాని నన్ను విడువరైరి.

తెలతెలవారక మునుపే మేము తక్షశిల తూర్పుద్వారం దాటిపోవాలి. అమ్మ రాత్రి తెల్లవార్లూ ఏమేమిటో పిండివంటలు చేస్తూనేవుంది. మేమిద్దరం పెందలాడే లేచి దంతధావనంచేసి దుస్తులు మార్చుకున్నాం. అమ్మస్వయంగా వండిపెట్టిన కైమా వుండలు,పూరీలు తిన్నాము. రిపు మైమరిచి నిద్రపోతున్నాడు. తలిదండ్రులు ఒకనాటి వేకువఝామున లేచి తన్నొదిలిపెట్టి వుడాయించారని వాడు గ్రహించడానికి కొన్ని సంవత్సరాలు గడవాలి. నేను రోహిణి మెల్లగా జయుని ముద్దుపెట్టుకొన్నాము. ఒకసారి, దొండపండులాంటివాని పెదవులమధ్య తెల్లని పాలపళ్ళు కన్పించగా రిపు నవ్వుతున్నాడనుకున్నాను; కాని, అది నా భ్రమ మాత్రమే. మా జయుడు నిశ్చింతంగా నిద్రపోతూనే వున్నాడు. దీపపువెలుగులో రోహిణి కంటతడిపెట్టడం

చూచాను, నేను అశ్రువులు రాల్చకపోయినా నా హృదయమూ వికలమవుతూనే వుంది.

బిడారుశకటములతో మా బండ్లుకూడ నగర బాహ్యద్వారం దాటిపోయినై. మా తోటి ప్రయాణీకులును ముందుకు సాగిపోయారు. రోహిణి తలిదండ్రులను నగరద్వారందాక వెంబడించి రాకుండ బలవంతంమీద ఆపివేశాను. తలవాకిట వారిద్దరిని కౌగలించుకొని సెలవడిగాము. వారు మా లలాటములపై ముద్దుపెట్టుకొన్న తర్వాత నమస్కరించి గుర్రములపై కెక్కాము.

ఒక మైలుదూరం వెళ్ళేసరికి మా బండ్లను కలసికోగలిగాము. వైభవోపేత మైన తక్షశిల ఆ ప్రొద్దుపొడిచేవేళ బాలార్కుని రజిత కిరణకాంతులు ప్రసరింప అత్యంత శోభాయమానమై దేవనగరం కన్పిస్తోంది. మేము తక్కిన పదిమంది అశ్వారూఢులతో మా బండ్ల ననుసరించి వెళ్తున్నాము. తక్షశిలాదృశ్యం దృక్పథంలో నుంచి అదృశ్యమయ్యే తావున మేమిద్దరము గుర్రములనాపి దిగాము మమ్ము గాంచి ముందున్న కపిల్ వగైరాలును ఆగిపోయారు. నేను తక్షశిలవేపు తిరిగి చేతులు జోడించి "బహుశః యిదే నా తుది నమస్కృతి కావచ్చు. మంగళదాయక మగు తక్షశిలా! నీ ఒడిలో నేను గడపిన పదేండ్లుమాత్రం యెన్నడూ మరువలేను" అన్నాను.

రోహిణికూడ నమస్కరించింది. కాని, ఆమె నోటిమాటలకు ప్రత్యామ్నాయంగా నేత్రములనుండి అశ్రుధార ప్రవహించుతోంది. అప్పటి మా స్థితిని గాంచి మా సహచరులు ఖేదపడినారు. మా వైశాలి యువకులు బండ్లను తోలుకొని ముందు వెడుతున్నారు. ఆ తావున వారి మనోభావమెట్లున్నదో నేను చెప్పజాలను.

రోహిణి యింకను అశ్రుపూరిత నేత్రాలతో తక్షశిలవేపే తేరిచూస్తోంది. నేను ఆమె గుర్రాన్ని తీసుకెళ్ళి తన ప్రక్కన నిలబెట్టినట్టుకూడ ఆమెకు తెలియదు. నేను "రోహిణీ! యికపద" అన్నప్పుడామె గాఢనిద్రలోనుంచి ఆకస్మికంగా మేల్కొన్నట్టు తలెత్తి చూచింది.

అశ్వముల నధిరోహించి అదలించాము. అవి పరుగుతీయుటతో మేము మా బండ్లను అందుకున్నాము.

11. వైశాలిదారిలో

పదేండ్లక్రితం తక్షశిలకు వెళ్ళేటప్పుడు నేను మద్ర, మల్ల ప్రజాతంత్ర రాజ్యాలగుండా ప్రయాణం చేశాను. నా కప్పుడవి అపరిచిత దూర ప్రదేశాలుగా వుండేవి; కాని, యిప్పుడు పరిచిత మిత్రరాజ్యాలుగా తోచినవి. ఈ రాజ్యాలలో మార్గాలన్నీ సురక్షితాలై. యెక్కడా చోరభయమన్న మాటేలేదు. వానలాగి పోవడం తోనే ప్రజలు దారులను సరిచేశారు. చంద్రభాగ మున్నగు నదులకు అక్కడక్కడ వంతెనలు వేశారు; మరికొన్ని తావులందు నావలను ఏర్పాటు చేశారు వర్తక దళాలు (బిడారులు) పంచాయితీ రాజ్య సరిహద్దులు దాటి లోపలికి ప్రవేశించే టప్పుడు స్వల్పంగా సుకం చెల్లించాల్సి వచ్చేది. ప్రతి నగరానికి వెలుపల బిడారుల మకాములకు అనువుగా ప్రత్యేక స్థానములు యేర్పాటు చేయబడి వుండేవి. అట్టి తావులందు మనుషులకు, పశువులకు ఆహారము గడ్డిగాదముల యేర్పాటు వుండేది. పట్టణంలో ఏవేని సరుకులు అమ్ముకోదలిస్తే కొద్దిపాటి పన్నులు యివ్వవలసి వుండేది.

మల్ల, మద్ర వీరులు తక్షశిలా రక్షణకువచ్చి యుద్ధంలో పాల్గొని వున్నం దున వారికి నన్నుగూర్చిన వివరాలు బాగానే తెలుసు. మద్రరాజధాని సయాల్ కోటకు మేము వస్తున్నామని ముందుగానే తెలిసి సంస్థాగారంలో మాకు స్వాగత మివ్వడానికి ఏర్పాటుచేసుకొన్నారు. గాంధార కాంత రోహిణి మద్రసుంద రులను కలసికొని ఆ కాస్సేపు తక్షశిలనే మర్చిపోయింది. 'తూర్పు దేశాలలో మద్ర భూమి సుందరీమణుల కాటపట్టని నేను చెప్పినప్పుడు రోహిణి అధరము అరుణ వర్ణము దాల్చుచుండ ప్రాచ్య ప్రాంతాల వారికి మద్ర, గాంధారముల తారతమ్యము తెలియదు కాబోలన్నది.

"నిజమే. మద్ర, గాంధారములలో ఒక రెక్కువ, మరొకరు తక్కువని చెప్పలేము" అన్నాను.

మేము శతద్రు (సట్లెజ్), సరస్వతి నదుల దాటి తూర్పు భూభాగంలోకి ప్రవేశించుటతో అంతవరకున్న నిశ్చింత, నిర్భీతి భావాలను వదల వలసి వచ్చింది. ఇకముందరి మార్గాలు ప్రమాద రహితములుకావు. ఇటువేపున పట్టణాలు దూర దూరంగా కూడ వున్నై. అందుచేత మేము ఎక్కువగా అడవులందే మకాము చేయవలసి వచ్చింది. పట్టణాల్లో చోరుల భయం లేకపోగా అక్కడ పాలు, వెన్న మొదలగు ఆహార పదార్థాలు సమృద్ధిగా లభించేవి ఆ ప్రదేశాలన్నీ నిరంకుశ రాజుల పాలనలోనివి అందువల్లనే అక్కడ ప్రజల ప్రవర్తనలో కృత్రిమం అధికంగా

కనపడింది. హెచ్చు - తగ్గుల తారతమ్యం ఎక్కువ. ప్రజాతంత్ర పాలనలో కంటె అక్కడి ప్రజ అధిక పేదరిక మనుభవించు తున్నారు. బానిసల సంఖ్యకూడ మిక్కుటమే.

అడవుల్లో వేటాడటానికి మాత్రం చక్కని సౌకర్యాలున్నవి. మాకు ప్రతి నిత్యం యేదో ఒక మృగం చిక్కుతూండేది. దుప్పి, లేడి, పంది, నెమలి మొదలగు వాటిలో దేనినో ఒకదాన్ని పట్టుకొనే వాళ్ళం. ఆ రీతిని కమ్మని మాంసపు లేపుడో, సూపో లభ్యమయ్యే అవకాశం వుండేది. అయితే రోజూ అందరికీ సూపు నివ్వ గలిగేవాళ్ళం కాము. కృష్ణమృగం (ఒకజాతి అడివి లేడి) చేజిక్కిననాడు మా బిడారులో మహానందంగా వుండేది. మావద్ద ఎడ్లు అదనంగా కూడ వుండేవి. ఏదైనా బండిలాగ లేకపోతే పెచ్చుగా వున్నదాన్ని మార్చి కట్టి పనికిరాని ఎద్దును ఆహారంగా వుపయోగించు కోవడంకూడా కద్దు. తరువాత మార్గంలో వుండేవూళ్ళో తరుగైన ఎడ్ల సంఖ్యను భర్తీచేసుకొనే వాళ్ళం. గ్రామాలకు పట్టణాలకు చేరినప్పుడు సుష్టుగా మాంసాహారము, తనివితీర సురాపానములకు అవకాశముండేది. మా బిడారులోని యావన్మందికి మూడు ఎడ్ల మాంసమయితే గాని సరిపొయ్యేదికాదు. చోర భీతిగల తావులందు బిడారు పెద్ద స్వస్తుగా మద్యపానం చేయటానికి అనుమతి యిచ్చేవాడుకాదు.

ఇంద్రప్రస్థపురానికి మరి అయిదురోజులకు చేరుతామనగా మమ్మొక దొంగల గుంపు వెంబడించి వస్తూన్నట్లు తెలిసింది. వెంటనే మా బిడారొక సైనిక దళంగా మారిపోయింది. ఆ విషయంలో రోహిణి ఏ ఒకనికీ తీసిపోలేదు. రాత్రివేళ అయినా విశ్రాంతి తీసుకొమ్మని కపిల్ చెప్పినప్పు డామె లాడాయి వేసుకున్నది. ఆసలామెది జగడమాడే స్వభావం కాకపోయినా ఆనా డామె మోము ఉక్రోషంతో జేవురించింది. నే నామె క్రోధమూర్తి కావడం చూచినది ఆనాడే.

ఇంద్రప్రస్థపురం వద్ద యమునా నదిని దాటి గంగఒడ్డు వెంటపోయి హస్తినా పురిము చేరుకొన్నాము. మార్గంలో మేము కల్మాషదమ్య రాజధానిని దాటాము. మే మక్కడ మకాం చేసియుండగా మే మొకనాడు వృద్ధకురురాజు రథంమీద నగరం వెలుపలకి వెళుతుండగా చూచాము. అతనిచుట్టూ వందలాది అంగరక్షకులు నడుస్తున్నారు. తక్షశిలమిత్రు లంతకు పూర్వమెన్నడు ఏ రాజును చూచెరు గరు. కాబట్టి వ్యాహాళికి పోతున్న రాజును గాంచి వారు యుద్ధానికి వెడుతున్నా డనుకున్నారు. రాజు వుద్యానవన విహారానికి వెళ్తున్నాడని నేను చెపితే వారు ఆశ్చర్య చకితులయ్యారు వాహ్యాళికి వెళ్ళేటప్పుడు అంతమంది సాయుధ భటులతో జరూరేమిటని వారి సందేహం. "రాజతంత్రంలో రాజగువ్యక్తి ఒక్కడే సర్వాధికారియై గొప్ప బాధ్యతను వహించుతాడు.తన నిరంకుశపాలనతో ఎందరెందరినో శత్రువులను గావించుకుంటాడు అధికారాన్ని హస్తగతం చేసుకోటానికి వారసులొక్కొక్కప్పుడు తమమార్గంలో అడ్డుగావున్నరాజును కడతేర్చ ప్రయత్నించుతుంటారు. అందుచే

రాజనేవాడికి ప్రతిక్షణము ప్రాణభీతి వుంటుంది. కాబట్టి రాజు అప్పుడే చెట్టునుంచి కోసి తెచ్చిన తాజాపండునయినా తన కళ్ళముందు మరొకడు రుచిమాడనిదే నోటపెట్టలేడు. తన ముందున్నది నూతిలోని స్వచ్ఛజలమైనా అది విషాక్తం కాదని నిరూపింపబడనంతవరకు, పిపాసతో పీడింప బడుతూనే వుంటాడు. ఇంక వంటపదార్థాలను గురించి చెప్పవలసిన అవసరమేలేదు. రాత్రులందు మేనురచి సుఖంగా నిద్రపోలేడు. రాత్రులందధిక భాగము పీడకలలతోనే గడిచిపోతాయి" అని రాజులస్థితిని గూర్చి నేనుచెప్పగా భద్రుడు "ఇన్ని ఆపదలతో కూడుకొనివున్న ఆ అధికారభారాన్ని రాజులేలవహించుతారో?" అన్నాడు.

"రాజు సర్వభోగాలు ననుభవించగల స్వతంత్రుడు రాజ్యంలో అందరి కంటె రాజే ధనికుడు. వ్యాపారంగాని, వాణిజ్యంగాని లేకుండానే రాజ్యంలోని సంపదయావత్తు అతనివద్దకు నడచివస్తుంది. అతనికి అపారంగా భూములుంటాయి. అంతులేని దాసదాసీలకు అధినేత. తన అంతఃపురాన్ని నిత్యనూతన నవయౌవన వతులగు సుందరీ లలామలతో నింపుతూంటాడు. ఇవిగాక యింకెన్నెన్నో భోగవిలాసాలను అనుభవించేందుకే రాజ్యనిర్వహణ భారాన్ని వహించుతాడు."

"కాని ప్రజ లివన్నీ ఎందుకు సహించుతారు?"

"ప్రజలెప్పుడు తాము పరాధీనుల మనుకుంటారో అప్పుడే రాజు వారిపైన నిరంకుశాధికారం చెలాయింప నారంభించుతాడు."

"మే మట్టి నిరంకుశరాజుల నెంతమాత్రం సహించలేము."

"మరి పశ్చిమ గాంధారప్రజలు పారశీకప్రభువు పాలకీని మోస్తూనేవున్నారు. రాజు కేవల మొక్కజాతిని పాలించుటతోనే తాను సురక్షితుడుగా వుండలేడు. ప్రజాతంత్ర ప్రభుత్వం అన్యజాతిపైన శాసనంచలాయించుట సంభవంకానట్టు, రాజు ఒకే ఒక జాతిని ఆధీన మందుంచుకొనుట కూడ సంభవంకాదు. రాజు పరిపాలన సాగించగలుగుటకు ఒకటికి మించిన జాతులు అవసరం. అతడు తన అధికారాన్ని నిలబెట్టుకోటానికి ఆయా జాతుల పరస్పర వైషమ్యాల కారణంగావారి సహకారంసంపాదించగలిగివుండాలి. ఒకేజాతిని పాలించడానికి రాజు తనకు సహాయులుగా బానిసలను కలిగివుండాలి. రాజు తన స్వప్రయోజనంకోసం ఏకజాతిలోనే ముసలం నాటి విచ్ఛిన్నం గావించుతాడు. ఆర్యావర్తంలోని ప్రజాస్వామిక రాజ్యాల్లో బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యాది వర్ణభేదాలు కన్పించవు, ఆరాజ్యాలలో దేవతాపూజ నిమిత్తం ప్రత్యేక మొక వర్గాన్ని యేర్పరచి వుంచలేదు. కాని, యిక్కడ యీ రాజుల ఏలుబడిలో బ్రాహ్మణ, క్షత్రియాది వర్ణభేదములు యేర్పరుప బడినవి ఈ జాతిభేదం కేవలం రాజు నిరంకుశ శాసనచక్రస్వేచ్ఛావిహారం నిమిత్తమే కల్పించబడ్డది."

మేము కొద్దిరోజులపాటు హస్తినాపురంలో ఆగిపోవలసి వచ్చింది. అక్కడి నుంచి నదిలో నావప్రయాణంచేసే బిడారులజత కుదురుట తేలికే. హస్తినాపురం

నుంచి కాంపిల్య, కన్యాకుబ్జం, అలవిక, ప్రయాగ, కాశీ పట్టణాలకు తరుచుగానావలు బయలుదేరుతూవుంటాయి; అయితే మా గుర్రాలకోసం ప్రత్యేకంగా నిర్మింపబడ్డ పడవలు కావలసివచ్చాయి. అట్టివి ఏ బిడారుకూ లేనందున మేమే స్వయంగా ఏర్పాటు చేసుకోవలసి వచ్చింది.

హస్తినాపురంలో మాకు రాజగృహానికి చెందిన జోతియుడను వణిక్పుంగవుని బిడారుతో జత కుదిరింది. మమ్మల్ని వెంటతీసు కెళ్ళటానికి అనేక బిడారులవారు ఉబలాటపడ్డారు, కొందరు కానుక లర్పించడానిక్కూడ సంసిద్ధులైనారు. పది హేడు మంది ఆయుధధారులగు యోధులు తోడుగా వుండటం ఏ బిడారుకైనా స్వల్ప ప్రయోజనకరంకాదు. జోతీయుని బిడారుకు పెద్దయగు భీముడు చతురమతియే కాక దేశదేశాలు చూచినవాడు, అతడు తూర్పు, పశ్చిమ సముద్రాల్లోనే కాక దూరద్వీపాలక్కూడ యాత్రచేసిన వ్యక్తి. గాంధారాన్ని కూడ చూచాడు. అతని సరుకైనావలు గాంధారంలోను, మంచు ప్రదేశాల్లోను లభ్యమయ్యే వివిధ వస్తు సముదాయంతో నిండి వున్నై. అందులో ఉత్తరకురు దేశాన్నుంచి వచ్చే కదళీ మృగచర్మాలు కూడ కలవు. ఈ పుణ్య (అమ్మకపు) వస్తువులు మగధాది తూర్పు రాజ్యాలకేకాక, బ్రహ్మదేశానికి (బర్మా) తూర్పు సముద్రంలోని ద్వీపాలకూ ఎగుమతి చేయబడేవి.

భీమునిద్వారా మగధనుగూర్చి అనేక సంగతులు తెలిశాయి. బింబిసారుడు మళ్ళీ సైనిక సన్నాహం ఆరంభించాడట. ఉత్తరాపథంనుంచి వేలకొద్దీ గుర్రాలను కొని తెప్పించాడు. ఈ తడవ యే రాజ్యంమీదికి దండయాత్ర సాగించేదీ మాత్రం భీముడు స్పష్టంగా చెప్పలేకపోయాడు. వాణిజ్యవేత్త జోతీయుని వర్తక ప్రతినిధులు జంబూద్వీపమంతటా వ్యాపించుటేగాక సముద్రాని కవతలకూడ వున్నారు అందుచే వారికి ప్రతిరాజ్యంలోని శాంతి, యుద్ధ పరిస్థితులు ఆకరమై వుంటాయి. ఆయా రాజ్యాల్లోని శాంతిభద్రతలపైనే వారి వాణిజ్యం ఆధారపడివుంటుంది. కోసల, వత్సరాజులు, లిచ్ఛవీ ప్రజాతంత్ర ప్రభుత్వము కూడ సైనిక సన్నాహంలో నిమగ్నమై యున్నట్లు తెలిసింది. మాసి లిచ్ఛవీనామ మాకర్ణించినంతనే నా హృదయారాటము హెచ్చినది. బింబిసారుడు లిచ్ఛవీ దెబ్బ నింతలోనే మరచిపోయాడా?"

నదీయానంలో ఎడ్లతో పనిలేనందున గడ్డి—గాదాముల చింతలేదు సరికదా, చీమలవలె నెమ్మదిగా బండ్లవెంట నడవాల్సిన అవసరమూలేదు. గంగానదిలో వాలుప్రయాణం చేసేటప్పుడు నావలు అత్యంత వేగంగానే నడుస్తాయి. ఇప్పుడు పడమటిగాలి వీచుటచే తెరచాపల సాయంతో పడవలు మరింత వడిగా పరుగెత్తు తున్నాయి మా గుర్రాలకు అవసరమైన ఎండుగడ్డి, పచ్చిమేతలకు కొరతలేదు. అరణ్య ప్రాంతంలో అక్కడక్కడ నావలను కట్టివేసి బిడారు సిబ్బంది పుల్లలు, కట్టెలు యేరితెచ్చేవారు. అటువంటప్పుడు మేము గుర్రాలను క్రిందికి దించి కాళ్ళ

గుదుళ్ళుతీర స్వారీచేసేవాళ్ళం. ఒక్కొక్కప్పుడు వేటాడేవాళ్ళం కూడాను. మాకు ప్రతిదినము బిడారు నావికులు పట్టిన చేపా - జెల్లా లభ్యమయ్యేవి. మేము కూర నారలకోసం ఖర్చుపెట్టేది అతిస్వల్పమే.

వెన్నెల రోజుల్లో నావలు రేయింబవళ్ళు ప్రయాణించేవి. చీకటి రాత్రు లందు నదిమధ్యలో లంగర్లు దించి ఆగిపోయేవాళ్ళం. దివిటీలు వెలిగించి నావికులు మద్యపానం చేసేవాళ్ళు. ఆ తర్వాత చేపలుపట్టేవాళ్లు. కాంపిల్య, కన్యాకుబ్జం మొదలైన తీర్థ స్థానాల్లో జోతీయునికి పణ్యాగారాలున్నై. అట్టిచోట్ల బిడారు తాను తెచ్చిన సరకులు కొన్ని దించి, ఆయా తావులందు లభ్యమయ్యే వస్తువులను యెగు మతి చేసుకోవలసివచ్చేది. కొబట్టి అట్టి తావులందు మే మొకటి రెండు రోజులు ప్రయాణం ఆపవలసివచ్చేది. అప్పుడు మేము వంతులవారీగా వెళ్ళి పట్టణాలుచూచి, తీర్థ స్థానాలను దర్శించి, మా వద్దనున్న వస్తువులను విక్రయించుకొని నిత్యజీవితా వసర వస్తువులను, ఆహార పదార్థాలను కొని తెచ్చుకొనే వాళ్ళం. అది నడిశీతాకాలం. అయినా రోహిణి తక్షశిలలో కంటె చలితక్కువేననేది. ప్రాచ్య పట్టణాల్లోని పణ్య వీధులు, అంగళ్ళు, దివ్య సౌధాలు, సుందరోద్యానవనవాటికలు చూచినపుడు రోహిణి వుల్లాసంగా వుండేది: కాని, అంటరానివారిని, బానిసలనీ, పాటకపుజనం గుడిసెలను, వాటిలో కాపురముండే డొక్కెండియున్న దీనుల్ని జూచినంతనే ఆమె హృదయం క్షోభించి, తరుక్కుపోయేది. దాస్య మెంత క్రూరమైనదో, దారిద్ర్య మెట్లసహ్యమో రోహిణి యిప్పుడు అర్థం చేసుకుంటోంది.

కన్యాకుబ్జంలో మే మిద్దరము రాజోద్యానవనంలోకి వెళ్ళాము. అందులో మధ్యగా వికసిత పద్మాలతో, సరోజాలతో శోభిల్లుతూన్న కోనేరు వుంది. అందులో హంసలు జలక్రీడలతో నీటిని కల్లోలం చేస్తున్నవి. కోనేటికి నలుప్రక్కల నాట బడియున్న మొక్కలు, అంటులు వివిధ వర్ణముల పుష్పములతో, సుమసౌరభముల వెదజల్లుతూ అత్యంత రామణీయంగా వున్నై. మధ్యమధ్య నేల పసిరికతో పచ్చని తివాసి పరచినట్లుంది. ఆ పుష్పవాటిక యందొకచో కొందరు నవమోహనాంగులగు తరుణీమణులు చెండ్లాట ఆడుతున్నారు. మరికొందరు సరససల్లాపములలో లీనమై యున్నారు. రోహిణి మేనుమీద కుండలాలకు మించి ఆభరణ మేదిలేదు. ఆమె దుస్తులు కూడా అతిసామాన్యమైనవే ధరించివుంది; అయినా గాంధార సౌందర్య మామెలో మూర్తీభవించి యుండుటచే చూపరులదృష్టినట్టే ఆకర్షించుతోంది. మేము రాజోద్యానవాటికలోవుండగా పాంచాల రాకుమారి అక్కడికి వచ్చింది. ఆవిడ తన చెలికత్తెలవల్ల రోహిణినిగూర్చి విని మావద్దకు వచ్చింది. మేమప్పుడొక చలువరాతి బండమీద కూచుని పుష్కరిణీశోభను తిలకించుతున్నాము. రాకుమారినిగాంచి మేము లేచి నిలబడ్డాము. ఆమె నెచ్చెలి యొకతె మాకు పరస్పర పరిచయంచేసింది. రోహిణి నామెతో కాసేపు కాలక్షేపం చెయ్యమన్నాను

ఒకరినొకరు కలుసుకొనినప్పుడు చేసుకొనే శిష్టాచారం వారిద్దరికీ తెలియను. ఏ కన్యనుగాని, వడుచునుగాని కలసినప్పుడు తనకు సమానురాలుగా ఎంచి ప్రవర్తించుట మాత్రమే రోహిణికి తెలుసు. రాకుమారి సమవయస్కులందరితోను తన పరిజనుల మాదిరిగానే కలిసికొనుచెరుగును. రోహిణి సోయగాన్ని చూచి ఆమెనొక రాకుమార్తెగా భ్రమపడింది. అందుచే రోహిణి 'స్వాగత' మనగానే ఆమెకూడా 'స్వాగతం రాకుమారీ!' అన్నది. కొద్దిదూరంలోవున్న నేను వారి ప్రవర్తనను కన్పెడుతున్నాను. తామిద్దరికీ క్రింది సంభాషణ జరిగినట్లు రోహిణి తరువాత దారిలో చెప్పింది.

రాకుమారి : సఖీ! నువ్వీ దేశానికి చెందినదానిలా లేవు; అందుచే నేను వివరాలు అడుగుతున్నందుకు మన్నించాలి.

రోహిణి : అల్లా అనవద్దు రాకుమారీ! మిమ్ము కలసుకొనినందుకు నా కత్యంతానందంగా వుంది.

రా : ఆయన నీ కేమవుతారు?"

రో : నా భర్త.

రా : నీ జన్మభూమి పేరు?

రో : గాంధార దేశంలో తక్షశిలానగరం.

రా : మా అవ్వ గాంధారంలోనే పుట్టింది. మరి మీ నామధేయం?

రో : రోహిణి. మీ పేరో?

రా : విద్యావతి. ఏం సఖీ! మనం కొంచెంసేపు పొదరింట విశ్రాంతి తీసుకోడానికి నీ కేమైనా అభ్యంతరమా? నేను మీ ఆయన్నుకూడ అక్కడికి పిలుద్దామనుకుంటున్నాను. మా గాంధార అతిథులకు స్వాగతమివ్వటం నా ధర్మం కదూ.

రో : 'ఈ విషయంలో నా భర్తను అడిగి వచ్చి చెప్పటానికి అనుమతి యివ్వండి' అని రోహిణి నా చెంతకు వచ్చింది. మేము మకామునకు చేరడానికి యింకా వ్యవధి వుండ కాబట్టి రాకుమారితో పొదరిల్లుచేరి మధ్యాహ్నం గడిపేందుకు మా కభ్యంతరం లేకపోయింది.

మే మిద్దరము ఆమెవద్దకు వెళ్ళాము. రాకుమారి తనువెల్లా ఆ మణిమయాలంకారములతో నిండివుంది. ఆమె కర్ణములకు రత్నఖచిత కుండలాలు వ్రేలాడుతున్నవి. వాటి భారంచే చెవులు భుజములు నంటుతూన్నవి. మెడలోవున్న పెద్ద పెద్ద హారములు వక్షస్థలమంతా క్రమ్ముకొని వున్నై. నడుమున వివిధ సరములు గల వడ్డాణము వుంది, దానికి గజ్జెలు వేలాడుతున్నాయి. కంకణములు, గాజులు మోచేతుల

వరకు కప్పివేశాయి. తలమీద వినీలకుంతలాలు శిరోభూషణాలంకృతమై వున్నవి. కాళ్ళకు పాంజేపట్టాలు. గజ్జెలు వున్నై. మా వైశాలిలోను స్త్రీలకు నగలయందు మోజెక్కువే; కాని, నే నక్కడ యిన్ని ఆభరణా లెవరికీ చూళ్లేదు ఇన్నినగలతో రాకుమారి నడవటం కూడ కష్టమే. నా కవి భూషణాలుగా కాక గుది బండలని పించాయి. మేము సమీపించుట చూచి రాకుమారి "అతిథులారా! స్వాగతం' తమరు పత్నీసమేయంగా మధ్యాహ్నం మాఆతిథ్యాన్ని స్వీకరింప కోరుతున్నాను" అన్నది.

"అలాగే, తమ ఆజ్ఞ మాకు శిరోధార్యం. మా కింకను వ్యవధి వున్నదిలెండి" అని నే నన్నాను.

"మీ రిక్కడ (కన్యాకుబ్జలో) కొన్నిరోజు లుండరా!" అన్నది రాకుమార్తె.

"లేదు రాకుమారి! మేమొక వర్తకదళంతో కలిసి నదీ ప్రయాణంచేస్తున్నాము. ఇవాళ మాత్రమే యిక్కడవుండి మగధకు బయలుదేరుతున్నాము.

"అయితే మీరు మగధరాకుమారు లన్నమాట? మరి సఖిరోహిణి గాంధార రాజపుత్రియేగద?"

"కాదు రాకుమారీ! నేను రాకుమారినీకాదు, ఈయన రాజపుత్రుడూ కాదు. మేము క్షత్రియులము, నా పతి వైశాలికిచెందిన క్షత్రియవీరకుమారుడు. తక్షశిలలో విద్యాసముపార్జన చేసికొని, నన్ను వెంటగొని స్వస్థానానికి వెడుతున్నారు" అన్నది రోహిణి.

మాట్లాడుతూనే ముగ్గురము పొదరింటిలో ప్రవేశించాము. దాసీ లప్పటికే పీటలువేసి భోజనపదార్థాల వడ్డనకు సిద్ధంగా వున్నారు. మేము కూచున్న తరువాత రాకుమారి అన్నది. ... "మేమూ క్షత్రియులమే. రాజకుమారి నైనంత మాత్రాన అధికమేముంది సరే, సఖీ రోహిణీ; సుందరాంగివైన నీ శరీరాన్నలంక రించటానికి ఆభరణాల అవసరమేలేదు: కాని, చేతికొకకంకణమైన ధరించలేదే మమ్మా?"

"ఆభరణాలు మాపనికి యిబ్బందిని కలుగజేస్తాయి రాకుమారీ!" తన అరచేతు లను, చూపుడు-బొటనవ్రేళ్ళకు మొద్దుబారియున్న కాయలను చూపుతూ రోహిణి అన్నది. "మేము విల్లు యెక్కుపెట్టాలి: ఖడ్గం త్రిప్పాలి: పొలాల్లోను, తోటల్లోనుకృషి చేయాలి; అల్లాంటప్పుడు నగలు ఆటంకం అవుతాయి."

రోహిణి హస్తములను పరిశీలించి రాకుమార్తె ఆశ్చర్యపడింది. ఆమె దృష్టిలో శిరీషకుసుమంలా కోమలంగా వుండటమే స్త్రీకి సహజ సౌందర్యము. శీత తాప ములకే మాత్రం కూడ. స్త్రీ సుకుమార శరీరం తాళజాలక వాడి పోతుందని ఆమె

తలంపు ఆవిడ తన కోమలాంగుళులతో రోహిణి కర్కశ హస్తాలను తడిమి చూచి "మీ వేపున రాకుమార్తెలు కూడ యింత కఠిన పరిశ్రమ చేస్తారా ?" అని అడిగింది.

"నేను రాకుమారినికాను సఖీ, క్షత్రియకాంతను.

"కాదులే నీ మాటలతీరు, నీ నిర్భయత్వం నువ్వు రాజబిడ్డవనే చెపుతున్నాయి.

"అందుకు కారణాలు వేరేవున్నాయి రాకుమారీ! అసలు మా గాంధారంలో రాజే వుండడు. దాస-దాసీలు కూడ వుండరు. అందరూ క్షత్రియులే, హెచ్చుతగ్గులేక అందరూ సమానస్థాయిలో వుంటారు."

"మరి మా అవ్వని గాంధారరాజకుమారి అంటారే!"

"ఇక్కడికి వచ్చిన పిదపవారి వల్లా పిలిచివుంటారు. మాది ప్రజారాజ్యం రాకుమారీ! మా రాజ్యంలో రాణి. రాకుమార్తెలు వుండరు. అందుచే మేము సమసంఘు స్త్రీ అందరిపట్ల సమభావంతో ప్రవర్తించటం మాత్రమే యెరుగుదుము."

రాకుమారి యీ మాటలను ఆశ్చర్యంతో వింటోంది. ఆమె రోహిణి కథనాన్ని విశ్వసించలేకపోతోంది. కాని, రోహిణీ నీలిపాపల్లోకి చూస్తే అంతా సత్యమే కనిపిస్తోంది. అప్పటికి వడ్డన పూర్తి కావటంవల్ల రాకుమారి మమ్మి భోజనానికి రమ్మంది. ప్రస్తుతం శూరసేన, వత్సరాజులకు సాటి కాకపోయినా పాంచాల ప్రభు వంశము ప్రాచీనమైనదీ, ప్రసిద్ధి చెందినదే. కురు - పాంచాల రాజవంశాలవారు ఇతర భూపాలకులకు రాజుల ఆచార - వ్యవహారాలను గరపుతూంటారు. పాంచాల రాజభోజనం విషయంలో కూడా ప్రసిద్ధి వుంది. నేను, రోహిణి వారి ఆతిథ్యాన్ని భోంచేసేటప్పుడు మెచ్చుకున్నా, మొత్తం మీద ఆ పదార్థాలు మాకంతగా మనస్కరించలేదు.

భోజనానంతరం రాకుమారి, ఆమె నెచ్చెలులు వీణ వాయించుతూ పాటలు పాడారు. రోహిణి కూడ వారితో కలిసి పాడింది. తర్వాత నృత్యం ప్రసక్తి రాగానే మా కింక వ్యవధి లేదనిచెప్పి సెలవుతీసుకున్నాము. ఒక రాకుమారితో కొన్ని ఘడియలు గడిపే అవకాశం లభించటంవల్ల రోహిణి జిజ్ఞాస తీరిపోయింది. ఆ ఘటనతో రాజాంగనలపట్ల ఆమెకేమాత్రం గౌరవమూ వృద్ధికాలేదు. ఉద్యాన వనంలోనుంచి బయటికి వస్తూనే రోహిణి నాతో "ఆమె సరస్వతి లాగా 'బర్రె గొడ్డయి' పోతుంది".

"ఎందువల్లేమిటి ?" నేనడిగాను.

"పదారు - పదిహేడేళ్ళ యీడులోనే ఆమె చుబుకము క్రింద ఎంత కండ పెరిగిందో చూడలా ? ఆ నగలని చూచి నా కామెపై జాలి కలుగుతోంది. నాడీవ

మోతలాగా అంతబరువా ! కొంచెం పని పాటలు చేసి, స్వచ్ఛమైన గాలి, వెల్తురు లలో తిరిగితే ఆమె కా వికృతరూపం వచ్చేదికాదు. కళ్ళకా కాటుక యెంత మోటుగా వుంది !"

"రోహిణీ : అయితే నీ కివాళ రాజకుమార్తె ఎలా ఉంటుందో తెలిసింది కాదూ ?"

"ఆ, తెలిసింది. మా గాంధార కాంత 'ఉఫ్' అని వూదితే యెగిరిపోయే లాగుంది."

"అల్లా యెగిరిపోయేటట్లు వుండడంలోనే వుంది రాజకన్యల గొప్పతనం."

"కావచ్చు, కాని, అందువల్ల స్త్రీత్వమే కళంకిత మవుతుంది."

"రాజులకు నారీత్వంతో పనిలేదు. వారాడు కోటానికి ఆట బొమ్మలు కావాలి; ఒకటికాదు, అనేకం,"

"ఒక్కతెకంటె యెక్కువ మందా ?"

"అవును, వందలకొద్దీను, వారికి నిత్యమూ కొత్త కొత్త బొమ్మలుకావాలి."

"అయితే వారిముందు స్త్రీకి విలువేలేదా ?"

"లేకేం, వుంది. రాకుమారి ఒంటినిండా ఎన్ని విలువైన నగలున్నాయో చూచావుగా !"

"గుదిబండ వేసినట్టున్న ఆ బరువుకు విలువా ! అది శిక్ష."

"కాని, రాచపడతులు దానిని దండన అనుకోరు."

"అందరూ తెలివితక్కువ వారేనా ?"

"ప్రేయసీ ! రాకుమారిని స్వయంగా చూచిన నీవే అందుకు జవాబీయ గలవు."

"ఆమె మాటలు చాలమట్టుకు అసహజంగావున్నా నా కావిడ మందమతిలా తోచలేదు."

"ప్రియరోహిణీ ! రాజతంత్రం (ఏకాధిపత్య) స్త్రీపురుషుల బందిఖానా, రాజు యెదుట వ్యక్తికెట్టి విలువా వుండదు. అతని దృక్పథంలో స్త్రీ ఒక ఆటవస్తువు - కామక్రీడాయంత్రం మాత్రమే. రాజతంత్రంలో స్వేచ్ఛా ప్రకృతిగల మానవునికి తావేలేదు."

"అందువల్లనే రాజుపాలన అంటే నీకంత యేవగింపు."

"నిజమే, నేను రాజతంత్రాన్ని మానవత్వానికే కళంకంగా భావిస్తాను. నేను దాన్ని అసహ్యించుకోటానికి మరొక హేతువుకూడా వుంది. మా వైశాలికి భయంకర శత్రువులు రాజులే."

"ప్రియా ! ఆయాదేశాల్లో రాజతంత్రాలు అనాదినుంచీ వున్నయ్యా ?"

"లేదు రోహిణీ ! కురు, పాంచాల, కాశీ, కోసల, చేది, వత్స మొదలగు దేశాలన్నింటిలోను పూర్వం ప్రజాస్వామ్యమే విలసిల్లుతూండేది. కాలక్రమేణ దానిస, యజమానులు యేర్పడి ఆర్య అసురవర్ణ సంకరంతో చెలరేగినఅంతరంగిక కలహాల నుపయోగించుకొని జననాయకులు తమ ఆధిక్యతను స్థాపించుకున్నారు; ఇదీ నేను పూర్వులద్వారా విన్నదాని సారాంశం."

"మంచి గిరాకబేరమే !"

"అవును, సందేహ మేముంది ?"

"అయితే—ప్రియా ! — తక్షశిలలోకూడ వర్ణ సంకర మేర్పడి, ఆర్య - అనార్య, దానిస యజమానుల వైషమ్యం తీవ్రరూపందాల్చితే అక్కడి ప్రజా తంత్రంకూడ విచ్ఛిత్తి అయిపోతుందంటారా ?"

"వైశాలిలో యీచిక్కులన్నీ మమ్మెదుర్కుంటూనే వున్నాయి రోహిణీ ! మాదీ పంచాయితిపాలనే. దానిని సుస్థిరంగా నిలబెట్టుకోటానికి ప్రతి లిచ్ఛవీబిడ్డ తన సర్వస్వం త్యాగం చేసేందుకు సంసిద్ధమే; కాని, అక్కడ వేళ్ళు బారిన ఆర్య-అసుర, దానిస - యజమానులనే భేదభావాలు ఎప్పటికైనా మా పంచాయితీ వునికికే అరిష్టదాయంకాక తప్పదని మే మెరుగుదుము. ఈ సంగతి నాకు వైశాలిలో వుండగా తోచనేలేదు, తక్షశిల పంచాయితిరాజ్యం వైశాలికంటె చిన్నదయ్యీ, యెంతో బలీయంగా వుండటానికి గల హేతువును కన్గొనుటతో నే నీ పరిణామానికి వచ్చాను"

మే మిల్లాగే మాట్లాడుకుంటూ గంగ ఒడ్డుకు చేరేప్పటి కింకా జాము పొద్దుంది, కన్యాకుబ్జంలో కొన్ని సరకులను బిడారుసిబ్బంది పడవలమీద కెక్కించింది. వారు పాన - గానాల యేర్పాటు చేస్తున్నారు. ఒకచెంప పందిమాంసం పేల్చబడుతూంటే మరోచెంప మసాలాదినుసులు నూరుతున్నారు. వేరొకప్రక్క మద్యపాత్రలు చేర్చబడుతున్నాయి. మా ముఠా కూడ అదేప్రయత్నంలోవుంది. లిచ్ఛవీ యువకుడు శుభుడు మృదంగం వాయించటంలో ప్రవీణుడు. అతను మృదంగాన్ని సరుకుంటున్నాడు. భీముడు నిర్నిమేష దృష్టితో తన వీణ వంక చూస్తున్నాడు. కపిల్ విసుగు చెందినట్లున్నాడు నన్ను చూడగానే భుజం మీద చెయ్యేసి "మిత్రమా ! మా గాంధారి (రోహిణి) కారణంగా నీ వేదైనా ఆపదలో చిక్కుకున్నావేమో ననుకున్నాను" అన్నాడు

"ఆపదా ?"

"అవును మరి, రాజులు మహాఘోరాలు చేస్తారనీ, పరదార - పరధనాప హరణం వారికి పరమ ధర్మమేననీ భీముడు చెప్పాడు. మరి రోహిణిలాంటి చక్కదనాల కుప్ప - నారీరత్నం.........

"రత్నం!" చురచుర చూస్తూ రోహిణి మధ్యలో అందుకున్నది – "నేను నిర్జీవరత్నాన్నికాను. కామాంధుడగు రాజెవడైనా నా పైన కన్నువేస్తే వాడికి నారీత్వమంటే ఏమిటో చవిచూపేదాన్ని."

"నీ సత్తా నాకు తెలుసు సోదరీ! నీవలా చేస్తావనటంలో సందేహంలేదు; కాని, భీముడి మాటలువిని ఒకవంక రాజులపట్ల నా కసహ్యం కలుగుతూంటే, మరోవేపున మీ రెంతసేపటికి రాకపోవటంవల్ల యేమి మూడిందోనని గుంజాటనగా వుంది."

"నిజమే, నువ్వన్నట్టు కొంచెం ఆలస్య మయింది. మేము స్నేహంతో కట్టుబడిపోయా మిత్రసేపూను" అంది రోహిణి

"ఇక్కడ—పాంచాల రాజధానీనగరం—కన్యాకుబ్జంలో స్నేహంతో బంధింపబడటమా? వైశాలి వాసులుగాని, తక్షశిల మిత్రులుగాని యెవరైనా కనిపించారా?"

"వారెవరూ కాదు అన్నా!" రోహిణి కపిల్ భుజం మీద చేయివేసి అతని ముఖంలోకి చూస్తూ చెప్పింది—నే నొక రాకుమారిని చూచాను."

"రాజు కూతురును చూచావా? వింత మృగంలా వుందా?

"వింత మృగం కంటె విచిత్రంగా! కాని నా కామెపై జాలి కలిగింది కపిల్!"

"జాలి!"

"అవును, జాలే. ఆమెలో మన గాంధారకన్యలందరివలె సజీవత్వంలేదు. ఆమె ఆభరణాలతో కప్పబడి నిర్జీవ ప్రతిమలాగుంది. ఆధారంలేని లతలాగున నిరాశ్రితగా కనబడుతోంది, అందుచేతనే నా కామెయందు జాలికలిగింది!"

"అయితే మరి నన్నెందుకు పిలుచుకెళ్ళకపోయావు? నేనామెకాశ్రయ మయ్యేవాడినిగా. అట్లయితే నువ్వు జాలిపడవలసిన అవసరమే లేకపోయేది" అన్నాడు కపిల్ నవ్వుతూ,

రోహిణి గాంభీర్యతవహించి అన్నది— "కాదన్నా! నవ్వొద్దు. యిక్కడి స్త్రీల స్థబ్దతావస్థ, మందమతిచూచి నాకు విచారం కలుగుతోంది."

కపిల్ తన వ్రేళ్ళను రోహిణి కేశాల్లోనికి పోనిచ్చి నిమురుతూ "పిచ్చి పిల్లా! నేనుమాత్రం ఎంతమంది స్త్రీ లవమానితులవడం చూళ్ళేదు? పర్షియా (ఇరాను) బవేరు (బాబుల్) మొదలైన పశ్చిమ స్త్రీ కేవలం కాముకుల అటవస్తువు గానే యెంచబడుతుంది. స్త్రీలకు వారి కర్హమైన గౌరవం చూపబడేది ఒక్క మన పంచాయతీ రాజ్యాల్లోనే."

ఆనాడు రాకుమారి అవస్థనుచూచి రోహిణి నిజంగానే ఆవేదనపడింది. పడుగురితోపాటు కూచుని యెలాగో యెంగిలిపడ్డాననిపించింది; కాని నృత్య – గానములు సాగుతూన్నప్పుడు ఆమె శిరోవేదనా పీడిత అయి ఉషారుగా లేదు. అందుచే నే నామెను పడవలోకి తీసికెళ్ళాను. కాసేపటిదాకా ఆమె నుదురును గంగా నది శీతలోదకంతో తడిపిన మీదట తలనొప్పి కొంత తగ్గింది. పిండారబోస్తున్నట్టు కాస్తున్న వెన్నెలలో గంగా ప్రవాహం మధ్య నిలబడియున్న నౌకలో పడుకొన్న రోహిణి ప్రక్కనే కూచొని నేను ఆమె బాధను మరపించేందుకు ప్రయత్నించుతున్నాను; కాని, రోహిణి మధ్య మధ్య రాకుమారి స్వరూపం జ్ఞప్తికొచ్చి యేదో అంటూనే వుండేది.

"పాపం అమాయిక పిల్ల! నా మొద్దుబారిన చేతులను చూచి సీదుకారిపోయింది. రూపమే స్త్రీకి బ్రతుకు తెరువనుకుంటోందా. ఛీ!"

"కాని, ప్రియా! ఇందులో స్త్రీ దోషం అంతగాలేదు. వారుకూడ మహా సింధుతీరాన పారసీకులతో పోరాడవలసి వుంటే తాము గాంధార పడుచుల్లాగే తయారయ్యేవారు" అన్నాను.

"కాని, స్త్రీకి వివేకముంది; తన రూపం యొక్క మంచిచెడ్డలను గ్రహింపవచ్చునే?"

"ఈ రాజుల యేలుబడిలోని వేలాది ప్రజలకే వుంది తెలివి! అయినావారంతా రాజుచేతి కీలుబొమ్మలుగా తయారవలా?"

ఈ విధమైన భావనా పరంపరతో ఆమె పరిపరి విధాల వ్యాకుల పడుతూంటే నేనామె మనసును వేరే విషయానికి మరల్చదలచి రోహిణితలపై చేతితో నిమురుతూ అన్నాను. "ప్రేయసీ! మనమిప్పుడు తక్షశిలకంటె వైశాలికే దగ్గరలో ఉన్నాము."

"అప్పుడే దగ్గరకొచ్చామా? నువ్వు వెనక ఎనిమిది నెలలకిగాని తక్షశిలకు చేరుకోలేదుగా?"

"నేను సరాసరి కాలినడకనే ప్రయాణం చేయవలసి వచ్చినందున అంత కాలం పట్టింది. మనం తక్షశిలనుంచి బయల్దేరి రెండు నెలలు దాటిపోయినై. ఇంకొక్క మాసం లోపుగానే మనం వైశాలికి చేరుకోవచ్చు ననుకుంటున్నాను."

"ఇంత త్వరగానా?"

"అవును, మననావలు అతివేగంగా రేయింబగళ్ళు నడుస్తున్నై."

"అయితే, ఇక నెలలో వైశాలికి చేరి నేను అమ్మను చూస్తానన్నమాటే?"

"అంతే, సోమనికూడాను. నేను మన పెళ్ళి సమయంలో నిన్ను గురించి అమ్మకి జాబురాశాను; కాని అది చేరివుంటుందనుకోడానికి వీల్లేదు."

"అయితే మరి నే నకస్మాత్తుగాపోయి వాకిట్లో నిలబడితే అమ్మ యేమను కుంటుంది ?"

"బంగారంలాటి కోడలు దొరికినందుకు ఉబ్బి తబ్బిబ్బవుతుంది; కాని, అలా జరగదులే రోహిణీ ! గంగాగండకీ సంగమంవద్దకు వెళ్ళగానే మనం వైశాలికి మనిషిని పంపాలి. మనతో వస్తున్న తక్షశిల సౌహార్ద సంఘానికి స్వాగతపు ఏర్పాట్లు చేసేందుకు లిచ్ఛవులకు వ్యవధి వుండలిగా."

"మరి మనమందాక గంగ ఒడ్డున తిరుగుకబురుకు కాచుకొనివుండాలా ? అట్లయితే నన్ను శుభుని వెంట ముందే పంపించు."

"ఆ సంగమస్థానంనుంచి వైశాలికి రెండుదారులున్నై. గంగకు యెడమతట్టున వున్న ఉల్కాచేలనుంచి స్థలమార్గ మొకటుంది. గండకీనదిలో పడవమీద మరి కొంతదూరం పోయి ఆపైన కాలిదారినకూడ వైశాలికి చేరవచ్చు, అయితే రెండో మార్గాన ప్రయాణం కొంచెం యెక్కువసేపు పడుతుంది."

"మన పద్దెనిమిది మందికీ వున్నవి పన్నెండు గుర్రాలేగా ?"

"ఆ విషయంలో చింతిల్ల వలసిన అగత్యం లేదు. మనకి కావలసిన అశ్వాలను ఉల్కాచేలంలో అడిగి తీసుకోవచ్చు. తక్షశిల బహూకరించిన గుర్రాలను ఖాళీగానే తీసుకెళ్ళాలి. మనందరికి అక్కడ గుర్రాలు చులకనగానే లభిస్తాయి,"

"అట్లయితే మరి దారిలో జాగుచెయ్యటం దేనికి :"

"మన మిత్రులకు చక్కని స్వాగతం యేర్పాటు చేయించటానికి, నీకింత ఆత్ర మెందుకు రోహిణీ?"

"అమ్మనీ. సోమనీ చూడాలని వుబలాటంగా వుంది."

"చూడొచ్చులే, కాస్త ఓపికపట్టు, దారిలో వజ్జీదేశ సౌందర్యాన్ని చూపుతూ తీసికెళ్ళాగా, అయిదారురోజులాలస్యంగా మన మెలాగూ వైశాలికి చేరుకుంటామాయె. ఈలోగా నువ్వు మామిడీ, అరటితోటలతో నిండియున్న వజ్జిభూమి మనోహర దృశ్యాలు చూడవచ్చు. నిన్ను గోపాలకుల గోష్ఠాల్లోకి తీసికెడతాను. ఈ అయిదారు రోజులూ వజ్జిదేశ దృశ్యాలను చూట్టంవల్ల వైశాలి కొంతవరకు నీకు పరిచితమౌతుంది కూడాను."

"అలాకాదు. నేనపరిచితలాగే వెళ్ళాలనుకుంటున్నాను. అట్లయితేనే అధిక ఆకర్షణీయంగానూ, అద్భుతంగానూ వుంటుంది."

రోహిణి తలనొప్పి పత్తాలేకుండా పోయింది. ఆమె వైశాలికి త్వరగా చేరు కోవాలని ఆత్రపడుతోంది. నేనామె పెదవులను ముద్దాడి "సరేగాని, ప్రియా ! నన్నొదిలిపెట్టి నువ్వొక్కదానవే ముందు వెళ్ళాలనుకుంటున్నావా ?" అనడిగాను.

"మరి నువ్వెలాగూ సౌహార్ద సంఘంతో కలిసిరావాలి గదా ?"

"నిన్ను మాత్రమా సంఘంలో సభ్యురాలివని యెందుకనుకోకూడదు ?

"ఇప్పుడనుకుంటే అవుతానేమిటి ?"

"పోనీగాని, రోహిణీ ! మనిద్దరమూ ఒకేసారి అమ్మ యెదుట పడాలని నా కోరిక. అయినా నీ కిష్టమైతే నువ్వు శుభునివెంట ముందేవెళ్ళు. నా గుర్రాన్ని శుభునికిస్తాలే. మీరిద్దరూ ఆ మరునాడే వైశాలికి చేరుకుంటారు."

"అలాగే ప్రియతమా !" రోహిణీలేచి కూచుని నన్ను కంఠాలింగనం చేసి అన్నది— "నేను ముందెళ్ళి మనకోసం ఒక యిల్లు యేర్పాటు చేస్తాను."

"అమ్మ మన్నెలాగూ తన యింట్లోనే వుండమంటుంది; కాని, ప్రేయసీ ! మనం మన స్వగృహం—మానాన్న యింటినే చక్కబెట్టుకోవాలి."

"తండ్రిగారి యిల్లా ?"

"అవును, నేను విడిచిపెట్టి వచ్చినప్పుడది బాగానే వుంది. దానిని అమ్మే కనిపెట్టి చూస్తోంది. వైశాలికి వెలుపల మనకు కొద్దిపాటి పొలంకూడ వుంది."

"తోట కూడానా ?"

"అవును, మన పొలంలో మామిడితోపు కూడా వుంది. నా తండ్రి పెద్ద భాగ్యవంతుడు కాకపోయినా తిండికీ, బట్టకీ చాలినంత భూవసతి మాత్రం వుంది.

"తండ్రి ధనవంతుడు కాదని నువ్వు కించపడుతున్నావా ప్రియా ?"

"ఎబ్బే ! అదేమీలేదు. నాన్న నన్ను బాగా ప్రేమించేవాడు. ఆయన గొప్ప భాగ్యవంతుడు కాకపోవటమే మేలయింది. అందువల్లనే నాకు సాహసమూ, కష్ట సహనమూ అబ్బినై."

"అయితే యిక మనం మన యింటిని. భూమిని వృద్ధి చేసుకోవాల్సిందే."

"అంతటితో సరిపోదు, వైశాలికి సేవ చేసేందుకు నడుంకట్టాలి."

"ప్రియా ! బింబిసారుడు వైశాలిపైకి దండెత్తి వస్తాడనే అనుకుంటున్నారా?"

"వైశాలిని జయించనిదే మగధ యిక ముందుకొక్క అడుగైనా వేయలేదు. చూచాయగా తెలిసినదాన్ని బట్టి, దాని సైనిక సన్నాహమంతా వైశాలి మీదికేనని నా తలంపు."

"అయితే మనం మంచి తరుణంలోనే చేరుకొంటున్నాము."

"నేను అలాగే భావించుతున్నాను."

"నేనుకూడ కత్తి చేపట్టాల్సిన అవసరముండేనా ?"

"అవసరం కావచ్చు. లిచ్ఛవీకాంతలు యుద్ధంలో పాల్గొనటం అరుదు. అయినా నువ్వు మెలకువతో సంచరించాలి. రాజులు అతి నీచులు. ముఖ్యంగా స్త్రీల విషయంలో మరీను."

"అల్లాగని నేను పంజరంలో పిట్టలాగుండాలా ? అంది రోహిణి స్వరం మార్చి.

నే నామె మూర్ధాన్ని ఒళ్ళోకి తీసికొని "కాదు ప్రియా ! నువ్విలా అర్థం చేసుకోకు, నువ్వు యుద్ధరంగంలో దూకేముందు నాకు సూచించాలని మాత్రమే నా భావం" అని బుజ్జగించాను.

"అందుకు నేను సిద్ధమే. నా కరము కరవాలచ్యుతము కాకుండుటే నా కా్కవలసింది."

చాలసేపు మాట్లాడుకున్న తర్వాత రోహిణి నిద్రపోయింది, నేనొక కంబళి తీసి ఆమెకు కప్పాను. గట్టుమీద యింకా నృత్యం జరుగుతూనే వుంది. అందరూ తన్మయులయి వున్నారు. తెల్లవారగట్ల పడవలువిప్పి వదలాలి. మరి వారు తెల్లవార్లూ నృత్యంలోనే లీనమై వుంటారేమోనని నేను భయపడ్డాను, కాని, అర్ధరాత్రి కాకమునుపే నావికు లొకరొకరే మ త్తిలిపడి పోసాగారు, అట్టి వారిని తతిమ్మావాళ్ళు పడవల్లోకి చేర్చుతున్నారు. నిద్రాదేవికి నే నెప్పుడు వశమయ్యానో నాకు తెలియదు. నిద్రలో నా కొక కల వచ్చింది, ఘోర యుద్ధం జరుగుతోంది, నేను సమీపంలో నిలబడి చూస్తున్నాను, లిచ్ఛవు లొకప్రక్కన పోరాడుతున్నారు, ఊరుకోలేక నేను ఒక అశ్వాన్ని అధిరోహించాను. మహాసింధు తీరాన పారశీకులతో పోరాడుతూన్నప్పుడున్న ఆయుధాలన్నీ నావద్ద వున్నై. నేను, శత్రువుల బారును చీల్చుకుంటూ ముందుకెళ్ళాను, నా కభిముఖంగా ఒక హస్తి వస్తోంది. అది దూరాన తాడియెత్తు వుంది. అంతపైకి నా బల్లెంతో పొడిచే దెలాగా అని యోచించుతున్నాను. అంతలో నా గుర్రం నేలమీద కాక గాలిలో కెగిరి పరుగు నారంభించింది. అది నా కిరణసంకేతంతో చెట్లకుపైగా పరిగిడుతోంది. నేను తిన్నగా కరిపైకి చేరాను. దాని మీద మగధపాలకుడు బింబిసారుడు తిష్టవేసికూచునివున్నాడు. నన్ను చూచి అతడు గడగడవణుకుతూ దయాభిక్షవర్థింపసాగాడు. నేనుద్రేకంతో "నిన్నిదివరకొకసారి ఓడించి వదిలాము, ఈ పర్యాయం శాస్తిచేయందే విడిచి పుచ్చము" అని నా బల్లాన్ని విసరబోయేసరికి నాకు మెలకువవచ్చింది. నావికులప్పుడే పడవలను విప్పబోతున్నారు. సుధాకరుడు అస్తాచలమును చేరబోతున్నాడు.

మా నావ మళ్ళీ నిర్విరామంగా సాగిపోతోంది. మార్గంలో రెండు మూడు చోట్ల మకాంచేసి క్రమంగా కాశీకి చేరాము. గంగా యమునల సంగమస్థానంలో

విలసిల్లిన వారణాసివద్ద గంగాతీరం అత్యంత రమణీయంగా వుంటుంది. వారణాసి కాశీవస్త్రాలకు, చందన - గంధములకేకాక అనేక యితరవస్తువులకు ప్రపంచ ప్రసిద్ధిచెందినది. అందుచే మాతో వచ్చిన బిడారు కాశీపురంలో నాలుగురోజు లాగి పోతామన్నారు. అక్కడినుంచీ మార్గం ప్రమాదరహితమైనందున రోహిణికి కాస్సేపటిలో కాశీని చూపించి, మేము పద్దెనమండుగురము మా రెండు నావలను విప్పుకొని ముందుకు బయలుదేరాము.

గంగాతీరం పొడుగునా పచ్చపచ్చని పైరులతో కళకళలాడుతూంది. అక్కడక్కడ పశుపాలకుల కుటీరాలు, బెస్తవారి గుడిసెలు వున్నవి. వీటన్నిటినీ మించి గంగానది గంభీర నిర్మలప్రవాహం రోహిణి నెక్కువగా ఆకర్షించింది. ఆమె నీటిబయట యిసుకమీద పడివుండి వొళ్ళెండబెట్టుకుంటూన్న మొసళ్ళను చూచి అనేక తడవలు నల్లటి ప్రాని మొద్దులనే అనుకున్నది. కాని, నావ సమీపించగానే అవి చరచర నీటిలోకి పారిపోవటం చూచి ఆశ్చర్యపడేది. అవి మనుష్యులను పట్టుకొని నదీగర్భంలోకి యీడ్చుకొనిపోయి మ్రింగివేస్తాయని నేను చెప్పినప్పుడామె భీతావహయై గజగజ లాడింది. మేము జాము ప్రొద్దెక్కేసరికి గంగా - గండకీ సంగమ స్థానమందున్న ఉల్కాచేలము (హాజీపూరు) చేరుకున్నాము.

12. లిచ్ఛవీ గడ్డమీద

ఉల్కాచేలం చేరుకోవటంతో లిచ్ఛవీయువకులం ఆరుగురమూ మహదానంద మనుభవించాము. మాతోపాటు రోహిణి కూడ ఆనంద మనుభవించింది. తుదకు మేము అనేక చిక్కులతో కూడిన మూణ్ణెల్ల ప్రయాణాన్ని ముగించి వజ్జిదేశంలో అడుగుపెట్టాము. నావనుంచి దిగి ఒడ్డెక్కుతూండగానే శాయరీ వసూలుచేసే అధికారి వచ్చాడు. నే నతనికి తక్షశిలనుంచి మా వెంటవచ్చిన సౌహార్ద సంఘాన్ని గురించీ, వారు తెచ్చిన బహుమాన వస్తువులను గూర్చీ టూకీగా వివరించి చెప్పాను. అతడు సంతోషం వెలిబుచ్చి తక్షణమే నన్ను సేనానాయకుని వద్దకు తీసుకెళ్ళాడు. గంగానది అవతలితీరం మగధరాజ్యంలోనిది కావటంవల్ల ఉల్కాచేలంలో సరిహద్దు రక్షణ సైన్యం ఎల్లప్పుడూ తైనాతుగా వుంటుంది. ఆ సేనానాయకుడు నాకపరిచితుడుకాదు. నా జనకుని మిత్రుడు రోహణుడేనని తెలిసినప్పుడు నేను మరింత సంబరపడ్డాను. నన్ను చూట్టంతోటే ఆయన నేత్రాలానందబాష్ప భరితమైనాయి. నన్ను కౌగలించు కొని నొసట ముద్దాడి "మంచి అదునులో వచ్చావు నాయనా ! ఇప్పుడు వైశాలికి నీవల్ల ఎంతైనా అవసరముంది" అన్నాడు.

నా గురించి క్లుప్తంగా చెప్పి, తక్షశిల సౌహార్ద సంఘాన్ని గూర్చి వివరంగా తెలిపాను. అప్పుడాయాన "అయితే కుమారా! వైశాలికిప్పుడే మనిషిని పంపుతాను. రెండుగంటలలో మన జాబక్కడికి చేరుతుంది. నీవుకూడా రాయాలనుకుంటే యివిగో! తాటాకు, కలము, మసిబుడ్డీని. మనకింకేమేమి కావాలి ?" అన్నాడు.

"బహూకరణములను ముందు బండ్లమీద పంపాలి. గుర్రాలుకూడా ముందే వెళ్ళాలి. లేకపోతే అవి చేరడానికి జాగుకావచ్చు."

"అంతేకాదు నాయనా! వారికి స్వాగతపు ఏర్పాట్లకు కూడ వ్యవధి ఉండాలి. నేనైతే తక్షశిలకు పోలేదు. గాని, అది మన లిచ్ఛవులకు చిరపరిచితమే. తర తరాలనుంచి మనవాళ్ళు తక్షశిలను పినతల్లిగానే భావించుతున్నారు. గాంధార మిత్రు లను సన్మానించే సదవకాశం మనకిప్పుడే తొలిసారిగా లభ్యమవుతోంది. ముందు జాబు రాయి. తరువాత తతిమ్మా అవసరాలు చెప్తుదువుగాని."

నేనూ ఒకటి మా పంచాయితీ అధ్యక్షునికీ, మరొక ఉత్తరం మా అమ్మకూ రాశాను. అమ్మకు రాసినదానిలో నాతో రోహిణి కూడ వస్తున్నట్లు తెలిపాను. ఉల్కాచేలం నుంచి వైశాలికి వెళ్ళే మార్గంలో ప్రతి యోజనం దూరాన ఆశ్విక

భటులు తైనాతుగా ఉంటారు. వార్తాహరులు అంచెలంచెలుగా మారటం వల్ల జాబులు అతి శీఘ్రంగా చేరటానికి వీలుపడుతుంది. సేనానాయకుడు వివరంగా ఉత్తరం రాసి పైన తన ముద్ర వేశాడు. అనంతరం తాళపత్రాల్ని మడచి త్రాటితో కట్టి ముడిపై బంకమట్టి ఉండ నతికించి ఇంకో ముద్రవేశాడు. ఆ లేఖ నొక భటున కిచ్చి తక్షణం వైశాలికి పంపమని ఆజ్ఞాపించాడు. ఆ పని పూర్తిఅయినతర్వాత నాతో అన్నాడు—"ముందు మధ్యాన్న భోజనానికి ఏర్పాటు చేస్తాను. మొత్తం అంతా ఎంతమంది?"

"తక్షశిల మిత్రులు పదిమంది–ఒక దళాధిపతి, తొమ్మండుగురు సైనికులూ, తక్షశిలలో విద్యాభ్యాసం ముగించుకొనివచ్చిన లిచ్ఛవీ యువకులు మరో ఐదుగురు; మరి నేనూ, నా భార్య రోహిణి."

"నీ భార్యా? మా కోడలే! గాంధార పడుచా!" అంటూ ఆయన నన్ను మరొక సారి కౌగలించుకున్నాడు. "అబ్బాయ్! నువ్వు వైశాలి తక్షశిలల సంబంధాన్ని బాంధవ్యంతో మరింత దృఢంచేశావురా. వారికీ మనకీ మధ్యనున్న అరవై యోజనాల దూరం మన గాఢ స్నేహానికేమాత్రం ఆటంకం కాకుండా చేసుకోవలసిందే. సరే, మా కోడలికి స్వాగతమిచ్చే ఏర్పాటు చెయ్యమని మీ పిన్నితో చెప్పి యిప్పుడే వస్తానుండు. పద్దెనిమిదిమందికి వంటచెయ్యమని పురమాయించుతాను. అన్నంలోకి పందిపిల్ల మాంసం బాగుండదూ?"

"బలే బాగుంటుంది – బాబాయ్!"

"పది గుర్రాలకు పదిమంది రౌతులు కావాలి. మరి సామానుకు బళ్ళెన్ని కావలసొస్తాయి?"

"ఐదు సరిపోతాయి"

"అయిదు బళ్ళకు అయిదుగురు తోలేవాళ్ళు కూడా అవసర మన్నమాట. అశ్వాలతో నా సారధినికూడ పంపుతాను. వారు పంపిన హయాలు సైంధవాశ్వ జాతిలో ఎన్నికైనవేనా?"

"తక్షశిలలో మెఱుగుతేలిన రకం బాబాయ్!"

"బండ్లతో ఐదుగురు మనుషులతో పాటు సేనాని తిష్యనికూడ పంపుతాను. ఆ తర్వాత మీరెక్కి వెళ్ళడానికి గుర్రాలు, రథాలు యేవి కావలసినా కొదువ లేదు. పడవలనుండి అశ్వాలను, సామాను దింపించి బండ్లపై కెక్కించి వైశాలికి తోలించుకొని పొమ్మని నేను పోయి తిష్యనితో చెపొస్తాను. నువ్వీలోగా మీ పిన్నితో మాట్లాడుతూండు, తర్వాత యిద్దరం రేవులోకెళ్ళి అతిధులకు స్వాగతం యిద్దాం.

సేనా నాయకుడు వంటవానితో భోజనపు ఏర్పాట్లు చెయ్యమని చెప్పి బయటికి వెళ్ళాడు. నేను "పిన్నీ !" అని కేకవేస్తూ లోపలి మండిగం వద కెళ్ళాను. అప్పటికే నా రాక పరిచారికలద్వారా ఆమెకు తెలిసి పోయింది. నా కేక వింటూనే ఆమె గబ గబ బయటి కొచ్చింది. నన్ను కౌగలించుకొని, లలాటాన్ని ముద్దాడుతూ గద్గదికంగా అన్నది :

"బిడ్డా ! సంవత్సరాల తరబడి నీ కబురే తెలియలా. ఈ మధ్యనే గణ మహోత్సవానికి వైశాలి కెళ్ళాను. మల్లిక అక్కయ్య విచారపడుతూ నీ క్షేమమే తెలియలేదని చెప్పింది. ఒరే అబ్బాయీ ! నువ్వు యిల్లు విడిచిపెట్టి పోయి ఒక పుష్కరం అయింది కాదూ ?"

"లేదు పిన్నీ ? పదేళ్ళే."

"పదేళ్లైనా ఒక యుగమే నాయనా ! సోమకూడ దిగులుగానే వుంది." బిడ్డా ! నీకు వర్తమానం చెయ్యటానికి వీలుపడలా; మల్లిక అక్కయ్యకూతురు నాకు కోడలయింది. శూరసేనుడు, సోమ పెళ్ళాడేందుకు మమ్మల్ని అనుమతి కోరి నప్పుడు నేనూ, మీ బాబాయి పొందిన సంతోషానికి మేరలేక పోయిందంటే నమ్ము. సోమ, శూరసేను లిద్దరూ నీకు వైశాలిలోనే కన్పిస్తారు. సరేగాని, నాయనా ! నీ ముఖం వాడిపోయిందేం ! ఒసే కాశీ ! మా అబ్బాయి దప్పిపోయి వుండటం కనపడ టంలేదేం ? తొందరగావెళ్ళి లడ్లు, పాలు—"

ఇంతలోనే బాబాయి వచ్చాడు. ఆయన మధ్యలో అందుకొని "కొడుకు కొక్క డికి లడ్లు పెట్టుకోవటమేనా, కోడలుసంగతికూడ ఏమైనా ఆలోచించుతావా ?" అన్నాడు.

"కోడలు ! ఏం బిడ్డా ! పెళ్లాడి, కోడల్ని కూడ తీసుకొచ్చావా ?"

"మరి ? అబ్బాయి పెళ్ళి చేసుకొని పిల్లనికూడా తోడుకొచ్చాడు. మే మిద్దరం కోడలికి, మిగతా అతిథులకు స్వాగత మివ్వటానికి వెడుతున్నాము. మధ్యాహ్నపు భోజనాది ఏర్పాట్లనుగూర్చి సునీధునితో చెప్పాన్లే. అయినా ఆ పని నీది శుక్లా ! కోడలికి ఏం మర్యాదచేస్తావో ! మనం వెళ్దాంరా అబ్బాయి ! వారు యెదురు చూస్తుం టారు. సుంకాధికారి వారిని గౌరవించి విశ్రమింపజేసే వుంటాడు; వారి నిక్కడికి తీసుకొచ్చి మర్యాద చెయ్యాలిగా."

మే మిద్దరము సేనా నాయకుని సౌధాన్నుంచి బయల్దేరి రేవుకు వెళ్ళాం; మేం వెళ్ళేసరికి సుంకాధికారి తన పూరిపాకలో సుఖాసీనులను గావించి పాలు, మిఠాయిలతో తక్షశిల మిత్రులను సత్కరించుతున్నాడు. ఒక ప్రక్కన సేనాని తిష్యుడు నావలనుండి సామాను దింపించి బండ్లకెక్కించు తున్నాడు. సైంధ వాశ్వములు తీరమున నున్న పచ్చని గోధుమ నతి ఆప్యాయంగా మేస్తున్నాయి.

అక్కడ మిత్రులు అల్పాహార మారగించుతూండటంచూచి సేనానాయకుడు "అయితే వత్సా ! నీ పని రెండింటికీ చెడిన విధమైందే ! అక్కడ పిన్ని పెట్టిన ఫలాహారమూ చెయిజారిపోయింది. ఇక్కడ మనోరధుని విందులోనూ పాల్గొనలేక పోయావు" అన్నాడు.

మనోరథుడు – సుంకాధికారి – సేనానాయకుని మాటలు విని "లేదు మహా శయా ! కోడలిని భామ లోపలికి తీసుకొని వెళ్ళింది. ఆడవాళ్ళకు ఆడవారి యందె అభిమాన మెక్కువగదూ ! చిరంజీవి సింహునికి గూడ అక్కడే విందు" అన్నాడు.

"మరి మా ఆవిడ లడ్డూ పాలూ అలాగే వుండిపోతాయే. సరే ! అబ్బాయ్ ! నువ్వు లోపలి కెళ్ళు" అని తక్షశిల వీరులవైపు తిరిగి "ఆప్తబంధువులారా ! సేనా నాయకుడు – రోహణుడు లిచ్ఛవీగడ్డమీదికి మిమ్మాహ్వానించుతున్నాడు. మీరు మా ఈ వజ్జిభూమిని తమ గాంధార భూమిగానే భావించండి. ఇక్కడ తమ కే విధమైన కష్టం కలుగరాదుగద ?" అని పరిమార్శ చేశాడు.

పాలు తాగటం పూర్తి అయింది. నేను సేనానాయకుడికి కపిలునితో పరి చయం చేశాను. రోహణుడతన్ని కౌగలించుకున్నాడు. తర్వాత ఆయన వరుసగా తొమ్మిదిమంది గాంధార వీరులనుకూడ కౌంలించుకొన్నాడు. లిచ్ఛవీ యువకులను ఆలింగనంచేసి, వారి లలాటములను ముద్దాడి అందరిని కుశలప్రశ్న లడిగాడు. మనో రధుడు నన్నింట్లోకి తీసికెళ్ళాడు. వారిది తాత్కాలిక కుటీరమైనా చాల శుభ్రముగాను సుఖదాయకంగాను వుంది. మాపదధ్వని వీనుల్లోపడగానే భామ రివ్వున యెదురు వచ్చింది.

"మరదీ ! సుస్వాగతం. రా, చెల్లాయి నీ కోసం నిరీక్షిస్తోంది !" అన్నది భామ.

లడ్లు, పాలు అదివరకే సిద్ధంగా వుంచబడినాయి. మేము నల్గురము ఆసీనుల మయ్యాము. మనోరథుడు నా కంటె ఒక ఏడాది మాత్రమే పెద్ద. భామ మరది వరుసను నాపై అధికారం చలాయించేది. ఆమె తన కపోలాన్ని నా బుగ్గపైనుంచి అన్నది—"మరదీ ! నేను నీ కోసం పడిగాపులుండి చూచాను; కాని ఏం లాభం, నువ్వు యెన్నాళ్ళకూ రావైతివి. ఇక ముసలిదాన్నయి యింకే లిచ్ఛవీకీ పనికిరానేమో నని కూడ భయపడ్డాను. ఏం చేస్తాను ? పడివుండి లాభంలేదని మనోరధుని చేయి పట్టుకున్నాను."

"అయితే మాత్రమేం ఒదినా ! మా కుటుంబంలోనే వున్నావుగా !"

"అవున్లే మరదీ ! భార్య, ఒదినలలో తేడా ఏముందిలే !"

ఆమె మాటలతో రోహిణి చకితాత్మ అయింది. భామ ఆమె చుబుకాన్ని వ్రేలితో అంటి "చెల్లీ! నీ కీర్ష్యగా వుందా? సింహాన్ని నీకు కాకుండా నేను కాజేయటంలేదులే. కాజేద్దామనుకున్నా నీ ముందు నాలాంటి ముసల్ది ఎవరి క్కావాలి?"

మాటల సందడిలో మేమాలస్యం చేయటంచూచి సేనానాయకుడు లోపలి కొచ్చి - "నేను అతిథుల్ని యింటికి తీసుకెళ్తున్నాను. మీరు తాపీగా రండి. మధ్యాన్నం భోజనంవేళకి మాత్రం నిక్కచ్చిగా రావాలి. మీపిన్ని లడ్డూలు. పాలు ముందెట్టుకొని యెదురు తెన్నులు చూస్తుంటుంది కూడాను. నే వెళ్ళి నెమ్మదిగా వస్తారని చెపుతానే అనుకో. మనోరథా! మీరిద్దరు కూడ తప్పక రావాలి సుమా?" అని చెప్పాడు.

బాబాయిని చూచి రోహిణి భామకు ప్రత్యుత్తర మివ్వబోయేదల్లా ఆగి. పోయింది. నేనామె చేయిపట్టుకొని ముందల హాలులోకి తీసుకొచ్చాను ఆమె యెవరైనది బాబాయి సుళువుగానే గ్రహించాడు. ఆయన ఆవిశ భుజమ్మీద చెయ్యేసి నుదురు ముద్దాడి "బిడ్డా! నీకిదే స్వాగతం! మీయమ్మ - సోమఅత్త - శుక్ల నీ కోసం యెదురు చూస్తోంది. అబ్బాయ్ సింహా! త్వరగారండి" అని వెళ్ళి పోయాడు.

అడ కత్తెరలాగా నడిచే ఒదిన వాగ్ధార మధ్యలో ఆగి-మళ్ళీ సాగింది.

"కోడలా! తప్పనుకోకు. నాట్యమాడుతూ సింహబుగ్గల్ని ముద్దెట్టుకొనే టంతవరకూ వచ్చింది మాప్రేమ. ప్రియా, మనోరధా! ఈ గుట్టుతెలిసి నువ్వు నన్నిప్పుడేవగించుకోవనే ఆశించుతాను."

"రహస్యమూ, ఏవగింపూనా? లిచ్ఛవీయువతీ-యువకులలో ఎవరు ఎవరి కపోలాలను ముద్దాడకుండావదుల్తారు?" అన్నాడు మనోరథ్.

"నువ్వు ఉదారహృదయుడివి మనోరధ్."

"భామా నువ్విప్పుడు మరదినివదలి భర్తతో కలియబడగోరుతున్నావా? కోడలు యేమంటుందో చూడు."

"ఏమంటుంది? పాపం, భామ చాల విచారపడి వుంటుంది; ప్రేమించిన ప్రియుడు తక్షశిలకు పరారైపోతే, ముసలితనంలో దొరికిన మొగుడైనా ఆమెను లక్ష్య పెట్టటం లేదను కొంటుంది."

"ఒదినా!" నే నన్నాను-" నువ్వు ముసలిదాన వెప్పణ్నుంచి అయ్యా వేమిటి? నాకంటే ఐదేళ్ళగా చిన్నదానివి. మహా అయితే రోహిణి కంటె మూడేళ్లు పెద్దదానవు."

"ఏళ్ళ దేముందిలే మరదీ!"

"తుమ్మెద రెక్కల బోలిన నీ నీలకుంతలాలు అల్లాగే వున్నై. నీ నీడలు తేలే నున్నని బుగ్గలు - ఏవీ, ఒకసారి ముద్దెట్టుకొని చూడనియ్యి" అని ముద్దాడి "ఆఁ అవును, నీ బుగ్గలు అప్పటిలాగే అదే గులాబీ రంగుతో అచ్చంగా అంత మధురంగానూ వున్నై. వణకటం లేదు సరిగదా నువ్వు కఱ్ఱ పుచ్చుకొని అయినా నడవటం లేదు. చూస్తే దంత మొక్కటీ ఖాళీగాలేదే! నేను నిన్ను - ఒదినా భామా! నిన్న నే వదలివెళ్ళినట్టుగా వుంది. అల్లాగే కనపడుతున్నావుకూడాను."

"ఆఁ, అలా దారికిరా. నన్నొదిలిపెట్టి వెళ్ళినట్టు నువ్వుకూడా ఒప్పుకునావివు గద, మరి మనోరథ్ నిత్యమూ వొదిలిపెడ్తానని బెదిరించుతూనే వుండె."

"భామా! నన్నెందు కాడించుతావు! నీ మనోరథుని ఎత్తి కుదెయ్యటానికి నీ వెంట్రుక ఒకటి చాలునని నీకు తెలియదూ? కోడలేమనుకొంటుంది!"

"ఏమను కుంటుందేఁ?" అని భామ రోహిణిని గుండె కదుముకొని "ఈమె నా చెల్లెలేగా, అక్క వాగుడుపిట్ట కాబోలనుకుంటుంది. అంతేగదూ కోడలా? భామ నీ సింహాని తన వలలో - కాక మనోరథ్ అన్నట్టు జుట్టుతోకట్టి - వేసు కుంటుందని భయంగా లేదుగద?" అన్నది.

"లేదు అక్కా!" రోహిణి నవ్వుతూ అంది - "నీ యందు నాకు గట్టి నమ్మకమే."

"కాదమ్మాయి! కాదు. తర్వాత మోసపోయాననుకుంటే లాభం లేదు. సింహాని నా చేతికి అప్పగించమాకు."

"నన్ను కూడ నీకే అప్పగిస్తానుగా."

"ఊఁ, నువ్వుబలే జాణవే! నీ స్వర్ణకేశాలే నా నీలకుంతలాలకంటే విలువైనవి."

"కాంచనం ఖరీదెక్కువే కావచ్చు; కాని గట్టి శక్తి యినుముకే వుంటుంది."

"అయితే నువ్వు భయపడుతున్నావన్నమాట, నా మాటలతో మనోరథ్ కూడ బెదరిపోతున్నాడనుకుంటాను. భయపడకు ప్రియా!" మనోరథుని పెదవులను ముద్దెట్టుకొని "నిన్ను నా సిగలోంచి విడుదలచేస్తాలే. మరి, చూడు చెల్లీ! మనోరథుడంటే నాకు పెడమొగమెందుకనుకున్నావు! ఆయన మీసాలు చూచావుగా ముద్దెట్టుకోబోతే నా పెదిమలకవి గుచ్చుకుంటున్నై. మరిచూడు, మీసంలేని సింహా పెదిమలెంత కోమలంగా వున్నాయో!"

"సరే, నేను రేపే నా మీసాలు తీయించేస్తాన్లే."

"విన్నావా చెల్లీ! ఇవాళ లేదుగాని, రేపట! తరాలు యుగాలు దొర్లిపోయినా ఈయనకా 'రేపు' రేపే. ఇంతేకాక ఈయనయందు నాకు మరో కోపం

కూడా వుంది. ఈయన ఏ సరిహద్దులోనో సేనానిగావుంటే ఎంతరాణింపు! కాక యిక్కడ వచ్చే పోయే సామాన్లు తూస్తూ కూచున్నారు నువ్వేచెప్పు రోహిణీ! ఈయన చేతిలో రాణించేది కరవాలమా, త్రాసా?"

అప్పుడు నే నన్నాను— "కాని, ఒదినా! యిందులో మనోరథ్ తప్పే ముంది? మాచేతికి ఖడ్గమిచ్చినా, త్రాసిచ్చినా అది మన పంచాయితీ యిష్టం, పంచాయతీ ఆజ్ఞాపాలనలో లిచ్ఛవులకు కరవాలానికీ, కాటాకీ వ్యత్యాసం వుండదు."

"నే నడుగుతున్నది నిన్నుకాదు మరదీ! చూస్తున్నావుగా రోహిణీ! మగవారికి తమ పురుషజాతి యందెంత పక్షపాతమో! మనమిద్దరమూ కూడ ఏకంకావాలి; లేక పోతే 'ఇల్లు' 'ఒళ్ళు' కూడ గుల్లే."

"అవునక్కా! నాక్కూడ అలాగే తోస్తోంది. నేను నీతోనే ఉంటాను."

భామ రోహిణిని అక్కున చేర్చుకుని చుంబించి "ఇక మనం తప్పకుండా జయిస్తాము. నాకింకో విషయంలో కూడ నీతోడు కావలసిన అవసరం ఉంది. ఈ లిచ్ఛవులు మహా గర్వపోతులు, వీరు మమ్మల్ని లిచ్ఛవియోధులుగానే చూడటంలేదు. కొందరు యువతులము మగధకు వ్యతిరేకంగా పోరాడేందుకు మమ్ములను కూడా సైన్యంలో చేర్చుకోమని అడిగాము; కాని, ఏవేవో నెపాలతో మా కోరికను నిరాకరించుతున్నారు."

"అయితే అన్నా మనోరథ్! మగధవల్ల యుద్ధంవచ్చే భయమున్నదా ఏం?" నే నడిగాను.

"ఓ, కావలసినంత. భిక్షువీలు యావన్మందీ సాయుధులై విన్యాసాలు జరుపుతున్నారు. ఏ క్షణంలోనయినా యుద్ధ ప్రకటన జరుగవచ్చు. వాగ్మతి, గంగా తీర ప్రాంతాల్లో మగధ గూఢచారుల్ని చాలామందిని బందీలుగా పట్టు కొన్నాము. అందుకు ప్రతీకారంగా బింబిసారుడు మన వర్తకులను నిర్బంధంలో వుంచాడు."

"అయితే నేను మంచితరుణంలోనే వచ్చానన్నమాట!"

"నిస్సందేహంగాను. త్వరలో వృద్ధభిక్షువీ నెవరైనా నా స్థానంలోకి పంపుతారు. ఇక నాకు మళ్ళీ కత్తిని చేతపట్టే అవకాశం లభిస్తుంది."

భామ తనపతి పెదవులను చుంబించి ప్రసన్నవదనయై అన్నది—"ప్రియా! మరి నాకీ విషయాన్ని ఇదివరకే చెప్పలేదేం?"

"ఆడుదానవుగా."

"అవున్లే, మా నోటమాట దాగదుకాబోలు, రోహిణీ! చూచావా పురుషుల మనోమాలిన్యం!"

"నేను ఓడి నువ్వే జయించావు భామా! నువ్వు మాటిమాటికి నన్నెత్తి పొడుస్తున్నావు. మరి నాకొక్కసారేనా అవకాశం ఇవ్వందేనా !"

"ప్రియమనూ! ముందు నవ్వులాట నేర్చుకో."

"నేర్పే గురువో !"

"ఈమాత్రానికి ఇతరత్రా దేవుళ్ళాడవలసిన అగత్యం లేదే. ఇంట్లోనే ఉండెగా నీ భామ. సరేగాని, అలాంటి సువార్త నాకు చెప్పకుండా దాచావేం ?"

మనోరథ్ చేతులు జోడించి "క్షమించు దేవీ! నీ దాసుని తప్పు మన్నించు. నా పదవీ పరివర్తన వర్తమానం తెలిసి ఎంతసేపో కాలేదులే!"

భామ అతన్ని ప్రక్కవాటుగా వాటేసుకొని అన్నది—"మనూ. నా మనూ ! నేనెప్పుడైనా నీపై కోపగించుకుంటానా? నీమాట ప్రకారం వైశాలికి వెళ్ళిన తర్వాత మా మహిళా దళానికి సైనిక శిక్షణ నిచ్చే విషయంలో అధికారులను ఒత్తిడి చేసి ఒప్పించాలి సుమా. (రోహిణివేపు తిరిగి) ఏంచెయ్యను రోహిణీ! నేను పంచాయతీ సభలో సభ్యురాలిని కాదుగాని, లేకపోతే వారితో వాదించి ఒప్పించేదాన్నే. చెల్లీ ! సేనలో జొరబడిన దర్మిలా మనం పంచాయతీ ప్రాతినిధ్యాని క్కూడా ఆందోళన సాగించాలి. ఏం రోహిణీ! ని అభిప్రాయం ఏమిటీ?"

"నేనూ నీతోపాటే అక్కా! కాని, ముందు మనం మన సైనిక శిక్షణను గూర్చి కార్యం సాధించాలి."

"ఈ విషయంలో మేము పూర్తిగా మీతో సహకరించుతాము" అన్నాం నేనూ, మనోరథుడూ.

భామ తన మగని భుజంమీద చెయ్యేసి అన్నది—"ప్రియా ! రణరంగంలో వీరమరణం చెందిన తమ ప్రియభర్తలయం దపారమైన ప్రేమ ఉన్నప్పటికీ, లిచ్ఛవీ కాంతలు యుద్ధానంతరం మళ్ళీ పెళ్ళాడి నూతన భర్తలతో కలసి సంతానం కనుటకు విధిలేని వారవుతున్నారు. సతీ-పతులు కలసి జీవించటానికి ఎట్లధికార మున్నదో అట్లే కలసి మరణించటానికీ హక్కుండాలి." వేళ మించుతూండటము గమనించి "సరే, ఇక వెళ్దాం రోహిణీ; శుకపిన్ని తన కోపమంతా నాపైన చూపుతుంది. "ఆ మాటల పోచికోలే మాటల్లో కట్టివేసింది అంటుంది. మనం జాగుచేయటం చూచి ఇక్కడికి వచ్చిపడినా ఆశ్చర్య ముండదు."

మేము నలుగురము పటకుటీరంలోంచి బయటికొచ్చాము. మనోరథుడు తన భటులకు పనిచెప్పిన పిమ్మట పిన్నిగారింటివేపు సాగిపోయాము. మా కోసం వస్తూన్న కాళి మాకు దారిలో ఎదురుపడింది. భామవదిన "చూచారా! ఆ దాసీ మన కోసమే వస్తోంది. వేగిరిం నడవండి" అంది.

ఆనందాశ్రువులు రాలుస్తూ పిన్ని రోహిణిని ఆలింగనం చేసుకొన్నది. ఆమె ముఖంలోకి తేరిచూచి పెదవులను ముద్దుపెట్టుకొన్నది రోహిణి ముఖారుణిమ ఆవిడ మాతృప్రేమానుభూతితో పరవశమైనట్టు తెల్పుతోంది.

'స్వాగతం బిడ్డా! నా బంగారుతల్లి దారిపొడుగునా ఎంత శ్రమపడిందో! పదండి నాయనా? మీరిద్దరూ బాబాయిదగ్గర కెళ్ళండి. రా, కూతురా భామా! లోపలి కెళ్దాం" అని పిన్ని రోహిణిని వాటేసుకొని లోనికి దారితీసింది.

బాబాయి పది గుర్రాలనీ, బండనీ బయలేరగొట్టాడు. మా హయాలు రెండూ అశ్వశాలలో విశ్రాంతి తీసుకుంటున్నై. మేమిద్దరం వెళ్ళేసరికి తక్షశిలనుండి వచ్చిన వారి మధ్యకూచుని ఏమిటో చెప్తున్నాడు. అందరూ పకపక నవ్వుతున్నారు. తివాసీ పైన ఆసీనుడై వున్న బాబాయి మమ్మల్ని చూచి అన్నాడు -

"రా అబ్బాయి! క్రితం పర్యాయం మనం మగధ సైనికుల ప్రాణాలను యెలా కాపాడిందీ, వాళ్ళు నోళ్ళు తెరచి ప్రాణభిక్షకై మనల్నెట్లు ప్రాధేయ పూర్వకంగా అర్థించినదీ మీనాన్న - అర్జున్ మగధ సేన యావత్తునూ పద్మ బంధంలో బంధించిన విధమూ చెబుతున్నాను. నేను అర్జున్‌వద్ద వుపసేనానాయకుణ్ణి యుద్ధంలో మేమే జయించాం: కాని, మాకు బందీగావున్న మగధ సైనికుడొకడు వెనుకపాటున మా సేనానాయకుని పొడిచాడు. వానిపైన ప్రేమ చూపి మా నాయ కుడు అతిచనువిచ్చాడు. అయితేయేం, ఆ నీచుడు కృతఘ్నుడై ఉపకారినే హత్య చేశాడు."

మేము సల్లాపాలాడుతూంటే లోపల పిన్ని కోడలిని మర్యాద చేస్తోంది. ఆ రాత్రి మేము కలసికొన్నప్పుడు "రోహిణీ! నువ్వు వైశాలికి నాతో వస్తావా? లేక ముందే వెడతావా?" అడిగాను.

"ముందు వెళ్ళను. నా వుద్దేశ్యాన్ని మార్చుకున్నాను."

"మార్చుకున్నావా?"

"ఈ కల్లపిన్ని కూడ అమ్మ వంటిదేగా. అందువల్ల ఇప్పుడే యిక్కడినుంచి వెళ్ళిపోవాలని లేదు."

"అయితే అమ్మలిద్దరినీ కూడ గుప్పిట్లో పెట్టుకోవాలను కుంటున్నావన్న మాట!"

"నిజమే ప్రియతమా! పిన్నిస్వభావం చాలా మంచిదీ, మధురమూను.ఆవిడ మాటిమాటికీ ఆనందాశ్రువులు రాల్చుతూ నన్ను ముద్దాడుతూంటే నిజంగా నాకు అమ్మ జ్ఞాపకం వచ్చింది. ఈ మూణ్ణెల్ల మాతృవియోగ దుఃఖం యిట్టే ఉపశ మించిది."

"ఆఁ! లిచ్ఛవీ గడ్డమీద పన్నెండు ఘడియలు గడిపావో లేదో అప్పుడే మమత యేర్పడిందన్నమాట!"

"ఎందుకాకూడదు. రాత్రింబగళ్ళు నవ్వించటంలో భామక్కయ్య మంచిప్రవీణ. మరి పిన్ని మాతృ సమానంగానే వుండె. ఇక్కడినుంచి గుర్రం మీదనే ప్రయాణం చేద్దా మనుకున్నాను. గాని, యిప్పు డా తల్లిపుమాని పిన్నితో రథం మీదనే ప్రయాణం చేద్దా మనుకొంటున్నాను."

"రథం మీదనా?"

"అవును, పిన్ని నన్ను తనతోనే తీసుకెడుతానన్నది."

"ఎప్పుడు?"

"ఆమె కిష్టమైనప్పుడు. తక్షశిల సౌహార్ద ప్రతినిధుల స్వాగత సమయానికి ముందే వైశాలికి చేరాలనుకుంటోంది."

"నువ్వు పిన్నితో వెళ్ళిపోతే మరి నేను—"

"నీకు ఈర్షగా వుందా?"

"పిన్నిపైన నాకీర్ష్యలేదు; ఉండాల్సింది నాక్కాదు; మనోరథ్‌కి."

"లేదు ప్రియా! భామఅక్కయ్యని వదలి పెట్టటానికి మనసొప్పటంలేదు. పిన్ని ఆమెను ప్రేమిస్తుంది; అయితే భయపడుతుంది కూడాను."

"భయందేనికి?"

"భామ నోటికి జవాబేలేదంటారు, పని చెయ్యటానిక్కూడా విసుగూ విరామం యెరుగదట మనం రాగానే పంది మాంసం వండింది. మధ్యాహ్న భోజనం అయిన తర్వాత మళ్ళీ సాయంత్రం భోజన – పాన – గాన – నృత్యాల యేర్పాటలన్నీ తానే సాగించింది. తా నొక్క క్షణం కూర్చొనలేదు సరిగదా, తతిమ్మావాళ్ళను కూడ కాళ్ళు మడవనివ్వలేదు. ఉల్కాచేలం లిచ్ఛవియాణులు యావన్మందీ ఆమె చేసన్నతో ఏ పనైనా చేయటానికి సిద్ధంగా వుంటారు. తాను రమ్మన్నట్టు ఇంటింటికి కాళీదాసిని పంపిందోలేదో ఒక్క గంట సేపట్లో అమ్మలక్కలంతా వచ్చి హాజరయ్యారు".

రోహిణి రోమరోమాన్నుంచి ఆనందం పొంగి పొరలుతూన్నట్టు కనిపించింది. మూణ్నెల్లపాటు వాడిపోయిన తీగకు శ్రావణమాసపు మేఘం జీవమిచ్చినట్టు రోహిణి ముఖం కళకళలాడుతోంది. నేనామెను బిగియార కౌగలించుకొని "ప్రియా! లిచ్ఛవీగడ్డ నిన్నాత్మీయను గావించుకొనుటలో కొంతవరకు కృతకృత్య అవగల్గిందని తెలిసి నాకెంతో సంతోషంగా వుంది" అన్నాను.

"కొంతవరకే కాదు ప్రియా! పూర్తిగానే. కన్యాకుబ్జ రాకుమారిని చూచినప్పుడు యిక్కడివారితో కలసిపోవటానికి కనీసం ఒక యేడాదైనా పడుతుందనుకొన్నాను. అందుకోసం మానసికంగా సంఘర్షణ జరుగుతుందని కూడ తలిచాను."

"మరి ?"

"ఒక్కరోజులోనే నేను లిచ్ఛవీకాంతనై పోయాను. "వైశాలి తూర్పు తక్షశిల" అన్న నాన్నగారిమాట నిక్కమే. ఈ మాట నేను, పిన్ని, భామలను చూచి మాత్రమే అనటం లేదు. ఇవాళ సాయంత్రం యిక్కడచేరిన లిచ్ఛవీకాంతల నెల్లరినీ చూచి వీరు కన్యాకుబ్జ స్త్రీలకు పూర్తిగ భిన్నస్వభావినులని గ్రహించాను. వీరిని చూచుటతోనే వైశాలిలో కన్యాకుబ్జం వాసనయినా వుండదని తెలిసి పోయింది."

"నిజమే; కాని, దాసీల విషయంలో నీ భావన ఏమిటి ?

"కాశీదాసిలాంటి వారిని గురించేనా ?"

"అవును, కన్నదాసుని వంటివారి విషయంలో కూడాను."

"వీరినేగా అమ్మి కొనవచ్చునని చెపుతూండేవాడివి ?"

"ఊఁ,"

"వీరిని చూస్తే జాలికలుగుతోంది. వీళ్ళు మానవులుగా చూడబడక హీనంగా చూడబడుతున్నారు. బహుశః మానవులుగా తయారుచేసే తెరవు లేకపోయివుండాలి; లేకపోతే యింత మృదుస్వభావులగు లిచ్ఛవులు వారికొరకు ప్రయత్నించివుండేవారే."

"బలేగా గ్రహించావు ! వీళ్ళకోసం ఏంచెయ్యటానికీ శక్యం కాకుండా వుంది. ఏ కొద్దిమందో అయితే యేదైనా చేసేందుకు వీలుండేది. కాని, లిచ్ఛవుల కంటె లిచ్ఛవేతరులే అధిక సంఖ్యాకులుగా వున్నారు."

"లిచ్ఛవేతరులా ?"

"అవును వజ్జిదేశంలో వారు లిచ్ఛవులకంటె ఎంతో తక్కువలేరు. వారిలో నౌకరులే కాదు, బ్రాహ్మణులు, వైశ్యులు మున్నగు వారెందరో ధనికవర్గాలవారు ఉన్నారు. వారికి పంచాయతి పాలనలో నూ అధికారంలేదు, యుద్ధంలో మరణించ వలసిన భయమూలేదు; అయినా వారికి కావలసినంత భూమి వుంది. వ్యాపారం కూడ లక్షలమీదనే. వారు స్వతంత్రులై సుఖజీవనం గడుపుతున్నారు. దాస - దాసీలకు విముక్తి కల్గించాలంటే ముందు వారే అభ్యంతరం చెపుతారు. అంతేకాక మాకు తూర్పున, దక్షిణాన - రెండుప్రక్కల మగధరాజ్యం వుంది. ఎక్కువ మంది అక్కడినించి వచ్చి; ఇచ్ఛాపూర్వకంగా అమ్ముడు పోయారు."

"ఇంతమంది లిచ్ఛవేతరులు యిక్కడి కెలావచ్చారా అని ఆలోచించు తున్నాను ప్రియా."

"అది లిచ్ఛవుల న్యాయప్రియత్వం,దయాస్వభావాల ఫలితమే. మా పూర్వులు మొట్టమొదట్లో యీ వజ్జిభూమిపైకి వచ్చినప్పు డిదంతా మహారణ్యంగా వుండేది. వారందులో తమ ఆవుల్ని, గొర్రెలను మేపుకొని పోషించే వారు. సింహాలు, వ్యాఘ్రు, ఖడ్గమృగాలు, ఏనుగులతో నిండియున్న ఘోరాటవిని ఛేదించి ఒక

గ్రామాన్ని నిర్మించారు ఊరికి నలువేపులా కొయ్య ప్రాకారాలను నిలబెట్టారు. క్రమంగా జనం వృద్ధి అయి, నూతన గృహనిర్మాణానికి ప్రాకారాలలోపల చోటులేక పోయింది. అందువల్ల ప్రాకారాన్ని పెంచి విస్తరింప జేశారు. ఆ విధంగా అనేక తడవలు విస్తరింపబడుటచేత దానికి 'వైశాలి' అని పేరేర్పడింది. వైశాలిలోని లిచ్ఛవుల కమతాలు కూడ క్రమంగా అరణ్యంలోకి చొచ్చుకొనిపోయి విస్తరింపసాగాయి. వారి పశువులును తగినంతగా వృద్ధిచెందాయి. పూర్వుల రక్తంతోపాటు వారి శౌర్యం కూడ యిప్పటికీ లిచ్ఛవుల ప్రతి రక్తనాళంలోను నిండివుంది. వీరు చుట్టుప్రక్కల రాజులలాగా భోగ - విలాసాలకు అలవాటు పడలా. మా యీ గడ్డమీద సత్య - న్యాయపాలన స్థిరపడింది. శరణుజొచ్చినవారికి అభయహస్తమిచ్చి కాపాడుటే తమ కర్తవ్యంగా ఎంచుతారు. పీడితులగు బ్రాహ్మణ, వైశ్యులనేకులు యిక్కడికి చేరి, వీరిని శరణు వేడారు. లిచ్ఛవులు వారికి అభయదానంచేసి సేద్యానికి భూములు, పశువులు, పశువులను మేపుకోటానికి తమ స్వాధీనంలోవున్న అటవీ ప్రదేశాల్లోనికి ప్రవేశమూ యిచ్చారు. వారి వాణిజ్యాన్ని తమ బాహుబలంతో కాపాడినారు. ఈ విధంగా లిచ్ఛవేతర వంశీయులు యిక్కడ పోగుపడ్డారు. పరిపాలనలో వారు మాకు ఆధీనులే; కాని, మగధ, కోసల రాజ్యాలలో కంటె అధిక స్వతంత్రులు. ఇక్కడ స్థిరపడిపోయి సుఖజీవితం గడుపుతూన్నవారికి క్రమంగా వజ్జిదేశమందు అభిమానం కూడా ఎక్కువవుతూ వచ్చింది. వీరుకాక కర్మకారులు కూడ పెక్కుమంది పరివార సహితంగావచ్చి స్థిరావాసము లేర్పరచుకొన్నారు. కూలికి స్వేచ్ఛాపూర్వకంగా పనిచేసి బ్రతుకుతారు. లిచ్ఛవులకంటె లిచ్ఛవేతర ధనికవర్గముల వారికే దాసులతోడి సంబంధం మిన్నగా వుంది. కాబట్టే దాస్యపద్ధతిని నిర్మూలించుట మా వశంలో లేకుండా పోయింది. అయితే దాసులపట్ల అక్రమంగా ప్రవర్తించే వారిని శిక్షించక మానము. మా దేశంలోని బానిసలను బయటివారికి విక్రయించకుండా నిషేధించాము. అసలిక్కడి బానిసలెవరూ అన్యత్ర అమ్ముడుపోవటానికే యిష్టపడరు. దీనినిబట్టి బానిసలపట్ల లిచ్ఛవు లెంత ఉదారంగా వుంటారో నీ వూహింపవచ్చును."

"నిజమే ప్రియతమా! ఇక్కడ వివిధశాఖలు చిలవలు, పలవలువేసి బాగా అల్లుకొని వున్నాయి. గాంధారంలో అల్లాకాక ఒకేజాతి, ఒకేరంగు, ఒక్కటే భాష."

"అందువల్లనే అక్కడ సమానత్వము కల్గివుండటం సుళువు; మరి యిక్కడి బానిసలువేరు; స్వతంత్ర కర్మకారులువేరు; బ్రాహ్మణ, వైశ్యాది వర్ణాలు వుండనే వున్నై. ఎల్లరిని లిచ్ఛవులనటానికి వల్లకాదు. అయితే లిచ్ఛవులలోని తొమ్మిది తెగలలో మాత్రం ఎలాంటి భేదభావము వుండదు."

"తొమ్మిది తెగలా ?"

"అవును, జ్ఞాతృ, దీర్ఘ వాది నవగోత్రాలున్నవి. వీరంతా ప్రథమపూర్వుని తొమ్మండుగురు సంతానపు వంశముల వారయి వుంటారు."

"మరి—ప్రియా !– ఇన్ని వివిధజాతులవారుండగాకూడ లిచ్ఛవుల్లో ఆర్యవర్ణం ఎలా నిలువగలిగిందో ?"

"అందునిమిత్తం మా నియమాలు చాల కఠినంగా వుంటాయి. లిచ్ఛవేతర తండ్రికో, తల్లికో కలిగిన సంతానాన్ని లిచ్ఛవులుగా సమ్మతించము. లిచ్ఛవీ దంపతులకు జన్మించి దీప్తివంతమైన గౌర వర్ణము కలిగియున్న బిడ్డలకే వైశాలి యందలి అభిషేక పుష్కరిణిలో అభిషేకార్హత వుంటుంది."

"ఇక్కడి కొచ్చిన లిచ్ఛవీ యువతుల్లో ఎవరి కుంతలాలూ పింగళవర్ణంగా లేవే ! ఎక్కువమంది వెంట్రుకలు భామ నీలకేశాలనే పోలివున్నాయి; అయితే శరీరఛ్ఛాయమాత్రం మన రంగులాగానే వుంది."

"అవునవును; ఇందుకోసం కూడ లిచ్ఛవీ గణము (పంచాయతీ) అతికఠిన నియమాలను అమల్లో పెట్టవలసివచ్చింది. తమ కన్నబిడ్డల విషయంలో కూడ వారప్పుడప్పుడు చాల నిష్ఠురంగా వుండవలసివస్తోంది. తమ రక్తపారిశుద్ధ్యాన్ని స్థిరంగా కాపాడుకొనేందుకు ఎట్టి కఠిన నియమాలను పాటించడానికైనా వెను దీయరు."

"ఇంత నిష్ఠురమైన నియమ విధానం నాకు బాగుండలేదు. ప్రియా ! కాళిని 'ఓసేకాళీ' అని పిలుస్తూండగా వినటం నా కెంతో కర్ణకఠోరంగా వుంది."

"అసలు 'కాళి' అన్న దామెపేరే కాదు ప్రేయసీ ! దేహం నల్లగా వున్నందువల్లనే స్త్రీని 'కాళి'యనీ, పురుషుని 'కాకి' అనీ పిల్వటం జరుగుతోంది. అసలు పూర్వము లిచ్ఛవేతరుల కాశ్రయ మివ్వకుండా వుంటేనే బాగుండేదేమోనని నే నాలోచించుతూ వుంటాను."

"అది మరీ క్రూరత్వం !"

"నీవు చెప్పేది యథార్థమే. ఈ సమస్యను మనంకాదు — చరిత్రే విడదీయాలి. పోనిద్దూ, యీ సారంలేని విషయాన్ని. ప్రేయసీ రోహిణీ ! ఇవాళ నృత్యం ఎలా వుంది ?"

"భామకన్యే - ప్రియతమా ! – అన్ని విద్యల్లోను ఆరితేరిన చెయ్యిలాగుంది. నీతో చేసిన నృత్యం పేరు ?"

"త్రిపది !"

"అవును, త్రిపదే. ఆవిడ కటి, కాలుసేతుల విన్యాసం చూస్తుంటే నిజంగా నాకు ఈర్ష్య కలిగింది. నువ్వు చెమటతో తడిసి ముద్దయినా ఆ ఖాతం నిన్నొదిలందే!"

"ఖాతం ఎవరు?"

"అది ప్రేమతో పెట్టుకున్న పేరులే. ఇంకా అక్కయ్యని ఎదురుగా ఆ పేరుతో పిలువలేదుగాని. ఆమె నన్ను నెత్తిపై నెక్కించుకొంటున్న చనువునుబట్టి ఎప్పుడో ఒకప్పుడు పిలువకమానను."

"అయితే ఆమె ఖాతమనిపించుకొనేందుకు ఒప్పుకుంటుందీ? భామ సామాన్య స్త్రీ కాదు రోహిణీ! ఆమె 'అసామాన్య' పదవిని స్వీకరించడానికైతే సిద్ధంగానే వుంటుంది. సరేగాని మరి ఆవిడ రూప-సౌందర్యాలో?"

"భామ తక్షశిలలోని ఏ సుందరాంగికీ తీసిపోదు."

"ఇది పక్షపాతం రోహిణీ! ఆమె మూడేండ్లక్రితం వరకు మాత్రమే వైశాలిలో అందగత్తె లందరిలోను మణిగావుంది."

"ఏమిటి ప్రియా! సౌందర్యంలో సర్వప్రథమురాలా! అవును, ఆమె కుంతలాలెంత నల్లగా, కాంతివంతంగావున్నై!"

"అందుకు నూనెరాయటం కారణమై యుంటుంది."

"నా శిరోజాలకు కూడ తైలం రాసుకోమని చెపుతోంది. అది జిడ్డుజిడ్డుగా వుంటుందే, ఎట్లా రాసుకుంటారో!"

"తలగడ మురికై పోతుంది కూడాను రోహిణీ! తానమాడేముందు రాసుకొని, శికాయతో తోమితే నష్టమేమీ వుండదు."

"కాని, నా వెంట్రుకలుకూడ నల్లబడతాయేమొ?"

"నలు పెక్కుతాయని భయంగావుందా?"

"భామ వెంట్రుకల్లాగా అంత నల్లబడితే నా కేమీ అభ్యంతరంలేదు."

"నా బంగారపు బొమ్మా!" అని నవ్వుతూన్న ఆమె అధరాన్ని ముద్దాడినే నన్నాను— "మనం యింకా ఐదురోజులవరకు యిక్కడే వుండాలి."

"ఈ ఐదురోజుల్లోను యిక్కడి వారితో బాగా పరిచయం చేసుకుంటాను."

"నీ గాంధారస్వరానికి, నృత్యానికి వీరి మెప్పు పొందాలని చూస్తున్నావులే!

"నీ గాంధారస్వరానికి, నృత్యానికి వీరి మెప్పు పొందాలని చూస్తున్నావులే!
వైశాలినుంచి ప్రత్యుత్తరం వచ్చింది. అక్కడ సన్మానానికి ఏర్పాట్లు మొదలెట్టారు. సౌహార్ద సంఘానికి ఆదరసత్కారాల విషయంలో ప్రత్యేక శ్రద్ధవహించవలసినదిగా

సేనానాయకునికి తెలిపారు. మనం బయల్దేరవలసిన తిథిని గురించి రేపు మళ్ళీ జాబు వస్తుంది. నువ్వు పిన్నితో రథంలోనే ప్రయాణం చేస్తావుగదూ ?"

"అవును. నేను పిన్నితో నే వెడతాను. ఈలోగా వృద్ధసుంకరివస్తే భామ కూడ మాతో బయల్దేరుతుంది."

"అయితే నువ్విక్కడినుంచే ఒక సైన్యాన్ని తయారుచేసుకొని బయల్దేరుతా వన్నమాట !"

"మీ రీర్ష్యపడకండి భామ, నేను చల్లగావుంటే అచిరకాలంలోనే మీరు లిచ్ఛవీయాణుల సైన్యాన్ని చూస్తారు. ఆడవాళ్ళం కేవలం పిల్లల్ని కనటానికే కాదని గ్రహించుతారు."

"సంతానాన్ని కనటం చెడ్డ పనికాదు రోహిణీ! పిచ్చుకలజంట బిడ్డలను కనటానికి చేసే సన్నాహం నీ వెప్పుడైనా చూచావా ! వాటి ప్రణయలీల, కిచ కిచలు, తర్వాత తల్లిదండ్రులు కావటానికి సన్నాహం ! పెంటి, పోతు పిచ్చుకలు రెండూ ముక్కులతో గడ్డిపరకలు, నార, పీచు యేరి తెస్తాయి. కొత్తగా గూడు నిర్మిస్తాయి. అందులో ఆడపిచ్చుక గుడ్లు పెడుతుంది. పొదుగుతుంది. మగది వాటిని కాపాడుతూంటుంది. యథాసమయానికి గుడ్లు చిట్లి చిన్ని చిన్ని పిల్లలు బయటికొస్తాయి. 'చేఁవ్ చేఁవ్' అంటాయి పిచ్చుకలజంట ఆనందంతో పొంగి పోతాయి. పిమ్మట బయటికి ఎగిరిపోయి పిల్లలకోసం వంతులవారీగా గింజలనో, క్రిములనో తెస్తాయి. తల్లిదండ్రుల్నిచూచి పిల్లలు కేరింతలు కొడతాయి. పెద్ద పిచ్చుకలు తమ ముక్కులతో ఆహారాన్ని పిల్లలనోళ్ళకందించి, మళ్ళీ ఎగిరిపోతాయి. చిన్న జీవాలయినా, పిచ్చుకలజంట దాంపత్య జీవితాన్నిగూర్చి మనకు చక్కని పాఠం నేర్పుతున్నాయి."

"అంతేనా ? శత్రులెవరైనా వస్తే అవి రెండూ ప్రాణానికి తెగించి, ఎదిరించి పోరాడవూ ?"

"అవును, ప్రియరోహిణీ ! ఆ విషయంలో నేను నీతో పూర్తిగా ఏకీ భవించుతాను, నువ్వు యిచ్ఛాపూర్వకంగా ఒక తీయని ముద్దిస్తే నేను పంచాయతీ సభలో లిచ్ఛవీ స్త్రీ సైన్యాన్ని తయారు చేయటాన్ని గూర్చిన ప్రస్తావనను శాయ శక్తులా సమర్థించుతాను."

రోహిణి నా పెదవులను ముద్దాడుతూ "తుదకు లంచం పుచ్చుకొనేగా?" అంది.

"లంచంకాదు ప్రేయసీ! నీచుంబనం నా కా వాగ్యుద్ధంలో జయించేందుకు శక్తిని చేకూర్చుతుంది."

చాల ప్రొద్దుపోయిన పిమ్మట మేము శయనాగారంలోకి చేరుకున్నాము. అక్కడ కూడ మళ్ళీ చాలసేపు కబుర్లు చెప్పుకొన్నాము, తర్వాత పట్టిన గాఢ నిద్ర

వల్ల వుదయాన నేను లేచేసరికి ప్రొద్దు బారెడు పైకెక్కింది. అప్పటికింకా రోహిణి నిద్రపోతూనే వుంది. నేను గప్‌చిప్‌గా మంచంమీద నుంచిలేచి బయటి కొచ్చాను.

మేము మూడోనాడు బయలుదేరవలసినట్టుగా మర్నాడే జాబు వచ్చింది.

మిగతా మూడురోజులు ఉల్కాచేలంలో మాకు తెలియకుండానే గడిచి పోయినై. ఒకనాడు ఒకరి ఇంటివద్ద విందయితే,మరోపూట వేరొకరి గృహంలో ఫలహారం, ప్రతిరాత్రి బాబాయిగారి యింట నృత్య, గానముల కోలాహలం. భామలాగా మాటలు గుప్పకపోయినా కొత్తదనంపోయి రోహిణి నలుగురితోను చనువుగా మెలగుతోంది. భామ రోహిణికి ప్రియసఖి అయింది, వారి యీ స్నేహం ఆజన్మాంతం వర్ధిల్లుతూనే వుంది.గాంధారపడుచు ఆగమనవార్త చుట్టు ప్రక్కలనున్న కమతాలకు కూడ వ్యాపించింది.మూడోనాడు ఆ కమతాల్లో కాపురముండే తరుణీమణు లందరూ గుంపులుగావచ్చి గుమికూడారు. ఆనాడు ఉల్కాచేలం సుందరీమణుల నృత్య-గానప్రదర్శనశాలగా మారిపోయింది.బయటినుండి వచ్చిన ఆ అందగత్తెలలో ఉల్కాచేలానికి క్రోసుదూరాన తూర్పుగావున్న 'ధీర్ఘి'అనే గ్రామానికి చెందిన పడుచుకత్తెలందరి దృష్టిని ఆకర్షించింది,నల్లగా వుంగరాలు తిరిగిన ఆ యౌవనాంగి నిడుపాటి కుంతలాలు, నీలికాంతులీనుతున్న చారెడేసికళ్ళు, తీర్చిదిద్దినట్టున్న కోమలాంగములు,బిగువైన కుచద్వయము, చతురపాదయుగళము ప్రత్యేకాకర్షణీయములు; ఆ లతాంగితో ఆవిడ పతికూడ వచ్చాడు.ఆమె మనోరథునివలెనె తనమగడు-చంద్రుని కేశబంధంలో బిగించగలదని తోచింది. ఆ తరుణి యెంత చలాకీ అయినదో, ఆవిడ భర్త అంత బద్ధకస్తుడు! అయితే అతని దృష్టిమాత్రం అతి నిశితమైనది. అతని పడుచుపెళ్ళాము తన నృత్య - సంగీత కళాకౌశలమును చూపించేందుకే వచ్చింది; కాని, చంద్రునికి తనయర్ధాంగి సామర్థ్యంలో సందేహంగా వుంది. ఆమె నాట్యంచేసి ప్రేక్షకుల యెగతాళికి గురిఅయ్యేదే! కాని, కపిలుడామెనే తనకు జోడుగా యెంచుకున్నాడు. వారిద్దరూ రంగస్థలంలో ప్రవేశించిన తరువాత చంద్రుని వాలకం చూడవలసినదే.అతడు మధ్య మధ్య చాటుమాటుగా ప్రక్కచూపులను వారిపైకి ప్రసరింప జేస్తూండేవాడు. ఈ గుట్టును భామ యిట్టే కనిపెట్టింది.ఆమె దబ్బున వెళ్ళి చంద్రుని చేయి లంకించుకొన్నది. అతడు తన చేతగానితనాన్ని బాగా ఎరిగి వున్నందున తనొన్నొదిలిపెట్టమని భామను కాళ్ళావేళ్ళాబడి బ్రతిమలాడసాగాడు. భామ చెయ్యివదలక లాగుతూండటం చూచి శుభుడు, మనోరథుడు అన్నారు—"అన్నా చంద్రా! నువ్వు నాట్యం చేసితీరవలసిందే. కపిల్ ముని మోహినికి నృత్యంచేసే అవకాశం కల్పించినప్పుడు నువ్వు భామకోరికకు సమ్మతించక తప్పదు"

భామ చంద్రునిచేతిని పట్టుకొనే "వజ్జిభూమిపైన నాతో నృత్యం చేయగలవాడీ నా ప్రియచంద్రుడే" సని చంద్రుని బుగ్గలను ముద్దెట్టుకున్నది, చంద్రుని

యీ అవస్థకు మునిమోహిని సంతోషించినట్లే కన్పించింది. చంద్రుడు తన్ను నీడవలె వెంటాడటం ఆమెకిష్టంలేదు. తన చుట్టూ జనం గుంపు కూడటంగాంచి చంద్రుడు బిక్క మొగంతో లేస్తూ అన్నాడు — "భామా! నీ మోటుతనం బాగా లేదు. నాట్యం తెలియని నన్ను బలవంతంగా యీడ్చి నవ్వులపాలు చేయాలను కున్నావా?"

"మిత్రమా చంద్రా! భామలాంటి త్రిలోకసుందరి నా సరసకొస్తేనా, యింద్ర సింహాసనం లభించినట్టే భావించేవాణ్ణి" అన్నాడు కపిల్.

"మిత్రమా కపిల్! నీకా సౌభాగ్యం కలిగినప్పుడు మునిమోహినితో నృత్యం చేసే అదృష్టం యీ నిర్భాగ్యశుభునికి కల్గించుతావని ఆశించనా?"

మనోరథు డప్పుడు చంద్రునికి సానుభూతిని చూపుతూ అన్నాడు— "సోదరా చంద్రా! మన యిదరి అదృష్టము ఒకలాగేవుంది? చూడు మరి! ముని మోహిని కపిల్ కుడిహస్తాన్ని చేతబట్టి అతని పార్శ్వాంగంగా నిలబడింది. భామ కూడ నన్ని క్కడ ఏడ్చుకుంటూ కూచోమని నీ సరసను చేరింది, ఏంచెప్పను? దీన్నే కాబోలు అదృష్టమంటారు?"

శుభుడన్నాడు—"కాని, మనోరథా! నువ్వు కూడ వాళ్ళని దొంగ చూపుల్తో చూస్తేనేగాని మీ యిదరిస్థితీ ఒకటేనని అతనికి బోధపడదు."

భామ మనోరథునివేపు ముఖంత్రిప్పి "విచారంలోచక్కని సమభాగులయ్యారు! ఇప్పుడేగా రోహిణితో నాట్యం చేశావు అంది?"

"మేము జతగా నృత్యంచేయటం నీకు అసూయగా వుందా భామా?"

"నేను చంద్రునితో నృత్యం చేయటానికి అభ్యంతరం కల్పించితే అంతే."

"నా అభ్యంతర మెందుకుంటుంది. మీరిద్దరు యిచ్ఛాపూర్వకంగా వెళ్ళి నృత్యంచెయ్యండి; కాని, భామా! ఒకమాట. ఇష్టంలేనివారి నెవరినైనా సరే గత్యం తరం లేకుండా చేయటం బలాత్కారంకాదూ?"— మునిమోహిని కపిల్ ప్రక్కనజేరి అనురక్తయై నాట్యమాడుతోందనీ, మనుషులను అడ్డంగా చూచుకొని కపిల్‌కి ఎన్ని ముద్దు లిస్తోందోననీ అసలే నా మిత్రుడు వుడికిపోతూంటే—"

"చాలెందుకు?" అని మునిమోహిని కపిల్ కపోలాన్ని వరుసగా ముమ్మారు ముద్దెటుకుంది పాపం చంద్రుని మొహం మాడిపోయింది.

శుభుడు మనోరథుని చెంతచేరి "చంద్రునికి సానుభూతి చూపే వాడివి మహా బయల్దేరావ్‌లే! భామకూడ కపిల్‌ని కౌగలించుకుని జంకు గొంకుల్లేకుండా ముద్దులు పెడుతూంటే అప్పుడుగాని నీకు నాటదు. మునిమోహిని కపిల్‌కి అంటు పడిందంటే ఎక్కడి ఢిల్లీ, ఎక్కడి తక్షశిల! కాస్త ఏమారితే చంద్రుని కిక పత్తాకూడ చిక్కదు. పైగా లిచ్ఛవుల శాసనరీత్యా ఏ విషయంలోనైనా సరే స్త్రీ యింగితానికి విరుద్ధంగా ఏమాత్రం నిర్బంధించరాదు కూడాను!"

భామ కన్బొమలు చిట్లించి శుభునివేపు చురచుర చూస్తూ "శుభా ! కొంచెం తమాయించు. నేను కపిల్‌ని ముద్దెట్టుకోబోతే ఈలోగా నా ప్రియ చంద్రుణ్ని తరిమివేద్దామనా నీ తలంపు ?" చంద్రుని రెండో బుగ్గపై కూడ ముద్దెట్టి అన్నది—

"ప్రియ చంద్రా ! అప్పుడే నువ్వు కనబడితే ఎంత బాగుండేది ? నే నీ మనోరథుని పాలపడే దాన్నే కాదుగా."

వారిని సమీపించుతూ రోహిణి అన్నది— "అలాగే జరిగివుంటే నువ్వు నృత్యంతోనే చంద్రుని చంపివేసే దానవు అక్కా !"

"ఆ పని జరిగిన తర్వాత మళ్ళీ మనోరథుని చెట్టపట్టేదాన్ని ; కాని, అయినా యిందులో చంపటానిగ్గాని, బ్రతికించటానికిగ్గాని ఏముంది పిల్లా ! ఆ పిల్ల-మోహిని నా ప్రియ చంద్రుణ్ని ఎందుకూ కొరగాని వాణ్ణిగా చేసి వేసింది. చంద్రుడు నాట్యమే నేర్చుకుంటే మరీ నేను ఎన్నడూ కొత్తజోడా కోసం దేవులాడ ననుకొన్నది. నే నెలాగైనా యివాళ నా చంద్రునికి గంతెయ్యటం నేర్పి తీరుతాను. పద ప్రియా ! అందరూ యిక్కడే గుమిగూడు తున్నారు. ఢంకామీద దెబ్బ పడ బోతోంది కూడాను, రా."

"వద్దు, వద్దు వదినా ! నాట్యమంటే గాభరాపడడు; అయినా ఇవాల్టికి చంద్రుణ్ణి వదిలెయ్యి."

భామ కూచొని చంద్రుని పాదాలు నిమురుతూ "ఈ పాదాలు నాట్యంతో యెంత అందంగా తయారైనాయి !" అంది.

"అవును, చంద్రుడన్నయ్య శరీరంలోని ప్రత్యంగము నృత్యం కోసమే సృష్టించబడింది ఇప్పుడు రంగంలోకి వురకటం లేదంటే పాపమతనికి తలనొప్పో, మరేబాధో వుండివుంటుంది" అన్నాను నేను.

చంద్రునికి సందు దొరికింది. నిట్టూర్చుతూ అన్నాడు— "అవును మిత్రమా! తలనొచ్చుతోంది. గుండెల్లోకూడ—"

"ఆఁ, అల్లాచెప్పు. గుండెల్లో గుబ గుబ లాడుతోందని చెప్పు" అన్నాడు శుభుడు చంద్రుని మాట పూర్తి చెయ్యనివ్వ కుండానే.

"నాకు గుండె నొప్పి ఎప్పుడూ రాదు" అన్నాడు మనోరథ్.

శుభుడు — "అందరికీ ఒకమాదిరి నొప్పే రావాలని ఎక్కడుంది ?"

మనోరథ్ — "అయితే నే నీ తగాయిదా పరిష్కారానికి ఉపాయం చెప్పనా ?"

"చెప్పు చెప్పు" అన్నారు అందరూ.

"చెప్పుమని తర్వాత కాదంటే లాభంలేదు. ముందు చంద్రుడన్న ఒప్పు కుంటేనే చెపుతాను."

"అదేమిటో తెలియకుండానే కట్టుబడాలా ? ఐతే బేరగాడివి !" అన్నానేన్నేను.

"నేను ఒప్పుకో తగ్గమాటే చెపుతాగా."

"ఒకరికి సమ్మతము కా తగ్గది మరొకరికి అంగీకారయోగ్యం కాదు." అన్నాను.

మనో-"అయితే-సింహా !- నీ అభిప్రాయం తల నొప్పితో వున్న చంద్రుణ్ని భామ తెయితెక్క- లాడించాలనేనా ?"

నేను-"సరే, మిత్రమా చంద్రా ! ఆ చెప్పేది అనుచితం కాకపోతే నీ అభ్యంతరం లేదని చెప్పు"

చంద్రుడు-"సరేలే" అన్నాడు.

మనో-"ఇప్పుడిక్కడ వున్న సుందరులంతా చంద్రుని ముద్దు పెట్టుకోవాలి."

శుభుడు— "అంటే పెళ్ళికి చేరిన కన్యలందరూ తెరిపి లేకుండా వరుని ముద్దాడినట్లన్నమాట ! చంద్రునికిప్పుడు మళ్ళీ పెళ్ళి అవుతుంది కాబోలు ! ఇంతకూ యిది చంద్రునికి శిక్ష లేక బహుమతా ?"

నేను—"చంద్రా ! వెంటనే 'ఊ' అను. లేకపోతే అందరూ యిక్కడ గుమిగూడుతారు."

చంద్రుడు సరేనని అంగీకరించాడు.

మనోరథుడు "అంతటితో షరతు పూర్తి కాదు. చంద్రుని పని సమాప్తమైన తర్వాత యువకులందరూ మునిమోహినిని కూడ ముద్దుపెట్టుకోవాలి" అన్నాడు.

చంద్రుని ముఖం జేవురించి. అతడు పెదవి విప్పకముందే "వజ్జి యువతులు రేయింబగళ్ళు ముద్దాడుతూనే వుంటారు. ఇందులో నీకు శిక్షేముంది ? చంద్రా ! ఆ ప్రకారమే కానిమ్మను" అన్నాను.

చంద్రుడు కాదనలేక పోయాడు. తలూపాడు; కాని, అప్పుడు ముని మోహిని కళ్ళలో హాసచిహ్నాలు చూచి ఉక్రోషాన్ని దిగమ్రింగాడు.

చంద్రుని ముద్దాడుటలో భామే బోణీచేసింది. పిమ్మట యువతులందరూ తమ వంతు తీర్చుకున్నారు. కడపట మునిమోహిని ముందుకు రాబోతూంటే భామ ఆమె నడ్డగించి "నువ్వు నిత్యము ముద్దులాడుతూనే వుంటావు; కాబట్టి నీ కివాళ వంతులేదమ్మాయ్ ?" అన్నది; కాని, కపిల్ మోహినీని చంద్రునిపైకి త్రోయగా ఆమె చంద్రుని ముద్దాడింది.

రెండో అంకం ప్రారంభమయింది. యువకులందరూ తనివితీర ముని మోహినీని ముద్దుపెట్టుకున్నారు. నృత్య-సంగీతాలకంటే ఈ చుంబనోత్సవమే ఎల్లరికీ మహా వినోదాన్ని కల్గించింది.

ఆనాడు చాల ప్రొద్దుపోయేదాక ఆట-పాటలు సాగాయి. తుదకు మేమిద్దరము మంచమెక్కేసరికి మా దేహాలు అలసిసొలసి సోక్కిపోయాయి.

13. వైశాలిలో స్వాగతము

మేము ఉల్కాచేలానుంచి పొద్దునే బయలుదేరి ప్రయాణం చేశాము. రాత్రికి 'కోటీ' గ్రామంలో మకాంచేశాము, మర్నాడు ప్రొద్దునపూట వైశాలికి చేరుకోవచ్చుగదాఅని. మేము బయలుదేరిన నాడే రోహిణి పిన్నీ, భామలతో రథం మీద పయనించి వైశాలికి చేరింది.

పిన్ని రోహిణిని తమ యింటికేతీసుకెళ్ళింది. సోమ అక్కడేవుంది. శకట చక్రధ్వని చెవినిపడగానే ఆమె వాకిట్లోకొచ్చి నుంచున్నది. పిన్ని ఆజ్ఞాపించేస్వరంతో "సోమా! నోరెళ్ళబెట్టి చూస్తూండకపోతే మీ వదినెను దించి తీసుకొని పోరాదూ?" అన్నది.

సోమ రథాన్ని సమీపించిందో లేదో భామ మొదలుపెట్టింది– "రా పిల్లా! రా, మనమిద్దరం సాయంచేద్దాం. పాపం మీ ఒదిన పాదం–"

ఇంతవరకు వినేటప్పటికే సోమ తెల్లపోయింది. రోహిణికాలి కేదోప్రమాదం సంభవించిందనుకున్నది. దబ్బున తేరువద్దకు పోయి రోహిణికాలు పట్టుకున్నది.

భామ నవ్వాపుకుంటూ, జాగ్రత్తగా పట్టుకోవాలి సుమా! ఒత్తిడి తగిలితే నెప్పెడుతుంది మరదలా!" అంది.

అతి జాగ్రత్తగా పాదాన్ని స్పృశించుతూ సోమ అన్నది– "భామా! నువ్వు కూడ పట్టుకుంటే యిద్దరం నిమ్మళంగా దించుదాం."

భామ మరీ నాటకమాడుతూ, "పిల్లా! భద్రం సుమా! కాలేమాత్రం కదిలినా నీవజ్రాల వదిన దక్కదు. లోపలికి తీసుకెళ్ళే దెట్లాగో? ఆఁ వుండు, నన్ను కూడ రానీ, నేను వీపుమీద వుప్పెక్కించుకుంటాను"అంది.

ఆ కపటనాటకం తెలియని సోమ వొంగి "నే నెక్కించుకుంటానులే భామా! నా వీపెక్కటానికి నువ్వు కాస్త వూతమియ్యి"అన్నది.

భామ రోహిణిని దించటానికి చెయ్యందించ బోతూండగానే పిన్ని ముందు నుంచి దిగి శకటచోదకునితో వెనక్కివచ్చింది. భామ కిలకిల నవ్వుతోంది. సోమ వెనక్కి తిరిగిచూచి లజ్జపడింది. పిన్నీ భామ కొంటితనాన్ని పసిపట్టి కోప్పడ సాగింది.

"భామా! ఏళ్ళొచ్చినకొద్దీ నీ చిలిపిచేష్టలు మితిమీరుతున్నాయే!"

"కాదు పిన్నీ!" భామ మెల్లగా అంది – "వైశాలికి కొత్త కోడలు వచ్చి నప్పుడు మరదళ్ళామెని వీపుమీద మోసుకొనిపోయి సింహద్వారం దాటించటం ఆచారమేగా?''

"నీ మొహం, నేను మాత్రం వైశాలి కోడల్నిగానూ ?"

"మీ రోజుల్లో ఈ రివాజు లేదేమో పిన్నీ; ఇప్పు డందరూ యిలాగే చేస్తు న్నారు. మరదలు సోమని అడిగి చూడు!"

భామ సంగతి తెలిసి కూడ సోమ ఆమె వలలో చిక్కుకొన్నది. ఇప్పుడు సిగ్గుతో ముఖం మరింత ముడుచుకొని పోయింది. అంతలో రోహిణి రథం నుంచి దూకి రెండుచేతులతో సోమను ఆలింగనం చేసుకొని ముద్దాడుతూ అన్నది—

"నా ముద్దు మరదలా! భామ అక్కయ్య సంగతి నీకు తెలియదూ?"

సోమ నేత్రాలనుంచి ఆనందాశ్రువులు చిమ్మినై. ఆమె సంకోచము అదృశ్యమై పోయింది. కొత్త వదినను తేరిపారజూచి "భామ నెరిగినవాళ్ళు కూడ ఆమె మాయలో పడిపోతారు" అంది.

అప్పుడు భామ వచ్చి సోమ మెడను పెనవేసుకొన్నది. "పో వదినా! ముందు ముద్దిగిల్లి, తర్వాత జోకొడతావు నువ్వు" అంది సోమ.

"ఉసిరికాయ ఒగరే ఐనా తిన్నతర్వాత—సోమా!—మంచినీళ్ళు ఎంత తీపిగా వుంటయ్!"

రోహిణి ఆగమనవార్త వాడవాడలా వ్యాపించింది. ప్రతి యింటినుంచి ఆడంగులు రాసాగారు. ముసలమ్మలు కొత్త కోడలికి దృష్టితీసి, పేలాలు చిమ్ముతూ లోపలి పంచాదిలోకి తీసికెళ్ళారు. నేలమీద పరచివున్న కంబళిపైన నట్టనడుమ రోహిణిని కూచోబెట్టారు. అంతలో మల్లిక కూడా వచ్చింది. అక్కడ చేరిన అమ్మలక్కలు వెదొలగి ఆవిడకు దారి యిచ్చారు. పిన్ని రోహిణి చెవిలో "ఈవిడే మీ యత్త" అని వూదింది. చప్పున రోహిణి లేచి నిలబడింది. మల్లిక కోడలి ముఖంలోకి చూస్తూ లలాటాన్ని ముద్దాడింది "నా ప్రియమైన బిడ్డా! వైశాలిలో నీకు స్వాగతం అమ్మాయ్!" అన్నది.

అందరూ చతికిలబడిన పిదప కోడలికి మధుపర్కాలు, వేయించిన లేగదూడ మాంసము, ద్రాక్షరసము అందించారు. కొద్దిగా చవిచూచి రోహిణి రివాజును పూర్తిచేసింది.

భామ నాయకత్వాన లిచ్ఛవీ అంగనలు మంగళగీతాలు పాడారు. చీకటి పడుతూండగా స్త్రీ లొకరొకరె తమ తమ యిండ్లకు వెళ్ళిపోసాగారు. ప్రతివారు గాంధారపడుచు రూప, సౌందర్యాలనే వర్ణించుతున్నారు. ఒకావిడ రోహిణి కన్నోయి విశాలమైనటని మెచ్చుకుంటూంటే, వేరొకతె ఆవిడ కోమలాధరములను ప్రశం

సించుతోంది. ఒకరుక పసిడివర్ణపు నిడుపుకేశాలను పొగడుతూవుంటే మరొకామె రోహిణి ప్రశస్త ఫాలము, దీప్తివంతమగు ముఖబింబమును గూర్చి ప్రస్తావించుతున్నది. వైశాలికెల్ల సర్వోత్తమ సుందరి రోహిణేనని ఎల్లరి ఏకాభిప్రాయము."

మర్నాడు రెండు ఘడియల ప్రొద్దెక్కేసరికి మేము సౌహార్దసంఘంతోసహా వైశాలి దక్షిణద్వారాన్ని చేరుకొన్నాము. కొంతదూరంలో వుండగానే లిచ్ఛవు లెదురువచ్చి మాకు స్వాగతమిచ్చారు. ఊరేగింపుతో ముందుకు సాగాము, ముందు ముందు సైనికవాయిద్యాలు మ్రోగుతున్నాయి. తర్వాత తక్షశిలనుంచి వచ్చిన దశాశ్వములు నడుస్తున్నవి. వాటినంటి బహూకరణ సామగ్రితో బండ్లున్నవి. ఆ వెనుక తక్షశిలలో విద్యార్జనచేసి వస్తున్న ఆరుగురు యువకులము తురగారూఢులమై యున్నాము. చివర లిచ్ఛవీ ప్రజలు; సేనానాయకుడు – సుమనుడు – శకటములపై సధిరోహించి వచ్చుచుండిరి.

దక్షిణద్వారందాటి మేము ముఖ్య నగరవీధులగుండా సంస్థాగారము అంటే పంచాయతి భవనం ముందుకు చేరాము. అక్కడ గణపతి (పంచాయతీ అధ్యక్షుడు) తోడి సచివులతో ముందుకొచ్చి సౌహార్దసంఘానికి స్వాగతమిచ్చాడు. మాతో వున్న సైన్యాధిపతికూడ గణపతి ప్రక్కకెళ్ళి నుంచున్నాడు. గణపతి ఒక పర్యాయము అశ్వాలను, ఇతర కానుకలతో నిండియున్న బళ్ళను తేరిపారజూచి, పంచాయతీ భవనంలోకి దారితీశాడు. మా ఆరుగురికి ప్రత్యేకాసనా లిచ్చారు. పంచాయతీ సభ్యులు 999 లో 900 లకు పైగా అక్కడ హాజరయివున్నారు. గణపతి చేయెత్తుటతో హాజారంలో నిశ్శబ్ద మావరించింది. సౌహార్దసంఘ నాయకుడు – కపిల్ లేచి నిలబడి యిలా చెప్పాడు :

"పూజ్యులార! వినండి. వైశాలి తక్షశిలలు చిరకాలం నుంచి పరస్పర పరిచితములై గౌరవించుకుంటున్నవి; అయితే తక్షశిల తన ప్రాచ్య సోదరిపట్లహృదయపూర్వక ప్రేమాదరములను ప్రదర్శింప సౌహార్ద సంఘాన్ని పంపుటకిదె మొదలు. గాంధార ప్రజా ప్రతినిధి సంస్థ (పంచాయతీ)కు వైశాలియందేమి; లిచ్ఛవుల పట్ల నేమి ఎట్టి సుహృద్భావ మున్నదీ మాటకు బదులు గాంధార సుతులము పదిమందిమి లిచ్ఛవీ నాయకమ్మన్యుల మధ్య వుండుటే తార్కాణము. మరి మాటల రూపంలో యీ స్వర్ణపత్రమే ప్రకటింపగలదు" అని కపిల్ స్వర్ణపత్రమొక దాన్ని గణపతి చేతికందిచ్చి మళ్ళీ చెప్పాడు– "ముగించే ముందు నా తరపున ఒకటి రెండు మాటలు చెప్పదలిచాను. అవి లిచ్ఛవీ కుమారుడు, తక్షశిల వైశాలిల మధ్య సన్నిహిత సంబంధ మేర్పరచుటలో కృతకృత్యుడైన విధమును గూర్చి మాత్రమే. శతాబ్దాలనుండి తక్షశిల కీశరతూర్పు విద్యార్థులవలె లిచ్ఛవీ కుమారులును వందలాదిగా విద్యాసముపార్జనకు వస్తూనే వున్నారు. తక్షశిల వారిపట్ల వాత్సల్యాన్ని చూపుతూనే

వుంది. ఆ వచ్చిన వారును తక్షశిలయం దపారమైన గౌరవమును ప్రదర్శించుతూ వచ్చారు; కాని, లిచ్ఛవీ కుమారుడు–ఈ సింహుడు చేసిన పని అంతకంటె గొప్పదీ, అసాధారణమైనదీని. తక్షశిల విపద్గ్రస్తయై యున్నప్పుడక్కడ వున్న యే లిచ్ఛవీ యువకుడైనా ఈ వీరుల వలెనే గాంధార సంరక్షణకై తమ రక్తాన్ని ధారపోసి వుండెడివారని నా తలంపు. గతమునం దట్టి యవకాశము లేకుండుట వల్లనే యిట్టి వుదాహరణ లేకపోయింది. రెండేళ్ళక్రితం లిచ్ఛవి కుమారులు తక్షశిల నిమిత్తం అపూర్వ ధైర్య – సాహసాలతో కత్తులు దూసి, కదనరంగంలో వురికి, పోరాడినది సామాన్య విషయం కాదు. ఆ యుద్ధంలో నా గాంధారభూమికై పోరాడిన వారిలో స్వయంగా నేనొకడను. శుభు డాదిగాగల యీ అయిదుగురు లిచ్ఛవీ పుత్రుల పరాక్రమాన్ని నా కళ్ళారా చూచాను. వీరి పరాక్రమానికి ఏ ప్రజా రాజ్యమైనా గర్వించగలదు. చిరుతప్రాయంలోనే వారు ప్రదర్శించిన శౌర్య–ప్రతాపాలను బట్టి భవిష్యత్తులోకూడ మేము వారివలన యెంతో ఆశించవచ్చును. ఇక సేనానాయక పదవీ విభూషితుడైన సింహుని విషయంలో మా గాంధారగణ మెట్టి అభిప్రాయమును కల్గియున్నదీ సువర్ణ పత్రమే తెలుపగలదు! నే నీయనకు ఉపనాయకుడుగా వుండియుండుటచే, చేరికలోనుండి ఈయన పరాక్రమాన్ని దర్శించే సదవకాశం లభించింది. సింహునివంటి సాహసోపేతుని సేనానాయకునిగా బడసి ఏదేశమైనా గర్వించుతుందని నేనేకాదు, మా తక్షశిల ప్రాత, కొత్త సేనాపతులు. సేనా నాయకులు, యుద్ధ విద్యావిశారదులు ఎల్లరు అభిప్రాయ పడుతున్నారు. ఈయన కీయబడిన యుద్ధరంగం అన్నిటిలోకి కీలకస్థానం. పారశీకులు భయంకరమైన దాడి సల్పినది అక్కడేనని మే మెరుగుదుము. మా మాజీ సర్వసేనాపతి–తక్షశిలకు నల్గడల పేరు ప్రఖ్యాతులు గడించిన యుద్ధకళా ప్రపూర్ణులు – బహుళాశ్వులవారికి సింహుని బల–పరాక్రమములు సుపరిచితములు. వారి సలహా ననుసరించియే మా సైన్యాధిపతి అత్యంత ప్రాముఖ్యత వహించిన ఆ మహాసింధు రంగానికి సింహుని సేనానాయకుడుగా నియమించినాడు. సేనానాయకుడచ్చోట ఎట్లు వ్యూహములు పన్నినదీ, సైనికుల నెట్లు నడిపినదీ. శత్రుగమనమును ఎప్పటికప్పుడు ముందే యెట్లు తెలుసుకున్నదీ మొదలగు వివరాలను నే నిప్పు డిక్కడ ఏకరువుపెట్టదలచలేదు. గౌరవనీయులగు లిచ్ఛవీ నాయకులారా! పారశీక చక్రవర్తి మహాసేనలో ప్రధానభాగాన్ని తొలిదెబ్బతోనే మట్టుబెట్టి సేనాపతిని బంధీని గావించుటనుబట్టి మీరు సింహుని సామర్థ్యాన్ని వూహించగలరు. ఆ సమరంలో సింహుడును క్షతగాత్రుడయినాడు. ఆచార్య బహుళాశ్వుని తనయ – ప్రస్తుతము సింహుని అర్ధాంగి – రోహిణి తన కృపా ప్రావీణ్యతను చూపి యుండకున్నచో విజయాన్ని సాధించిన ఈ వీరసింహుడు మాకు దక్కియుండేవాడు కాదనుటలో సందేహం లేదు."

కపిల్ తన భాషణమును ముగించి కూచున్న పిమ్మట "మేము రోహిణీ సింహులను చూడా" లన్న కేకలు సభికులనుండి చెలరేగినై. ఒక మూలనుంచి రోహిణీ తీసికొనిరాబడింది. గణపతి యాదేశంతో సింహుడు ఆయనవద్దకు వెళ్ళాడు. వీరదంపతులిద్దరు సభికుల మ్రోల నిలబడ్డారు. సభికులు వారిని గాంచి ఆనందో ద్రేకంతో,

'జై, గాంధార గణానికీ జై!'
'జై లిచ్ఛవీ గణానికీ జై!'
'తక్షశిల వర్ధిల్లుగాక!'
'వైశాలి వర్ధిల్లు గాక!'
'లిచ్ఛవీకుమార్ సింహ్ చిరంజీవి యగుగాక!'
'గాంధారపుత్రి రోహిణి చిరంజీవి యగుగాక!'
అని జయ జయ ధ్వానాలు చేశారు.
సువర్ణపత్రాన్ని పఠించేముందు గణపతి యిలా అన్నాడు—

"గౌరవనీయులగు సభ్యులారా! ముందుగా నేను మీ యందరి తరపున మన తక్షశిల మిత్రులకు స్వాగతం చెపుతున్నాను. చిరంజీవి కపిల్! మీరు మీ సహచరులు దారిపొడుగున యెన్నెన్నో కష్టాలనుభవించి వైశాలికి చేరగల్గిన విషయం మాకు తెలుసు. అయితే మీ కా శ్రమ, చిక్కులు లేకుండా చేయుట మా చేతిలోని పనికాదు; కాని మా యీ వజ్జిభూమిపైన అందేమాత్రం శ్రమను బాపి మిమ్మానందపర్చగలిగినా మా అదృష్టంగా భావించుకుంటాము. మీరు లిచ్ఛవీ గడ్డను గాంధారముగను' వైశాలిని తక్షశిలగాను భావింతురుగాక! ఇయ్యది మీ స్వగృహంగానే యెంచి మా యీ సన్మానమును మీ స్వజనుల సత్కారంగా భావించి స్వీకరింతురుగాక!"

పిమ్మట గణపతి తక్షశిలనుంచి పంపబడ్డ స్వర్ణ పత్రికను చదివి విన్పించాడు. మధ్య మధ్య సభికులు 'భళీ! భళీ!' 'వహ్వా! వహ్వా!' అని హర్షధ్వనులు చేశారు. అప్పుడు కోశాధ్యక్షుడు తక్షశిలనుంచి పంపబడిన హయములు, యితర వస్తువుల జాబితాను చదివి వినిపించి, గుర్రములను అశ్వశాలయందును, సామగ్రిని కోశాగారమందును చూడవచ్చునని ప్రకటించాడు తదనంతరము పంచాయతీ అధ్యక్షుడు సభ సమాప్తమైనట్లు ప్రకటించుటతో ఎల్లరు జయనాదములు చేయుచు తమ తమ యిండ్లకు బయలుదేరారు.

సంఘ భవనానికి ఉత్తరంగా వున్న పాంథగృహం కపిల్ ప్రభృతులకు విడివిడిగా యేర్పాటు చేయబడింది.

నేను రోహిణితో బయటికి వచ్చునప్పటికే పిన్ని అమ్మ వచ్చి అక్కడ వున్నారు. నేను గబగబ వారివద్దకు వెళ్లాను అమ్మ నన్ను కౌగలించుకొని ముద్దా

డుతూ బాష్పధారచే నా ముఖాన్ని తడిపివేసింది. కొంచెం శాంతించిన పిమ్మట అమ్మ "రా బిడ్డా! నిన్ను చూచే అదృష్టం నా కింక లేదనే అనుకున్నాను" అని మాత్రమే అనగలిగింది.

మేము పిన్నిగారి యింటికే వెళ్ళవలసివుంది. తాత్కాలికంగా మేము వుండ టానికి అక్కడే యేర్పాటు చేశారు. నా పితృగృహాన్ని చూడాలన్న కోరికను తెలుపగా అమ్మ నన్నక్కడికి తీసుకెళ్ళింది. ఇంటి మరమ్మతుకు ఏర్పాటు చేయ బడింది. అమ్మ మా భూములు సాగుచేయబడుతూన్నట్టు కూడ చెప్పింది. అక్కడి నుంచి మేము మారుటి తండ్రి యింటికి వెళ్ళాం. ఆయన దూరదేశానికి వెళ్ళి చిర కాలానికి వచ్చిన కన్నపుత్రుని వలెనే నాకు స్వాగతమిచ్చి,ఆలింగనం చేసుకున్నారు. సోమ అత్తవారింటికి వెళ్ళిపోయిన తర్వాత ఆ యింట్లో అమ్మ, ఆయన మాత్రమే వుంటున్నారు. నేనేదో అడుగబోగా "ఆయన కిప్పుడు బిగ్గరగా చెపితేనేగాని విన పడ"దని అమ్మ చెప్పింది. అమ్మ దేహంలో చాలా పరివర్తనం జరిగింది. జుట్టు సగభాగం నెరసి పోయింది. మారుటి తండ్రి నడుము వంగి పోయింది. ఆయన నిట్టూర్చి "సోమ పెళ్ళి అయిపోవటంతో ఆమెను గూర్చి నిశ్చింతగానే వున్నాను. ఇక నీ రాకకోసమే ఎదురుచూస్తూ బ్రతుకుతున్నాను. నువ్వుకూడ వచ్చేశావు" అన్నారు.

"బాబా ? మీ కోడలు కూడ వచ్చింది" అని నేను రోహిణిని ముందుకు లాగాను.

అశ్రుపూరిత నయనాలతో చూస్తూ ఆయన రోహిణిని ముద్దాడి 'యిప్పుడే వస్తాను వుండండి' అని తన పడక గదిలోకి వెళ్ళారు. ముసలాయన ఏమి చేస్తారో నని మేము నిరీక్షించుతున్నాము. ఆయన త్వరగానే వచ్చి, నల్లని వున్ని వస్త్రంలో నుంచి ముత్యాలు – పగడాలు కూర్చిన ఒక హారాన్ని తీసి స్వహస్తాలతో రోహిణి మెళ్ళోవేసి "కుమారీ! నేను మల్లికకు కూడ తెలియనీకుండా దీన్ని సింహుని వధువు కోసం గోప్యంగా దాచి వుంచాను. ఇప్పుడు నా తుది కోరిక కూడ తీరిపోయింది" అన్నాడు.

"బాబా! మీ రింకా కొన్నాళ్ళపాటు జీవించాలి" అన్నాను.

"వద్దు నాయనా! ఎల్లాగో యింతవరకు యీడ్చుకొచ్చాను. నువ్వు కూడ నా కళ్ళ ముందు కొచ్చావు. ఇక నిర్విచారంగా ప్రాణం వదుల్తాను. డెబ్బైయేళ్ళు నిండినై. చెవుడు కూడ వచ్చింది. ఇలాంటి నిరర్థక జీవితం లిచ్ఛవికి శోభించదు. నాయనా!"

"తన ఆయువు సరిపోయిందనే నమ్మకం ఆయనకు గాఢంగా ఏర్పడింది. ఆయన వృద్ధాప్యంలో మళ్ళీ బాల్యం తిరిగి చూస్తుందనుకొన్నాను. కాని, నాలుగో రోజున ఆయన పడుకున్నవాడు పడుకున్నట్టె శాశ్వతంగా కళ్ళు మూశాడు.

అక్కణ్ణుంచి అమ్మ, మేము పిన్ని గారింటికి వెళ్ళాము. లోపలి వరండా లోనించి పెక్కుమంది పకపక నవ్వటము, ఖామ శ్రావ్య కంఠస్వరము విన్పించు తున్నాయి. లోపల యువతీ సమ్మేళనాన్ని చూచి అమ్మ "ఖామ మళ్ళీ యేదో వుప ద్రవానికే కూచుంది" అని సరాసరి పిన్ని గదిలోకి వెళ్ళిపోయింది. మమ్మల్ని చూడ గానే ఖామ మరి నలుగు రయిదుగురు సుందరాంగులతో కలసి గంతులేస్తూ మావద్ద కొచ్చింది. రోహిణి కంఠసీమనున్న హారాన్ని గాంచి "రోహిణీ! నీకీ మాల చాల సొంపుగా వుందోయ్!" అని ఆమెని ముద్దు పెట్టుకొన్నది. నా వైపు చూచి "మరదీ! నీకు స్వాగతమిచ్చేందుకు వైశాలిలోని సుందర జవ్వనులంతా యిక్కడి కొచ్చారు" అని చెప్పింది.

నేను నవ్వుతూ "స్వాగతానికేనా, మరిం కెందుకైనానా వదినా?" అన్నాను.

ఖామ మారు పల్కకుండానే రోహిణి చేయి పట్టుకొని నన్నుకూడ అనుస రించమన్నట్టు కనుసన్న చేసి వసారాలోకి దారి తీసింది. అక్కడ ఒక ప్రక్కగా పరచివున్న ఆసనం మీద మమ్మల్నిద్దరినీ కూచోబెట్టింది. యువతీ మండలిలో కొందరు వీణ, మృదంగాది వాయిద్యాలను చేతబట్టారు. వధూవరులు స్వగృహానికి వచ్చినప్పుడు పాడే మంగళగీతాన్ని అక్కడున్న యావన్మందీ కోకిల కంఠాలతో పాడారు. అనంతరం ఖామ ఒక్కొక్క సుందరిని రోహిణితో పరిచయం చేసింది. ఖామ లిచ్ఛవీ వంశాల్లోని యావత్తు కుటుంబాలకు చెందిన తరుణీమణులను ఆహ్వా నించింది.

పరస్పర పరిచయం చేయటం పూర్తి కాగానే వసారాలో ఒకసారి నిశ్శబ్ద మావరించింది. అప్పుడు ఖామ గొంతు సవరించుకొని మొదలెట్టింది—

"అక్కలార! ఒదినలార! కన్యలార! కోడళ్ళారా! సింహ కుమారునికి, అతని వధువు — గాంధార సుందరికి స్వాగతమిస్తున్న ఈ శుభసమయాన మనందరికి అత్యంతానందంగా వుంది. సింహకుమారుడు మన యెల్లరి ప్రేమకు పాత్రుడు. మనలో యెందరమో ఈయన చుంబన మాధుర్యాన్ని చవిచూచి వున్నాము; ఈయ నతో నాట్యమాడాము: పాన గోష్ఠిలో పాల్గొన్నాము. స్వప్నతుల్యాలైన ఆ రోజు లెంత మనోహరంగా వుండేవి! ఇప్పుడా బాధాకరమైన మధుర దృశ్యాలను స్మృతికి తేవలసిన ఆగత్యం లేదు. మన మిప్పు డిక్కడ ఆయనకి శుభాకాంక్షను ప్రకటించ టానికే గుమికూడాము. మన సోదరి — రోహిణిని చూచారా? అచ్చంగా స్వర్ణ ప్రతిమలా వుంది. వైశాలిలో యీ గాంధార సుందరితో పోటీ చేయగల సొగసు కత్తె యేదీ? ఒకవేళ పోటీకి నిలవాలన్నా మన అందాలరాణి క్షేమ ఒక్కతే. ఒసే పిల్లా, క్షేమా? ఒకసారి ఇటురా." అనగానే పద్దెనిమిదేళ్ళ పడుచొకతె — మేలిమి రంగు ఛాయ, చారెడేసి కళ్ళు, నల్లనికురులు కలిగిన నిరుపమాన సుందరి సిగ్గుచే

దిగబడిన ముఖంతో అపరాధినివోలె భామను సమీపించి నిలబడింది. రోహిణి రెప్ప లార్చకుండా ఆమె వంక చూస్తోంది. ఆ తరుణిని బోలిన నవమోహనాంగులు తక్ష శిలలోనైనా అరుదే. భామ మళ్ళీ సాగించింది – "సోదరీమణులారా! చూచారుగా; క్షేమ లాంటి కామినిని గూర్చి వైశాలి గర్వపడటంలో అనుచిత మేమీలేదు; కాని, మన యీ రూపరాశిలో రోహిణికే సర్వోత్తమ స్థానమివ్వటం కూడ ఏమాత్రం అనుచితము కాదనే నా తలపు. అందాల పోటీలో క్షేమచే ఓడింప బడినందున కశి తీర్చుకోటానికే నేనిలా అంటున్నా ననుకొనేరు ఎవరన్నా. ఇప్పుడు మనం వైశాలిలో అందాలరాణీని ఎన్నుకోబోవటంలేదుగా మన క్షేమకు నష్టంకలిగేందుకు! ఇక్కడ నేను మీకు మరొక సంగతికూడ చెప్పదలచాను ఈ మధ్య లిచ్ఛవీ తరుణీమణులంతా సౌందర్య కళోపాసిను లయిపోతున్నారు. ఆ టక్కులాడి వుందే—అంబాపాలి— దుకాణం తెరచుకొని కూచున్నప్పటినుంచి ప్రతి యువతికి తన కాపర మెప్పుడు గంగలో కలిసిపోతుందో నన్న భీతి కలిగింది. తదాది ఎల్లరూ వేష – భూషణాలంకారాల్లో, సౌందర్య కళారాధనలో వేశ్యాంగన – అంబాపాలిని తమ ముందర దిగదుడుపుగా తిసెయ్యాలని పట్టుదల వహించారు. నే నీ పట్టుదలను చెడుగా భావించను. అందరి భర్తలు మనోరథునివలె ఒకే కేశపాశంలో చిక్కుకొని వెంటబడి తిరుగుతూంటా రనటానికి వల్లకాదు, అయితే లిచ్ఛవీయువతు లొక ప్రక్కన అంబాపాలిని తమ సౌందర్య కళాదర్శంగా యెంచి, ఒక్కొక్క రాత్రికి వేలాది కర్షాపణములు ఆ పాడుముండకు పోకుండా కాపాడుకుంటూనే వేరొకవంక ఒక అపరాధం – అది గొప్పదేకాదు – మహాపరాధం కూడాను – చేస్తున్నారు.

"నేనీ మాటలు బాగా యోచించే చెబుతున్నాను. లిచ్ఛవీకాంతలు తమ సౌందర్యోపాసనలో లీనమై తాము లిచ్ఛవీయాణుల మన్న విషయాన్నే విస్మరించు చున్నారు. చెల్లీ "రోహిణీ! ఏదీ, నీ చేతు లిటు చూపు" రోహిణితన హస్తాలను భామ కందించింది; కాని ఆమె గుండె దడదడలాడుతోంది. భామ మళ్ళీ చెప్ప సాగింది—"మీ రంతా ఆత్రపడొద్దు. పదేసి మందిని పిల్చి చూపిస్తాను. ఈమె చేతులెంతో ముచ్చటగా వున్నై; అందమైన హస్తా లెల్లా వుంటయ్యో మీ రాలో చించుకొని వుండండి. సరే, యిప్పుడు దగ్గరలో వున్న పదిమందీ రండి. వచ్చి రోహిణి చేతుల్ని చూడటమే కాదు. వాటిపైన చెయ్యివేసి చూడండి! కఠినంగా లేవూ? నిజం చెప్పండి." అందరూ కఠినంగానే వున్నా యన్నారు. భామ పదేసి మంది చొప్పున పిల్చి రోహిణి చేతులు చూపి, అదే రీతి నడిగింది. ఒట్టి చేతులను చూడటానికే అయితే అందరూ తొక్కిసలాడుతూ వచ్చేవారు కాదు; కాని గాంధార పడుచును దగ్గరలో నుండి చూచి, స్పృశించవచ్చు నన్న కోరికతో ఎల్లరూ వచ్చి రోహిణి చేతుల్ని పరీక్షించి చూచారు. అందరివంతు అయిన తర్వాత భామ తిరిగి ప్రారంభించింది.

"అక్కలారా! రోహిణి అందంలో మనలో ఏ ఒకరికైనా తీసిపోతుందా? మొహమోటం లేకుండా యథార్థం చెప్పేయండి."

అందరూ "మనందరికంటె అందంగా వున్నది; క్షేమకంటే కూడాను" అన్నారు.

"అయితే – సోదరీమణులారా!–రోహిణి చక్కదనంలో ఒక గొప్పకళంకం వుంది. ఆమె కరకమలాలు శిరీష కుసుమాల్లాగా కోమలంగా లేవు. అంబాపాలి సౌందర్య కళాదృష్టిలో యివి అందమనిపించుకోవు; కాని, మరి మనం అలాంటి కఠిన కర్కశ హస్తముల కారణంగా రోహిణిని సుందరి కాదని చెప్పవచ్చునా? అంబాపాలి శిష్యురాండ్రైతే అలాగే అంటారు; కాని నేను వైశాలిలో నాకు పూర్వపు సర్వోత్తమ సౌందర్యవతులు అంబాపాలి శిష్యురాండ్రవాదమే తప్పంటాను. సోదరి రోహిణి చేతు లింత కర్కశంగా వున్నా అందంగా వున్నాయనటానికి హేతువేమి అనుకున్నారు? లిచ్ఛవీ అంగనల కట్టి హస్తాలే. రాణింపుతాయి. మగధరాజు – ప్రమాదాన్ని గణింపక అంబాపాలి సౌందర్య సుధాపానం నిమిత్తమే వైశాలికి వచ్చిన బింబిసారుడు – ఎప్పుడో ఒకప్పుడు మన వజ్జిభూమిపైకి దండెత్తి రాకమానడు మన అన్న – దమ్ములు, భర్తలు, మరదులు, మామలు, తండ్రులు, పిన తండ్రులు యెల్లరు అతడి నెదిరించటానికి సమాయత్త మౌతున్నారు. ఆ సమయంలో మన అవ్వలవలె మనం కూడ శత్రువు నెదిరించవలసివస్తే చలిచ్ఛవీకాంతలమైన మనకి అంబాపాలి తయారుచేసిన ఈ కోమల కర కమలము లేపాటి వుపకరిస్తాయో యోచించండి. ఈ మృదు హస్తములు బల్లెమును పట్టగలవా? కృపాణాన్ని త్రిప్పగలవా? డాలు తాకిడికి తట్టుకొనగలవేమొ చెప్పండి? అప్పట్టున మన కరకమలాలు నిరర్థకాలవటంలో సందేహం లేదు. కాని, సోదరి రోహిణి చేతులో? మీ రిప్పుడు చూచిన యీ కఠిన కర్కశ హస్తాలే నూరుమంది బింబిసారుల పెట్టయిన పారశీక చక్రవర్తి మద – అహంకారాలను పటాపంచలు గావించాయి. కాబట్టి నేను మీ యందరికి చెప్పేదేమంటే – అంబాపాలి ననుకరించి తయారుచేసికొన్న మృదుహస్తాలకు స్వస్తి చెప్పండి. అవి అతి ప్రియం. మనకి లిచ్ఛవీయాణులకు యోగ్యమైన చేతులే కావాలి. రోహిణివి అట్టిచేతులే. ఆమెను నేను కలసికొని ఐదురోజులు మాత్రమే అయింది! కాని, మేము ఎన్నో జన్మలనుంచి అక్కచెల్లెళ్ళమా అని పిస్తోంది నా చేతులుకూడ రోహిణి హస్తాలను పోలివుండటం నిజంగా నా అదృష్టమే. సింహ, మనోరథులు కృపాణధారులై రణరంగంలోకి వెళ్ళేటప్పుడు మే మిద్దరం కూడ కరవాలములను చేపట్ట నిశ్చయించుకున్నాము. సోదరీ మణులారా! మీరుకూడ ఖడ్గధారిణులు కాగోరుతున్నారా? మీ ఉద్దేశ్యమేమిటో చెప్పండి."

పెక్కుమంది "అవును, మేముకూడ కత్తి చేతపట్టుతాం" అన్నారు.

భామ – "అట్టయితే ముందుగా మీ చేతుల్లో పరివర్తనం తీసుకురాండి. నేనీ సంగతి కోమలకర పల్లవముల వారికే చెపుతున్నాను. మార్పు తెచ్చుకొనే వుపాయం కూడ చెపుతున్నాను. చేతులను గట్టిపర్చే పనులు – దంచటము, విసరుట, వంట చేయుట మున్నగువాటిని కేవలం దాసీలకే వదలకండి. డాలు, బల్లెము, కత్తి, ధనుస్సులతో ప్రతి నిత్యము అభ్యాసం చెయ్యండి పొలాల్లోకి వెళ్ళి గొడ్డలి, పలుగు, పారలతో పని చెయ్యండి, ఎండలో తిరగటం అలవాటు చేసుకోండి. నాట్యము, ఇతర క్రీడలతో కొవ్వును కరిగించుకోండి. ఇవాళ నేను చాలా దూరం చెప్పుకొచ్చాను. ఇందుకు నన్ను క్షమించండి. ఇక ఆనందోత్సవం ప్రారంభించుదాము."

తరువాత మాంసపు దాకలు, సురాభాండములు తేబడ్డాయి. మధ్య మధ్య మధుపానుతూ మాంసం నములుతున్నారు.

"ఒదినా! నువ్వుకూడ తాగు" నేను భామతో అన్నాను.

"తాగుతాలే."

"మరి గ్లాసు తెచ్చుకో."

"ఇంకో టెందుకు? నీ గ్లాసుతో తాగుతాలే."

"నా గ్లాసుతోనా?"

"అవును, దానితోనే. నీ పెదవుల స్పర్శచే దానిలోది మరీ మధురంగా ఉంటుంది."

నాకు బలే అనుమానం కలిగింది. భామ గంభీరోపన్యాసం ముగియుటతో నేను బ్రతికిపోయా నను కొన్నాను; కాని భామ మాటల్తో నా మీదకేదో తెచ్చిపెడుతుందనుకున్నాను. నేను మిన్నకుండటం చూచి భామ అన్నది.

"ఏఁ మరదీ! నీ సరసన చేరి ఒక్క గుక్క సురాపానం చెయ్యటానికూడా నీ యీ వదిన కధికారం లేదా?"

ఆమె తరుణీ మండలి నుద్దేశించి "సోదరీ మణులారా! విన్నారా? తనతో కలసి కొంచెం మధురసం పీల్చటానికే మరది ఒప్పుకోవటం లేదు. ఇది బొత్తిగా దురన్యాయమని నా అభిప్రాయం."

శ్యామ – (పచ్చని కనుకొలకుల్లో ఎరుపు పరుగెత్తింది.) "అవునక్కా! ఇది దురన్యాయమే. సింహకుమారునికి బాల్యంనుంచీ అన్యాయం చేసే అలవాటుంది. ఈయన ఎందరెందరి హృదయాలనో నొప్పించాడు. నా మట్టుకు నేను మామిడి తోపులో యీయనతో. చెట్టపట్టాలు వేసుకొని తిరిగినదానిని అంతెందుకు? నన్నెత్తుకొని పంటబోదు లెన్నిసార్లు దాటించాడో! మేము జతగా నృత్యము చేసినవానికి

లెక్కేలేదు నన్ను ఆలింగనం చేసికొని పెట్టిన ముద్దులెన్నని చెప్పగలను ? ఇంతేనా ? – 'శ్యామా ! నా హృదయంలో నీ కొక్కదానికే స్థానముం'దని యెన్ని పర్యాయాలో చెప్పి నమ్మించాడు. నువ్వు చెప్పక్కా ! సింహుడు తన మాటతప్పి నాకు అన్యాయం చేశా డంటావా లేదా ?"

"ఇంతా అంతానా ? సొంతం అన్యాయమే" అంది భామ.

"మరిందుకు శిక్షేమిటి ?"

"మరదీ ! ఒంటి కాలుమీద నుంచొని చేతులు జోడించి శ్యామని క్షమాపణ వేడుకో. లేకపోతే—" కొంచెం మాగి "ఇది పారసీక సైన్యంకాదు; లిచ్ఛవీయాణుల సేన. ఏకాకివైన నీ కేగతి పడుతుందో వూహించుకో."

చప్పున నలుగురు యువతులు వచ్చి నా చేతులు పట్టుకున్నారు. ఒకామె నా కాలెత్తి పట్టుకొని "ఊఁ, క్షమాపణ కోరుకో" అంది.

"జాగుచేస్తే సహించం, ఇది మా సేనానాయకి ఆజ్ఞ. క్షమాభిక్ష వేడుకో" అన్నది మరొక యువతి.

నేను రోహిణి వంక చూచాను. ఆమె నవ్వుతూ మోము ప్రక్కకు త్రిప్పుకుంది. అప్పుడు నేను "సరే, మీరు చెప్పినట్టే క్షమాపణ కోరుతా" నన్నాను.

శ్యామ నా దరి కొచ్చికూచుంది. నేను ఆ యువతులు చెప్పినమాట ఉచ్చరించి క్షమాపణ కోరాను.

అంతట నోరు పెద్దదిగా చేసికొని ఉష అన్నది—సఖీ భామా ? నాకూడ న్యాయం చెయ్యి. ఇది ఎన్నాళ్ళనాటి సంగతో, సరిగా జ్ఞాపకంలేదు. నేనూ, సింహుడూ షికారుచేస్తున్నాము. అప్పుడు సింహుడు 'ఉషా ! నువ్వయిదు ముద్దులియ్యి; తర్వాత నేను బదులు తీర్చివేస్తానన్నాడు. నే నీయనుకి ముద్దు పెట్టుకోనిచ్చి యెన్నాళ్ళయిందో, కాని, యింతవరకు నాకాబాకీ ముట్టనేలేదు."

భామ నన్నడిగింది—"ఏం! నిజమేనా ?"

"అది చిన్ననాటిసంగతి ఒదినా ! మే మప్పుడు నాలుగైదేళ్ళ వాళ్ళమై యుంటాము"

"అంటే అప్పు చాలాకాలంనాటిదని నీవూ అంగీకరించావన్నమాట. అయితే వడ్డీ చాలా పెరిగివుంటుంది."

"అయితే ?"

"అయితే ఏమిటి ? ఉషకు నిన్నిప్పుడు పదిసార్లు ముద్దు పెట్టుకోటానికి హక్కుంది. మన రాజ్యంలో వడ్డీ అసలుకు రెట్టింపుకంటె మించకూడదుగా. సరే, ఉషా, నీ బాకీ వసూలు చేసికో" అన్నది భామ.

మళ్ళీ నలుగురు పడుచులు నా చేతులు గట్టిగా పట్టుకోగా, ఉష ఐదుసార్లు నా చెక్కిళ్ళని ముద్దుపెట్టుకుంది. అప్పుడు నా భయం ఎక్కువయింది. ఈ విధంగా పాత అప్పులన్నీ తీర్చవలసివస్తే నా జీవితమంతా ఋణ తీర్మానంతోనే సరిపోతుంది.

భామ మరల బిగ్గరగా చెప్పింది. "సఖురాలా! భామ న్యాయ పీఠాన్నధిష్టించి వుండేది ఈవాళమాత్రమే. నీళ్ళకు నీళు, పాలకు పాలుగా న్యాయం జరగాలంటే మీ మీ ఫిర్యాదులను నేడే చెప్పుకోండి."

రమ తన ఫిర్యాదును చెప్పబోతూండగా బయటనుంచి వాయిద్యాల ధ్వని వినవచ్చింది. అంతలో ఒక దాసి వచ్చి నృత్యవిలాసార్థం అందరూ వచ్చేశారనీ, తక్షశిలనుంచివచ్చిన యువకులుకూడ అరుదెంచినారని చెప్పింది. భామ ఆకస్మికంగా "సోదరీమణులారా! నృత్యశాలలో–" అని చెపుతూంటే 'బ్రతుకు జీవుడా!' అనుకొన్నాను. నేను, రోహిణి, భామ కలసి మా ముందున్న మాంసాన్ని అవజేశాము. రెండు మూడు గ్లాసుల సురను గొంతులో గుమ్మరించుకొని అక్కణ్నుంచి నిష్క్రమించాము.

నాట్యమందిరం పిన్నిగారింటికి దాపులోనే ఉంది. అక్కడికి పోయి చూడగా వైశాలిలోని లిచ్ఛవీ యువతీ–యువకులంతా వచ్చియున్నారు. వారిలో నా బాల్యమిత్రు లనేకులున్నారు. వారందరినీ అక్కడ చూడగలిగినందుకు నే నపరిమితానంద మనుభవించాను. ఎనిమిది, పది సంవత్సరాల వయస్సులో వాళ్ళను విడిచి వెళ్ళాను. ఇప్పుడందరూ పెద్దవాండ్రయి దుక్కల్లా వున్నారు. రివాజు ననుసరించి నేనా నాడు రోహిణితోనే నృత్యం చెయ్యాలి. వైశాలి అందాలరాణీ–క్షేమ – నా మిత్రుడు కపిలుని తన జతగా ఎంచుకుంది. సమూహ నాట్యం, జంటనృత్యం మొదలైనవి ఒకటొకటిగా సాగుతున్నాయి. నాటి నృత్యంలో వైశాలియందే గాక వజ్జిదేశం మొత్తంమీద పేర్వడసిన యువతీ–యువకులు పాల్గొనన్నారు; మరి వారి నృత్యాన్ని గూర్చి నేను ప్రత్యేకంగా ప్రశంసించుట యెందుకు ?

అలసిపోయినవారు పోయి కూచుంటుంటే కొత్త జోళ్ళు రంగంలోకి వచ్చేవారు. విశ్రాంతి సమయంలో సేవించేందుకు మధు – మాంసాలను పంచాయతీయే ఏర్పాటు చేసింది. ఆ నృత్య మహోత్సవం ముఖ్యంగా తక్షశిల నుంచి వచ్చిన అతిథుల గౌరవార్థం ఏర్పాటు చేయబడింది.

మే మిద్దరము మా బసకు తిరిగి వచ్చునప్పటి కింకెంతో ప్రొద్దులేదు.

14. లిచ్ఛవి అభిషేకము

నా మారుటి తండ్రి గణసంస్థ (పార్లమెంటు)లో సభ్యుడు. ఆయన మరణించి నందున యేర్పడ్డ ఖాళీస్థానంలో మరొకరిని యెన్నుకోవల్సి వచ్చింది. మా వంశం లోని పెద్దలంతా నన్నే ప్రతినిధిగా నిలబడమని ప్రోత్సహించారు; మా పినతండ్రి కొడుకు — అజిత్‌కి పంచాయతీ (గణసంస్థ)లో సభ్యత్వం సంపాదించాలని మహా ఉబలాటంగా వుంది. మా వంశంలో అతనికే యెక్కువగా భూములు, పశువులు వున్నై. అందుచే తనకే సభ్యత్వం పొందే అర్హత కలదని మా అజిత్ ఉద్దేశం. మాలో అభిప్రాయభేద మున్నందున గణసంస్థ యెన్నిక జరుప వలసి వచ్చింది. నేను యెన్నికకు నిలబడకుండా తప్పుకోవాలను కున్నాను; కాని, గణపతి (పంచాయతీ ప్రభుత్వాధ్యక్షుడు), సైన్యాధిపతి మా పంచాయతి రాజ్యాన్ని ప్రమాద మెదుర్కొన బోతూన్న ఆ విషమస్థితిలో సభ్యుడుగా వుండ నిరాకరించటం స్వార్థత్యాగం కాదనీ, లిచ్ఛవీకర్తవ్య విముఖుడను కావటమేననీ నిష్ఠురంగా మాట్లాడసాగారు. తప్పని సరియై, తుదకు నేను అభ్యర్థిగా నిలబడటానికి ఒప్పుకోవలసి వచ్చింది. అజిత్‌కి అనేకమంది చెప్పిచూచారు; కాని, అతను 'ససేమిరా' అన్నాడు. తన మామ సేనాపతి, పలుకుబడిగల యితరులూ తన్ను బలపరుస్తారనీ, పేదవాడైన నాతో పోటీలో తనకు జయం ధృఢమనీ అతనికి పూర్తి విశ్వాసం.

ఒక రోజున సంస్థాగారంలో గణసంస్థ సమావేశమెయింది. పిన్ని, అమ్మ, రోహిణికూడ ప్రేక్షకులుగా వచ్చారు. సమావేశ కార్యక్రమానారంభించుతూ గణపతి సునందు డిలా చెప్పాడు.

"గౌరవ సభ్యులారా! నేటి సమావేశానికి కారణం మీకు తెలుసు. ఖాళీ అయిన జ్ఞాతవంశ సభ్యత్వ స్థానానికి ప్రతినిధిని యెన్నుకోవలసివుంది. ఎన్నికకు నిలబడ్డ అభ్యర్థుల పేర్లు చెప్పేముందు నేనొక విజ్ఞప్తి చేయ దలచాను. మనమీది కొక అవాంతరం వచ్చి పడబోతోంది. మనం దాన్ని దృష్టిలో వుంచుకొనే యే ఒక్క అడుగైనా ముందు కెయ్యాలి. మనం మన గణ సంస్థను దృఢతరము, శక్తివంతము గావించుకొనే విషయాన్నెప్పుడూ విస్మరించ కూడదు."

"గౌరవ సభ్యులారా! ఎన్నికకు నిలబడిన అభ్యర్థుల పేర్లు రెండు. ఒకటి సింహుండు, రెండు అజిత్. ఇద్దరూ జ్ఞాతి వంశీకులే. వీరిలో ఒక్కరిని మాత్రం మన మెంచుకోవాలి. ఈ సభాసదులెల్లరూ ఏక పక్షంలో వున్నారో లేక ద్వివిధాభిప్రాయలు కల్గివున్నారో నేను ముందు తెలుసుకోగోరుతున్నాను. చిరంజీవి సింహుని పక్షం

వహించగోరేవారు 'వున్నాం' అని చెప్పండి." అనగానే నలుగడలనుండి 'వున్నాం' అన్న కేకలు విన్పించాయి. తర్వాత అశ్లే అజిత్‌ని కోరే సభ్యులనుగూర్చి అడగ్గా మొదటికంటె తక్కువ అయినా అన్నివేపులనుంచి 'వున్నా' మన్న కంఠధ్వనులు వినవచ్చినై. అంతట అధ్యక్షుడు మళ్ళీ చెప్పాడు.

"గౌరవ సభ్యులారా! మీలో అభ్యర్థు లిద్దరిని కోరేవారూ వున్నట్టు తేలి పోయింది. కాబట్టి యిప్పుడు ఒక సమ్మతి సూచక కాష్టశలాకలను (చువ్వలు) చేపట్టించక తప్పదు ముందుగా యీ సమావేశానికి ఎంతమంది గణసంస్థ సభ్యులు వచ్చారో మన గణకునిద్వారా వినగోరుతున్నాను."

గణకుడు హాజరైన సభ్యుల సంఖ్య 872 అని చెప్పాడు.

గణపతి —"వజ్జి దేశంలోవున్న ప్రతి సభ్యునికి నేటి యీ సమావేశ సూచన అందచేయబడింది. కాబట్టి, గౌరావ సభ్యులారా! ఇక్కడికి హాజరుకాగల సభ్యులందరూ వచ్చారు ప్రస్తుతం హాజరైన గణసంస్థ సభ్యుల్లో వున్మాదులెవరూ లేరనుకుంటాను, కాక ఉన్నట్లయితే ప్రక్కనున్న సభ్యులు నాకు తెలిపెవరు గాక!" కొంచె మాగి "ఎవరూ మాట్లాడనందున యిందున్మాదు లెవరూ లేరనే అభిప్రాయపడుతున్నాను. మద్యపానంచే మత్తిల్లిన వారెవరైనా వుంటే ప్రక్కనున్న సభ్యులా వివరం చెప్పండి" మళ్ళీ ఆగి "ఎవరూ మాట్లాడ నందున తాగి కై పెక్కి వున్నవారెవరూ లేనట్టే భావించుతున్నాను" అని రెండు కర్రచువ్వలను చేతిలో ఎత్తిపుచ్చుకొని "గౌరవ సభ్యులారా! ఈ ఎరుపు నలుపు చువ్వలలో ఎర్రది 'ఔ' ననటానికి అంటే అంగీకారానికి, నల్లటిది 'కాద'న టానికి అంటే అనంగీకారం తెలుపడానికీను. చువ్వలు పంచిపెట్టేవారు రెండు ప్రత్యేక బుట్టలతో చెరి 872 చువ్వలు మీ వద్దకు తీసుకొస్తారు. నేను పేరొక్కన్న అభ్యర్థికి అనుకూలంగానో ప్రతికూలంగానో మీ యిచ్ఛానుసారం అందుకు నిర్ణయింపబడిన రంగు చువ్వలను తీసుకోండి రెండో అభ్యర్థిపేరు చెప్పినపుడు కూడ అల్లాగే తీసుకోండి. ఏ ఒక్కరూ ఒకటికి మించి ఎక్కువ చువ్వలను తీసుకోకూడదు. ఎక్కడైనా బుట్టలోనుంచి జారి చువ్వలు క్రిందపడితే చూసినవారు చువ్వలను పంచేవారికి అందజేయండి."

"గౌరవ సభ్యులారా! ఇదివరకు మన సమావేశాల్లో శలాకలను పంచుతూండిన పదిమందే యిప్పుడూ పంచుతారు. వారిలో ఎవరియందైనా ఎవరికేమాత్రం అవిశ్వాస మున్నా చెప్పివేయండి. ఆక్షేపణ లేకపోతే మౌనం వహించండి......రెండోసారి అడుగుతున్నాను, చువ్వలను పంచేవారిలో ఎవరియందైనా విశ్వాసం లేకపోతే చెప్పండి. అందరియందు నమ్మకముంటే మాట్లాడనక్కర లేదు...... . మూడో పర్యాయం మళ్ళీ అడుగుతున్నాను. ఎవరికైనా అనుమానం వుంటే చెప్పండి, అనుమానం లేకపోతే మౌనం దాల్చండి."............

గౌరవసభ్యు లందరూ మౌనముద్ర వహించినందున చువ్వలనుపంచే పదిమంది యందు గణసంస్థకు పూర్తి విశ్వాసం వున్నట్లు నిర్ణయించుతున్నాను."

"గౌరవ సభ్యులారా ? వినండి, నేను ముందు చిరంజీవి సింహుని పేరు మీ ముందుంచుతున్నాను. చువ్వలను పంచేవారు మీ మధ్య కొచ్చారు. వారు మీలో ప్రతిఒకరిచెంతకు చువ్వలను తెస్తారు. అందరూ తమ తమ స్థానాల్లోనే కూచొని వుండండి. చిరంజీవి సింహునికి ఓటివ్వదలచినవారు జేలాక ఎర్రచువ్వను తీసి కోండి. వ్యతిరేకించ గోరేవారు నల్లచువ్వలను పుచ్చుకోండి. ఇకమీరు నిశ్శబ్దంగా చువ్వలను గ్రహింతురుగాక. ఎవరికైనా ఏదేని సందేహంకల్గిన యెడల చువ్వలను పంచువారి చెవిలో అడుగవచ్చును."

చువ్వలను పంచేవారు రెండు రంగుల చువ్వలు రెండు ప్రత్యేక బుట్టలతో తీసుకెళ్ళి ప్రతి సభ్యునిముందు పెడుతూ వెడుతూంటే సభ్యులు తమ కిష్టమైన రంగుచువ్వలను తీసుకున్నారు. పంచటం పూర్తి అయిన తర్వాత పంచేవారు గణపతి వద్దకు చేరుకన్నారు. అప్పుడు గణపతి చెప్పాడు – "గౌరవసభ్యులారా ! సమ్మతులను (ఓట్లు) సూచించే చువ్వలు పంచబడినవి. ఎవరికైనా చువ్వ అందక పోయినా. ఒకటికి మించి ముట్టినా, యింకే పొరబాటు వాటిల్లినా తెలుపగోరు తున్నాను. ఏ ఆక్షేపణాలేనివారు మెదలకుండ కూచొనివుండండి. రెండోసారి కూడా అడుగుతున్నాను... మూడో తడవకూడాను....అందరూ మౌనంగా వున్నం దున ఎల్లరికీ చువ్వ లందినట్లే భావించుతున్నాను."

అప్పుడు గణపతి తిరిగి తేబడిన బుట్టలోని చువ్వలను విడివిడిగా లెక్క పెట్టాడు. ఎర్రచువ్వలయిదున్నూ, నల్లటిచువ్వలు 867 న్నూ మిగిలి వున్నై. గణపతి ఇల్లా ప్రకటించాడు — "గౌరవసభ్యులారా ! ఇప్పుడు నావద్ద అయిదు ఎర్రటివి. ఎనిమిదివందల అరవయ్యేడు నల్లటిచువ్వలు మిగిలివున్నై. అంటే మీలో 867 మంది తమ సమ్మతులను చిరంజీవి సింహునికి అనుకూలంగా యిచ్చారు. అయిదుగురు వ్యతిరేకాభిప్రాయాన్ని తెలిపారు. తటస్థంగా ఒక్కరూ లేరు. ఇక మీ చెంతకొచ్చినవారికి చువ్వలను తిరిగి యిచ్చివేయండి."

చువ్వలన్నీ తేబడినపిదప మళ్ళీ అన్నిటినీ లెక్కపెట్టి బుట్టలలో పెట్టారు. గణపతి మరల చెప్పాడు — "గౌరవసభ్యులారా ! వినుడు ; నే నిప్పుడు చిరంజీవి అజిత్‌ను మీముందు పేర్కొంటున్నాను. అజిత్‌కి అనుకూల సమ్మతినీయ గోరేవారు ఎర్రచువ్వలు, అసమ్మతిని తెలుపదలంచువారు నల్లచువ్వలను తీసుకోండి.... ...."

తిరిగి తేబడ్డ చువ్వలను లెక్కించగా యెర్రనివి 872 అల్లాగే వున్నై. నల్లటివి పొంతంఅయిపోయి ఖాళీబుట్టమాత్రమే మిగిలింది. గణపతి మళ్ళీ ప్రకటించారు

"గౌరవ సభ్యులారా! నల్లటి చువ్వ ఒక్కటీ నావద్దకు తిరిగిరాలేదు. ఎర్ర టివి ఎనిమిదివందల డెబ్భై రెండు వున్నాయి, దీని భావం మీలో ఒక్కరూ చిరం జీవి అజిత్‌కి ఓటివ్వలేదన్నమాట.

"గౌరవ సభ్యులారా! చిరంజీవి సింహానికి, చిరంజీవి అజిత్‌కి జరుపబడిన ఎన్నికలో తేలిన చువ్వల లెక్కలనుబట్టి మన గణసంస్థ చిరంజీవి సింహాని తన సభ్యునిగా స్వీకరించినట్లు నిర్ణయించుతున్నాను. గౌరవనీయులైన సభ్యులారా! మరి కొంచెంసేపు ఓపికతో వుండండి. నే నిప్పుడే కార్యనిర్వాహక వర్గంతో సంప్రదించి చిరంజీవి సింహాని అభిషేక తిథిని తెలియపరుస్తాను."

గణపతి మంత్రివర్గంతో ప్రక్కగదిలోకివెళ్ళి అనతికాలంలోనే తిరిగివచ్చి "గౌరవసభ్యులారా! నేటి కయిదవరోజున చిరంజీవి సింహానికి అభిషేకం జరుప టానికి నిశ్చయింపబడింది" అని చెప్పాడు.

సభామందిమునుండి బయటికి రాగానే ముందుగా నన్నాలింగనంచేసి అభినం దించింది అజితుడే. "అన్నా సింహా! నీకు నా అభివందనాలు. యోగ్యునికే ఓట్లు లభించినందుకు నాకు చాల సంతోషంగావుంది" అన్నాడు.

నేనూ అతన్ని కౌగలించుకొని కృతజ్ఞత తెలియజేశాను. నా ప్రక్కకొచ్చి నిలబడిన రోహిణిని కూడ 'ఒదినా.నీ కివే నా అభివందనా'లన్న అజిత్ శిరాన్ని ఆమె ముద్దాడింది.

అజిత్ మళ్ళీ నాతో "అన్నా! ఇవాళ సాయంత్రం మీరు మా యింటికి రావాలి. అక్కడికి మన జ్ఞాతవంశపు యువతీ-యువకు లంతా వస్తారు. నీ గౌర వార్థం నేను చేయబోతూన్న ఆ విందుకు తక్షశిల సౌహార్దసంఘంవారినికూడా ఆహ్వా నించుతాను" అని చెప్పాడు.

వెంటనే రోహిణి అందుకొని "మరి భామ అక్కయ్యో?" అనడిగింది.

"భామ జ్ఞాతవంశపు పడతికాదు ఒదినా! అయినా నువ్వు చెప్పావు కాబట్టి యిప్పుడే ఆమెనుకూడ పిలుస్తాను. అయితే నన్నామె బారినుంచి కాపాడే భారం నీది సుమా!" అన్నాడు అజిత్.

"ఏమిటీ! భామక్కయ్య మనుషుల ప్రాణం తీసేస్తుందా?" అన్నది రోహిణి నవ్వుతూ.

"ప్రాణంతీస్తే నయమే వదినా! భామ వుడికించి వుడికించి మరీ చంపుతుంది. దురదృష్టవశాత్తు నే నొకసారి ఆమె వుచ్చులో పడ్డవాడినే. నీ తోడు రోహిణీ! నీ మాట తీసెయ్యలేకనే పిలుస్తున్నాను. మరి నువ్వు కాదనకుండా నన్నామె వాగ్బాణాలనుండి కాపాడాలి."

"అల్లాగేలే మరదీ!" అని రోహిణి అభయహస్త మిచ్చింది.

జనసమితి (గణసంస్థ) సభ్యులంతా నన్నభినందించారు. అభినందనా లందు కోవడంతోను, కౌగలింతలతోను కొంతసేపు జరిగిపోయింది.

మేము యింటికి చేరకానేటప్పటికే భామవచ్చింది. ఆమె యెగిరి గంతేసి నావద్దకొచ్చింది, నాకు భయంవేసింది. నాకప్పుడు భామనుగూర్చి అజితుడన్న మాటలు జ్ఞాపకం వచ్చినై. భామ నన్ను తన బాహువల్లరితో బంధించి నా లలాటము కన్బొమలు, చెంపలమీద ఒకేవరసని ముద్దులు పెట్టింది. అప్పుడు నన్నొదిలి రోహిణిని చేరదీసుకొని హర్షాతిరేకంచే చెమ్మగిలిన నేత్రాలతో చూస్తూ ఆమెను ముద్దులాడింది. రోహిణి కళ్ళుకూడ చెమ్మగిలినై. ముందు భామే నోరు విప్పింది.

"రోహిణీ! ప్రియరోహిణీ!? నే నపరిమితానందంతో ఉబ్బి తబ్బిబ్బవు తున్నాను. గర్వపడుతున్నానుకూడాను. ఇంత అల్పవయస్సులో జనసమితి సభ్యు లవ గలిగినవారు చాల తక్కువగా వుంటారు. మన సింహుడు దాని కెంతైనా అర్హుడు. సరేగాని, రోహిణీ! అజిత్ నవ్వుతూ నీతో చెపుతున్నా దేఁవిటి?"

"నవ్వుతూ కా దక్కా! బిక్క మొగంతో."

"అదేమిటో నేను వినవచ్చా?"

"నేను వినదగింది నువ్వూ వినొచ్చునక్కా!"

భామ రోహిణీ మొము ముద్దాడి "నీకు నాయందున్న విశ్వాసానికి ధన్య వాదాలు రోహిణి!" "నాకు తోబుట్టువు లెవరూ లేరు భామక్కా! అందుకోసం నే నెంత తపించాను! స్నేహపాత్రురాలివి నువ్వొక సోదరివి దొరికావు. అలాంటి అక్కవు నీ ముందు నాకుదాపరికమెందుకు?" అంటూంటే రోహిణి కళ్ళుమెరిశాయి.

భామ రోహిణిని యెద కదుముకుంటూ, ఆనందబాష్పబిందువులు రాలుస్తూ అంది—"చెల్లీ! నువ్వెంత మంచిదానవే! నిన్ను కాస్సేపుచూడకపోతే నా మతి మతిలో వుండక, బాగుండటంలేదు. సొంత సోదరికైనా లభించని స్థానాన్ని నువ్వు నా హృదయంలో సంపాదించావు రోహిణీ!"

"అక్కా! నువ్వు అజిత్‌ను గురించి అడిగావుకదూ? అతడు నన్ను, సింహుని వాళ్ళింటికి విందుకు ఆహ్వానించాడు. సాయంత్రం అక్కడ జ్ఞాతవంశ తరుణీ — తరుణులంతా సమావేశమవుతారట."

"జ్ఞాతవంశంవాళ్లు మాత్రమేనా?"

"అవును, అంతేనట. కాని, నువ్వు లేకుండా వెళ్ళటానికి నేను అంగీక రించకేఁ. నిజం అక్కయ్యా! నిన్నుకూడ పిలవమని నే నంటే పాప మతను బిత్తర పోయాడు."

"ఏమిటీ, బిత్తరపోయాడా?"

"మరే, నిన్ను పిలవటానికి ఒప్పుకున్నాడు; కాని, నీ నిశిత వాగ్బాలం నుంచి తన్ను నేను తప్పించాలట. అల్లాగేనని అభయదాన మిచ్చేవరకూ వదల్లేదుగా!"

"బలే మగాడివోయి అజిత్! భామ మాటల ధాటికే తట్టుకోలేని వాడివి. నువ్వా ఒక పురుషుడవే! అయితే — రోహిణీ! నువ్వు మాట యిచ్చావా?"

"ఇచ్చా నక్కా!"

"ఇస్, మాట జారకుండా వుంటే ఎంత బాగుండేది? ఆ మొనగాడు భామ చేతులు పట్టుకొని, బ్రతిమాలి పిలుచుకు వెళ్ళకుండా యెల్లా వుండేవాడో చూచేదాన్ని."

"నిన్ను పిలవడానికి ముందుగా సరేనని, తర్వాత ప్రాధేయపడ్డాడు; అంచేత వాగ్దాన మివ్వక తప్పలే దక్కా!"

అమ్మ, పిన్ని — యిద్దరూ సంతోషంగానే వున్నారు. వారు వేరే గదిలో దర్బారు సాగించారు. అక్కడ వృద్ధ లిచ్ఛవీయాణులు నాకు పదవి లభించినందుకు సంతసాన్ని వెలిబుచ్చుతున్నారు. శూరసేనుడు (సోమపతి) నా రాక తెలిసి ఉత్తర సరిహద్దునుంచి నేడే వచ్చాడు. మా మాటల సవ్వడి విని గబ గబ మా చెంత కొచ్చాడు. వెంట సోమ కూడవుంది, అతని నేత్రా లింకను జోత్తుల్లా వుండటం వల్ల రాత్రంతా నిద్రలేకుండా ఏకాయెకీని ప్రయాణంచేసి వచ్చినట్టు తెలుస్తూనే వుంది. కొంతసేపు నిద్రపోనిదే అత దేపనీ చేసే స్థితిలోలేడు. అయినా మావద్ద కొచ్చి రోహిణి లలాటం మీద ముద్దు పెట్టుకున్నాడు. నన్ను కౌగలించుకొని "సింహా! నిన్నుచూచేందుకు ఎంత ఆత్రపడ్డాను! నిన్న ఉదయం కబురు అందగానే ఆపళంగా బయలుదేరి వచ్చేశాము" అన్నాడు.

కుశల ప్రశ్నలయిన తరువాత "శూరసేనా! వుత్తర సరిహద్దులో భయ మేమీ లేదుగద?" అనడిగాను.

"లేదు, అక్కడ ఏనుగులు, ఖడ్గ మృగాలు, సింహాల భయం మాత్రం వుంది. ఈ మధ్య రెండు ఏనుగుల్ని చంపాను. ఒక్కొక్క దంతం నాలుగు మూరల పొడుగుంది. హడావుడిగా బయలుదేరటంవల్ల తేలేకపోయాను. వాటిని రోహిణీ కొదినకి బహూకరిస్తాను."

భామ మధ్యలో అందుకున్నది—— "రోహిణికా? సింహానికేమీ లేదా? ఏమిటీ పక్షపాతం?"

శూరసేనుడు — "నేను వాటిని అన్నయ్యకే యిస్తే 'ఏమిటీ పురుష పక్షపాత బుద్ధి' అని భామ యెత్తి పొడవదూ?"

భామ—— "రోహిణికి దంతాలు సమర్పించుకొని ఉత్తిచేతులు సింహానికి చూపిసావా?"

శూర—"ఉత్త చేతులేం ఖర్మం! అన్నయ్య కోసం ఖడ్గమృగ చర్మాలతో డాలులు తయారవుతున్నై. ఒకటి కాదు, ఆరు."

భామ— ఏమయ్యో మరదీ! మీ వదినకి సున్నేనన్న మాట? నా వేలాది ముద్దులు వృథా అయినట్టేనా?"

"మరి, ఒదినా! యీసారి ఒక్క ముద్దయినా యిచ్చావూ నాకు?"

భామ వెంటనే శూరసేనుని మెడకు పెనవేసుకొని ముద్దుమీద ముద్దెట్టి అన్నది— "ఇవిగో, సరేనా మరదీ! యిక చెప్పు."

శూరసేనుడు చప్పున తన కంచుకములో దాచి పెట్టిన దంతపు ఒరలోనుంచి కరవాలాన్ని లాగి భామచేతి కందిచ్చాడు. ఆమె ప్రేమోలమోకాళ్ళమీద వొంగి కై మోడ్చి అన్నాడు—"దేవీ! ఈ దాసుని కాన్క స్వీకరించు నా బాహువులకు పుష్టిని ప్రసాదింతువు గాక!"

భామ ఖడ్గాన్ని చూచుకొని ప్రఫుల్ల వదనంతో "ఇష్ట సిద్ధిరస్తు! శూరసేన! నీ ఆరాధ్య దేవి నిన్ను నిలబడమని ఆదేశించుతోంది. తనివితీర ముద్దాడ వచ్చని వరమిస్తోంది."

శూరసేనుడు చివ్వునలేచి ముద్దులతో భామ చెక్కిళ్ళ నెరుపెక్కించాడు. అప్పుడందరు ఒరపైన చెక్కబడివున్న చిత్రాలను శ్రద్ధతో చూడసాగారు. ఒరకొక ప్రక్కన అడవి ఏనుగుల గుంపు చిత్రింప బడింది. అందు పెద్ద దంతాలున్న గజసర్దారును చిత్రించుటలో చిత్రకళా నైపుణ్యము అత్యద్భుతంగా ప్రదర్శింప బడింది. రెండో వేపున చెట్ల వెనకాల సింహాల జంట తమ కూనలతో వున్నట్టు చిత్రింప బడింది. ఆడసింహం పడుకొని వుంది. మగది నాలుకతో ప్రియురాలి చెవుల్ని నాకుతోంది. కూనలు తల్లి తోకతో ఆడుకుంటున్నాయి. భామ తదేకంగా కొంతసేపు చూచి "మరదీ శూరసేనా! నిశిత కృపాణము, చక్కని ఒరను బహూకరించినందుకు నీ కివే నా కృతజ్ఞతాభి వందనాలు" అని శూరసేనుని కళ్ళలోకి చూస్తూ "మిగతా వారి కింతవరకు నోటిమాటలతోనే సరిపెట్టావు; కాని,— మరదీ! ఈ సుందర ఖడ్గాన్ని కాన్కగా యిచ్చి నీకు భామ ముద్దులందెంత ప్రీతో ఋజువు చేసుకున్నావు" అంది మందహాసం చేస్తూ.

"ఇక్కడ వినీలకుంతలాలకు, సుందర నేత్రాలకు వున్న గౌరవమేగా వదినా! ఇందులో నేను చేసిన దేముంది?"

"నువ్వు తొత్సారం చేశావు మరదీ! లేకుంటే నా యీ కేశపాశంతో మనూని కాక నిన్నే కట్టివేసేదాన్ని."

"కాదు వదినా! నేను నీ సిగలో చిక్కుకొనే వున్నాను."

"అల్లాగా! నాకు తెలియకుండానే?"

"పురుగులు దీపానికి చెప్పి వెళ్ళిపడతయ్యా ?"

"అక్కడ పెద్దపురుగు పడి మాడి కమురుకంపు గుప్పుమంటూండగా కూడానా ?"

"క్రిమి - కీటకాలకు కళ్ళూ చెవులూ వుండవ్ వదినా ! వాటికుండేది మన సౌక్యమే."

భామ శూరసేనుని మరొకసారి ముద్దుపెట్టుకుంది. శూరసేనుడు తనకు తగిన జోడని తలుస్తూన్నట్టు మెరిసిపోతున్న ఆమె కళ్ళు, అరుణ వర్ణం దాల్చిన కపోలాలు ద్యోతకం చెస్తున్నాయి.

మే మా సాయంత్రం అజిత్ యింటికెళ్ళి జ్ఞాతవంశ యువతీ యువకుల సమ్మేళనంలో పాల్గొన్నాము. అక్కడకూడ పాన - గాన - నృత్యాలున్నవి. ఆ వేళ అక్కడ జరిగిన ఒక విషయం మాత్రం జ్ఞాపకం వుంది. సంభాషణ సందర్భంలో ఎవరో జైనమత ప్రవర్తకనుగూర్చి ప్రస్తావించాను. నే నదివిని ఆ మత ప్రవర్తకుని గూర్చి వివరాలడిగాను.

అజిత్ చెప్పాడు — "మన వంశంలోనే పుట్టి సాధువైనాడు."

నేను—"మన వంశీయుడా ? నాకు తెలియనే తెలియదే !"

అజిత్ — "యిప్పుడాయన తపో - తేజాలను గురించి వజ్జిదేశమందేగాక అన్యత్రకూడ కీర్తి వ్యాపించింది."

నేను — "నీ వాయన్ను చూచావా అజిత్ ?"

అజిత్ — "చూడకేం ? చాలసార్లు దర్శించాను, నిరుడు యిక్కడ మహావనంలో నాలుగు నెలలు మకాం వేసారు."

నేను — "మంచి తేజోవంతుడా యేం ?"

అజిత్ — "తేజస్సో గీజస్సో నే నెరుగను; గ్రీష్మ, శీత, ఋతువులన్నిటిలోను ఆయన దిసమొలతోనే వుండటం మాత్రం నాకు తెలుసు."

రోహిణి — "దిసమొలతో ! స్త్రీల ముందుకూడానా ?"

అజిత్ — "అవును వదినా ! వస్త్రహీనున్ని నిగ్రంథు లంటారు. నేను కోపం పట్టలేక ఆయన గొంతు నులిమెయ్యాలని రెండు దఫాలు వెళ్ళాను; కాని, ఆ అంగమొల చూచి సిగ్గుతో నా తల దించుకుపోయింది."

రోహిణి — నిజమేనా మరదీ ! ఏ పురుషుడు మాత్రం సిగ్గు విడిచి అల్లా వుండగలడా ?"

అజిత్ — "మరి దాన్నే మన మూర్ఖు లెందరో తపో — తేజమని మెచ్చుకుంటున్నారు."

రోహిణి — "దిస మొల తత్వం మాత్రమేనా, వారిలో యింకేదైనా విశేషం వుందా ?"

అజిత్ — "నాకు తెలియదు, తెలుసుకోవాలని ప్రయత్నించను కూడాను. వారి దిస మొల తత్వంతోనే నేను సంతృప్తి చెందాను. ఏం సోదరా సుభద్రా ! నువ్వు నిగంతుల ప్రియశిష్యుడ వయ్యావుగా, వదిన కా వివరాలన్నీ చెప్పు."

సుభద్రుడు — "అజిత్ ! నీలో ధార్మిక విషయ వాసనే సూన్యం. సాధు సత్తములను దుయ్యబట్టడం మాత్రం నీ కిష్టం."

అజిత్ – "సాధుల సంగతి వద్దులే సుభద్రా ! మీ వర్ధమాన మహావీరుని గురించి వదినకు చెప్పుదూ. ఆవిడ అమాయకురాలు కాదని నీకే తెలుస్తుందిలే."

సుభ – "అయితే నిగంఠ శిష్యులు శుద్ధ మూర్ఖులనేగా నీ అభిప్రాయం ?"

అజిత్ – "సిగ్గూ శరమూ లేనివాళ్ళని కూడాను."

సుభద్రుడు – "చలిలో, ఎండలో నువ్వా రీతిని దిస మొలతో వుండగలవూ ?"

అజీత్ – ఆ పనికి నే నెందుకు ? నా ఆవులూ, పందులూ మొండి మొల తోనే వుంటున్నై ?"

సుభద్రుని మొహం కోపంతో జేవురించింది. అజిజ్ నవ్వుతూ అతని భుజమ్మీద చెయ్యేసి అన్నాడు — "సోదరా సుభద్రా ! నన్ను నాస్తికు డంటూనే వున్నావుగా. మహావీరుడు జ్ఞాతృ వంశం వాడయినా, నీ ఉపన్యాసం విన్నా, నా కాయనయందు భక్తి కుదరటం కల్ల; అయితే నీ భక్తిని ఆక్షేపించటం ఉచితం కాదని ఒప్పుకుంటాను. ఇందుకు నన్ను క్షమించి వదిన జిజ్ఞాసను పోగొట్టు."

అజితుని వాగ్ధోరణి భామకు ముదము గూర్చినట్టు గమనించాను. సుభద్రుడు రోహిణికి నిగంఠపురాణం చెపుతూంటే, భామ అజితుని చేయి నొక్కి, చెవిలో "శభాష్ ! బలే చక్కగా అంటించావు మాటలు. ఈ జైనుల పని బాగా పట్టావు !" అన్నది.

అంతవరకూ భామనుచూచి బెదురుతూన్న అజిత్ ఆమె పరివర్తనం గాంచి సంతృప్తి చెంది, కృతజ్ఞతను తెలిపాడు చూపుల్తో.

సుభద్రుడు—"గాంధార పడతీ ! దిసమొల తత్వం జైనుల తపస్సులో ఒక భాగమే. తపస్సు లన్నింటిలోకి శారీరత తపస్సే గొప్పది. పాపవిముక్తులు కావ టాని కది మహోపాయము. దేహాన్ని యెండబెట్టి, కష్టపెట్టుట ద్వారా వెనుకటి పాపాలన్నీ హరించుతాయి. జన్మ, జన్మాలనుంచీ పేరుకున్న పాపాలను పోగొట్టు కోనిదే శాశ్వత సుఖాన్ని పొందలేము. అందువల్లనే మహావీరుడు 'శిష్యులారా ! జన్మ – జన్మాంతర పాపాలను పార్కద్రోలేందుకు దేహాన్ని తపింపజేయండి. శీతః తాపాలను సహించండి. అనశన వ్రత మాచరించండి' అని సెలవిచ్చారు.

రోహిణి — "నిరాహారమా ?"

సుభద్రుడు — "అవును, నిరాహారమే, భగవాన్ మహావీరుని శిష్యులు, శిష్యురాండ్రలో అనేక మంది నలభై యాభై రోజుల పర్యంతం ఉపవాసం చేస్తూంటారు. అంతే కాదు, ఆ జన్మ అనశన వ్రతమూని జీవితాలనే చాలించినవారు కూడ వున్నారు. ఆ రీతిని తమ పాత — కొత్త పాపాలనుండి విముక్తులయ్యారు. ఈ మార్గం దుర్గమమేకాక కష్టసాధ్యం కూడాను. మరి సుఖంతో సుఖప్రాప్తి కాదుగా. అమ్మాయ్ ! సుఖప్రాప్తికి ముందు దుఃఖ పర్వతా లనేకం దాటాలి. మన సర్వ దుఃఖాలకు పాపాలే కారణం. వాటిని దూరం చేసుకోటానికి కాయాన్ని కష్ట పెట్టాలి. దుఃఖాన్నుంచి తప్పించుకుంటానికి ఎట్టి క్షుద్ర ప్రాణులనైనా హింసించడం మానుకోవాలి.

రోహిణి—"అతి క్షుద్రప్రాణులంటే ఏవని మీ ఉద్దేశం ?"

సుభద్రుడు—"భగవాన్ మహావీరుడు సర్వజ్ఞులూ, సర్వదర్శులూను. గతంలో జరిగింది, ఇప్పుడు జరుగుతున్నదీ, ముందు జరుగనున్నదీ — యిందాయనకు తెలియని దేదీ లేదు. ఆయనకు నడుస్తున్నా, కూచున్నా, నిద్రలోనూ, జాగ్రదావస్థలో కూడా సర్వం తెలుసు. మనకు యెరుక లేనివన్నీ సర్వజ్ఞులు, సర్వదర్శి అయిన మహావీర భగవాను డెరుగును. స్థూలంగాను సూక్ష్మంగాను కనపడే ఏనుగులు, చీమలేన్ఫ కాదు; నీరు, గాలి, అగ్ని, భూమి యందుండే యే క్షుద్ర ప్రాణిని హింస చేయరాదని ఆయన శిష్యుల కుపదేశించారు. అసలు నీరు కూడ ఏకేంద్రియ జీవమని చెప్పారు. మనకి తెలియకుండానే అనుక్షణము యెంత జీవహింస జరుగుతున్నదో కోడలా ?"

రోహిణి — "ఎంతని చెప్పగలం? అస లాలోచించటానికే శక్యంకాదు."

సుభద్రుడు — "అందువల్లనే భగవాన్ మహావీరుడు మనం వూపిరి పీల్చటంలో కూడ అంతులేని పాపం చేస్తున్నా మన్నారు."

రోహిణి — "దీన్నిబట్టి జీవితంలో పాపం మినహా ఇంకేం లేదన్నమాట?"

సుభద్రుడు — "నిస్సందేహంగాను. భగవాన్ మహావీరుడు ఈ అపవిత్ర జీవితాన్ని పాపక్షయానికి ఉపయోగించ మన్నారు."

రోహిణి—"అయితే, జైనమత ప్రవక్త అన్నివిధాలా జీవహింసను వదలమని ఉపదేశించుతున్నా రన్నమాట."

సుభద్రుడు — "అవును; మనోవాక్కాయ కర్మలందు దేనిద్వారానూ, ఏ జీవాన్ని చంపకుండుటే గాక ఏమాత్రం బాధించరాదనేది వారి సూక్తి."

రోహిణి — "ఖూనీ చేసిన హంతకుడిని కూడానా ?"

సుభద్రుడు – "వాని పాపమే వాణ్ణి దండించుతుంది. జైనధర్మావలంబకులు ఒకరిని శిక్షించి పాపార్జన చేయవలసిన అవసరమే లేదు."

రోహిణి – "దుష్టుడో, దుర్మార్గుడో, ఒక ఆర్తురాలినో, అనాథనో లేక పసిబిడ్డనో చంపటానికి లేక చెరచడానికి ఉద్యుక్తుడుగా ఉన్న స్థితిలో మహావీరుడు తన శిష్యుల నేమి చెయ్యమని ఆదేశించుతారు?"

సుభద్రుడు – "మనోవాక్కాయములపై నిగ్రహం కల్గి వుండమని."

రోహిణి - "అంటే అకర్మణ్యత్వాన్ని ప్రదర్శించి, తన లజ్జ, మర్యాద, పౌరుషము, సర్వస్వము ఒక గూండా చేతిలో పెట్టటమన్నమాట. ఇది మంచిదనే మీ యభిప్రాయమా?"

సుభద్రుడు – "మంచిదే; కాని, జైన ధర్మాలన్నిటినీ పూర్తిగా ఆచరించడం అందరికీ శక్యంకాదులే."

భామ – "కనీసం తానొక మనిషి ననుకొనే వ్యక్తికి అసలే సాధ్యంకాదు."

భామ కలుగజేసుకోగానే సుభద్రుడు కొంచెం నాలిక సంబాళించుకున్నాడు.

ఈ విధంగా ప్రియమిత్రులను, బంధువులను కలసికోవటము, వినోద, విలాస క్రీడలలో పాల్గొనటంతో నా అభిషేక దినం వచ్చేసింది. వైశాలి పుష్కరిణిలో స్నానాభిషేకం అత్యంత గౌరవప్రదమైనది. జనసమితికి సభ్యుడుగా ఎన్నుకోబడిన వారికి మాత్రమే అందులో తానమాడే అర్హత వుంటుంది. ఈ అభిషేక మవడంతో రాజైపోతాడని బయటివాళ్ళు అపార్థం కల్పించారు. వైశాలిలో 999 రాజులు వున్నారని చెప్పుకుంటారు. అభిషేక పుష్కరిణి మా పూర్వులు మొట్టమొదట వైశాలిని నిర్మించినప్పుడు ఏర్పరచిన పాతకొలను. వైశాలి క్రమంగా విస్తరింపబడి విశాలనగరమై 'వైశాలి' నామం ధరించింది; కాని, ఆ పుష్కరిణి యథాస్థితిలోనే వుంది. లిచ్ఛవీ పరివారాలు పెచ్చుపెరుగక మునుపు ప్రతి లిచ్ఛవీ యువకుడు గణసంస్థ సభ్యుడయ్యేవాడు. ఇది సూచించటానికి పూర్వుల ఏకైక స్మృతిచిహ్నం – వారి శరీర స్పర్శచే పునీతమై శుభదాయకమైన ఆ పుష్కరిణిలో స్నానం చేయించేవారు. లిచ్ఛవుల ఆదివంశాలు తొమ్మిదీ వృద్ధిచెంది, పరివారానికి ఒక్కొక్క ప్రతినిధినే తీసుకున్నప్పటికీ సంఖ్య మితిమీరిన కారణంగా మొత్తం సభ్యుల సంఖ్య 999 గా నిర్ణయింపబడింది. కాబట్టి అప్పటినుంచి పుష్కరిణిలో అభిషేకం చేయబడ్డ సభ్యుల సంఖ్య 999 కి యెన్నడూ మించదు. అభిషేక పుష్కరిణి చుట్టూ అహర్నిశలూ విచ్చుకత్తుల పారా వుంటుందనీ, పిట్టలు కూడా అందొక చుక్క నీరైనా తాగకుండా దానిపైన ఇుత్తడి తీగలు అల్లబడి వుంటాయనే వదంతు లన్యరాజ్యాలలో వ్యాపించినై. కాని, నిజాని కివన్నీ పుక్కిటి పురాణాలే. చాటుమాటుగా అందులో తానమాడినంత మాత్రాన యెవడూ గణసంస్థ సభ్యుడు

కాజాలడు. అయితే ఒక సంగతి : అభిషేక పుష్కరిణి ప్రాముఖ్యతను, తద్వారా పూర్వుల గౌరవాన్ని యినుమడింప జేసేందుకు సర్వసాధారణు లందులో స్నాన మాడుట నిషేధించిన మాట నిజమే. జనసమితి సభ్యులైనా తమ జీవితంలో ఒక్కపర్యాయం మాత్రమే అందులో స్నానం చేస్తారు. ఆ పుష్కరిణి ఆకృతిలో చిన్నదేగాని. నిర్మల జలంతో అతి రమణీయంగా వుంటుంది దానికి నలువేపులా మెట్లతో రేవులున్నై. నీటిలో రంగురంగుల పద్మాలు వికసించి వుంటై. వానాకాలంలో అందలి నీరు మార్చబడుతుంది. సాయం సమయాల్లో చేపలు పట్టడానికీ, కమల శోభను తిలకించడానికీ స్త్రీ - పురుషు లనేకమంది పుష్కరిణి చుట్టూ చేరుతారు. అభిషేక మున్నప్పుడు రేవులు శుభ్రపర్చబడి అన్నివైపులా తోరణాలతోఅలంకరింప బడుతుంది.

నా అభిషేకంనాడు వైశాలి అంతటా అలంకరింపబడింది. ఆ దినం మహోత్సవ దినంగా ప్రకటింపబడింది. జుబ్బా లేకుండా ధోవతి ధరించి, ఉత్తరీయం పైన వేసుకొని నేను ముందు నడుస్తూంటే, నాకుముందు మంగళతూర్యములు మ్రోగుతున్నై. వెనుక గణసంస్థ సభ్యులు, వారినంటి నగరవాసులగు స్త్రీ-పురుషులు మహోల్లాసంతో అనుసరించి వస్తున్నారు. పుష్కరిణి ప్రధాన ఘట్టానికి కొంత దూరంలో ప్రజాసామాన్యం ఆపివేయబడింది. అక్కడి నుంచి ముందుకెళ్ళడానికి పంచాయతి (జనసమితి) సభ్యులకు మాత్రమే అనుమతి వుంటుంది. పుష్కరిణికి నాలుగు ప్రక్కలా సాయుధ భటులు బారులుతీరి నిలబడ్డారు. నేను మెట్లుదిగి నీటి దరికి వెళ్ళగానే గణపతివచ్చి నా ముందు నిలిచాడు. ఆయన నాచే చేయించిన ప్రతిజ్ఞా సారాంశమిది :

"నేను లిచ్ఛవీ ప్రజాతంత్రం కొరకే జీవించి, అందు నిమిత్తమే ప్రాణ మర్పించుతాను."

"జన సమితిచేసే నిర్ణయం ఎట్టి సందర్భంలోనైనా సరే, నా కనుసరణీయంగా ఎంచుతాను."

"పురాణ యుగం నుంచీ అమల్లోవున్న లిచ్ఛవీ కట్టుబాట్లేడింటిని తు. చ. తప్పక పాలించుతాను."

ఈ ప్రతినచేసి మంగళమేళములు మ్రోగుతుండగా నేను నీటిలోకి దిగాను. అందలి జలము వజ్జి, గాంధారాది పంచాయతీ రాజ్యాల్లోని తటాకాల్లోని నీటివంటిదే. ఇంతకంటె చక్కని రేవులనేక రాజధాని నగరాల్లోని కొలనులకువున్నవి. మా పుష్కరిణిలో కంటె అత్యంత రమణీయంగా వుండే పద్మనిలయాలూ వున్నై. కాని, మా పుష్కరిణితోయము అందు నా దేహాన్ని ముంచి నప్పుడు నాకేదో అవ్యక్తానందం కలిగింది. అది సామాన్య జలం కాదనీ, పుష్కరిణి కూడ అసాధారణమైన దనీ అనిపించింది. మా లిచ్ఛవీ వంశపుష్ప ఆదిపురుషుని లగాయతు పూర్వులు యావ

వ్వరందీ నా చుట్టూ నిలబడి నన్ను స్పృశించుతూన్నట్టు, వారి స్పర్శచే నా దేహమం దేదో నూతన శక్తి, స్ఫూర్తి (పరిపూర్ణత్వం) వృద్ధి చెందుతూన్నట్టూ వుంది. శతాబ్దాల నాటి గాఢాంధకారాన్ని చీల్చుకుంటూ వచ్చి "మేమున్నూ లిచ్ఛవీ ప్రతిన పూనిన వాళ్ళమే. మేమా ప్రతిజ్ఞను అక్షరాలా పాలించామని గర్వించుతున్నాం. మేము లిచ్ఛవీ కత్తి పదునును మొద్దుబార నివ్వలేదు; ధ్వజాన్ని క్రింది కొరుగనీ కుండా కాపాడాము. ఏంరా అబ్బాయ్ : లిచ్ఛవీ పుత్రుడవని ఋజువు చేసుకోటానికి నువ్వు సిద్ధంగా వున్నావా ?" అని వా రంటూంటే నా వీనుల్లో ప్రతిధ్వనించుతూన్న ట్టుంది. నేను "తప్పకుండాను. నా లిచ్ఛవీ రక్తమే అందుకు తగిన ప్రమాణం. పితరులారా ! నేడు లిచ్ఛవీ పతాకం ప్రమాదావస్థలో నున్నదనుకుంటున్నారు. ఈ పరిస్థితితో నేను నా కర్తవ్యాన్ని నిర్వహించి తీరుతాను. అయితే నాకు కేవలం మీ ఆశీస్సులు, ప్రోత్సాహం కావాలి" అనుకున్నాను మనసులో.

జీవితంలో మళ్ళీ పుష్కరిణిలో స్నానం చేసే అవకాశముండదు; కాని అప్పుడు త్వరగా పైకి వచ్చేయాలన్న నియమం లేదు. ఇటువంటప్పుడు — మాఘ మాసపు శీతల జలమైనా — నే నా అభిషేకానందాన్ని తనివితీర అనుభవించకుండా యెల్లా లేచి వస్తాను ? పుష్కరిణీ ఒడ్డున బాజాలు మ్రోగుతున్నై. కొన్నిచోట్ల నాట్యం చేస్తున్నారు. ఒక ప్రక్కన నిలబడి భామ, రోహిణులు తదేక దృష్టితో నావంకే చూస్తున్నారు. అప్పుడు వారి ముఖాలు వికసిత పద్మల్లాగున్నాయి.

పుష్కరిణిలో నుంచి బయటికి వచ్చి నూతన వస్త్రాలను ధరించాను. జుల పాలు ముందుకు వదలి తలపాగ చుట్టుకున్నాను. ధనస్సు, తూణీరము, ఖడ్గాలను అమర్చుకున్నాను. అనేకు లనేక రకాల పుష్పమాలలతో నా కంఠసీమ నలంకరించారు తరువాత వెలుపల సిద్ధంగావున్న నా వారువానెక్కాను. తతిమ్మా సభ్యులుకూడ రథాలపైన, గుర్రముల మీద యెక్కారు. అందరము సంస్థాగారంలోకి చేరాము. అది ఆనాడు చక్కగా అలంకృతమైవుంది. నాలుగువైపులాతోరణాలు కట్టబడివున్నై, లోపల చక్కని తివాసీలు పరచబడ్డాయి.

సభ్యులెల్లరు సుఖాసీనులయిన తర్వాత గణపతి లేచి నేను సభ్యుడనైనట్టు ప్రకటించాడు. నా యోగ్యతను ప్రశంసించి, నన్ను దక్షిణ సేనానాయకునిగా నియ మించుటను గూర్చి ప్రస్తావించాడు. అదివరకా పదవిని నిర్వహించుతూన్న రోహ ణుడు సైనిక సన్నాహం కోసం వైశాలి యందే వుండి పోతాడని తెలియజేశాడు. అదివరకు 28 సం॥ల ప్రాయంలో సేనానాయకత్వం వహించిన వారే నలుగు రైదు గురో మాత్రమే వుంటారనీ. అందులోనూ ముఖ్యమైన దక్షిణసేన కధిపతిగా అల్ప వయస్కుడగు సమర్థుడు నియమింప బడటాని కిదే మొదలనీ ఆయన చెప్పాడు.

నేను గణపతి అనుమతితో లేచి "గౌరవ సభ్యులారా ! మీ బిడ్డనగు నా పట్ల మీరు చూపిన గౌరవానికి నే నర్హుడను కానేమో యని తలుస్తున్నాను; అయితే దక్షి

కాన మన పవిత్ర వజ్జిభూమి శత్రువుల పాదపంకిలంచే కళంకితం కాకుండా కాపాడుట నా పరమ కర్తవ్యంగా ఎంచి, నా గురుతర బాధ్యతను నిర్వహింప ప్రయత్నించుతాను" అని చెప్పాను.

జనసమితి సంస్థాగారంలోనే భోజనాలకు యేర్పాటు చేసింది. ఆ విందులో వేటాడి తేబడిన పక్షులు, కృష్ణమృగాల మాంసము, యవలనుంచి తీయబడ్డ కల్లూ మాత్రమే వుపయోగింప బడినవి మా ఆది పురుషులు యెట్టి విందులే చేసి యుండుటచే గణసంస్థ చేయు విందుల్లో ఏ మార్పులేకుండా ప్రాచీనాచారాన్ని యథాతథంగా ఆచరించేవారు.

అభిషేకానందం ఒక ప్రక్క వుండగనే పునః పెగా సేనానాయక పదవి విభూషితుడనైనందుకు మా యింట్లో ఆనందం వెల్లివిరుస్తోంది. బాబాయి (రోహిణ్) కూడ సాయంత్రం యింటికి వచ్చేశాడు. ఈ వివరాలన్నీ ముందే తెలిసి వుండటంవల్ల ఆయన ఆశ్చర్యపడాల్సిన పనిలేక పోయింది. వజ్జి — మగధ రాజ్య సరిహద్దుల్లో అప్పుడే అల్లరులు ఆరంభమైనట్లు ఆయన చెప్పాడు. క్రితం రాత్రి గంగను దాటి మా గడ్డమీదికి వచ్చిన మగధ గూఢచారులు కొందరిని మా సైనికులు బందీలుగా పట్టుకున్నారు. మగధ రాజుకు మాతోడి శత్రుత్వమంటే నిర్లక్ష్యంగా వున్నట్లు తేలిపోయింది ఇక యుద్ధం అనివార్యంగానే కనబడుతోంది. మూడోనాడు యుద్ధ సమితి సమావేశం కాబోతున్నందున తాను వైశాలికి వచ్చినట్లు బాబాయి చెప్పాడు.

15. కమతం

మారుతి తండ్రి మరణానంతరం సంసార బాధ్యత కొంత కొత్తగా నా పైన పడింది. న్యాయంగా ఆయన ఆస్తి అంతా సోమకే దక్కాలి; కాబట్టి అమ్మాయికే చెందాలని అమ్మతో చెప్పేశాను. నా స్వంతయిల్లు (పితృగృహం) మరమ్మతు పూర్తయింది రోహిణి సలహా ననుసరించి కిటికీలు వగైరా కొన్ని మార్పులుకూడ చేయబడినై. నేను వారం రోజుల లోపలే హాజీపురం (ఉల్కాచేలం) వెళ్ళి పదవీ స్వీకారం చేయాల్సివుంది; కాబట్టి ఈ లోపుగానే మా స్వగృహంలో కాపురం పెట్టి ఒక్కనాడైనా గడపి పొమ్మంది రోహిణి. మేము స్వయంగా మా కొండ్ర విషయంలో కూడ ఏర్పాట్లు చేసుకోవాలి. భూములు పచ్చని గోధుమ, యవ పైరులతో కళకళ లాడుతున్నాయనీ, సేద్యగాండ్రు మంచివాళ్ళేననీ, పశువులు బాగా బలిసివున్నట్టు తెలిసింది. మా భూముల్లో పెద్దపులి ఒకటి హంగామా చేస్తున్నదట; కాని, ఉల్కాచేలానికి ప్రయాణం కట్టబోతూన్న నాకు ఆ వ్యవధిలో బెబ్బులి పని పట్టడానికి యెసులు బాటేది? అందుచే పశువుల కొట్టానికి రక్షణగా వున్న కిలప ప్రహరీని మరికొంత యెత్తు పెంచమనీ, పశువుల చావిళ్ళను మరింత కట్టుదిట్టం గావించమనీ సలహా యిచ్చాను. మా మామిడితోటను – అది పండ్లకాలం కాకపోయినా – చూచి రోహిణి చాల సంతోషించింది. సీమరేగు జామకాయ లున్నవి; కాని, అవయినా పండేందుకింకా కొంతకాల ముండాలి.

తోటలో వుండగా రోహిణి "మన మిందులో ద్రాక్ష నాటకూడదూ?" అనడిగింది నన్ను.

"ఇక్కడివారు ద్రాక్షపంట కీ భూమి లాయకైంది కాదంటారు" అన్నాను.

"మనం వేసి పరీక్షించి చూస్తే పొయ్యే దేముంది?"

"అల్లాగే, యీ సంగతి మన తోటమాలి కిష్టాయితో ఆలోచించు."

ముసలి కిష్టాయి వచ్చాడు. "కిష్టు తాతా! బాగా ముసలాడి వయిపోయావే" అని పల్కరించాను.

"బాబూ! నా కళ్ళముందే మూడు తరా లెళ్ళి పోయాయి; మరి ముసలితనం గాక యింకేమిటి? మీ తాత లచ్చుమయ్యగారు నన్నొక కటిక దురమార్గుడైన మగధ కోమటివద్ద కొనితెచ్చి కొత్తజన్మ యిచ్చారు."

"అవును తాతా! నీ దేహం యెండి శుష్కించిపోతోంది. మనకి పండులు దండిగా వున్నట్టున్నై. వారానికి రెండు తడవలు తింటూండు, కాస్తటపిగ్గా వుంటావు మాకూ్కడా పంపిస్తూండు."

"అట్టాగే బాజయ్యా! మీ రిప్పుడు యవ్వనంలో వున్నారు. చిన్నతనంలో నా గడ్డంతో ఆడుకునే టప్పుడు మీరీ బీదవానిమీద చూపిన దయ యిప్పటికీ అట్లాగే వుంది, నా కదేపదివేలు."

"తాతా, మీ యజమానురాలిని చూశావా?" అన్నాను.

"వినటమేగాని చూచే భాగ్యమింకా కలుగలేదు బాబూ!"

"అదిగో! రేగుచెట్టు నీడలోంచి వస్తోంది."

కపిలుడూ, రోహిణీ మేమున్న చోటుకు వచ్చాక రోహిణికి చెప్పాను— "రోహిణీ! ఈ కిష్టాయితాత మూడు తరాలున్నించి మమ్మల్నే కనిపెట్టుకొని వుంటున్నాడు—"

"అవునమ్మగోరూ! తాతయ్యగారు శెట్టికి కోరినంతా డబ్బిచ్చి నన్నుద్ధరించారు. అమ్మగారూ అల్లాంటివారే. పెద్దమ్మగారూ మల్లికాదేవిగారూ దయగా చూచారు. ఈ ముసలికిష్టాయిమీద దయుంచమ్మా! మీకు మూడుతరాలనుంచీ దాసుణ్ణి."

"నీ పిల్లాజెల్లా యెందరు తాతా!" అనడిగింది రోహిణి.

"ముసల్ది చచ్చి పదేళ్ళయిపోయిందమ్మా. అది పోయినకాణ్ణుంచి నా మతిలో దిగులుగానే వుంటోంది. అది యజమాని ఋణం తీర్చుకుపోయిందిలే. దాన్ని పడుచుతనంలో తాతగారు యాభై కార్షాపణా లిచ్చి కొన్నారు. 'ఒరే కిష్టా! ఇదిగో నీకు పెళ్ళాన్ని తెచ్చారా' అని నాకు అప్పగించారు. అమ్మగారూ అదెంత మంచి దనుకున్నారు! నాకుమల్లె నల్లది కాదు. చాలా అందంగా వుండేది ఎంత శుభ్రంగా వుండేది! మణుసుకూడ మంచిదే మాయ-మర్మంలేకుండా పాతికేళ్ళు మల్లికమ్మగారి సేవ చేసింది-"

"మరి పిల్లలో?" రోహిణి అడిగింది.

"ఒక వూరికి సరిపడ వుండారు తల్లీ! మనమలు, మనుమరాళ్ళు కూడాను. అయ్యగారు వీళ్ళందరినీ అమ్ముకుంటే బోలెడు గుర్రాలొచ్చేవి."

"అల్లాచేస్తే నువ్వెంత కుమిలిపొయ్యేవాడివో."

"మాబానిసోళ్ళ యేడుపెంతసేపు తల్లీ! ఆ రాచ్చసుడు- కోమటాయన నన్ను పెట్టిన బాధలెన్నని చెప్పను! వీపుమీద చురకమచ్చలిప్పటికీ అయిదు కనపడతాయి" అని వెన్నుమీద స్పష్టంగావున్న మచ్చల్ని చూపిస్తూ కిష్టాయి చెప్పాడు— "ఇనప కడ్డీ కాల్చి వాతలుపెట్టాడు."

రోహిణి జాలిగాచూస్తూ అంది— "తాతా! వాడు మహాకఠినాత్ముడయి వుంటాడు. ఎంత తప్పుచేస్తే మాత్రం అంత క్రూరంగా హింసించకూడదు."

"అమ్మా! బానిసలంటే అక్కడ జాలెవరికి? నేను వత్సదేశాన కౌశాంబిలో పుట్టాను. మా అమ్మతోపాటు నన్నూ కాశీలో అమ్మారు. వయసొచ్చిన తరువాత నన్ను మళ్ళీ మగధకోమటి కొన్నాడు. ఎక్కడయినా దెబ్బలు తప్పవు; కాని, ఆ శెట్టి మరీ కిరాతుడమ్మా।"

"చురక లెందుకు వేశాడు తాతా?" రోహిణి అడిగింది.

"ఆర్నెల్లనుండి వాడుతూన్న పాత కడవతో నీళ్ళు తెమ్మన్నాడు. ఎంత మంచిదయినా ఆర్నెల్లు వాడితే గట్టి తగ్గిపోతుంది. ఆ కోమటి అసలే పీనాసి కావటం వల్ల చవగ్గావచ్చిన కడవలే కొనేవాడు. ఇంతకీ తినేవాళ్ళెవరయినా వున్నారా అంటే అదీలేదు. మగధరాజుకోసం కాబోలు తినకుండా కూడబెట్టేవాడు. ఒకనాడు పాత కడవతో నీళ్ళు తేబోయాను. చేదవేసి నూతిలో నీళ తోడుతూవుంటే కడవమూతి వూడివచ్చింది. ఇదీ నా వల్ల జరిగిన తప్పు."

"ఈ మాత్రానికేనా నీ వీపుమీద అంతంత వాతలేసింది?"

"అవునమ్మా! నేను గిలగిల కొట్టుకుంటూంటే ఆ పిశాచి నన్నొక స్తంభానికి అంటదీసి కట్టేశాడు; వాతలువేసినా వాడికి తృప్తితీరక తిడుతూనే వున్నాడు. సరిగా అదేసమయంలో తాతగారేదో సరుకు కావాల్సి శెట్టివద్ద కొచ్చారు. నా స్థితికి జాలిపడి ఈ బానిసని అమ్ముతావా? అని అతడి నడిగారు. వాడు సరే నన్నాక బేరమడిగారు. నన్ను తను నలభై నాణేలకేకొన్నా, అరవైకి కొన్నానని పచ్చిఅబద్ధం చెప్పాడు. నేను నిజం చెప్పెయ్యా లనుకొనికూడా మళ్ళీ యినపకడ్డీ వాతలు పడుతాయేమోనని భయపడి మెదల్లేదు. అమ్మగారూ! అక్కడ రాజులపాలనలో బానిసల్ని చంపేసినా అడిగేవాడులేడు. ఈ లిచ్ఛవీ పంచాయతీరాజ్యం వేరు. మేమిక్కడ దాసులమన్న సంగతే మర్చిపోయాము. అసలిక్కడి వారికి వాతలు పెట్టటమన్న మాటే తెలియదు. అదీగాక ఒక తడవ వజ్జిదేశంలోకి వచ్చిన బానిసని యిక్కడ బయటివాళ్ళకి అమ్మనే అమ్మరు. తల్లీ! ఇక్కడ దాసులే లేరమ్మా? బానిసలని మగధలోనో, కాశీలోనో చూడాలి. అక్కడ వయసు మళ్ళేదాకా బ్రతికిన బానిసే లేడు."

"ఏం చేస్తారు తాతా?"

"మీ దేశంలో బానిసలెల్లా వుంటారు అమ్మగారూ?"

"మా దేశపున బానిసలనే వాళ్ళుండరు తాతా!"

"ఉండనే వుండరూ! బలే యిత్రంగా వుందే! ఉండినా వాళ్ళనిక్కడికంటె యెక్కువ దయతో చూస్తారు కామోసు."

"లేరు తాతా! అక్కడ మనుషుల్ని అమ్మటానికీ, కొనటానికీ వీల్లేదు. తప్పి జారి ఏ బానిసైనా మా గాంధారదేశంలో అడుగుపెట్టితే వెంటనే స్వతంత్రుడయి పోతాడు."

"నా కసలు అనుమానం పీకుతూనే వుందమ్మా! మీ యీ రూపం మను షుల్లో వుండకే? అయితే చినబాబుగారు అందాకా వెళ్ళారన్నమాట. ఇల్లొదిలి యెళ్ళి యెన్నాళ్ళకూ రాలేదేమా అనుకుంటూనే వుండాను."

"ఎక్కడికి వెళ్ళారనుకున్నావు తాతా?"

"అక్కడికే నమ్మా; దాసినలు స్వతంత్రులయ్యే లోకం-మీదేశంలోకి. ఆలోకా నికి తగ్గరూపే మీది. చూచినప్పట్నుంచీ నాకు సందేహంగానే వుంది."

"ఏమిటా అనుమానం?"

"దాసీలు మనుషులయ్యే లోకాన్ని గురించే నమ్మా." పెదబాబుగారు లేక పొయ్యారు; వుంటే యిలాంటి కోడలిని — అంటూంటే కిష్టాయి కళ్ళు చెమ్మగిలి నాయి. కాని, "తల్లీ! నువ్వు చినబాబు నొదిలేసి మీ లోకానికి వెళ్ళిపోవుగందా?"

"అల్లాగంటా వేమిటి తాతా! ఈయన నా భర్తకాదూ, మరి నాది వజ్జిదేశ మేగా, ఈయన్ను విడిచి నేనెక్కడికి పోతాను."

"మీ లోకాన్నిగురించి అలాంటి కథలు విన్నానే తల్లీ! అందువల్ల నాకు భయంగా వుంది; నువ్వు వదిలిపెట్టి పోనని చెప్పతూంటే యిప్పుడు కాస్త నమ్మకం ఏర్పడుతోంది. ముమ్మాటికీ విడిచివెళ్ళవుగదూ? అమ్మా!"

"పతినివిడిచి ఎక్కడకు వెళ్తాను! తాతా"

"అల్లా అడగొద్దు తల్లీ! నువ్వెప్పుడూ చినబాబుదగ్గరే వుంటానని నీ నోటితో చెప్పమ్మా, వినాలనుంది."

"ఎప్పుడూ వుంటాను, సరేనా?" ఆనందపరవశుడై కిష్టాయి అన్నాడు- "నేను భయపడ్డాను తల్లీ!"

"భయ మెందుకు?"

"దాసులు స్వతంత్రులయ్యే లోకంవారి-అంటే మీలాంటివారిని గురించి భయమమ్మా!"

"ఏం చేస్తారనుకున్నా వేమిటి?"

"వారి ప్రేమ తిరంగా వుండదని."

"ఎబ్బే! అల్లాగంటావేం తాతా? నామాట నమ్మవూ?"

"ఇకనాకు గట్టినమ్మకమే తల్లీ! ఈ ముసలి కిష్టాలుయిమీద కోపగించుకోకు. ఇంకెన్నాళ్ళు బతుకుతాను. నా చిన్నబాబుకోసం నీమాట పుచ్చుకున్నాను."

"లేకపోతే నేను భర్తని వదిలిపెట్టి వెళ్ళిపోతా ననేనా నీ వుద్దేశం?"

"ఏమో ఏం తెలుస్తుంది! ఆలోకాన్నిగురించి అల్లా విన్నాను." రోహిణికి వృద్ధుని వుద్దేశం వ్యక్తంకాలేదు అందుచే మళ్ళీ అడిగింది—"తాతా! నే నెక్కడి నుంచి వచ్చా ననుకున్నావ్?"

"నాకు బాగానే తెలుసమ్మా. బానిసలు స్వతంత్రులయ్యే లోకాన్నుంచే గదూ! అల్లాంటి లోకాలు ఒకటికంటే యెక్కువే నేమిటి?"

"అంటే అది యే లోకమని?"

"నాకు టోకరా యివ్వాలనుకుంటున్నావా తల్లీ! ముసలి కిష్టాయికి అవన్నీ బాగా తెలుసులే."

"అయితే మరి చెప్పు"

"నీ రూపురేఖల్ని చూట్టంతోనే గ్రహించాను. నువ్వు దాయాలను కొన్నావు; గాని లాభం లేకపోయింది. చిన్నబాబుగారి దగ్గర శాశ్వతంగా వుంటానని మాటిచ్చావుగా. ఇక భయం లేదు."

"సరే, నేనెవరి ననుకుంటున్నావో చెప్పు."

"నాకు యజమానురాలివనీ, ఈ ముసలాడిని 'తాతా' అని పిలిచే చల్లనితల్లివనీ అనుకుంటున్నాను. ఆపాటికూడ తెలవని మూర్ఖుణ్ణి కానులే తల్లీ!"

"అదికాదు తాతా! నా పుట్టిల్లు యెక్కడుందనుకుంటున్నావు?"

"చెపితే ప్రమాదమేముంది? నువ్వు యిడమర్చి చెప్పనే చెప్పావుగా. బానిసలు స్వతంత్రులయ్యేది దేవలోకమేగా."

"అయితే తాతా! నేను దేవలోకాన్నుంచి వచ్చా ననుకుంటున్నావా?"

"అనుకోవటమేమిటమ్మా! నువ్వు చెప్పిందేగా?"

"అవునుగాని, నేను దేవలోకంలోని అప్సరసని తాతా!"

"అంతే, సరిగానే చెప్పావు తల్లీ!"

"ఇక నేను పారిపోతాననే భయం లేదుగద?"

"లేదమ్మా. దేవకన్నె అబద్ధమాడదు. ఇష్టంలేకపోతే ముందు మాటే యివ్వదు."

"సరేగాని, నీ పిల్లా-జెల్లల్ని గురించి చెప్పనే లేదేం?"

"ఒక యిరవైమంది కొడుకులు. మనుమలు, అంతకుమించి కూతుళ్ళు, మనుమరాళ్ళు, కోడళ్ళు నమ్మా? ఒక వూరు వూరంటే నమ్ము. అంతా బాబుగారి పొలాల్లోనే పనిచేస్తుండారు. పెదబాబుగారు తమ హయాములో వయసొచ్చిన వాళ్ళందరినీ స్వతంత్రుల్ని చేశారు. నన్నుకూడ వదిలెయ్యాలని చూచారుగాని, నేను ఒప్పు

కుంటేగా. నాకు స్వతంత్రమొద్దని బతిమాలుకున్నాను. కాళ్లా వేళ్లా బడి ప్రాధేయపడితే యెల్లాగో ఒప్పుకొన్నారు"

"ఇప్పుడు నీ పిల్లల్లో దాసదాసీ లెంతమంది వున్నారు?"

"పదిమంది. ఐదుగురు మగాళ్ళు, ఐదుగురు ఆడాళ్ళూనూ. ఒక మనుమరాలు పెద్దమ్మగారికి వూడిగం చేస్తోంది. దాన్ని మీరు చూసేవుంటారు. ఇంకోతె రాధ— తోటలో కనబడి వుండొచ్చు. పద్దెనిమిదేళ్ళుంటాయి. నల్లగా వుండదు. దాని అమ్మమ్మ నల్లటిదైతేగా. రాధ తెలివిగలది కూడాను. మీరు వచ్చారని విన్నప్పుడే 'నువ్వు కొత్తమ్మగారిదాసీ' వని ఆ గుంటతో చెప్పేశాను."

"నాకు దాసీయా?"

"అవునమ్మగారూ! రాధ చాల చురుకైనపిల్ల. పెద్దమ్మగారికక్కడికి వచ్చినప్పుడదే సేవ చేస్తూంటుంది. ఆయమ్మగారు కూడ 'రాధా! నువ్వు మా కోడలికి దాసిగా వుందువుగానిలే' అని చెప్పారు."

"దాసీ!"

"అది ఎలాగూ దాసీయేనమ్మగారూ! పెద్ద బాబుగారు ఎక్కువమందికి స్వతంత్ర మిచ్చినా, మేముమాత్రం బాబుగారి దాసులమనే అనుకుంటాము."

"మరి పెద్దబాబుగారు మిమ్మల్ని అమ్మబడేవారుగా వుంచలేదుగా తాతా!"

"అది నిజమే. ఆయన సొతంత్రం యిచ్చారు అందరూ అల్లాగే అనుకుంటున్నారు కూడాను. అయినా నేను నా పిల్లలందరికి 'మీరు బాబుగారి దాసులమని' అనుకోమని చెబుతున్నాను. వాళ్ళూ అలాగే అనుకొంటున్నారు"

"అయితే, మా కవసరమైనప్పుడు నీపిల్లల్ని అమ్మేస్తామనుకొంటున్నావా?"

"మీరు అమ్మరుగదమ్మా! కాని, అవసరమైతే— అసలల్లాంటి రోజును భగవంతుడు చల్లని దొరలకి యెందులకు కల్పిస్తాడు?— అయినా అవసరమైనప్పుడు నా బిడ్డల్లో ప్రతివారూ యజమానికోసం అమ్ముడుపోతారు."

"కాదు తాతా! ఇక అల్లా జరగటానికి వీల్లేదు. స్వతంత్రుల్ని చెయ్యకుండా, నేనెవర్నీ వుంచుకోను. ఏం ప్రియా సింహా?" అని రోహిణి నావైపు చూచింది.

నే నంతవరకు గప్‌చిప్‌గా వారి సంభాషణ వింటున్నాను. కిష్టాయి తన దొరసానిని దేవకన్యనిచేసి అగాధసముద్రంలో మునకలు వేయించటంకూడా చూస్తూనే వున్నాను. "తప్పకుండా అల్లాగే ప్రేయసీ! మనవద్ద చాకిరి చేయదలచినవాళ్ళు నౌకరులుగా జీతబత్తాలు పుచ్చుకొని పనిచెయ్యాలి" అని రోహిణితో మాటకలిపాను.

"కొలువులో వుండనిస్తారు గద బాబూ." అన్నాడు కిష్టాయి.

"పనిలో వుంచుకోకేం తాతా! మేమెవర్నీ అమ్మం. ఇకముందు అల్లా అమ్మే అధికారం మా వంశానికి లేకుండా చేస్తాం" అని నేను చెప్పాను.

వృద్ధుడు పెద్దగా నిట్టూర్చి అన్నాడు— "దేవకన్నెమ్మా! నువ్వు మీ లోకంలోలాగా ఇక్కడకూడ చెయ్యాలనుకుంటున్నావుగాదూ? మాబాబుగారి దాసులు దాసుల్లాగా కాక నమ్మకమైన నౌకర్లమాదిరే పనిచేస్తున్నారు."

"దాసుల పనికీ, నౌకర్ల పనికీ తేడావుందా తాతా?" అనిడిగింది రోహిణి.

"తేడా చాలా వుందమ్మగారూ! నౌకర్లకు పనిచేసినకొద్దీ జీతం ముట్టుతుంది. బాగా పనిచెయ్యని బద్ధకస్తుల్ని ఎవరూ నౌకర్లుగా పెట్టుకోరు. ఇక బానిసో— యింటి గొడ్డుతో సమానమే. వాళ్ళని కొట్టొచ్చు, తిట్టొచ్చు, చంపావచ్చు; కాని ఒళ్ళొంచి పనిచెయ్యాలనుకోని బానిసచేత దెబ్బలతో, తిట్లతో పనిచేయించటం సాధ్యంకాదు. పొడుగునా పనిచేయకపోతే బానిసని ఎన్నాళ్ళని కొట్టగలరు? మూలపడేటట్టు కొట్టినా చంపినా తమ సొమ్ముకే ముప్పొయె. సున్నితమైన పనులేవీ బానిసలచేత చేయించ కూడదు. అలాంటి పనులు చేసి వాళ్ళు బావుకునేదేముంది? కాబట్టి బానిసలలాంటి వాటని చెడగొట్టేస్తారు కూడను; కాని, మీ బానిసలు అలాంటివాళ్ళు కాదు తల్లీ!"

"మావద్ద బానిసలుండరు తాతా! ఇవాళే మేమందరినీ స్వతంత్రుల్ని చేసి మరీ వెడతాము; నిన్నుకూడాను ముసలి తాతా!"

"నన్ను మాత్రం విడిచిపెట్టు తల్లీ! పెదబాబుగారు కూడా వదిలేశారు. (కళ్ళ నీరు పెట్టి రుద్ధకంఠంతో) నన్ను అదాసుని చెయ్యొద్దు. నన్నీ యింటిబానిసగానే చావ నీయండి అమ్మగోరూ!"

"తాతా! స్వతంత్రుణ్ని చేయటమంటే నిన్ను మా పనిలో వుంచమని కాదు. మీ దొరసాని లోకంలో దాసులుండరని నీకూ తెలుసుగా" అన్నాన్నేను.

"అవును బాబూ! నేనెరుగుదును. అమ్మగారు మీతోనే వుంటుందనికూడా నాకు తెలుసు."

"తాతా! నువ్వు చెప్పినట్టు ఈమె ఎప్పుడూ నాతోనే వుంటానంది గద; మరి ఆమె మాట మనం వినొద్దూ? దాసులతో వుండటం ఆమె కలవాటులేదు. అందువల్ల ఆమె చెప్పినట్టుచెయ్యి. నువ్వు యెప్పటిలాగానే పనిచేస్తూ మా వద్దనే వుందువుగాని. మీ దొరసాని నీతో మన తోటని గురించి మాట్లాడాలనుకుంటోంది. ఆమె మనస్సును నొప్పించకూడదు. ఇవాళే మీ కుటుంబంలోని చిన్న-పెద్ద దాసులంతా తలార తానం చేసి మధ్యాహ్నం యీ యింటికి రండి. ఇక పనిని గూర్చి మీరు మాట్లాడుకోండి."

"అయితే బాబూ! మేమెప్పటిలాగా మీ వద్దనే వుంటామా?"

"అల్లాగే; మాకు నమ్మకమైన నౌకర్లుగా ఉంటారు" అన్నాము నేనూ, రోహిణీ కూడాను.

"సరే" అని కిష్టాయి తలొంచుకున్నాడు.

"ప్రియా! దాస-దాసీలందరినీ స్నానంచేసి మధ్యాహ్నం మన వద్దకి వచ్చేటట్టు చెయ్యమని మన నిఘామానుతో చెప్పు" అంది రోహిణి నాతో.

నేను వెంటనే మా కమతం మేస్త్రీని పిలిపించి ఆ సంగతి చెప్పాను.

"తాతా! నీ చేతిక్రింద తోట చాలాబాగుంది" అని రోహిణి ముసలివాడివి మెచ్చుకుంది.

"అవును తల్లీ! మగధశెట్టికి ముందు యజమాని నన్ను కాశీరాజు తోటపనికి పంపేవాడు. అక్కడే నాకు కాస్త పని అబ్బింది."

"ఇంకోరి పనికా?"

"అవునమ్మా! దాసుని పనికితగ్గ మజూరీ యజమానికి ముట్టేది."

"మొదటినుంచీ నీకు తోటపని అలవాటే నన్నమాట?"

"ఆయనవద్ద మరికొన్నేళ్ళుండివుంటే తోటల పెంపకంలో మెలకువ యింకా నేర్చుకొనేవాడిని. మన తోటలో మామిడి. జామ, రేగు; నేరేడు. వుసిరిక మొక్కల్ని కాశీలోవలెనే నాటి పెంచాను. అమ్మా! రేగుపళ్ళు చూశారుగా! అవి కాశీరేగు జాతివి. రేగుపండంతా నోట్లో ఒక్కసారే పట్టదు చాల కమ్మగాకూడ వుంటై దీని ముందు సీమరేగు దిగదుడుపే. జామకాయలు కూడ కాశీజామిలాగా పెద్దవే. తియ్యగావుంటై. గింజలు తక్కువ, మామిడి పళ్ళని గూర్చి చెప్పనక్కరే వుండదు. పండిన తర్వాత చూస్తారుగా"

"తాతా! అయితే నీతోటలో మంచిజాతి జామనేస్తే పెంచావన్నమాట."

"అవునుతల్లీ! పెదబాబుగారికి మంచి జాతులంటే మహా మోజు వారొకసారి నన్ను తమతో పడవమీద కాశీకి తీసికెళ్లారు. అబద్ధమెందుగ్గాని తల్లీ! నేను కాశీరాజు తోటమాలికి కానుకయిచ్చీ, బతిమాలీ అక్కడి మంచి జాతి మొక్కల్ని యేరితెచ్చాను రాజులు తమ తోటల్లోని పళ్ళలాంటివి యితరుల తోటల్లో వుంటానికి యిష్టపడరు. అందువల్ల వాటిని సంపాదించటానికి చాలా శ్రమపడాల్సి వచ్చింది; అయినా పెదబాబుగారు యెవరొచ్చి అడిగినా మంచి జాతి అంట్లను యిచ్చేయమని చెప్పేవారు."

"మరి నువ్వు యిచ్చావా?"

"ఇచ్చాను; కాని, వాళ్ళకి వాటిని పోషించటం తెలియదు. చెట్లుకూడ అంతులేని సేవ కోరుతాయి. తోటమాలి పనికూడా తెలిసిన వాళ్ళవగ్గర నేర్చుకోవాలి"

"మరి నువ్వు కొందరికి నేర్పక పోయావూ??"

"నేర్పాలనే అనుకున్నాను; కాని, అయిదారుగురికే అబ్బింది అందుకు కూడ చురుకుతనముండాలి. తయారయిన వాళ్ళయిదుగురిలో ముగ్గురు నా కొడుకులూ, మనుమలే. నేను చచ్చిపోయినా వాళ్లు మన తోట చూసుకోగలరు."

"తాతా! ఇందులోలేని పండ్లనుగూర్చి నిన్నడిగి తెలుసుకోవాలను కున్నానే."

"ఏ పళ్ళు తల్లీ!"

"ద్రాక్ష, నారింజ, అంజూర, అక్రోటు, సీమరేగు వగైరాలు."

"వీటిలో కొన్నిటి పేర్లయినా నే నిదివరకు వినలేదు. అదీగాక ప్రతిచెట్టూ దానికి తగిన నేల, శీతోష్ణస్థితి వుంటేనే పెరుగుతుంది. అయితే ఏదైనా అంతవాగా కాకపోయినా అసలే పెరక్కపోదు. విత్తులుంటే మొలిపించి చూడొచ్చు. మొక్కలు దొరికితే మరీ మంచిది. కొత్తరకాలు వేసి ప్రయత్నించడమంటే నాకు బలే సరదా."

"మొక్కలింత దూరం తేవటం చాలా కష్టం తాతా! విత్తనాలు నా దగ్గర వున్నై."

"వాటిని నాకియ్యి తల్లీ! వేసి చూస్తాను. నేను మొట్టమొదటగా యిక్కడ దానిమ్మ, బేరి మొక్కలు నాటినప్పుడు అందరూ అవి బ్రతకవనీ, కీష్టాయి పిచ్చోడనీ అన్నారు; కాని, తోటలో తూర్పువేపున చూడండి. ఇప్పుడవి యెల్లా కాస్తున్నయ్యో! అవి అంత తీపిగా లేవంటారు; కాని, నాకు మాత్రం తియ్యగానే వున్నై."

"కొంచెం తీపి తక్కువైతే మాత్రం నష్టమేముందిలే కొత్తరకాల పండ్లని మన దేశంలో కూడ పండించుకోవచ్చుగా."

"ఆఁ, అంతే తల్లీ! విత్తులియ్యండి. మట్టి, వుప్పు సున్నం పాళ్లు మార్చి యేందులో యే మొక్క ఏపుగా పెరుగుతుందో చూస్తాను. పెదబాబుగారి మరణంతో కీష్టాయి అనాధుడయి పోయాడు."

"ఏఁ, ఎందువల్ల?"

"కొత్త కొత్త పళ్ల మొక్కలు, పూల మొక్కలు వేయించేవారు లేకపో యారు. కొత్తపని అంటే మనసు కుల్లాసంగా వుంటుంది. మరి విత్తులు ఎప్పుడు పంపుతావు తల్లీ?"

"ఎల్లుండి పంపుతాను గాని, ఈ నడిశీతాకాలంలో పెరుగుతాయా?"

కొద్దిగానే వేసి చూస్తాను; అయినా వేసవి వెళ్ళింతర్వాత వేయితేనే బాగా పెరుగుతయ్యి."

"ద్రాక్ష తీగవేసి పాకుతుంది తాతా!"

"అయితే అది పెరిగిన తర్వాత పందిరేసి పాకిస్తాగా"

"వారి సంభాషణ యెంతకీ తెగేటట్టు కనపడనందున విసుగెత్తి నేనన్నాను - "రోహిణీ! ఇక మనం మధ్యాహ్నపు భోజనానికి లేద్దాం. పందిమాంసం వేడిగా వుంటేనే బాగుంటుంది, ఏఁ తాతా?"

"అవును బాబూ! చల్లారిపోతే సగం రుచి చచ్చిపోతుంది. పందిపిల్ల మాంసం అంతే నమ్మగారూ!"

"మేమిక భోజనానికి వెళ్తాంతాతా! మీ వాళ్ళంతా స్నానంచేసి అప్పుడే వచ్చేస్తున్నారు నువ్వుకూడా పోయి తానమాడిరాపో" అన్నాను.

"నన్నొదిలి పెట్టరాబాబూ?"

"నువ్వు మళ్ళీ మీ దేవకన్యమ్మకి కోపం తెప్పించుతున్నావా?"

"లేదు బాబుగారూ! నేను అమ్మగారు చెప్పినట్టే వినుకుంటాను ఇకపోయి తానంచేసొత్తా."

మేమిద్దరము కమతగృహంలోకి వెళ్ళాము. తలార స్నానంచేసి జుట్టార బెట్టుకోటానికి నల్లని వెంట్రుకల్ని జారవదిలి చామనచాయ పడుచొకతె పీటలు వేస్తోంది. రోహిణి ఆమెను "నీ పేరేమిటి పిల్లా?" అనడిగింది.

"రాధ—అమ్మగోరూ!" అని చప్పున వెంట్రుకల్ని ముడేసుకుంది.

"రాధా, నీకు మాంసం వండడం చేతనవునా?"

"పెద్దమ్మగారు యిక్కడికి వచ్చినప్పుడెల్లా నేనే వారికి వంటచేత్తా నమ్మగారూ! ఇవాళ పందిమాంసం వండటంలో నేనుకూడ చెయికలిపాను,"

"సరే, తొరగా వడ్డించు మా కిద్దరికి బాగా ఆకలవుతోంది"

అంతా సిద్ధంగా వుంచానమ్మగారూ!"

భోజనానంతరం మేము వైశాలినుంచి తెచ్చిన బట్టలమూట విప్పాము, నిఘా మానునుపిల్చి దాస దాసీలు, వారిపిల్లలు మొత్తమెందరో కనుక్కున్నాము. తలకు రెండేసి బట్టల చొప్పున మడతలు పెట్టాము.

కొద్దిసేపట్లోనే పరివారసహితంగా కిష్టాయి వచ్చాడు. వాళ్ళందరిని దగ్గరకు పిల్చి రోహిణి చెప్పింది "మేమిప్పుడు మీ కందరికి స్వతంత్రం ఇస్తున్నాము. ఈ క్షణంనుంచి మీరు దాస—దాసీలుకారు ఇకమీదట మీరు మా వద్దగాని, లేక మీ కిష్టమైన యితరులవద్దగాని మరొకచోటగాని, పనిచేస్తే మీ శ్రమకు తగిన జీత — భత్యాలు ముట్టుతాయి. ఇప్పుడు మీ కందరికి తలకి రెండు వస్త్రాలు కట్టుకోటానికి: కప్పుకొనేందుకు యిస్తున్నాను. తరువాత యివాళ సాయంత్రం మన కమతంలోని నవుకర్లు. కమతగాళ్ళు, ఆడ - మగవాళ్లంతా పిల్లలతో సహా వచ్చి మా సహపంక్తిని భోంచెయ్యాలి. బలిసిన ఆబోతు! పందిమాంసాలతో కూర, చారు తయారు చెయ్యండి."

ముందుగా కిష్టాయికి రెండు బట్టలిచ్చింది. వాటినందు కొనేటప్పుడు ఆ వృద్ధుని కళ్ళనుండి అశ్రుబిందువులు టపటప క్రిందరాలినై. తరువాత వరుసగా

అందరికీ బట్టలు పంచిపెట్టబడినవి. రాధ సిగ్గుపడుతూ అందరికి వెనకాల వచ్చింది. రోహిణి ఆమెకు మడత అందిస్తూ "రాధా! నువ్వు మా వద్ద పనిచేస్తావా?" అనడిగింది.

"మీరు ఒప్పుకుంటే తప్పకుండా చేస్తానమ్మగారూ!" అంది రాధ.

"అయితే నువ్వు నేటినుండి మా పనిలోనేవుండు. మాతో వైశాలికి వచ్చెయ్యి."

రాధ పట్టరాని ఆనందంతో "అంతకంటేనా, అల్లాగే నమ్మగారూ," అంది.

16 యుద్ధపరిషత్తు

నేను యుద్ధపరిషత్సమావేశంలో పాల్గొనవలసి వుండటంవల్ల మేము కమత గృహంలో ఆ ఒక్క రోజు మాత్రమే వుండి వైశాలికి తిరిగి వచ్చేశాము. కమతంలోని పనివాళ్ళందరూ తమ దొరసాని — దేవకన్యను చూచి చాల సంతోషించారు. కీష్టాయి మరీను. ఎవరైనా 'అమ్మగారు పనిషేలే' అంటే వూరుకునేవాడు కాదు. 'దాసులు స్వతంత్రులయ్యే లోకాన్నుంచి వచ్చారని ఆమె స్వయంగా నాతో చెపితేను' అని వాదులాడేవాడు.

అక్కడినుంచి తిరిగివచ్చి నా పితృగృహంలోనే దిగాము. బాబాయి మగధ సైనిక సన్నాహాలను గూర్చి మరికొన్ని వివరాలు తెలిపాడు. మగధరాజు బింబిసారునికి వస్తుతః అసలు యుద్ధం చెయ్యాలన్న కాంక్ష యిప్పుడు లేదట. అతని కొడుకు — అజాతశత్రుడు తండ్రిని రెచ్చగొడుతున్నాడు. అందుచే రాజు యుద్ధానికి ఆయత్తం కాక తప్పలేదట. బింబిసారుని ప్రధానామాత్యుడు వర్షకారుడు మహాతెలివైన బ్రాహ్మణుడు. మా రాజ్యంలోని ప్రతి విషయాన్ని తెలిసికోటానికి తన వేగులను నియమించాడు. మగధ భూపాలునికి మంచి సైనికులు, సమర్థులగు సేనాపతులు లేకపోయినా, అతని చేతిలో మహాజిత్తులమారి వర్షకారు డుండటాన్నే మే మెక్కువ ప్రమాదంగా యెంచేవాళ్ళం.

మా సర్వసేనాపతి కార్యాలయంలో యుద్ధసమితి సమావేశమయింది. సేనాపతి సుమనుడు, నేను, మరి ముగ్గురు సేనానాయకులు హాజరయ్యాము. వారిలో ఒకరు వేగు సంఘాధ్యక్షుడు. సేనాపతి సమితి సమావేశ కార్యక్రమా న్నారంభించుతూ యిల్లా చెప్పాడు— "లిచ్ఛవీ సేనానాయకులారా! వజ్జిదేశానికి వ్యతిరేకంగా మగధరాజు చేసున్న యుద్ధసన్నాహాలను గూర్చిన వివరాలు కొంతవరకు నెలక్రితం జరిగిన గత సమావేశంలో మీరు విన్నారు. తరువాత గూఢచారుల ద్వారా సంగ్రహించిన కొత్త సంగతులను మన కిప్పుడు సేనానాయకుడు— పుష్పదత్తు వివరించుతాడు."

పుష్పదత్తు యాభై అయిదేళ్ళవాడు. ఒడ్డూపొడుగూ కలగిన దృఢకాయుడు. బట్టతల. గంభీర హృదయుడని ఆయన ముఖమే చాటుతోంది. ఆయన స్వగతం మాట్లాడుకుంటూన్నట్టు మెల్లగా చెప్పసాగాడు.

"బింబిసారుడు అయిదేండ్లనుంచి అంగ, మగధ రాజ్యాల ఆదాయంలో అధిక మొత్తాన్ని యుద్ధనిధిలో నిల్వచేస్తూవచ్చాడు. అతడు గంగ, శోణ, వాగ్మతీ నదీతీరము

అందున్న పాతకోటలను కట్టుదిట్టం గావింపుచేగాక, నూతనంగా పదహారు దుర్గాలను నిర్మింపజేశాడు. వాటికి చుట్టూ పెద్దపెద్ద చేక్రమానులతో దిట్టమైన ప్రహరీలనేర్పరచుకొన్నాడు. ప్రతి దుర్గంలోను మూడువేల లగాయితు యేడువేలవరకు సుశిక్షిత రథ, గజ తురగ, కాల్బలాలను అట్టిపెట్టాడు. రాకపోకలు కట్టడినా ఇబ్బంది లేకుండ దానికి ఒక యేడాదికి సరిపడు ఆహారద్రవ్యాలను ప్రతి కోటలోను నిల్వచేయించాడు. ఇవిగాక నౌకాసేనను తయారుచేసిన వైనంకూడ మనకు తెలిసిపోయింది. మూడు నదులపొడుగునా నిర్మించిన దుర్గములవద్ద బలమైన నావికా దళాలను కాపుపెట్టాడు. ప్రతినావయందు 8 నుంచి 16 మంది వరకూ నావికులు, 20 నుంచి 50 మందిదాకా శూల, ఖడ్గ, ధనుర్ధారులైన సైనికులు వుంటారు. ఈ పర్యాయం బింబిసారుడు తన విజయసాధన కా నావికా దళాలనే నమ్ముకొని వున్నాడు. సైనికుల జీత-బత్తాలకు కొదువలేకుండా బింబిసారుని ధనాగారం నిండివుంది. అతనివద్ద అన్నిరకాల ఆయుధ సామాగ్రి మనకంటె అధికంగా వుండటంలో కూడ సందేహంలేదు. మన ప్రయత్నాలు కూడ చూచాయగా అతనికి తెలియకపోలేదు ఈవిషయంలో మగధ బ్రాహ్మలు తమ రాజుకు పూర్తిగా సాయపడుతున్నారు; అంగదేశంలో రేగిన తిరుగుబాటును అణచివేశాడు. ఇప్పుడక్కడి ప్రజలు కత్తిపట్టి మగధ నెదిరించే స్థితిలోలేరు కుటదంతుని లాంటి గొప్పగొప్ప బ్రాహ్మణ పండితులకు జాగీరులు, పదవులు ఇచ్చి లోబర్చుకున్నాడు.అంగదేశ వర్తక వాణిజ్యవేత్తలుకూడ మగధరేని కీర్తి గానం చేస్తున్నారు. బింబిసారుడు, తన వాడి కరవాలంతో అంగ, మగధరాజ్యాల్లో దొంగలభీతి దోపిడీభయం లేకుండా చేశాడు వీటన్నిటి ప్రభావం ప్రజలమీద పనిచేయకమానదు. ఇంతేకాదు, బింబిసారుడు తాను పక్కా గౌతమ బుద్ధునిశిష్యుడనని ప్రచారం చేయించుకున్నాడు ప్రస్తుతం బుద్ధునికీర్తిపూర్వునందేకాక,యితర ప్రాంతాల్లోకూడ వ్యాపించినట్టు మీకు తెలిసియేవున్నది; చదువుకొన్నవారిపైన గౌతముని ప్రభావం పనిచేసినంతగా మరే మతప్రవక్తలమహిమ పనిచేయుటలేదు. శాక్య, కోల, మల్ల, లిచ్ఛవీ మొదలగు ప్రజాతంత్ర రాజ్యాలందలి క్షత్రియులందరు బుద్ధునిపట్ల విశేష భక్తి, శ్రద్ధలు కల్గియున్నారు, ప్రసేనజిత్తు, బింబిసారులేకాదు, వత్స, అవంతి, కురు, శూరసేన (మధుర) ఆదిగాగల రాజులంతా గౌతముని గౌరవించుతున్నారు. బుద్ధుడు మన పంచాయతీప్రశంసకును పాత్రుడే కద. మన మాయనకు వుద్యానము.విహారము ప్రాసాదము లేవీ యివ్వకపోయినా బుద్ధుడు లిచ్ఛవులను దేవతాసమానులని వక్కాణించుతున్నారు. కాని, బింబిసారుడు గౌతమశిష్యుడనీ, ధర్మరాజనే ప్రఖ్యాతిగడించుకున్నాడు. అతడు తన రాజోద్యానవనం-వేణువనాన్ని గౌతమునకిచ్చి పేరు-ప్రతిష్ఠలు సంపాదించాడు. బుద్ధుడు గృధ్రకూట పర్వతంమీద వుండగా బింబిసారుడు పాదాచారియై వారిదర్శనానికి వెడుతుంటాడు. భక్తి, ధార్మిక విషయాలముందిది సామాన్యంగా కనపడవచ్చును; కాని, అదే కారణంవల్ల బింబిసారుడు ప్రజల భక్తి, గౌరవాలకు పాత్రుడు కాగలి

గాడు. ఈవిధంగా బింబిసారుని ప్రజల్లో శాంతి, సంతృప్తి వున్నట్టు మీకు స్పష్టమవుతోంది. ఇవన్నీ తెలిసిన మీదట యిప్పుడు మగధరేడు యెప్పటికంటె అధికబలవంతుడుగా వున్నాడనీ; యుద్ధంచేయుటకు తగ్గ సమర్థుడనీ మనం అంగీకరించక తప్పదు.

"అయితే అతని బలంలో అవుడుకూడా లేకపోలేదు. కాని, అది మగధలో జొరబడి చూచినంతమాత్రాన దృగ్గోచర మయ్యేదికాదు. అది అతని రాజతంత్రాన్ని మన లిచ్ఛవీ పంచాయతీ పాలనతో పోల్చిచూస్తే విశదమవుతుంది. ఆ విషయాలు మన సర్వసేనాపతి, దక్షిణసేనా నాయకుడు వివరించి చెపుతారు. నేనిప్పుడా విషయంలో చెప్పగల్గింది ఒక్కటే. వజ్జి భూమిమీద జన్మించిన ప్రతి లిచ్ఛవీబిడ్డ దేశరక్షణకు చేసే యుద్ధాన్ని తనదిగా భావిస్తాడు. అంగ, మగధ సైనికులట్లు గాక, తాము చేసే యుద్ధాన్ని బింబిసారుని యుద్ధంగా యెంచుతారు."

సేనాపతి సుమన్ లేచి తెల్లని గడ్డాన్ని సవరించుకుంటూ చెప్ప నారంభించాడు—

"చిరంజీవులారా! నేను మన పంచాయతీ చేసిన యేర్పాట్లను గూర్చిచెపుతాను. మన గత సమావేశంలో తెల్పిన కొన్ని ముఖ్య సంగతులు సింహానికి ఆకరమయ్యేందుకు మళ్ళీ చెపుతాను. బింబిసారుని నదీదుర్గాలకు పోటీగా మనం రెండు గ్రామనుకోట అను నిర్మించాము. గండకీనదీతీరాల దుర్గశ్రేణి నిర్మించాము. గండకి అవతలవేపు మల్లుల దయినప్పటికీ వమకు మనవల్ల భయంలేదని వారికి తెలుసు, మనకూడా వారినుంచి ప్రమాదం లేదు; కాని, మగధను దృష్టిలో వుంచుకొనే మన మా దుర్గశ్రేణిని తయారుచేశాము, గండకీ ప్రవాహ మతి వేగవంతమని మీ రెరుగుదురు. అందులో ఎగువకు వెళ్ళేటప్పుడు నావల నడక చాల మందగించుతుంది. కొబట్టి మన ఆ దుర్గశ్రేణి సైనికులతోను, ఆయుధాలతోటి నిండివుంది. అందుచే ఆ దుర్గశ్రేణిమీద దాడి చేసి జయించటం శత్రువుకు సాధ్యంకాదు. మల్లులను, వారిని ఆధీనం గావించుకున్న కోసలాధిపతిని దృష్టిలో వుంచుకొని మగధులు మల్లభూమిని మనకు ప్రతికూలంగా వుపయోగించలేరు. ఇది మన కెంతయో అనుకూలమైన సంగతి. పైగా గండకీ మార్గాన మన యుద్ధనావలు శరవేగంతోపోయి మగధ సేనావాహినులమీద విరుచుకొని పడగలవు. మనకు యుద్ధ నావలు మొత్తం రెండువేలున్నై ప్రతి ఒకదానియందును యాభైమంది సైనికు లుండి పోరాడవచ్చును. గత రెండు సంవత్సరాలలో మన నావికా బలాన్ని అయిదురెట్లు వృద్ధిచేశాము. మాగధులు వజ్జిభూమిపైకి దండెత్తి రావటానికి పెద్ద పెద్ద నదులు దాటి రావాలి. కొబట్టి మనకు నావలెంత ముఖ్యావసరమో మీరు గ్రహింపగలరు, మగధకంటె మనకొక వీలుంది. ఇక్కడ పల్లెకారుల పరివారాలు చాలా వున్నై. సహింపశక్యంకాని బానిసత్వం, అవమానములకు భీతిల్లి యేటేటా వందలాది పల్లెకార్ల కుటుంబాలు మగధనుంచి మన వజ్జిదేశానికి తరలివచ్చే

స్తున్నాయి. ఇక్కడి పల్లెకార్లలో బానిసలుగా వున్నవారు చాల తక్కువ. మన పల్లె వార్లందరూ వజ్జిభూమిపట్ల భక్తి-గౌరవాలు కలిగివున్నారు. వారిలో ముఖ్యులంతా యిచ్ఛాపూర్వకంగా వచ్చి మన పంచాయతి సభలో దీక్షాబద్ధులయ్యారు. కాబట్టి మనకు నావికుల కొఱతలేదు. ఈసారి మన నావలను బాగా దృఢంగావించి, వాటి పాపటాల్లో వాడియైన గునపాలను అమర్చాము, లోపలి సైనికులు, బైటికి కనిపించకుండే లాగున నిర్మాణంలోకూడ మార్పుచేయించాము. రథ, తురంగాలను దాటవేయటానికి అనువుగావుండే నావలను, రేవులను ప్రత్యేకంగా నిర్మింపజేశాము.

మన కాల్బలము-ముఖ్యంగా దక్షిణోత్తర సరిహద్దులలో మగధ సైనికుల కంటె తక్కువే; అయితే మన భటుల సుశిక్షణ, సామర్థ్యాలు ఆ లోటును భర్తీ చేస్తాయి. రథ, గజ, తురంగాలల్లో కూడ బింబిసారుడే-అంగ, మగధ ప్రజ సర్వస్వం దోచుకొని కూడబెట్టిన ధన-సంపద ఉండుటచే-పైచేయి. అయితే విశాల మైన అతని రాజ్య సరిహద్దు రక్షణకు అధిక సేనల అవసరం కూడా వుంటుంది. పడమట అవంతిరాజు-ప్రద్యోతునికి మగధరాజ్య విస్తరణ ఏమాత్రం యిష్టంలేదు. వత్స రాజ్యం కూడా అంతే. ప్రసేనజిత్తులాంటి పప్పుదామన్న కోసల సింహాసన మెక్కి వుండకపోతే బింబిసారుని గాలిమేడలన్నీ కూలిపోయి వుండేవి. ఇప్పుడైనా బింబిసారుడా సరిహద్దుల రక్షణకు తగినన్ని సైనికదళాలు ప్రత్యేకించక తప్పదు. బింబిసారు డంగరాజ్యంలోని సైన్యాన్ని నిశ్చింతగా తరలించుకొని రాకుండ అక్కడిక్కడి విప్లవాగ్ని భగ్గుమంటూనేవుంది. ఇక మనకో, పశ్చిమోత్తర సరిహద్దుల్లో సైనిక రక్షణావశ్యకతే లేదు.

“మనవద్ద సిద్ధంగావున్న సేనలేకాక, లిచ్ఛవేతర ప్రజలుకూడ ఈ యుద్ధాన్ని తమదిగా భావించుతున్నారు. వారు మగధేశ్వరుని నిరంకుశపాలనకు, లిచ్ఛవుల ప్రజాస్వామ్య విధానానికి గల తారతమ్యం బాగా యెరుగుదురు. వారికి మన శాసన విధానంలో పాల్గొనే హక్కు లేకపోయినా, రాజుల పాలనలోవలె లిచ్ఛవులు వారి పట్ల నిరంకుశంగా ప్రవర్తించ వీలులేదు. అందగత్తెలైనవారి స్త్రీలను బలాత్కారంగా రాణివాసంలో చేర్చుకొనేవారిక్కడ లేరు. వారి వుత్తమాశ్వాలను, చక్కని రథాలను నిర్బంధంగా వశపర్చుకునేవారున్నూ లేరు. చూచారుగా ఆనాడు మణిభద్ర శ్రేష్ఠి నిస్సంతుగా చనిపోతే వజ్జి న్యాయశాస్త్రానుసారం అతని సంపత్తిని పంచాయతీ కోశంలో చేర్చటాన్ని గురించి చర్చించినప్పుడు జనసమితి సభ్యుల్లో పెక్కుమంది మణిభద్రుని దూరపువారసుకే ఆ సంపద చెల్లాలని సమర్థించారు. న్యాయంగా పంచాయతీకి చెందవలసినదాన్ని అన్యులెవరికో యిప్పించడం తప్పే; అయితే ఆనాటి చర్చనుబట్టి మన సమితిలో యేవ్యక్తీ ఎవరికీ అన్యాయం తలపెట్టరనేది స్పష్టమయింది, వజ్జి స్వాతంత్ర్య రక్షణార్థం పోరాడే అవకాశం కల్పించమంటూ యిక్కడి బ్రాహ్మణ, వైశ్య ప్రముఖు లర్థించారు; మనతోపాటు యుద్ధంలో నిలుస్తా

మని వాగ్దానా లిచ్చారు. మనం కూడ వారిని సాయుధులను గావించి. సుశిక్షితులను చేశాము, చేస్తున్నాము.

"మన నౌఖరులు, పాలేర్లు మగధనుంచి పారిపోయి వచ్చిన నౌఖరుల ద్వారా అక్కడివా రనుభవించిన కష్టాలను గూర్చి విన్నారు. వారికంటె మన నౌఖరులు వేయి రెట్లెక్కువ సుఖంగా జీవిస్తున్నారు. మన భూమి పరాధీన మయితే తమ కెట్టి గతి పట్టునదీ వారికి తెలుసు. కాబట్టి వారిలో ఆయుధాన్ని చేపట్టగలవా రందరినీ మన సైనికులుగానే భావించవచ్చును.

"ఇక బానిసల విషయం ; మన న్యాయశాస్త్రం ప్రకారం యజమాని దాసుని మీద యిష్టమొచ్చినట్లు అత్యాచారం చేయటానికి వీల్లేదు. మగధరాజు మన మీద కక్షపూనటాని కిదికూడా ఒక కారణమే. నిజానికి లిచ్ఛవులము దాసులను స్వతంత్రులను గావించి నౌకరులతోనే పని జరుపుకోగలం: కాని, మన మిక్కడి లిచ్ఛవేతర ప్రజలను గూర్చి కూడ యోచించాలి. వజ్జిభూమి యందలి బానిసలు తక్కువమందే అయినా, అవసరమైనప్పుడు వాళ్ళూ మన నిమిత్తం కత్తి పట్టగలరు.

"ఈ విధంగా మనవద్ద సిద్ధంగావున్న సైన్యము, అవసరమైనప్పుడు నడుం కట్టగలవారి సంఖ్యల దృష్ట్యా మన సైనికబలం మగధ సైనికశక్తికి తీసిపోదని మీకు తెలిసినదిగద. ఇక్కడ సందర్భాన్నిబట్టి చెప్పవలసినది మరొకటుంది. మన లిచ్ఛవీ యువతులలో ఉద్రిక్తభావాలు వ్యాపించివున్నాయి దేశరక్షణ నిమిత్తం ఆయుధధారిణులై యుద్ధ కార్యకలాపంలో చేయిచేసుకోవాలనే వాంఛ వారిలో నానాటికి ప్రబల మవుతోంది. లిచ్ఛవీయాణు లొకప్పుడు తమ భర్తలు. పుత్రులతో పాటు శస్త్రాస్త్రములు దాల్చి కదనరంగంలో వీరవిహారం చేసేవారన్న సంగతి నిటీవలి తరాలవారు విస్మరించారు. మన మిప్పుడు నగర రక్షణకోసం లిచ్ఛవీ కాంతలకు తర్ఫీదునివ్వాలి."

సేనాపతి వుపన్యాసానంతరం యితర సేనానాయకులు తమ తమ సరిహద్దుల లోని సైనిక స్థితిగతులను గూర్చి మాట్లాడారు. కట్టకడపట సేనాపతి ఆదేశంతో నా అభిప్రాయాన్ని యిలా చెప్పాను :

"సేనాపతీ ! సేనానాయకులారా ! నేను తమ వుపన్యాసాలను అత్యంత శ్రద్ధాళువై ఆలకించాను. మన వజ్జిభూమి బాహ్యాంతరగతపరిస్థితులన్నిటిని సమన్వయం చేసిచూస్తే మగధకంటె మన రాజ్యమే దృఢతరము, శక్తివంతమూ నని నాకు తోస్తుంది. ఇంతకంటె నేనీ విషయంలో అధికంగా చెప్ప నగత్యంలేదు ఒకటి మాత్రం ముఖ్యంగా చెప్పదలిచాను. రణరంగాల్లోని క్షతగాత్రుల నివతలికి జేర వేయుట, వారి సేవా శుశ్రూష చేయు పనులను లిచ్ఛవీకాంతలకు అప్పగించమని నేను సిఫార్సు చేస్తున్నాను. ఈ కార్యానికి కూడా మగవారినే యిరికించాల్సిన అవసరం లేదు.

"యుద్ధం ఎన్ని రంగాలలోనైనా పొసగవచ్చు: కాని, వాటిలో మనకు జయాపజయాలను తేల్చగలది దక్షిణరంగమేనని మనం భావించవచ్చును. అందులో ముఖ్యంగా గండకీదుర్గాల్లోని నావికా దళాలే మన విజయానికి చాలవరకు సహాయ పడతాయి. మగధ మన యేర్పాట్లన్నిటికి జవాబీయగలవచ్చు; కాని, ఆ ఐదు వందల నావలకు తగ్గ సమాధానం దానివద్ద లేదనే నా తలంపు. మహాసింధులోని యుద్ధనావలను నేను చూచివచ్చాను. వాటి నిర్మాణ విధానాన్ననుసరించి మన నౌకలలో కొంత మార్పు చేయించాలి. వాటిముందమర్చిన యినుప గునపాలను అవసరాన్నిబట్టి తగిలించటానికీ, తీయటానికీ అనువైన ఏర్పాటుండేటట్లు చూడాలి. ఇక్కడ నేను మరొక సంగతికూడా చెప్పాలి. తక్షశిలనుండి వచ్చిన మన అతిథులతో నేను నిన్న మాట్లాడాను. మగధ మనపైకి దండెత్తి రానున్నదని వారూ విన్నారు. వజ్జిదేశ సంరక్షణార్థం తమకు కూడ యుద్ధంలో పాల్గొనే అవకాశం కల్గించమని కోరారు. నా మిత్రుడు కపిల్ గాంధార యువకుల్లో సమర్థుడగు సేనా నాయకుడు. పారసీకులతోటి యుద్ధంలో అతను నాకు సహాయకుడుగా పనిచేసినవాడు. మహాసింధు దాటి పారసీక సేనలను పుష్కలావతి వరకు తరిమి తరిమి కొట్టి విధ్వంసము గావించిన వాడతడే. అతడు, అతని సహచరులు తొమ్మండుగురు నౌకా యుద్ధంలో ఆరితేరినవారు. గండకీ దుర్గశ్రేణిలోని నావికాదళాల నుపయోగించుటలో నేను వారి సహకారాన్ని పొందుటకు మీ అనుమతిని కోరుతున్నాను.

"గండకిలోని యుద్ధ నావల ప్రాముఖ్యత ఆ నది గంగలో దిఘవారా వద్ద కలియుట, శోణనది దానికి దిగువను పాటలీపుత్రంవద్ద కలియుటనుబట్టియే తెలియగలదు. అంటే అక్కడి మన నావలవల్ల మగధ కెంతైనా ప్రమాదం వుంది. వారు మాత్రం మనల నక్కడ యేమీ చేయలేరు.

"మరొక విషయం : మగధసేనలు మనపై దాడి చేసేవరకు మనం నిరీక్షించ కూడదు. అవకాశం లభించినంతనే ముందు మనమే దాడి నారంభించాలి. ఈ దృష్టితో మన మిప్పటినుండి అన్ని యేర్పాట్లు పూర్తి చేసుకోవాలి. ముందుగా మనం దాడి చేయటానికేమి, తరువాత శత్రువులతోటి సంఘర్షణ కేమి, ముందు నావికాదళాలను, తరువాత గజ, కాల్బలాలను, ఆ వెనుక అశ్వికదళాలను, రథాలను వుపయోగించాలి. గండకీతీర రక్షణ సైన్యాన్ని అలసియున్న శత్రుసేనపై దెబ్బ తీయడానికి మాత్రమే వినియోగించాలి.

మేమా రీతిని యుద్ధసన్నాహాన్ని గూర్చి ఎన్నో విషయాలు సంప్రదించు కొన్నాము. దక్షిణరంగం విషయంలో నా పథకాన్ని యుద్ధసమితి అంగీకరించింది. కపిల్ ని నాకు సహాయ సేనానాయకుడుగా నియమించారు. తతిమ్మావారిని కూడ యుద్ధంలో పాల్గొనటానికి సమ్మతించబడింది. నా సిఫార్సుతో భామ, రోహిణుల ఆధ్వర్యాన స్త్రీలకు సైనిక శిక్షణ నిప్పించుటకు కూడ అంగీకరించారు.

ఆనాడు యుద్ధసమితి సమావేశం ముగిసిన తర్వాత నేను ప్రొద్దుపోయి యింటికి చేరాను. అంత రాత్రివేళ కూడా మా యింటివద్ద భామ, రోహిణి, క్షేమ మరెందరో లిచ్ఛవీ యువతులు ఏదో గంభీరంగా చర్చించుకుంటున్నారు. వారు తమ మంతనాల్లో లీనమైయుండుట చూచి "వదినా! నేను రావచ్చునా?" అని భామ నడిగాను.

"రా మరదీ! నీ కడ్డేమిటి? నీ సుందర వదనారవిందాన్ని చూచేందుకు ప్రొద్దుటినుంచి కాచుకుని కళ్ళు కాయలు కాచినై. ఇంకా 'రానా' అని అడుగు తున్నావా?" అంటూ ఆహ్వానించింది భామ.

"ఏదో నీ దయ వదినా! ఇక్కడికి మన సర్వసుందరి క్షేమ కూడ వచ్చిందే! క్షేమా! నీ కిదే నా స్వాగతం:"

"ధన్యవాదాలు సింహాన్నయ్యా!" అంది క్షేమ.

"మరి నాకేదీ స్వాగతం మరదీ? దీన్నే ముఖం చూచి మాట్లాడ మంటారు" భామ నవ్వుతూ అన్నది

"అదేమి టొదినా! నీ ముఖకమలం మాత్రం నన్నుతక్కువాకర్షించుతోందా?"

"నా మొహం ఒకప్పుడు – నువ్వు దానికోసం తపించినప్పుడు–నీ వీపు మీద నన్నుప్పుగోనెగా యెక్కించుకున్న రోజుల్లో – ఆకర్షణీయంగా వున్నా, యిప్పుడు కాదుగా?"

"నిన్నిప్పుడు మాత్రం వుప్పుగోనెగా యెందు కెక్కించుకోను? కాని వదినా! నువ్వు మళ్ళీ ఆ యేడేళ్ళ భామవి అవ్వాలి సుమా!"

"ఏం, నే నిప్పుడు మోటయిపోయానా?"

"లెక్కకి వదినా?"

"ఆ లెక్కని నువ్వూ పెద్దవాడి వయ్యావుగా, నాటక మాడబోకు మరదీ! నమ యువ్వనమూ అంద చందాల ప్రభావం అల్లా వుండను, సరిపోతుంది."

"అయితే నీ ప్రభావం తగ్గిపోయిందంటావా వదినా?"

"కాకపోతే ఇప్పు డీ మహిళాస్నేవ కెడగుతారు? కని సింహా! నువ్వింత కఠినాత్ముడ వనుకోలేదు. నువ్వు న్యాయం చెప్పు రోహిణీ!"

"నీ ఫిర్యాదంతా నే నెరుగుదు నక్కా? అయినా స్త్రీ స్త్రీ పక్షమే వహించాలి. మనమంతా ఐక్యంగా వుండకపోతే యీ మగవాళ్ళు ముందు మన మెందుకూ కొరగాము" అని రోహిణి భామని బలపర్చింది.

"నేను మాత్రం కాదన్నానా? మీరంతా ఒక్క మాటమీద వున్నారనేగా మీ క్కావలసింది మూటేసుకొచ్చాను." అన్నాను సగర్వంగా.

"ఏమిటేమిటి మరదీ? సరిగా చెప్పు" అంటూ భామ ఆత్రపడింది.

"ఊరికేనే! బహుమతి ముట్టితేనే చెపుతాను "

"అదొకటా ? ఎవరియ్యాలి ?"

"మీరందరూను."

"చెప్పిన తర్వాత, ముందా ?"

"ముందు బేరం ఖాయపర్చుకోండి. తర్వాత సరుకు నచ్చితేనే ధర యిద్దురు గాని."

"అందరి తరపునా నేను చెపితే సరిపోతుందా, లేక యెవరికివారే బహుమతి యివ్వడానికి ఒప్పుకోవాలా ?" అనడిగింది భామ.

"నువ్వు చెపితే చాలు వదినా !"

"అయితే సరే, నీ యిష్టప్రకారమే బహూకరించుతాము. ఇక ఆ సరుకేదో వెళ్ళబెట్టు."

"యుద్ధసమితి........"

"ఒహో ! చెప్పటాని కొక యుగం పట్టింది నన్ను, నా చెలుల్ని చంపెయ్యాలనుకుంటున్నావా మరదీ ?"

"మధ్యలో అడ్డుపడి నన్ను చెప్పనీకుండా నువ్వే ఆలస్యం చేయిస్తున్నావు వదినా ! సరే, వినండి, యు-ద్ధ-స-మి-తి-ఆయుధాలిచ్చి - సాము నేర్పించటానికి అంగీకరించింది. ఎరికో నువ్వు చెప్పుకో ."

"బలే ! మాకు సమస్య యిస్తున్నావా మరదీ ?"

"ఈ మాత్రమైనా చెప్పుకోలేని చానవు నీవల్ల యేమవుతుంది వదినా ?"

"నేను చెప్పనా అన్నయ్యా ?" అంది క్షేమ.

"ఊఁ, చెప్పు చూద్దాం" అన్నాను.

"నేను రోహిణక్కయ్య చెవిలో చెపుతాను."

"నా చెవిలోనే యెందుకు చెప్పకూడదు ? నా చెవులేం పాపం చేశాయి ?"

"నువ్వయితే నే చెప్పింది కాదంటావేమో !"

"అయితే నీకు సింహునియందు బలే నమ్మకముంది !"

"క్షేమా ! నువ్వెవరి వల్లో పడుతున్నావో తెలుసా ? ఈయన సింహమమ్మా, సింహం ! వెనకోసారి యీ టక్కరి సింహం దేం చేశాడనుకున్నావు ! కాలవ దాటిస్తానని నన్ను వీపుమీద యెక్కించుకున్నాడు. నీళ్ళమధ్య కెళ్ళిం తర్వాత ఢబేల్ మని నన్ను పడేసి తానూ పడి "కుఁయో, మొర్రో! తేలు కుట్టిందని యేడుపు సాగించాడు. నా బట్టలన్నీ తడిసి ముద్దయ్యాను క్షేమా !" అని భామ నన్నెత్తిపొడిచింది.

"నా గుడ్డలు మాత్రం తడవలా ?" అన్నానేను.

"నువ్వు బుద్ధిపూర్వకంగా తడుపుకున్నావయ్యే."

"అయితే నేను మునిగిపోయి వుక్కిరిబిక్కిరెందు కవుతాను ?"

"నీదంతా టక్కరీ, మోసమూను. కాకపోతే నీళ్ళలో తేళ్లుంటాయా క్షేమా ?"

"నీటిలో తేలుకుట్టటం మాత్రం పచ్చి అబద్ధమయి వుంటుంది భామక్కయ్యా !" అంది క్షేమ.

"ఆ దగాకోరే యితడు పిల్లా ! నీ కింకా యితని బూటకం తెలియదు"

"గంటసేపటిదాకా గిలగిలా తన్నుకుంటూ వెక్కెక్కి యేడ్చాను. కళ్ళు వాచి పోవటం కూడ అబద్ధమేనా ? భామ తన ఉత్తరీయాన్ని పిండి నా ముఖం తుడిచిందీ అబద్ధమే ! తాను కూడ యేడుస్తూ కన్నీళ్ళలో తడిసిన నా ముఖాన్ని ముద్దుపెట్టుకున్నదీ అబద్ధమే. తన చిన్ని చేతుల్తో నన్ను నీటిలోనుంచి బయటికి లాగటానికి ప్రయత్నించిందీ నటనేనా ?"

"నాటకమాడటంలో బలే నేర్పరివిలే" భామ అన్నది.

"కాదు భామా ! నా కాలి బొటనవ్రేలినుంచి నెత్తురు కారినది కూడ నటనకేనంటావా ?"

భామ కళ్ళు చెమ్మగిల్లినయి. ఆమె తన బాహువులు, కపోలాలతో నా తల నదిమిపట్టి "ఇక జ్ఞాపకం చెయ్యమాకు సింహా ! ఆ రక్తాన్ని తలిస్తే నా కిప్పుడు కూడ యేడుపు వస్తోంది. మనిద్దరము కుట్టింది తేలే ననుకున్నాము; కాని, 'అది తేలుకాదు, జెల్లచేప'ని మల్లికత్తయ్య చెప్పింది.

"మరి నా యేడుపు బూటకం కాదన్న మాటేగా ?"

"నటనకాదు, నిజమేలే సింహా !"

"ఇక నిజం చెపుతాను విను భామా ! నేనా బాధ నోర్చుకొని నిన్ను గట్టుకు చేర్చలేకపోలా. ని న్నేడిపించాలనే పడేశా."

"పోనిద్దూ, యిక మాటలు పెంచక అసలు సంగతి చెప్పు."

"సరే, క్షేమా ! నువ్వేమనుకున్నావో నా చెవిలో చెప్పు"

క్షేమ నా చెవివద్ద నోరుపెట్టి మెల్లగా "యుద్ధసమితి లిచ్ఛవీ కాంతలకు ఆయుధాలిచ్చి యుద్ధవిద్య నేర్పించటానికి అంగీకరించింది'' అని చెప్పింది.

నేను నెమ్మదిగా నా చెవిని క్షేమ పెదవి కానించి, "ఏదీ, మళ్ళీ చెప్పు నాకు సరిగా వినపళ్ళేదు'' అన్నాను.

"చాల్లే సింహా! నీ యెత్తు నాకు తెలుసు. క్షేమను ముద్దుపెట్టుకోటానికేలే నీ యెత్తు" అంది భామ.

భామమాట వినీ విననట్టుగా క్షేమ నా చెవిలో మళ్ళీ వూదింది వెనకటి మాటల్ని. అప్పుడు నే నన్నాను— "భామా! క్షేమ సరిగానే వూహించింది. (క్షేమ నుద్దేశించి) ఆ మాట నువ్వే చెప్పు పిల్లా వీరందరికీను."

క్షేమ చెప్పివేసింది. భామ, రోహిణులు సంతోషంతో ఉబ్బితబ్బిబ్బులవు అవుతున్నారు నా బహుమతి సంగతి వొక్కరూ యెత్తలేదు. అప్పుడు నేను "ఏం వదినా! సరుస నచ్చింది కదా. మరి నాకు ఈనాము యిచ్చేయండి" అన్నాను.

"మరదీ! ఈ శుభవార్తను మోసుకొని రావడమేకాక, అసలీ నిర్ణయం చేయించటంలో కూడ నీ చెయ్యి వుందికదూ?" అడిగింది భామ.

"కాబట్టి నా కీనాము తప్పకుండా ముట్టాల్సిందే."

"ఈనామే కాదు, యింకాను."

"ఇంకా యిప్పుడొద్దులే వదినా! ప్రస్తుతానికి బహుమతిని మాత్రం వసూలు చేసుకోనివ్వు. ఈనామంటే మరేంకాదు; రోహిణీ పెదవులమీద, మీ అందరి బుగ్గల పైన రెండేసి ముద్దులు మాత్రమే ఏం అంగీకారమేనా?"

"ఓస్, అవేమంత దుర్లభా లేమిటి?"

"నే నల్లాగే తలుస్తున్నాను. సరే, ఎవరితో ప్రారంభించమంటావు?"

"నీ యిష్టం"

"అయితే నీతోనే" అంటూ భామను ముద్దుపెట్టుకున్నాను.

అందరి వంతులు అయిన తర్వాత భామ అడిగింది—"అయితే మరదీ! నీ వీ పని వింత సుళువుగా యెల్లా సాధించగలిగావు?"

"నేను తీర్మానం ప్రతిపాదించగా అది ఏకగ్రీవంగా ఆమోదించబడింది."

"నువ్వు దీర్ఘోపన్యాసం దంచావన్నమాట?"

"ప్రత్యేకంగా ఈ విషయాన్ని గురించే కాదులే మిగతా విషయాలతో దీన్ని కూడా కలిపాను ఇంకో సంగతి: నువ్వూ, రోహిణీ లిచ్ఛవీ కాంతలకు తర్ఫీదు నివ్వాలి. వీరిచేతులు కోమలంగా తయారయినై ...." అంటూ నేను క్షేమవైపు దృష్టిని మరల్చాను.

క్షేమ పెద్దగా వూపిరి విడిచి తక్షణం తన చేతులను నా ముందుకు చాచి అన్నది—"ఇవిగో చూడు! నా విప్పుడు వెనకటి మృదుహస్తాలు కావన్నయ్యా!"

ఆమె చేతులకు బొబ్బలెక్కి తాట లూడివున్నై. వాటి అంచులవద్ద చర్మం మొద్దబారి యింకా యెర్రగా వుంది. కందియున్న ఆ చేతుల్ని చూచినంతనే నాకు

కంపం కలిగింది. కాని, తరువాత ఆమె ఓర్పుకు ముదమంది రెండు చేతులను నా కళ్ళ కద్దుకొని, ముద్దుపెట్టుకున్నాను. నా కళ్ళు చెమ్మగిల్లినై. ఆమె చేతులను విమ్మ శంగా పకిచిపెట్టి "క్షేమా ! నీ యీ చేతులనుచూచి నేను గర్వపడుతున్నాను, లిచ్ఛవీ కుమారికి తగ్గ పనిచేశావు. నీలాంటి సుపుత్రిని కనసిన మన వైశాలి అజేయంగా విలసిల్లగలదు'' అన్నాను.

భామ, రోహిణులింత వరకు క్షేమ చేతులను చూళ్ళేదు. ఇప్పుడు చూడ గానే భామ క్షేమను ఒడిలోకి లాక్కొని కౌగిలించుకున్నది. ఒకటే ముద్దుల వర్షం. రోహిణి క్షేమ హస్తాలను తన చెంపలమీద పెట్టుకొని ముద్దాడింది. కొంచెం తాళి భామ అన్నది — "క్షేమా ! నువ్వింతవరకు సామాన్య జానపద సుందరివేగాని, యిప్పుడు లిచ్ఛవీ సమాజ కళ్యాణివి. ఏం చేశావేమిటి చేతు లిల్లా అయినవి?"

"ఆ వాళ నీ వుపదేశం విన్న తరువాత నా చేతులంటే నా కెక్కడలేని రోత పుట్టింది భామక్కా ! నిజంగా యీ చేతులు నావి కాక, అంబాపాలివే ననిపించింది. అమ్మ కాదు, కూడదన్నా వినక నే నానాడే దానితోపాటు వడ్లు దంచటం ఆరంభిం చాను. చేతులుకింది బొబ్బలెక్కేవరకు దంచాను. బొబ్బలు చూచి అమ్మ కోప్పడి మాన్పించింది అప్పుడైనా."

"పిల్లా ! (ముద్దుపెట్టుకొని) మరి నీకు చేతులు మంటలెత్తలా ?"

"బొబ్బలబాధనే ఓర్చుకోలేకపోతే మరి కత్తెల్లా పట్టగలనని సహించు కున్నాను."

"అయితే క్షేమా ! మా కెప్పుడూ నీ చేతుల్ని చూపించావుకాదే ?" అనడి గింది రోహిణి.

"ఇప్పుడైనా సింహన్నయ్య ఆ మాట తేకపోతే చూపించేదాన్నికాదు."

"ఎంత జాణవే ! ఎవరికీ తెలీకుండా దాచావు" అన్నది భామ.

"ఒకరికి తెలుసునక్కా !" అంది క్షేమ.

రోహిణి క్షేమనోటికి చెయ్యడ్డంపెట్టి "చెప్పమాకు పిచ్చిపిల్లా" అని భామ వేపుతిరిగి "అక్కా ! ఆ ఒకరెవరో నువ్వుచెప్పుకో" అంది.

"ఓహో ! నాకు తెలియ దనుకున్నావా రోహిణీ ?" భామ దర్పంతో అంది.

"తెలిస్తే చెప్పు ?"

"నా కిదెంతపని రోహిణీ ! నే నెగిరిపోయే పిట్టనుకూడా గుర్తించగల్ను."

"అయితే యింకేం, చెప్పు ?"

"ఇంకెవరు ? నువ్వే. యింకా స్పష్టంగా చెప్పాలంటే క్షేమ తన రహ స్యాలను నీ కొక్కదానికి చెపుతా ననేగా ఒట్టుపెట్టుకుంది ? తన చేతుల్ని యిది వరకు నీకే చూపించి వుంటుంది."

"కాదక్కా ! నువ్వు పైన ఎగిరే పిట్టను గుర్తించ గలిగినా క్రింద వున్న మనిషిని గుర్తించలేక పోయ్యావు"

"అయితే మీరిద్దరూ కలసి నా పరువు తీయదలచా రన్నమాట. సరే, ఆ మనిషెవరో చెప్పిక ?"

"ఎవరో కాదు, మా అన్నయ్య క-పి-ల్ !"

క్షేమ చెంపలు యెర్రబారినయి. ఆమె తల క్రిందికి దించుకోకముందే భామ ఆ మార్పును పసిగట్టింది. భామ రోహిణీ నడిగింది— "నీ కెల్లా తెలిసింది రోహిణీ ?"

"ఈమాత్రానికే సర్వాంతర్యామి అవ్వాలా అక్కా ? ఆ తొలినాటి రాత్రి కపిల్‌తో నృత్యంచేసిన తర్వాత క్షేమ మరెవరితోను నాట్యం చెయ్యలేదని మనకి తెలుసుగా."

"నే నాలోచింపనే లేదు రోహిణీ !"

"నేను కత్తి,డాలు చేతబట్టి సాముకూడ నేర్చుకుంటున్నాను భామక్కయ్యా!" అంది క్షేమ సగర్వంగా

"ఆ గురువు దగ్గరేనా?" అ నడిగింది భామ.

క్షేమ సిగ్గుపడింది. భామ ఆమె నాలింగనం చేసికొని "లేదు లేపే పిల్లా ! కత్తి తిప్పటంలో కపిల్ సిద్ధహస్తుడని సింహుడు చెప్పాడులే. మరి కపిల్ తన 'దేవలోక' యాత్రను గురించి నీతో చెప్పాడా ?"

"దేవలోకం !"

"అవును, దేవలోకమే. దేవలోకానికి వెళ్ళి కపిలుడే విధంగా వారి పక్షాన పోరాడేదో సింహు డొకనాడు వినిపించాడు. దేవలోకమంటే దేవతలూ, వారి రాజు ఇంద్రుడూ వుండే మేరుపర్వతంమీద దేవలోక మనుకొనేవు" అన్నది భామ.

"అయితే మరే దేవలోకం అక్కా ?"

"భూలోకంలో దేనే, ఉత్తర కురుదేశం క్షేమా !"

"ఓసి పిచ్చిపిల్లా ! అయితే నువ్వు వెర్రిదానవై వృధాగానే కపిల్‌తో గంతులేస్తున్నావన్న మాట."

క్షేమ చిన్న పుచ్చుకోవటం గమనించి వెంటనే నే నన్నాను... "కపిల్ యే సంగతయినా అడగందే చెప్పడు క్షేమా ! అతను ప్రపంచంలో చూచినన్ని ప్రదేశాలు చాలా కొద్దిమందే దర్శించి వుంటారు. (భామ నుద్దేశించి) వదినా ! ఇంకో సంగతి చెప్పటం మరచిపోయాను. కపిలుడు, అతని సహచరులు కూడ మగధకు ప్రతికూలంగా కత్తి పట్టదలిచారు."

రోహిణి నన్నానుకొని కూచొని నా చేతుల్ని తన రెండు హస్తాల్లోకి తీసుకొని "సైన్యంలో చేరతామన్నారా ఆర్యపుత్రా ?" అనడిగింది.

నేనామె కన్దోయిని ముద్దిడుకొని "వారి వాంఛను యుద్ధసమితి అంగీకరించింది కూడాను" అన్నాను.

"అంగీకారంకూడా అయిందీ ?" అంది రోహిణి.

"అంతేనా, కపిల్ నాకు సహాయ సేనా నాయకుడుగా కూడ నియమింపబడ్డాడు."

రోహిణి తన చేతుల్ని నా కంఠానికి పెనవేసి, నా పెదవులకు మోవి నానించి "అయితే మహా గంగాతీరస్థలిని మహాసింధు తీర దృశ్యమే !" అంది.

నేను రోహిణిని కౌగిలించుకొంటూ అన్నాను — "ఇప్పుడే కాదు, రోహిణీ ! నేను కబురు పంపుతాన్లే. ముందు నువ్వు, భామ కలసి లిచ్ఛవీ కాంతలను సాయుధులను గావించి కురుదేవాంగనల వలె తయారుచెయ్యాండి. నేను బాగా యోచించి మీకు తగిన బాధ్యత నప్పగిస్తాను."

భామ నా చేతుల్ని రోహిణి హస్తాల్లోంచి గైకొని "యివాళ చాలా సంతోషకరమైన వార్తలు తెచ్చావు మరదీ !" అంది.

అప్పుడే వస్తూన్న మనోరథ్‌ని ముందుగా చూచి నేనన్నాను— "ఇంకో శుభవార్తకూడాను. అడుగో మనోరథ్ వస్తున్నాడు."

నేనీ మాటలు ముగించేప్పటికి మనోరథ్ వచ్చేశాడు. "లిచ్ఛవీ పుత్రునికి సుస్వాగతం" అన్నారు అందరూ ఏక కంఠంతో.

భామ యెగిరి గంతేసి మనోరథుని మెళ్ళో చేతులేసి "రా, నా ప్రియ మనూ! ఇంతసేపెక్కడి కెళ్ళావు ?"

"కపిల్‌ని, అతని సహచరుల్ని బ్రాహ్మల యజ్ఞవాటికలు చూపించేందుకు తీసుకెళ్లాను."

"గొప్ప ప్రదేశం చూపటానికెళ్ళావే !"

"వారి దేశంలో యిల్లాంటి బ్రాహ్మలూ వుండరు, యజ్ఞవాటికలూ వుండవు, ప్రేయసి !"

"సరేగాని, లిచ్ఛవీ పడుచులకు సైనిక శిక్షణ నిప్పించటానికి మన యుద్ధ సమితి తీర్మానించింది విన్నావా ?"

"తీర్మానమే ! అయితే నాకు చాలా సంతోషం."

"ఆ వంటకత్తెకి స్త్రీలని సంఘటితపర్చే భారం అప్పగించారు కూడాను."

మనోరథుడామెను ముద్దాడి "నీకా ?" అనడిగాడు.

"అవును, కాని, మరి నాకు అన్నం వండి పెట్టటం మాత్రమే తెలుసు. (దిగులు నటించుతూ) ఇంట్లో వాళ్లు గౌరవించరుగా. మనోరథునికి నేను వంట కత్తెని, పాచిపని చేసే భామనేనయ్యో! ఇప్పుడు మరదివచ్చి వుండకపోతే, యీర నీ భామ పొయ్యిలోనే పడిచచ్చేది."

"బలే మరిది !! లే."

"కాక, నే నేమైనా అబద్ధ మాడుతున్నానా మనూ ?

"లేదులే, నవ్వులాటకైనా భామ అబద్ధమాడగా ఎవరైనా విన్నారా ?"

"సరేలే (అలిగినట్టుగా) నా ప్రతిమాటనీ నవ్వులాటక్రింద తీసేస్తావు. గాయంమీద కారం చల్లటం మానవుగా మనూ !"

"భామా! నన్నసలు ఒక దరికి చేరనిస్తావా, లేక నీ అధరానికి వేలాడుతూండమంటావా ?"

"అధరానికే అంటిపెట్టుకొని వుండదలిచేవారిని ఎవరుమాత్రం ఒడ్డుకి యెల్లాచేర్చేది.?"

"కాదు భామా! నీ మనూ అధరానికే అంటిపెట్టుకొని వేలాడేవాడు కాదు! ఒక ఒడ్డుకు చేరిపోయాడు!"

సంతోషంతో భామ అతనిచేతులు పట్టుకొని "నిజమేనా ప్రియా? ఇవాళ శుభవార్తమీద శుభవార్త వినవస్తోంది!" అంది

"ఇవాళ యిక్కడ యింతమంది వైశాలీ సుందరీమణులు పోగైవుంటే సంతోషవార్తలకి కొదువేమిటి ? చెపుతా విను, వైశాలి దక్షిణ ద్వారంవద్ద నగరోప రక్షకుడుగా నియమించారు నన్ను."

భామ తలవాల్చి "అంటే రణరంగానికి నాలుగుయోజనాల దూరాన—దేహం రవంతయినా చెక్కుచెదరకుండా నన్నమాట ?" అంది వెటకారంగా.

"అయితే నన్ను యుద్ధరంగంలోకి పంపేదాకా నీకు తృప్తిలేదన్నమాట. ఓరి బాబు! ఇల్లాంటి పెళ్ళాన్ని నే నెక్కడా చూళ్ళేదే !"

నే నందుకుని అన్నాను—"ఒదినా! లిచ్ఛవులు రెండుచేతులా కత్తులు పట్టి రణరంగంలో వురకటం మినహా మరే పనీ ముట్టరాదనుకుంటున్నావా? అల్లా అయితే మనకి జయంమాట సున్నే వదినా! యుద్ధరంగంలో కథన మెంత అవసరమో, క్షతగాత్రులకు కట్టుకట్టి సేవచెయ్యటం, సైనికులకొరకు వంటింట్లో పిండి విసిరి, రొట్టెలు కాల్చడం, దుస్తులు కుట్టడం అంతే ప్రాముఖ్యమైనవి. వైశాలిలో శత్రువుల యీగయినా జొరబడకుండా కాపాడుటకూడ అంత అవసరమే.

"మంచిదే. కాని, తమరిల్లాంటి వాచస్పతులు కూడానని నే నెరుగనే" అన్నది భామ.

"నేను వాచస్పతిని కావటమే యిష్టం లేనివానవు మనూని ఆక్షేపించుతా వెందుకు ?" అనాషిను.

"భర్త నేమన్నప్పటికీ మన లిచ్ఛవులలో నేటివరకు తప్పుగా భావించడంలేదు: కాని, నువ్విప్పుడు సేనానాయకుడివి; నీ అన్న నగర రక్షకుడూ – ఇంకేం, ఇక యిద్దరూ ఏకమై లిచ్ఛవీ కాంతలనోటికి తాళం వెయ్యండి "

మనోరథుడు చేతులు జోడించి భామముందు ఒంటికాలు మీద నిలబడి "దేవీ! వాచస్పతి పదవిని నువ్వింకొకరికి తీసుకోనివ్వ దలచలేదు. బ్రహ్మకైనా ఆ పదవి నివ్వని నీ ముందు సింహుడేపాటి ? సరే, నగర రక్షకుడిని కావటం యిష్టంలేకుంటే నీ కిష్టమైన వుద్యోగమే యిప్పించు. నిర్వహిస్తాను. నీకు సంతృప్తి కల్గించగల పదవి లభ్యపడే అవకాశముంటే నాకూ అదే యిష్టం."

భామ కొంచెం మెత్తపడి "సేవకా! మనోరథా! నీ తపస్సుకు మెచ్చాను. నీక్కావలసిన వరం వేడుకో" అన్నది.

"సంతోషం దేవీ! ఈ సేవకునిపై భవదీయ కృపాకటాక్ష వీక్షణా లనవరతము ప్రసరించాలన్నదే మరియ అభీష్టం."

"అభీష్టసిద్ధిరస్తు! ఇంకేమైనా ?

"మీ మహిళా మండలి కాస్త శాంతస్వభావం వహింతురుగాక !"

"ఒక మినహాయింపుతో అట్లే యగుగాక ! లిచ్ఛవీ కాంతల సైనిక శిక్షణకు ప్రోత్సాహమిచ్చి సింహ, కపిలులవలె నీవుకూడ సహాయపడుతూండాలి.

"మీ యీ సేవకుడెల్లప్పుడు తమపాదసేవకు సంసిద్ధుడే: అయితే కపిలుడే సుకృతం కారణంగా భవత్కృపా పాత్రుడైనాడో తెలిసికో గోరవచ్చునా ?"

"కపిల్ మా క్షేమకు సాము—గరిడీలు నేర్పుతున్నాడు. (క్షేమ ముఖంలోని మార్పును గ్రహించి వెంటనే విషయం మార్చి) నువ్వు క్షేమ చేతుల్ని చూచావా ? పిల్లా! నీ చేతు లిల్లా చూపు" అన్నది భామ.

మనోరథుడు బొబ్బలెత్తిన చేతులుచూచి "అయితే భామా! నువ్వు అంబాపాలి తెప్పను నష్టేటో ముంచేసే టట్టున్నావే ?" అన్నాడు.

"మా ఉద్యమమంటే నీ కిష్టంలేదా మనూ ?"

"నీ యిష్టమే నా యిష్టం ప్రేయసీ!"

17. వైశాలి వణిజులు, శిల్పులు

ఇవాళ మధ్యాహ్నం తీరుబాటుగా వున్నందున కపిల్ దగ్గరకు వెళ్ళాలనుకున్నాను. నేనా సంగతిని రోహిణీతో చెప్పాను. ఆమె భామకి, భామ క్షేమకి చెప్పుతున్నారు: ఇక నా అప్సరసలు ముగ్గుర్నీ రథంమీద కూచోబెట్టుకొని సింహుడు వైశాలి వీధుల గుండా వెళ్ళక తప్పిందికాదు; నన్నప్పుడు చూచినవాళ్ళంతా 'సింహుడదృష్టశాలి' అనుకొని వుంటారు. దారిలో కనపడిన ప్రతి యువకుడు పెదవి విప్పకుండానే నవ్వడం గమనించాను. అజిత్ కడుపుబ్బు పట్టలేక 'అదృష్టదేవతను అప్పుడప్పుడూ మా వంకకూడ చూడ నివ్వన్నా !' అనేశాడు మొహంమీదనే.

భామ నోరు విప్పబోయింది: కాని, నేను గుర్రాన్ని అదలించడంతో రథం ముందుకు సాగిపోవడంవల్ల ఆగిపోయింది. నే నప్పుడు భామకు రెండు నీటికోళ్ళు పట్టుకొన్న పుల్లను నోటితో కఱచి పట్టుకొని గగనయానంచేసిన తాబేలు కథ విని పించాను. కథ అంతా ఆలకించి భామ అన్నది – "అయితే మరదీ ! నువ్వు మూడు నీటికోళ్ళ మధ్యనున్న తాబేలు వనా ? లోకులనే మాటలకు మారు చెప్పకుండా వుడాయించుకొచ్చావు ?"

కొరడాని యథాస్థానంలో పెడుతూ నేనన్నాను– "ఇదుగో వదినా మనం శెట్టిసదనానికి వచ్చేశాం. నీ వాగ్జాలం కపిల్‌పైన విసురుదువుగాని అట్టేపెట్టు."

"ఏమిటిల్లా వచ్చారంటే, యేం చెపుతావు మరదీ?" అన్నది భామ.

"నామట్టుకు ఆ ప్రశ్నేరాదు; నేను తరచుగా వచ్చేవాడినేగా."

"అయితే నువ్వు బలే స్వార్థపరుడివి మరదీ! పూర్వం తేలు కుట్టినప్పటిలాగా మళ్ళీ భామని నట్టేట్లో ముంచాలనేనా?"

"భామ తననేగాక తన చెలుల్నికూడా కాపాడుకోగలదనే విశ్వాసం నాకుంది."

"అదెల్లాగూ జరిగేదేలే."

రథం దిగి నేను గుర్రాన్ని రథ చోదకునికి అప్పగించాను. సుందరీత్రయాన్ని వెంటేసుకొని మేడపై కెక్కటానికి మెట్లకోసం ఒక గదిలోనుంచి మరో గదిలోకి వెడుతుండగా భామ నా చెయ్యిపట్టుకొని ఆపి "నాకో వుపాయం తోచింది మరదీ! (ఎడంచేత్తో క్షేమని లంకించుకొని) సాము – గరిడీ నేర్పటంలో – ముఖ్యంగా వైశాలి సుందరాంగులకు నేర్పటలో కపిల్ సిద్ధహస్తుడని విన్నామనీ, కాబట్టి నీ శిష్యులం కావడానికి వచ్చామనీ చెపుతాను." అంది.

క్షేమ కోపంతో అలిగింది "అట్లయితే నేను తిరిగెళ్లిపోతానక్కా." అంది.

భామ ఆమె చేతుల్ని మరింత గట్టిగా పట్టుకొని అన్నది— "ఏం పిల్లా నేను నీ పేరైనా యెత్తలేదే?"

"హూఁ, పేరెత్తలేదంట! ఎవరికి తెలవదు?"

"అయినా కపిల్‌వద్ద నువ్వు సాము నేర్చుకున్నావే అనుకో అయితే తప్పా? విద్య నేర్చేది ఎవరో ఒక గురువువద్దనేగా? "అంది భామ.

"నువ్వీమాటే అంటానంటే నేను వెళ్లిపోతా."

"అయితే నీటికోళ్లు మూడింటిలోను ఒకటి మాయమవు తుందన్నమాట! ఇక మిగిలేది ఒక తాబేలు, రెండు నీటికోళ్లే. మరదీ! నీ కథలో కూడా నీటికోళ్లు రెండేగదూ?"

రోహిణి క్షేమను తన దగ్గరికి లాక్కొని "చెల్లీ! భామ వేళాకోళమూ, ఎకసక్కేలూ మామూలేగా" అంది.

భామ తప్పుచేసిన దానివలె నాలికకొరుక్కొని – సరేలే క్షేమా! నేనిక నీ వూసెత్తనులే"అంది.

"పేరెన్నిసార్లు తలచినా సాము సంగతి మాత్రం యెత్తగూడదు వదినా!" నేనన్నాను.

"సరే, నేను చెవులు పట్టుకుంటున్నాలే" అంది భామ.

కపిల్ ప్రభృతులు మధ్యాన్నభోజనం ముగించి ఖులాసాగా కబుర్లు చెప్పుకుంటూ కూచున్న మూడో అంతస్థులోని పెద్దహాల్లోకి ముద్దుగుమ్మలు ముగ్గురూ ముందు నడుస్తూంటే వెనకనే వెళ్ళాను. వారు మమ్మల్ని చూస్తూనే లేచినిలబడ్డారు. కపిల్ ముందుకొచ్చి "దేవిగార్లకు స్వాగతం!"అన్నాడు.

"అప్సరసలు అను మిత్రమా! ఇప్పుడు దేవిగార్లకు అంగడిలో గిరాకీలేదు" నవ్వుతూ నేనన్నాను.

కపిల్ కూడ నవ్వుతూ అన్నాడు—"అయితే అప్సరసల్ని మానవులవద్దకు చేర్చే దేవదూతలు— తమరుకూడ విచ్చేశారన్నమాట! దేవతలారా! కాదు, అప్సరసలారా! నేడు తమ పాదధూళిచే యీ పేదల విడిదిని పునీతం చేయడానికిగల హేతువు నరయవచ్చునా?"

"మా పాదధూళి అంతసులభంగా లభించేది కాదు కపిల్. మేము కాలి జోళ్ళు వదిలింది యిక్కడి తివాసీ మీదనే" అని అతితీవిగా జవాబిచ్చింది భామ.

"నేను నీకు సమాధానం చెప్పగలవాణ్ని కాను భామా!" అన్నాడు కపిల్.

"అయితే నేను నీకా విద్య నేర్పుతాన్లే."

"అనేక ధన్యవాదాలు; అయితే భామా! ఒకేసారి యిద్దరు దేశైక సుందరీ మణు లెవనికడప తొక్కుతారో అతడెంత భాగ్యశాలి!"

"కాదు, సేనానాయకా! ఒకదేశంలో ఏక కాలంలో యిద్దరు దేశైకసుందరులుండరు."

"నేనన్న యిద్దరిలో ఒకామె మాజీ అందాలరాణి అనుకో."

"మాజీ దేశైక సుందరులకు లెక్కేముంది పళ్లూడి కర్రసాయంగా [illegible] పలాడుతూ నడిచే దేశైక సుందరులకు కొఱతేముంది?"

"కాని, ఏడాదిక్రితంవరకు అందాల రాణిగావున్న యీమె [illegible] [illegible] కాదుగా?"

"ఆమెగిరాకీ పడిపోయింది కపిల్! ఇప్పుడు సర్వసుందరి ఒక్కతే. ఒక ఒరలో రెండు కత్తులు, ఒక అడివిలో రెండు సింహాలూ వుండవు కాబట్టి [illegible] ఉన్న దేశైక సుందరి ఒక్కతే—క్షేమే. సరే, యింతకూ మేమువచ్చి మీ సుఖ నిద్ర చెడగొట్టలేదుకదు?"

"నిత్యము నువ్వు మా నిద్ర భంగపరచటమే మా అభిలాష సుందరీ!"

"ఆ బాధలో ఆనంద మేముంటుంది?— మరదీ? ముంగిలా కూచోక యిది నువ్వు నోరుతెరచి మాట్లాడుదూ, నా వాగుడు దేముంది" అని భామ నన్ను లేపింది.

"నీ నోటిమాటల్లో తేనె లూరుతుంటాయి వదినా!" అన్నాను.

"ఇదిగో మరదీ! నన్నదేవనిగా పొగడి తోడికోడళ్లలో జగడం తెచ్చి పెట్టేవు."

"మన్లో మనకి తగాదా పెట్టడానికి కెవరికి శక్యం అక్కా!" అంది రోహిణి.

"మగవాళ్లకి నిలకడలేదు రోహిణీ! ముందు తామే కయ్యంపెట్టి [illegible] తోటికోడళ్లకు పడటం లేదు. అతా కోడళ్ల పోరుతో వేగలేకుండా వున్నామంటారు" అని భామ మగవాళ్ల మీద విరుచుకొని పడింది.

"మగవారి కనుసన్నలతో పోట్లాడుకొనే తోడికోడళ్లు అదో రకం [illegible]!" అన్నది రోహిణి.

"అవునే చెల్లీ! మనం బయటపడి యుద్ధరంగంలో పరాక్రమం ప్రదర్శించా లనుకుంటూంటే యింట్లో ద్వంద్వయుద్ధ మెందుకు చేస్తాం? సరే, సేనానాయకా, కపిల్! మేంకూడ యుద్ధకార్యనిర్వహణకు ఆయత్తమవుతున్నాము."

కపిల్ భయకంపితుడైనట్టు "ఏమన్నావు దేవీ, అట్లయితే త్రిలోకాలూ భస్మమైపోవూ! స్త్రీలకు శోభించేది శాంతే" అన్నాడు.

"అయితే మా హస్తాల్లో కృపాణం శోభించదనేనా మీ అభిప్రాయం? అనడిగింది. భామ.

"అల్లా అని ఎవరన్నారు? రోహిణిని అవాళ మహాసింధుఒడ్డున చూస్తే ఆ శోభ బోధపడేది భామా!"

"మహాసింధుఒడ్డున నేను చూళ్లేదుగాని, మహాగంగ గట్టున ఎల్లాగూ చూస్తాము" అంది భామ.

"షేష్! నువ్వు ప్రస్తావించింది యుద్ధసన్నాహాన్ని గురించా? నేనింతవరకు మీ సన్నాహంలో నా పాపము, సింహుని పాపము బద్దలవ్వు తుందేమోననుకున్నాన్లే"

భామ వెంటనే – "మీ పాపంకాదు బద్దలయ్యేవి, బింబిసారుని బుర్ర" అన్నది.

"అయితే మీ సన్నాహం సంతోషకరమైనదే. మే మీ యుద్ధంలో పాల్గొనేందుకు మీ పంచాయతీ అవకాశమిచ్చింది భామా!" అని చెప్పాడు కపిల్.

అప్పుడు నేనన్నాను – "మిత్రమా కపిల్! ఇంకో సంగతికూడ విను – పంచాయతీ లిచ్ఛవీ స్త్రీలకు కూడ యుద్ధకార్య నిర్వహణభారం అప్పగించటానికి తీర్మానించింది. లిచ్ఛవీ స్త్రీ సైన్యానికి భామ నాయకిగా నియమింపబడటం మరీ సంతోషించదగ్గది సుమా!"

కపిల్ — "అభివందనాలు భామా!"

నేను — "నీ సోదరి రోహిణి ఉపసేనానాయకి."

కపిల్ — "చెల్లీ రోహిణీ ఇల్లారా" సిగ్గుచే జేవురించిన మోముతో ముందుకొచ్చిన రోహిణి లలాటాన్ని ముద్దుపెట్టుకొని "చాలాచాలా అభివందనాలు" అన్నాడు.

నేను — "వదినా! మీ స్త్రీ సైన్యంలోచేరే తొలిబంటు క్షేమేగదూ?"

భామ — "అయితే ఇద్దరు సేనానాయకురాండ్రకు ఒక సిపాయిఅని నువ్వులిప్పి ఎగతాళి చేస్తున్నావా!"

నేను — "కాదు వదినా! నిర్ణయం జరిగింది నిన్ననేనని కపిల్‌కి తెలుసులే. సైన్యాన్ని సమకూర్చటం యెప్పుడైనా ఆదిలో ఒక్కరితోనేగా ప్రారంభమయ్యేది."

కపిల్ — "భామా, కాదు: సేనానాయకీ! నీతొలి సిపాయే ఒకప్పుడు నీ మొత్తం సేనకు ఖ్యాతిని గడించిపెడుతుంది."

నేను — "ఆ విషయంలో నీకంటె భామకే బాగాతెలుసు కపిల్!"

కపిల్ — "బహుశా అంతేకావచ్చు."

నేను — "ఇంకా బహుశా ఎందుకు?"

కపిల్ — "భామ ఇదివరకు క్షేమహస్త పరిశీలనచేసి వుండలేదేమో?"

నేను — "అంటే వాటి సంగతి నీకు బాగా తెలుసునన్నమాట."

కపిల్ — "ఆమె యీ మధ్యనే నావద్ద కత్తితిప్పడం నేర్చుకోసాగింది. మిత్రమా! ఆమె చేతులు సాముకు బలేవాటంగావున్నై సుమా."

నేను—"అయితే త్వరలోనే క్షేమ సేనానిపదవిని కొట్టేస్తుందన్నమాట, ఇదంతా నీచేతి చలవే."

కపిల్—ఆమెయింకా పదిహేను రోజులపాటు కృషిచేస్తే ఖడ్గచాలనంలో తర్ఫీదవుతుంది. క్షేమకి గుర్రపుస్వారీలో ఇదివరకే నేర్పువుంది. బల్లెము, ధనుస్సు లుపయోగించటం యింకా నేర్చుకోవాల్సివుంది."

క్షేమ—బాణాన్ని గురిపెట్టి బాగానే సంధించగలను.

కపిల్—"నువ్వు గురిచూసికొడ్తే చాలనుకుంటూన్నావా? బాణం సడుపూ, వేగంపెంచాలి.గురి కుదిరిన తర్వాత తతిమ్మా సుళువులన్నీ తేలిగ్గానే గ్రహించవచ్చు. మొత్తంమీద క్షేమ ఒకటిన్నర నెలల్లో కొంతవరకు విద్య పూర్తి చేయవచ్చునను కుంటాను సింహా!"

నేను-"కాని, నువ్వనాళ్ళు క్షేమకి శిక్షణ నిచ్చేందుకు అవకాశముండదను కుంటాను."

కపిల్-"అదీ నిజమే. నిన్న నువ్వు చెప్పిన వివరాలనుబట్టి అల్లాగే కన్పిస్తోంది. మరి వుల్కాచేలానికి నీ ప్రయాణ మెప్పుడు?"

నేను-"ఈ వారంలోనే."

తాము శెట్టి భవనాన్ని చూచి వస్తామని భామ గాంధార యువకుడు శంతనుని వెంటబెట్టుకొని తన నెచ్చెలులతో అక్కడినుంచి వెళ్ళింది.

"నేనూ నీతో రావాల్సివుంటుందను కొంటాను" అన్నాడు కపిల్.

"అవశ్యం రావాలి. మన మక్కడ ఒక వారంరోజులపాటు సైనిక దృష్టితో గంగాతీరాన్ని పరిశీలించి, గండకీ దుర్గశ్రేణిని చూడాలి. మనయుదనావలను ఇంకా దృఢతరం గావించేందుకు కొన్ని మార్పులు చేయించాలను కున్నాను మనం పద కొండు మందిమీపోయి వాటిని పరిశీలించుదాము; తర్వాత అవసరమయ్యే మార్పు లను గూర్చి యోచించుకోవచ్చును. మనం సూచించే మార్పులను కార్యరూపంలో పెట్టడానికి కమ్మరుల సలహా, సహకారాలను తీసుకుందాం. వైశాలికి పడమరగావున్న సరోవరాన్ని మన నౌకా విన్యాసాలకు కేంద్రంగా చేస్తే బాగుండదూ కపిల్?" అనడిగాను.

కపిల్ కొంచెమాలోచించి చెప్పాడు — "అది అవసరమనే నా వుద్దేశం కూడాను. గండకీ నదీతీరాల్లో ఒకటి మాత్రమే మన అధీనంలో వున్నందున రెండో తీరాన్నుంచి అన్యులు మననౌకా సంబంధ ప్రయోగాలన్నిటినీ పరికించగలరు. కాన నీ సూచన అవశ్యాచరణీయమే."

"ఇక్కడైతే పరులకంట బడకుండా మనం విన్యాసాలను గోప్యంగా జరుపుకోవచ్చును."

"అదే మంచిది సింహా: నావలనుచూచి మనం మార్పులను గురించి ఆలోచించుదాము నావికులను, సైనికులనుకూడ మనం పరీక్షించాలి. నావలన్నిటిని సుదృఢం గావించిన పిదప మన సహచరుల్ని గండకివద్ద నౌకాదళాల్లోనే వుంచవచ్చు. శిల్పుల సహకారంతో నావలనిక్కడే సంస్కరించి ప్రయోగించి చూద్దాం ఉపయోగాలనుకున్న మార్పుల నెక్కువ నౌకల కుపయోగించటానికి తగినంతమంది లోహకారులను గండకి వద్దకే చేర్చి పనిని శీఘ్రగతిని పూర్తిచేయించటానికి ఏర్పాటు చెయ్యాలి"

"ఇదికాదు, మనమన్ని పనులను త్వరత్వరగా ముగించుకోవాలి. నెలా పదిహేను రోజులకు శీతాకాలం వెళ్ళిపోతుంది. ఈ చలికాలంలోనే యుద్ధం సాగించటం శ్రేయస్కరం; కాని, బింబిసారుడు తాత్సారం చేస్తున్నాడు. వారి సన్నాహమింకా పూర్తిఅయివుండదు మన ఏర్పాట్లయినా యింకో నెలకిగాని సమాప్తం కావు."

"అంటే ఇంకో నెల అనంతరంగాని మనం యుద్ధానికి దిగలేమన్నమాట. క్షత్రగాత్రులకు వేసవికాలం మరీ బాధాకరంగా వుంటుంది" అన్నాడు కపిల్.

"అల్లాఅని బింబిసారునికి; లేక యీ యుద్ధ ప్రేరేపకుడైన అజాతశత్రునికి క్షతగాత్రులపట్ల జాలి ఎందుకువుంటుంది? ఒకరికి బదులు పదిమంది హతులయితే మాత్రం వారికేం? ముందు దురాక్రమణచేసే అవకాశాన్ని మనమేమాత్రం బింబిసారుని కివ్వకూడదు, పరిస్థితులన్నీ పరిచూచుకొని ముందుగా మనమే యుద్ధమెప్పుడు ప్రారంభించాలో ఆలోచించుకుందాము."

"ఈ యుద్ధానికి మూలకారకుడు అజాతశత్రుడనే నీ అభిప్రాయమా?"

"నిస్సందేహంగా అంతే. వృద్ధ బింబిసారు డీవరకే లిచ్ఛవులతోడి పోరాటంలోని మజా చవిచూచి వున్నాడు. తనమాట నెగ్గితే మళ్ళీ లిచ్ఛవులను కదిలించి శయ్యానికి కాలు దువ్వేవాడేకాదు."

"అసలీ రేపటానికి కారణం?" అని అడిగాడు కపిల్.

"జయమ్ము, రాజ్యవిస్తరణ."

"అంటే ఒక స్వతంత్ర జాతిని పరాధీనం చేయటమన్నమాట?"

"మిత్రమా కపిల్! ఈ రాజులకు చక్రవర్తిత్వం వెలగబెట్టాలనే దురాకాంక్ష వుంటుంది. ప్రపంచంలోని భూభాగాన్నంతటా యేకచ్ఛత్రాధిపత్యం స్థాపించి యేలాలనే వారి వాంఛ."

"పర్షియా చక్రవర్తి దరయసులాగా నన్నమాట!"

"ఎన్ని ఎక్కువజాతుల్ని-దేశాలను పరాధీనంచేస్తే అంత గొప్ప చక్రవర్తి అవుతాడు."

"అయితే మన పంచాయతీ ప్రజాతంత్ర రాజ్యాలకు పూర్తిగా విరుద్ధ మన్న మాట. మనం పరాధీనుల మవడానికి అంగీకరించం. మరొక జాతిమీద పార తంత్ర్యాన్ని రుద్దాలని కోరం."

"మన మల్లా చెయ్యాలన్నా చెయ్యలేము. మన రాజ్యాల సరిహద్దులన్నీ మన రక్తం మీద ఆధారపడి వున్నాయి. లిచ్ఛవులు లేనిచోట లిచ్ఛవీ ప్రజా స్వామ్యాన్ని స్థాపించడం అసంభవమ్మే."

"అంటే పంచాయతీ రాజ్యాధికారం విశాల భూభాగంమీద స్థాపించటం సాధ్యం కాదన్నమాట?"

"అల్లా స్థాపించటమే సంభవించితే మన ప్రజాస్వామ్యాన్నే కోలుపోతాము. అధికారం పంచాయతీ చేతిలోనుంచి జారిపోయి, స్వజాతి, విజాతీయ సేనలమీద సైన్యాధ్యక్షుడే సర్వాధికార సమన్వితుడవుతాడు, కాబట్టి—"

"విజాతీయు లేమిటి?"

"ఒకే రాజ్యాధికారంలోని విశాల భూభాగమందలి వివిధ జాతులను ఆయుధ బలంతో మాత్రమే పరాధీనులుగా వుంచడం సాధ్యపడుతుంది. ఆ పనికి పంచాయతీ లోని ఒకేజాతి సమర్థం కాలేదు."

"అయితే ఆ సైన్యాధికారే రాజవుతాడు" అన్నాడు కపిల్.

"అవును, రాజు లావిధంగా గద్దె లెక్కినవారే."

"మరి పంచాయతీల గతేంకావాలి?"

"ప్రజాస్వామికాల్లోని ప్రజల హృదయాల్లో ప్రజ్వలించుతూండే స్వాతంత్ర్యాగ్ని వివిధ జాతులమీద రాజులు సాగించే ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యాన్ని భస్మీపటలం గావించి వేస్తుంది."

"అంగ - మగధలు, కాశీ - కోసల రాజ్యాలు అజాతశత్రుని హస్తగత మైతేనో?"

"ఆ మాట నాలకించితేనే నా గుండె గుభేల్ మంటోంది."

"రాజతంత్రం తన సరిహద్దులను విస్తరింపజేసుకోనిదే మనగల్గుట అసంభవ మని స్పష్టమవుతోంది."

"పెద్ద పెద్ద చేపలు చిన్న చిన్న మీనులను మ్రింగి మరీ పెద్దవవుతాయి."

"పంచాయతీరాజ్యం తన ఎల్లలను మాత్రం సురక్షితంగా వుంచుకోగల్గుతుంది."

"సంతాన మభివృద్ధిచెంది; జనాభా పెరిగేకొద్దీ యితరుల భూమివరకు వ్యాపించుతుంది కూడాను."

"అయితే ఆ పని తన స్వజాత్యభివృద్ధి ద్వారానే."

"అవును, అప్పుడక్కడ సరిహద్దు రక్తప్రవాహంతోగాని నిర్ధారణకాదు."

"సరేగాని, మరి పంచాయతీల భావినిగూర్చి నీ అభిప్రాయమేమిటి ?"

"అది ఎప్పుడో ముందుతరాల వారు చూడబోయేది మిత్రమా ! పంచాయతీ జీవితం అతి సుందరము, స్వచ్ఛందము మానవోచితమూ పని మన కిప్పు డనుభవైనవేద్యమే. రాజతంత్రంలోని జీవితం కేవలం బానిసత్వమే కని కూడ మనకి తెలుసు. మనం గాని, మన లాంటి ప్రజాస్వామ్యవాదులు గాని యీ జీవితాన్నుంచి ఆ బ్రతుకుకు అలవడలేము."

అని నేను చెపుతూన్నంతలో శంతనునితో అప్సరసలు ముగ్గురూ వచ్చారు. "రాజ సదన మెల్లావుంటుందో గాని, నే నింతకుముందు శెట్టిగారి యీ భవనం లాంటిది చూచెరగను" అని రోహిణి ఆశ్చర్యాన్ని వెలిబుచ్చింది.

"ఈ భవన నిర్మాత లిచ్ఛవీ కాదు" అని నేను చెప్పాను.

"మీ లిచ్ఛవీ పరివారాల్లో యీ శెట్టి సంపదతో తులతూగే భాగ్యవంతులే లేరుగా" అన్నాడు కపిల్.

"అంతేకాదు లిచ్ఛవీ పరివారాల్లోని బానిసలు యీసన్మందిని కొనగల భాగ్యశాలి అనవచ్చు."

"ఇంతకూ అత నింత శ్రీమంతు డెట్లా కాగలిగాడో ?" నన్నాడు కపిల్.

"వ్యాపారంవల్ల. అతడు తూర్పుదేశాల్లోని గొప్ప సార్థవాహుల్లో ఒకడు. అతని పూర్వుడొకడు కోసలరాజు కోపానికి గురికావడంవల్ల యిక్కడికి వచ్చి ఆశ్రయం పొందాడు"

"ఇప్పుడీ భవనం ఖాళీగా వుంటటానికి కారణం ?"

"అతడు నిస్సంతుగా మరణించాడు. సంతులేనివారి సంపదంతా లిచ్ఛవీ పంచాయతీ పరమవడమే యిక్కడి న్యాయం."

"సరేగాని, మిత్రమా ! వజ్జిదేశ పాలనాధికారం అంతా లిచ్ఛవుల చేతుల్లోనే వుందన్నావుగదా, మరి యీ శెట్టిలాంటి లిచ్ఛవేతరు లెప్పుడైనా, ఏ పొరపాటువల్లనో అన్యాయానికి గురి అయితే రక్షణోపాయం వుందా ?" అనడిగాడు కపిల్.

"వర్తక శ్రేష్ఠులు ప్రత్యేకంగా తమశ్రేయం కొరకు బలవత్తరమైన వాణిజ్య సంఘాలను నడుపుతుంటారు. తమ కెట్టి అన్యాయం జరిగినా వారు పంచాయతీ ముందు చెప్పుకోవచ్చు. పంచాయతీ తన వునికికి వ్యక్తులనే ప్రధానంగా యెంచుతుంది; కాబట్టి వర్తకసంఘ ఆరోపణను శ్రద్ధగా ఆలకించి విచారించకుండా

వుండలేదు. ఇల్లాంటి సంస్థలు రాజతంత్రాల్లోకూడ వున్నై. కావి, అక్కడ రాజు చిత్తమొచ్చినట్టు చేసివేయటంలో కృతకృత్యుడవుతాడు; కాబట్టి సంఘాలు వారిమీద ఒత్తిడితేలేవు; అయినా ఆ వర్తకసంఘాలు తమ సంఘీయులమీద మాత్రం మంచి మహిమ కలిగివుంటై. పంచాయతి అనుబంధ సంస్థలు గ్రామ పంచాయతీలున్నట్టే యిక్కడ వర్తక సంఘంకూడ పంచాయతీకి అనుబంధించి వుంటుంది. అది కేవలం వ్యాపారులు, సార్థవాహుల ఆంతరంగిక, వ్యక్తిగత, వ్యాపార సంబంధ తగాయిదాలను పరిష్కరించటమేగాక, ఇతర జనపదాల్లో (పంచాయతీ రాజ్యాలు) వజ్జి వర్తక ప్రముఖుల గౌరవానికి భంగం కలగకుండ కృషి చేస్తుంది. వాటివల్ల పంచాయతికి మరో ప్రయోజనంకూడా వుంది, సార్థవాహులు వ్యక్తిగతంగా అంతర్జాతీయులవుతున్నారు వారి అంగళ్ళు వజ్జికె వెలుపల దూర దూర దేశాలలో కూడా వుంటాయి. అట్టివారితో ఎవడైనా వ్యక్తిగత స్వార్థబుద్ధితో ప్రవర్తించటం కూడా సంభవమే; కాని, వాణిజ్య సంఘం మాత్రం అంతర్జాతీయం కాజాలదు. అది పరిశుద్ధమైన స్వదేశానురాగం కలిగి వుంటుంది. లిచ్ఛవీ జనసంస్థవలెనే అదికూడా వజ్జిభూమిపట్ల విశ్వాస ఘాతుకత్వాన్నే మాత్రం సహింపదు."

"స్వార్థపరులైన ఆ కొద్దిమందే వాణిజ్యసంఘంమీద పెత్తనం సంపాదించి గుప్పిట్లో పెట్టుకుంటేనో?" కపిల్ సందేహాన్ని వెలిబుచ్చాడు.

"అల్లా ఎన్నడూ సంభవించటానికి వీల్లేదు సంఘంలో అధిక సంఖ్యాకుల వర్తకం వజ్జి భూభాగంలోనే. అదీగాక సంఘాలు ధనిక సార్గవాహుల చెప్పు చేతలకు లోబడకుండడానికి మరో హేతువు అవి స్వయంగా గొప్పగొప్ప నిధులు కలిగి వుంటాయి. తరతరాలనుంచి వాటివద్ద ధనం పోగుబడుతూ వస్తాంది."

కపిల్ మళ్ళీ అబ్బురపడి అన్నాడు—"సంఘాలకు అశేషధనమా!"

"అవును; సంఘం కోసం వర్తకులు, వాణిజ్యవేత్తలు తమతమ నికరాదాయంలో ఒక వంతును ప్రత్యేకించి యిస్తారు. అల్లా వచ్చినదాన్లో కొంత ఖర్చుంటుంది. నిల్వధనాన్ని సంఘం వడ్డికి అప్పిస్తుంది. సంఘం ధనం పంపిణీ చేయబడదు. అందువల్ల అవ్యక్తుల భాగ్యం కంటె పెరుగుతూనే వుంటుంది."

"మా వేపున వాణిజ్య సంఘాలుండనందున మాకీ సంగతులు విచిత్రంగా వున్నై."

"విచిత్రంగానే కనబడుతాయి. ఈ భవనాన్ని శెట్టి తన మరణానికి ముందే వాణిజ్య సంఘానికి యిచ్చివుంటే నేడిది పంచాయితీ సొత్తయివుండేదికాదు. ఈ యింటి అద్దెక్రిం వచ్చే ఆదాయం కూడా వాణిజ్య సంఘ నిధికే జమ పడుతూండేది. బహుపుత్ర చైత్యస్వామి ఆలయం మొదలగు దేవస్థానముల నిధులు, ఆదాయం కూడా వాణిజ్య సంఘంలోనే నిల్వ వుంటుంది నిధులవల్ల వచ్చే వడ్డీని మాత్రం ఆయా దేవస్థానాల వుత్సవాలు వగైరాలకు నియమపూర్వకంగా వినియోగించుతూంటుంది.

"మీ వజ్జి దేశంలో యింకా పెక్కు సంఘాలున్న వనుకుంటాను."

"సారులు, వర్తకులకొక సంఘము, శిల్పులలో ఒక్కొక్కరకం శిల్పులకు అంటే— దంతకారులకు, లోహశిల్పులకు, శిలాశిల్పులకు—ఇల్లాగే ప్రత్యేక సంఘాలు అనేకం వున్నై."

"వీటినే మీ పంచాయతి క్రింది చిన్న పంచాయతీలన్నావు కదూ?"

"మా రాజ్యంలో చిన్న రాజ్యాల్లాంటివి ఇల్లాంటి సంఘాలు మగధ, కోసల మున్నగు రాజ్యాల్లోకూడా కన్పిస్తాయి. కాని, వాటికంటే పంచాయతీ రాజ్యంలోని సంఘాలు నిర్మాణయుక్తంగాను, శక్తి - సంపన్నంగాను వున్నై."

ఎంతసేపూ మేమిద్దరిమే మాట్లాడుతూండడంవల్ల మా అప్సరసలు కొంచెం విసుగు చెందుతూన్నట్లు గ్రహించి నేను భామతో అన్నాను.—"ఒదినా! నువ్వు మౌనముద్ర వహించావేమిటి?"

"నువ్వే మమ్మల్ని మౌనంవహించేలా చేస్తున్నావు మరదీ! ఇంతకూ మీయీ సంఘాల గొడవకు అంతూపోంతూ లేదా? మేము వచ్చినట్టే తిరిగి పోవలసిందేనా?" అంది భామ.

"వచ్చినట్టే అంటే?" నే నడిగాను.

"మరి నువ్వు మమ్మల్ని ముగ్గురిని యీ భవనం చూడటానికే వెంటేసుకొచ్చావనుకుంటున్నావు కాబోలు! మేమొక వుద్దేశంతోనే బయలుదేరి వచ్చాము."

"అల్లాగా! ఏమిటా వుద్దేశం?"

"లిచ్ఛవీ కాంతలకు సైనిక శిక్షణనిచ్చే విషయంలో కపిల్ సలహా నపేక్షించి వచ్చామయ్యా మరదీ!"

"ఓయబ్బో: సైనిక శిక్షణే!"

"మరే; సైన్యంతో సంబంధముండే స్త్రీలందరి శిక్షణను గురించి."

"అట్టయితే యింకేం, చెప్పు మిత్రమా! లిచ్ఛవియాణులు నీపైనే ఆధారపడదలచారులే" అన్నాను.

"మరదీ! ఇంతలోనే యీర్ష్య పడాల్సిన పనేముంది?"

"ఇప్పుడే యీర్ష్య యెందుకులే నాకు?"

"లిచ్ఛవియాణులం నీకూడ ఆ భారం కొంత అప్పగించుతాంలే. మాకోసం అంతగా వాదించి సమర్థించినప్పుడు ముందుకూడ నీ మీద ఆశ పెట్టుకోవడం మా కుచితమేగా, (కపిల్ వంక చూచి) మరి మేమేమి నేర్చుకోవాలో, మా సేనలో యే వయస్సువారిని చేర్చుకోవాలో చెప్పన్నయ్యా!" అని అడిగింది భామ.

కపిల్ చెప్పాడు. "స్త్రీలు రెండు భాగాలుగా ఏర్పడి పని చేయ్యాలి. ఒక భాగం సాము-గరిడీలు నేర్చి సాయుధ దళాలుగా ఏర్పడాలి. రెండో భాగంలోనివారు ఆహార సరఫరాశాఖ, ఔషధ సేవాదళంగానూ పని చెయ్యాలి. అంటే శత్రువులమీ

దెబ్బతీసేది ఒకభాగం, మన సైనికులకు ఆహారాదులు అందజేస్తూ క్షతగాత్రులకు చికిత్స, సేవచేసేది రెండోభాగం. గాయపడ్డవారిని సురక్షిత స్థానాలకు చేర్చేపని ప్రస్తుతం పురుషులే నిర్వహించుతూండడంవల్ల రణరంగంలో పోరాడే మందిబలం తగ్గుతోంది, ఇక నల్లాగాక ఆ పనిని మీరే నిర్వహించితే మహాబాగని నావుద్దేశం.''

"అయితే మే మందునిమిత్తం శస్త్ర చికిత్సకులను తయారు చేసుకొని, చికిత్సా శిబిరాలను నిర్వహించటానికి తగు శిక్షణ పొందాలి. మందు—మాకులు కొల్లలుగా సమకూర్చుకోవాలన్న మాట.''

"అంతేకాదు. ఆహారాదులను సరఫరాచేసే భారం కూడ మీరే వహించ వచ్చు!"

"సరేకాని, యిదికూడ సైనికసేవే అవుతుందా ?"

"ఖడ్గ, శల్య, బాణాది శస్త్రాస్త్రములతో రణరంగంలో ప్రవేశించి పనిచేయ టానికి మీ కధికారం యీయబడినప్పు డదికూడ అందులో ఒకభాగమే" అన్నాడు కపిల్.

"అట్లయితే మే మా పనుల్ని సంతోషంగా నిర్వహించటానికి పూను కుంటాము."

'రెండో శాఖలో పనిచేసే వారికూడ కొంతవరకు అస్త్రవిద్య నేర్పి,చికిత్సా సంబంధమైన శిక్షణ నివ్వాలి. ఇందుకు ప్రాయంతో నిమిత్తంలేకుండా వృద్ధాం గనలనుకూడ చేర్చుకోవచ్చును. మొదటిశాఖలో అంతా పక్కా సైనికు రాండ్రే వుండాలి. వారికి మామూలుగా పురుష సైనికుల కిచ్చే శిక్షణే యివ్వవలసి వుంటుంది."

"అంటే ఆ విషయంలో స్త్రీ-పురుషభేదం వుండకూడ దన్నమాటేగా ?"

"అవును; ఇప్పుడు మళ్ళీ తరతరాలనాటి లిచ్ఛవీయాణులవలె మీ కత్తి వాడి పురుషుల కరవాలములకు తీసిపోదని నిరూపించాలి."

"అన్నా కపిల్ ! లిచ్ఛవీకాంతల కులదేవా సింహా ! మీ యిద్దరి అమూల్యా సలహాలను మే మర్థించుతున్నాము. మేము మా సాయుధభట శాఖలో లిచ్ఛవేతర యువతుల్ని చేర్చుకోవచ్చునా, లేదా ? చేర్చుకోదలచితే వేలాది బ్రాహ్మణ, వైశ్య స్త్రీలందురు సంసిద్ధ మవుతారనే నే నాశించుతున్నాను "

"ఈ సందర్భంలో అంగీకార, అనంగీకారములకు అధికారంగల గణపతి, సేనాపతులు అభ్యంతరం చెప్పరనే నా తలంపు" అని నేను చెప్పాను.

"నా వుద్దేశంకూడ అదే" నన్నాడు కపిల్.

భామ కపిల్ నుద్దేశించి "గురూత్తమా! వైశాలిలో వున్నంతకాలము తాము మా సైనికశిక్షణ విషయంలో సహాయం చేస్తుంటారని ఆశించుతున్నాను" అంది.

"తప్పకుండాను" అని కపిల్ సమ్మతిని తెలిపాడు.

"ఇక — మరదీ! సేనాపతి, గణపతుల అనుమతి మాకు త్వరగా అందేటట్లు చేయవలసినబాధ్యత నీదే. తర్వాత ఒక నెలకి లిచ్ఛవీ సుందరీమణులు భామనే అను సరిస్తారో, అంబాపాలినే అనుసరించుతారో నీకే తేటతెల్లమవుతుంది. మరదీ, నిజం గానా కా పాడుముండ — మీద బలే కోపంగావుంది అదీ,ఎందరెందరలో లిచ్ఛవీ యువ కుల ను భ్రష్టుల్నిచేసి, ఎన్నెన్నో సంసారాలకు యెసరుపెట్టి అంతటితో సంతృప్తి చెందక, లిచ్ఛవీ యువతులను లిచ్ఛవియాణులుగా వుండనీక విలాసినులుగా చేసి వేస్తోంది." అని భామ తనలో అణగివున్న అక్కసును వెళ్ళబోసింది.

"అయితే సాయంత్రం నువ్వూ, రోహిణి ఆ వృద్ధులదగ్గరకు రారాదూ ! ఆ వేళప్పుడు గ్లాసు చేత్తోపుచ్చుకుని మాట్లాడే రోగం వుంటుందిగా మునలాళ్ళకి" అన్నాను.

"అల్లాగే వస్తాం మరదీ! నే నా తర్వాతనే మా యువతీ సమ్మేళనకు వెడతాన్లే."

"అదేమిటి ? మీ సమ్మేళన మేమిటి వదినా ?"

"అవును, మేమంతా సంఘాన్ని స్థాపించాము. సోమ తన పితృగృహాన్ని మా కార్యాలయానికి యిచ్చేసింది. అక్కడే యువతుల మందరం యివాళ సమా వేశమవుతున్నాము "

"ఆఁ! వ్యవహారం అందాకా వచ్చిందీ ? మా వదిన యింకా రెక్కల్లేకుండానే గాలిలో ఎగురుతోం దనుకుంటున్నానే" అన్నాను.

"మీ వదిన నేలమీదనే ఎల్లా ఎగురుతుందో చూద్దువులే మరదీ ! ఇంకో సంగతిని చెప్పు మా సైనికులు స్త్రీ వేషంలోనే వుండాలా ?"

"సైనిక వేషంలోనే"

"అది స్త్రీ వేషం కాదుగా ?"

"మీకూ మాకూ తేడా యేముంది ? జుట్టు అందరికి పొడుగ్గానే వుంటుం దాయె. తలగుడ్డమాత్రం కొంచెం మార్చితే సరిపోతుంది. మీరూ పురుషుల్లాగే కన్పిస్తారు: కాని, మరి రొమ్ములో ?"

"సిగ్గుపడతా వెందుకు మరదీ ! తిమ్మిని బ్రహ్మిని చేసినట్లు వాటిని కుదించి కట్టుకుంటాంలే."

"స్తనాలను పైకి కన్పడకుండా చేయటానికి సాధ్యంకానివారిని చికిత్సాశాఖలో చేర్చండి భామా !" అని కపిల్ సలహా యిచ్చాడు.

"చక్కగా చెప్పావు. అది చాలా అవసరం కూడాను. శత్రువుకు తన ప్రతిద్వంద్వి పురుషుడో, స్త్రీయో తెలియకూడదు" అన్నది భామ.

కపిల్ "అవునంతే" నన్నాడు.

నేనుకూడ వారితో ఏకీభవించాను. "ఇక మా వేషధారణ సమస్య తేలిపోయి నట్టే" నని భామ లేచింది. అంతటితో సంభాషణ ముగిసింది.

మేము మళ్ళీ తేరుపై నెక్కి స్వగృహాలకి చేరుకున్నాము. సాయంత్రం భామ, రోహిణుల నిద్దరిని సేనాపతి, గణపతుల వద్దకు తీసుకెళ్ళాను. సుందర తరుణీమణుల అరుణాధరములనుండి మాట వెలువడటమే తరువాయిగా వృద్ధులు వారి కోరికకు సమ్మతించారు.

18. వనభోజనం

నేను ఉల్కాచేలానికి బయలుదేరడానికి రెండురోజులముందు లిచ్ఛవీ వనభోజనోత్సవం వచ్చింది. ఈ వుత్సవం యేటేటా చలికాలంలో వస్తుంది. వనభోజనానికి కల్లు వుప్పు మినహా అడవికి ఏమీ తీసుకెళ్ళకూడదు. తతిమ్మా ఆహారాన్ని కత్తిబలంతో అరణ్యంలో సంపాదించుకొని తినడమే పూర్వంనుంచి వస్తూన్న ఆచారం. యుద్ధప్రమాదం నెత్తిమీద వున్నందువల్ల సైనికులలో ఎక్కువమందికీసారి వనభోజనంలో పాల్గొనేందుకు అనుమతి ఇవ్వడం సాధ్యపడలేదు. అనుమతి పొందిన లిచ్ఛవులు తమకు సమీపంలోని అరణ్యంలోకి వెళ్ళారు. అరణ్యానికేం కొదవ? హిమాచలం నుంచి బంగాళాఖాతం దాకా ఒక మహారణ్యమేనయ్యె, ఒకటొకటిగా బస్తీలు పెరుగుతున్నా ఆ మహారణ్యంలో అవి యేపాటి?

సూర్యోదయమవుతూండగానే వైశాలియందలి లిచ్ఛవులము నగరానికి తూర్పుగా నడచివెళ్ళాము. యోజనం దూరాన ఘోరాటవిలో ప్రవేశించాము. అక్కడకు వెళ్ళిన జనం ముఠాలుగా చీలిపోయారు, కపిల్, శంతనాది తక్షశిల మిత్రులు, మనోరథుడు, అజిత్ వగైరా కొందరు జ్ఞాతృవంశయువకులు. రోహిణి, భామ, క్షేమ మొదలగు యువతులు మా జట్టులోవున్నారు.

ఆ అరణ్య ప్రాంతంలో గంగమైలావులు. ఖడ్గమృగాలు. జింకలు. పందులు. ముళ్ళపందులు: ఎనుబోతులు, వుడుములు మున్నగు అనేక వేటమృగాలకు కొరత లేదు; కాని లిచ్ఛవీజనం ఒక్కసారిగా వాటివెంటపడటంవల్ల అందరికీ అందుట కూడ సంశయాస్పదమే. అరణ్యవాసులైన వేటగాండ్రకు మా వద్దనున్న కల్లు త్రాగించీ, బాణాలను బహూకరించీ వారిని మచ్చిక చేసుకున్నాము. అజితుడు వారిలో యిద్దరు పడుచువాళ్ళను చేరదీసి చనువుచేసుకున్నాడు. వాళ్ళిద్దరూ మాకు వేటమృగాలజాడ చెప్పి సహాయపడేందుకు ఒప్పుకున్నారు. అన్నిటికంటే ఖడ్గమృగాన్నికనుక్కోవడం చాలా సుళువని వాళ్ళద్వారా తెలిసింది. అయితే ఖడ్గమృగం చర్మంమీద బాణము బల్లాలు పనిచేయవు. కత్తికటారులు కూడా వుపయోగించవు. ఖడ్గమృగం కంటబడిన మానవుడు దాన్ని ముంగొమ్మునుంచి తప్పించుకోవటంకూడ అసాధ్యమే. ఏదో వుపాయంతో దాన్ని గోతిలో పడవేసినా, వేటకాడు మంచి నేర్పరయితే దాని రెండు కళ్ళల్లోను ఒకేసారి బాణాలతో కొట్టి చంపడానికి సాధ్యమవుతుంది. బోయవాడొకడు ఖడ్గమృగం వుండే తావుకు మమ్మల్ని తీసుకెళ్ళటానికి అంగీకరించాడు. చాల ప్రమాదకరమయినప్పటికి మా జట్టులో అనేక మంది ఖడ్గమృగాన్ని వేటాడేందుకు

సిద్ధమయ్యారు. కాని అసలు నలుగురికి మించి వెళ్ళనేకూడదు. అందుచే తుదకు అజితుడు, మనోరథుడు, రోహిణీ, నేనూ వెళ్ళడానికి నిశ్చయింపబడింది. కపిల్ దళంలో ఖామ, క్షేమ లున్నారు. వారు అడవి పందిని వేటాడేందుకు వెళ్ళారు. కొందరు ఎనుబోతు కోసము. మరికొందరు నెమళ్ళు, కుందేళ్ళనువెతుక్కుంటూను, జింకల నిమిత్తం మరొకదళము యిల్లాగే అందరము వేర్వేరు వేటల నన్వేషించుతూ వెళ్ళాము.

ఎంత తొందరపడినా మేము బయలుదేరేసరికి పొద్దు నెత్తిమీద కొచ్చింది. కాళ్ళకి మెత్తని చెప్పులుండటంవల్ల నడుస్తుంటే ధ్వని కావడంలేదు. క్రోసు దూరానికిపైగా మేము జోరుగానే నడచివెళ్ళాం. అక్కడున్న ఒకగుంట ఒడ్డుకు తీసుకెళ్ళి బోయ మాకుకొన్ని అడుగులగుర్తులు చూపాడు. గట్టుమీద యేనుగు పాదాల్లాంటి ఖడ్గమృగ పదచిహ్నాలు, లోతటున బురదలో అది పొర్లాడిన గుర్తులూ అది కొమ్ముతో కుల్లగించిన మన్నూ మాకు కన్పించినయి. బోయవాడొకసారి చెవులు రిక్కించి నాల్గువేపులా యేదైనాధ్వని విన్పిస్తుందేమోనని వినటానికి ప్రయత్నించాడు. ముక్కుగోళ్ళతో వాసన పసిగట్టడానికి యత్నించాడు. అప్పుడొక క్షణమాలోచించి మాతో యిల్లాచెప్పాడు.

"ఖడ్గమృగ మిక్కడకెంతో దూరంలోలేదు. అంటే మీ రిప్పుడు చాల ప్రమాదకరమైన స్థలంలో వున్నారు. అదిగో, పిట్టకూత వినిపిస్తోందే, ఆ సమీపంలోనేవుంది. ఖడ్గమృగమున్నచోట ఆ పిట్ట తప్పకుండా వుండి తిరుగుతుంది. గాలి మన వేపుకే వస్తూండడం మేలిచ్చింది. ఖడ్గమృగం చాల దూరంవరకు చూడగల్గినట్టే ముక్కుతో వాసనకూడ పసికడ్తుంది. ఇప్పుడు గనుక గాలి అటు ఫిరాయించెనా యిక మనలో ఏ వకళ్ళమూ ప్రాణంతో తప్పించుకెళ్ళటం వృత్తదె; అయితే గాలివాటం ఇప్పట్లో మారేసూచన లేనందున మనం భయపడనక్కర లేదులెండి. మనమిప్పుడింకా ముందుకెళ్ళాలి. నేను సైగచేయగానే యిద్దరు చెట్టెక్కిపోండి. బాణాలెక్కుపెట్టుకొని సిద్ధంగా వుండాలి. తతిమ్మా యిద్దరూ నావెంట – ఖడ్గ మృగం దాపులోకి రాండి. జాగ్రత్సుమా! అడుగుల చప్పుడు వినపడకూడదు. దాని చెవులు మహాచురుకైనవి. నేను మెల్లమెల్లగా ఒకచెట్టు చాటునుండి మరో చెట్టుమరుగుకు వెడుతూంటాను. మీరూ అల్లాగే రండి. ఖడ్గమృగం మోరపైకెత్తి ముక్కుతో వాసన చూస్తూ కళ్ళుతెరచి చూస్తుండడం, మనం ముగ్గురము బాణాలతో దానికళ్ళకి గురి చూసి కొట్టడం ఒక్కొక్కసారిగా జరిగిపోవాలి. ఇక మాట్లాడకండి. చడీ చప్పుడూ లేకుండా నావెంటరండి."

మేము బోయవాని ననుసరించి నడిచాము నిగనిగలాడుతూ నీడలు తేలుతూన్న వాడినల్లటిమేను, దృఢకాయము ఆచ్ఛాదనమయినా లేకుండా తీవిగా – నిర్భీతిగా ముందుకు సాగిపోతూంటే నా మనసులో అనేక విధాలైన ఆలోచనలు

రేగినై. కాని, అది నిలకడగా ఆలోచించే సమయంకాదు. ముందుకెళ్ళే కొద్దీ పిట్టకూత మరీబిగ్గరగా వినపడుతోంది. కొంచెంమూరాన నీళ్ళెండినగుంట – దానిలో బురదలో అదేదోగుగులదేదో కదుల్తున్నట్టు దృగ్గోచరమయింది. బోయవాని సౌంజ్ఞతో రోహిణి, మనోరథుడు చెట్లెక్కారు. మిగిలిన ముగ్గురము యింకా ముందుకు వెళ్ళాము తోకాడించుతూన్న ఆ భీకరాకారం మాకు దగ్గరవుతున్న కొద్దీ నా మనోవేగం మరింత తీవ్రమవుతోంది. అయితే అది భయంకాదు. చురుకుతనం. ఖడ్గమృగమిక 30 గజాల దూరంలో వుండనగా బోయ మాకు రెండేసి కొత్తబాణాలిచ్చి చెట్లను చూపించాడు. అతడొక చెట్టెక్కడం చూచి నేనూ, అజిత్ కూడ చెట్లపైకెక్కాము. బోయ బాణం సంధించుతూంటే మేమూ వాని ననుకరించాము.

ఖడ్గమృగము కొమ్ముతో మట్టిని కుళ్ళగించి దుంపలేరుకొని తింటోంది. మధ్య మధ్య చెవులు రిక్కించి ముక్కుపుటా లుబ్బించి యేదో ఒకవేపు తిరిగి అలికిడి నాలకించటానికి, వాసన పసికట్టడానికి ప్రయత్నించుతోంది. మళ్ళీ మట్టిని కుళ్ళగించటంలో నిమగ్నమయ్యేది మేమిద్దరము బాణాలెక్కుపెట్టి సిద్ధంగా వున్నతరువాత బోయవా డొకపుల్ల విరచి క్రిందవున్న ఎండుటాకులమీద పడేశాడు. ఆకుల గలగలధ్వని వినగానే ఖడ్గమృగం మోరపైకెత్తి చిన్నికళ్ళను బాగా తెరచి నిశిత దృష్టితో మావేపు చూడసాగింది. బోయవాడు వింటినారిని చెవి దాకా లాగిపట్టడం నేను గమనించాను. వాని యీల ధ్వనితోపాటు మేమిద్దరము ఖడ్గమృగం కళ్ళలోకి గురిచూసి బాణాలు వదిలాము. నేను కుడికన్నుకు, అజిత్ యెడమ కంటికి లక్ష్యముంచి కొట్టాము దానిరెండు కళ్ళలోను రెండు అంబులు నాటుకున్నై. మూడోది బహుశా నాదేనేమో, దాని కొమ్ముకు తగిలి క్రింద పడిపోయింది. ఖడ్గమృగం బాణాల బాధను సహింపలేక పోయింది. వాటి నూడపెరకటానికి కాబోలు అది తలను నేలకేసి కొట్టుకొంటూంటే బాణాలుమరీ దిగబడిపోయినై అది గ్రుడ్డిదైపోయిందనీ, అందుచే దాని మిగతా యింద్రియాలు కూడా పనిచేయటం లేదని మేము వెంటనే గ్రహించాము. నిర్భయులమై చెట్లనుండి క్రిందికిదిగాము, క్రింద వున్న యీటెలను చేతబట్టి బిగ్గరగా యీలవేశాము. తర్వాత కొంచెం సమీపంలోకి వెళ్ళి నేను ఖడ్గమృగం గుండెకు గురిచూసి యీటెతో బలంగా పొడిచాను అదిసూటిగానే తగిలింది. కాని నేను దాన్ని తిరిగి లాక్కోలేకపోయాను. ఖడ్గమృగం ఒకసారి బిగ్గరగా దిక్కులు పిక్కటిల్లేటట్టు అరచి నేలకూలింది. నా సహచరు లిద్దరూ కూడా బల్లాలతో దాన్ని పొడిచారు. ఇదంతా దూరాన్నుంచి గమనించుతూన్న రోహిణి, మనోరథుడుకూడ మమ్మల్ని కల్సుకున్నారు. అప్పటికే ఆ భయంకర కౄరమృగము తుదిక్షణాలు లెక్క పెట్టుకుంటోంది. నేను రోహిణితో "ప్రేయసీ! బల్లెంతో పొడిచి దీన్ని తుదముట్టించడం నీవంతే" నన్నాను.

రోహిణి శక్తికొద్దీ యీటెతో దాని డొక్కలో పొడిచింది. ఆమె యీటెను తిరిగి వెనక్కి గుంజినప్పుడు దానితో ప్రేగులుకూడ బయటికొచ్చినై. అయినా దాని గుండె యింకా కొట్టుకుంటూనేవుంది. రోహిణి దానిముందు కెళ్ళబోతూంటే బోయవాడామె రెక్కపట్టుకొని ప్రక్కకులాగి "ఆగవమ్మోయ్! ఇప్పుడు కూడ ఒక యెనుబోతు ప్రాణంతీయటానికి ఆ కొమ్ముతో ఒక కుమ్ము చాలు" అన్నాడు.

మరికొన్ని పోట్లతో ఖడ్గమృగ మొక ప్రక్కకు వాలిపోయింది. దాని కాళ్ళు పట్టుతప్పినయి. బోయవాడొక గెడ్డను దానిమీదికి విసిరాడు; కాని, ఇక నది కదల్లేదు, మెదల్లేదు.

అంత పెద్ద మహాకాయాన్ని త్రాళ్ళు, వాసాలు వున్నా మేమయిదుగురమే మోసుకెళ్ళడం అసంభవమే. మావద్ద ఒక ఖడము, ఒక బాకు మాత్రమే వున్నై. బోయవద్ద వంపుకత్తి ఒకటి — వుల్లలు నరికేది వుంది. మేము ఖడ్గమృగం పొట్టచీల్చి కార్జాన్ని బయటికి తీశాము. బోయవాడొకముక్క నప్పుడే తినేశాడు. మేమూ వాడి ననుకరించేవాళ్ళమే; కాని, ముందెవరో ఒకళ్ళం మా డేరావద్దకు పోయి తాళ్ళు, వాసాలతో, మరికొందరు మనుషుల్ని తీసుకురావాలి. నేనూ, బోయా అక్కడే వుండటానికీ, తతిమ్మా ముగ్గురూ కార్జం తీసుకొని వెళ్ళడానికీ, కాదు దొడు తీయడానికి నిర్ణయించుకున్నాం. వారు వెళ్ళిపోయిన తర్వాత నేను ఖడ్గమృగం దేహాన్ని పరిశీలనగా చూచాను. దానికొమ్ము మూరెడుకు పైగా వుంది. పిరుదలమీద, దండలవద్ద మాంసం తెగ పెరిగివుంది. ఊరికే కూచునేకంటే ఏదో ఒకటి చేస్తుండడం మంచిదని నేను దాని ప్రేగుల్ని కోసి తీశాను. నీళ్ళవద్దకు పట్టుకెళ్ళి కడుగుతూంటే, అది అంతకుముందు తిన్న దుంప లాప్రేగుల్లో నుంచి బయటపడినై.

కొంతసేపటికి మనోరథుడు కొందరు లిచ్ఛవీ యువకులను, బోయవాండ్రను వెంటతీసుకొచ్చాడు. ఖడ్గమృగాన్ని అపళంగా మోసుకెళ్ళడం మా కంవిగాని పని. అక్కడ నది, నావ వుంటేనే అది సాధ్యమయ్యేది. చర్మాన్ని ఒలుస్తూండగానే చీకటి కమ్ముతుందేమో ననుకున్నారు. కాని, బోయ యువకు లయిదుగురు మేము చూస్తుండగానే అతి సులువుగా ఒలిచేశారు. మాంసాన్ని పెద్దపెద్ద ఖండాలుగా తెగగొట్టుటలో మేంకూడా చేతులు కలిపాము. మేమా మాంసాన్ని, చర్మాన్ని, తలను తీసుకొని బయలుదేరేప్పటి కింక జాము పొద్దుమాత్రమే వుంది. కృతకృత్యులైన వేటగాండ్ర ఆనందం వర్ణింప శక్యంగాదు. అందులోను మహా ప్రమాదమైన క్రూర మృగాన్ని వేటాడిన మా వుల్లాసాని కిక అంతులేదు.

మా ముఠాలో రెండు దళాలు మాత్రం వేటాడుటలో సఫలమైనాయి. ఒక దళ మొకి యెనుబోతును యీడ్చుకొచ్చారు. కపిల్, భామ క్షేమాదులకు మూడు పందులు లభించినై, వాటిలో కోరలపంది ఒకటుంది. క్షేమ అదృష్టవశాత్తు దాని దెబ్బను తప్పించు కోగలిగినదని చెప్పారు.

సూర్యాస్తమయం కాబోతుంది. తెల్లవారగట్ల వైశాలిలో యే నాలుగు ముద్దలు తిన్నామో, అంతే, మళ్ళీ యింతవరకు దవడాడించలేదు. అల్లాంటప్పుడు కరకర ఆకలవటం ఆశ్చర్యమేముంది? కపిల్ దళం తగినంత ప్రొద్దుండగానే మకాముకు తిరిగివచ్చింది. వాళ్ళు మంటజేసి మాంసాన్ని పేల్చటంలో నిమగ్నులయి వున్నారు. కొవ్వుతోకూడిన మాంసం వేగుతున్నప్పుడు దిక్కులా గుమాయించుతూన్న సువాసనతో మానవులకే కాదు దేవతలకూడ నోరూరేటట్లుంది. మా తండాలో స్త్రీ పురుషులమంతా కలసి మూడొందలదాకా వున్నాం. అంతమందిమే మూడు రోజులుతిన్నా అయిపోనంత మాంసంవుంది మా దగ్గర. అందుచే ఖడ్గమృగం ఎనుబోతుల మాంసంలో చాలమట్టుకు మాకు తోడ్పడిన కొండజాతి బోయవాండ్రకు యిచ్చేశాము.

మాంసంలో చిన్నముక్కల్ని చీకులకు గుచ్చి, పెద్దవాటిని చేత్తోపట్టుకుని కాల్చుతున్నారు. భామ చువ్వలకు మాంసపు కండల్ని గుచ్చి కాలుస్తోంది. నేనామె దరికిచేరి "ఒదినా! తొందరగా లోపలికేమన్నా పడవెయ్యకపోతే పొట్టలోని పేగులు బయటికొచ్చి పడేట్టున్నై" అన్నాను.

"రావయ్యా మరదీ! యెంద రెందరి పేగుల్లో బయటపడకుండా కాపాడినయ్యినా యీ చేతులు. యిటొచ్చి కూచో, ఈ చీకుల్లో పిదుదుల కండలున్నై, వుడికి వట్టైలే "

అన్న భామ ఆహ్వానంతో నేనామె ప్రక్క కెళ్తాంటే అజిత్ చూచి "నన్నెక్కడికి పోమంటావు వదినా?" అన్నాడు.

"నువ్వూరా" అంది భామ.

"మరి నేనో?" అనడిగింది రోహిణి.

"అడిగి రావాలా ఏమే పిల్లా?"

"అడక్కుండా వచ్చేవాడిని నేనుంటనే వున్నానుగా, రానే వచ్చాను కూడాను" అని మనోరథుడువచ్చి భామ ప్రక్కనే కూమన్నాడు.

క్షేమ పచ్చని ఆకుల్తో కుట్టిన విస్తరితెచ్చి క్రింద పరచింది. భామ కాలిన మాంసపుముక్క నొకదాన్ని అందులో పడేసింది. మేము దాన్ని కత్తితో చిన్న

తునకలుగాకోసి ఉప్పద్దుకొని తినసాగాము. నములుతూనే అజిత్ అన్నాడు – "ఒదినా ! క్షేమ ఆ ప్రమాదమెల్లాతప్పించుకున్నదో యిక చెప్పు."

భామ — "ఎల్లా అయితేఁ, క్షేమ కులాసాగా వుందిగా. నన్ను మాంసం కాల్చ మంటారా, కథ చెప్పమంటారా ?"

అజిత్ — "రెండూచేస్తే మరీ మంచిది."

కపిల్ — "భామ చెప్పినంత చక్కగా యింకెవరూ కథ చెప్పలేరని నా ఉద్దేశం."

భామ.... "కాని – అన్నా ! ఈ చీకుల్ని సరిగా తిప్పుతూండకపోతే మాంసం ఒక ప్రక్కన మాడిపోవటం, మరోవేపున వుడక్కపోవటము జరుగుతుంది. ఏమంటారు ?"

క్షేమ — "నేనుకూడ సాయంచేస్తూంటానులేవే అక్కా ! "

భామ — అయితే రావే పిల్లా ! బొగ్గుల్ని తగ్గించేస్తున్నాలే. నువ్వా ప్రక్కన పుల్లలు మంటలోవేసి బొగ్గులు చేస్తూండు. సరే, మరదీ, సింహా ! మా వేట చరిత్ర వినాలనుందా ?"

నేను — "అవును వదినా ! నువ్వు మాట్లాడుతుంటే పూలు రాలుతున్నట్టుం టుంది "

భామ — "అయితే నువ్వు వాటి నేరుకో మరదీ! ఆ రాలేవి పారిజాతపూలా, పొగడ పువ్వులా ?"

నేను — "దేవ కుసుమాలు."

భామ — "ఆఁ, పారిజాతమే ! వినటమేగాని నే నెప్పుడూ చూళ్ళేదు. మరదీ ! అయినా మమ్మల్ని అప్సరస లనేవాడివి మానోటిపూలు పారిజాతాలనక ఏమంటావులే. సరే, యిక కథ మొదలెడతాను. మనూ ! నీ దంతాలు గట్టిగావున్నై యీ గట్టి కండల్ని నమలకుండా వదిలేవు ! నువ్వు కథ నాలకించుతావో లేక నీ పెళ్ళాన్ని చులకన చేస్తావో చూస్తుండాలి, నువ్వు నా వేపే చూస్తూ వుండు. "

మనూ — "ఈ మాంసం అయినా నీచేత్తో కాల్చిందేగా ?"

భామ — అట్లయితే వీటిలో ఒక చీకుపట్టుకెళ్ళి ఆ పేకిమ్రాను క్రింద కూచొని తినమనాల్సొస్తుంది."

మనో — "అంటే అరణ్యం నట్టనడుమకే ?"

భామ — "ఇంకా"

మనో — "చిమ్మచీకటి కమ్ముకొస్తోంది కూడాను."

భామ — "ఊఁ, యింకా ?"

మనో — "అరణ్యమంతా ఏనుగులు, పులులు, సింహాలతో నిండివుంది"

భామ — "ఇంకా ?"

మనో — "నీ ప్రవర్తన ఏమీ బాగోలేదు భామా ! ఈ నిర్భాగ్యుడంటే నీకు రవంతయినా దయలేదుగద ! భామా ! నీ దాసానుదాసుడు మనూ-యేమంత చెడ్డవాడు కాదే ? అల్లాంటి అమాయకుణ్ణి ఆ పేక చెట్టుకాడికి తోలెయ్యటం దేనికి ?"

భామ — "ఇహ ఇక్కడికి ఏనుగులు, సింహాలు గైరా రావు సుమా ! అసలీ ఘోరాటవిమధ్య - యిక్కడ వన్యమృగాలు తిష్టవేయడం వల్లనే చెట్టూ-చేమా పెరుగక బయలేర్పడింది. కాబట్టి దీన్ని క్రూర మృగాల స్థావరమనడంలో సందేహానికి తావులేనిమాట నిజమే; అయితే ఇప్పుడు వాటి జాగాని మన మాక్రమించాము. అక్కడక్కడ కట్టెలు పోగుబెట్టి వుంచాం. కాస్సేపటికి వాటికి నిప్పంటించుతాము. ఆ వెలుగు చూచి క్రూరజంతువులేవీ యీ దాపుకే రావు."

మనో — "మరి పేకి చెట్లపైనున్న వాళ్ళు దిగి వస్తేనో ?"

భామ — "అవ్వా, కొండముచ్చులా ? అయ్యో మనూ ! నువ్వు కొండముచ్చుకు జడిసేపాటి పిరుడివేనా ? ఇదివరకు నాకీ సంగతి తెలియదులే."

మనో — "కొండముచ్చులు కాదు భామా ! చీకటి పడుతుండగా చెట్లెక్కి-కొమ్మలకి వ్రేలాడుతూ అవి తెల్లవారేదాకా క్రిందికి రావని ఎవరికీ తెలియదు ?"

భామ — "అయితే చెట్టుమీది వాళ్ళెవరు మరి ?"

మనో — పొడుగ్గా బొచ్చుండదూ ?"

భామ — "ఓస్ ! ఎలుగొడ్డా ? మనిషి అలికిడి, మంట వాసన వున్నంతమేర యే అడివిజంతువూ రాలేదు మనూ !"

మనో — "ఎలుగొడ్డు కాదు భామా ! దానికి పెద్ద పెద్ద చేతులుకూడా వుంటై."

భామ — "అయితే అడవి మనిషి కాబోలు. వాళ్ళయినా రారులే."

మనో — "అదీకాదు. వాటికళ్ళు ఎర్రగా పచ్చగా వుంటయి."

భామ — "తోడేళ్ళురావు మనూ ! నీకు లేనిపోని భయంగాని"

మనో — "తోడేళ్ళని ఎవరన్నారు ? అవి పేకి చెట్టెక్కుతయ్యేమిటి ? నేను చెప్పేవి మనుష్యుల్లాగానే వుంటయి."

భామ — "అయితే కొండజాతివాళ్ళనా నీ వుద్దేశం? వాళ్ళు మనకి స్నేహితులయ్యారుగా. వాళ్ళవల్ల మనకేమి భయంలేదులే. మనం వాళ్ళకి మాంసము, కలూ. ఇవ్వటం నువ్వుచూడలా? వాళ్ళపాటికి తిని, తాగి, గంతులెయ్యటానికి సిద్ధంగా వుంటారు నువ్వొట్టి పనికి మాలిన వాడివి, కాలం వృధా చేస్తున్నావు.

మనో — "భామా! స్పష్టంగా చెపుతా విను. ఒక్కొక్క చెట్టుమీద యేడేసి భూతాలున్నై. ఈ సంగతి తెలిసికూడ నీకిష్టమై వెళ్ళమంటే నేనిప్పుడే ఆ పేకిచెట్టు క్రిందకి వెడతాను ఏమంటావు?"

భామకి భూతప్రేతాలంటే వల్లమాలిన భయం. అందుచే భూతంపేరు వినగానే జంకి, మృదువుగా అన్నది— "అట్లయితే నువ్వెళ్ళొద్దుమనూ! నిజంగా యీ అడివిలో చాలా భూతాలున్నాయంటావా?"

మనోరథుడు పెద్ద మాంసంముక్క నోట్లో కూరుకొని "నీతోడు భామా బోయయువకుడొకడు రెండుమూడు భూతాల పేర్లుకూడ చెప్పాడు. కాని-నా జ్ఞాపకశక్తి నీకు తెలుసుగా-"

భామ కొంచెం చికాకుగా అంది—"నువ్వన్నీ మరచిపోతూనే వుంటావు, కాని, యింత మహారణ్యంలో చెట్టుకేడేసి భూతాలే;"

మనో— "మానవుల కెన్నితరాలు గడిచిపోయాయో తెలుసా?'' ఒక్కొక్క తరంలో ఎంతమంది చచ్చిపోయారో! అంతమంది కంటె యీ చెట్లెక్కువ వుంటాయా?

నేను —"అన్నా మనోరథ్! నువ్వు చెప్పేదంతా నిజమే. బోయవాడు చెప్పేటప్పుడు నేనూ విన్నాను.

భామ — "అయితే మనమిప్పుడు చాల ప్రమాదావస్థలో వున్నామన్నమాట?"

మనో— "ప్రమాదం యింతా అంతానా! నువ్వన్నట్టు మంటను చూచి సింహాలూ, పులులూ, వగైరారావు. కాని, ఈ అడవిలో భూతాల సర్దారు ఒకప్పుడు సింహంమీద, మరొకప్పుడు ఏనుగుమీద యిల్లాగే దేనిమీదో యెక్కి వస్తాడనీ, భూతం పైనున్నప్పుడు అవి మంటదగ్గరకు రావటమేకాక, మంటమీద నడుస్తాయని కూడ బోయకుర్రాడు చెప్పాడు.

భామ మనోరథుని అనుకుని కూచుని "మనం మూడొందల మందిమి వున్నాంగా మనూ!" అంది.

మనో—"యింతమందికీ నలభై, యాభై చెట్లమీది భూతాలేచాలు. ఈ మహారణ్యంలో ఆ మాత్రం చెట్లున్నాయనేనా నీ వుద్దేశం?"

భామ— "ఇదంతా నవ్వులాట కంటున్నావేమో?"

మనో— "నేను నవ్వులాటకనేందుకు యిక్కడ వున్నది నా భామ ఒక్కతే కాదుగా! అందులో ఇల్లాంటి హాస్యమా? ముందుగానే ప్రమాదం సంగతి నీకు తెలుపాలనీ, నాకు ప్రాణభిక్ష పెట్టమనీ అడగటానికి యింతసేపు చెప్పాను. ఇదంతా విని కూడా నీమనూని ఆ ఏకిచెట్టు క్రిందికి వెళ్ళమంటావా భామా?"

భామ— "అమ్మో! వద్దు నా ప్రియ మనూ! నిన్ను నాదగ్గర్నుంచి గజం దూరమైనా పంపను ఇవాళ— ప్రాణప్రియా! నువ్వు నాదగ్గరే పడుకో"

మనో— "రోజూమాత్రం నేను నీ దగ్గర పడుకోవటంలేదా? ఏంమాట భామా! లోకులేమనుకుంటారు? పైకి మిత్రులుగా కనిపించే వీరిలో శత్రువు లెందరున్నారో!"

అజిత్— "అన్నా! నిజానికి నేనల్లాంటివాడినే. భామ నిన్ను సాలవృక్షం క్రిందికి పంపాలనీ, కాస్సేపటికే మహాభూతమో వచ్చి ఎముకలతో సహా నిన్ను మ్రింగివెయ్యాలనే నా హృదయపూర్వకమైన కోరిక. ఆ తర్వాత భామ — ఆమె మరిది అజిత్ వుండనే వున్నారు."

భామ కళ్ళెర్రజేసి "నోటికొచ్చినట్లు మాట్లాడటమేనా అజిత్? నేను నా మనూని తెప్పపాటుకూడ అవతలికి పంపను. అయితే — సింహా! నువ్వు కూడ భూతాలున్నాయనే అంటున్నావా?"

నేను — "అవును వదినా! కాని, మనదగ్గర కత్తులు, కఠార్లు వున్నాయిగా, అవి లోహం వున్న చోటుకు రావు?"

భామ — "నిజమేనా?"

నేను — "సందేహమక్కరలేదు. ముసలిదాదులు చెపుతూండగా నువ్వెప్పుడూ వినలేదా యేం?"

భామ — "విన్నాను; కాని, పరీక్షించి చూడటానికి మనసొప్పటంలా."

నేను — "సరే, నీకేమీ భయం లేదులే వదినా! మనూనీ, నిన్నూ, మధ్యాన పెట్టుకుని మేమంతా పడుకుంటాంలే"

భామ— "అయితే సరే, యిక తిను మరదీ! చూడు, యీ చీకు యెంత బాగా కాలిందో! ఎక్కడా మాడలేదు. తినటానికి బాగా కరకర లాడుతుంది. పంది ఇలా పెద్దది, దానికోరల్ని నేను జాగ్రత్తగా వుంచాను. అవి ఏ కాస్తో తక్కువగా జానెడు పొడుగునైనా"

నేను — "సరేగాని, నువ్వా కోరలపందిని వేటాడిన వైనం చెప్పనేలేదే?"

భామ — "నాకు భూతాలు జ్ఞాపకంవస్తున్నై మరదీ!"

నేను— "ఇక వాటిని మరచిపోదూ. క్షేమ ఎల్లా తప్పించుకోగల్గిందో చెపుదూ."

భామ—"బోయవాడు మమ్మల్ని పందులన్నీ గుమిగూడేచోటుకు తీసికెళ్లాడు. చెట్టుపై కెక్కించి దూరాన్నుంచే చూపెట్టాడు. నేను ఒకచెట్టెక్కాను"

నేను—"ఈ కట్టుబట్టలతోనేనా?"

భామ—"కాదు, మేంకూడ మగవాళ్లలాగా పంచికట్టు కట్టుకుని వెనకా ముందూ గోచిపెట్టుకున్నాం."

అజిత్—"భలే! భేష్!!"

భామ—"భేష్ యేమిటి? లంగాతో ఎక్కితే ఏకామ్మకోపట్టి నేను క్రిందకూ పైకీ కూడ కాకుండా పోవాలనా నీ తలంపు?"

నేను—"ఆ మాటలకేంగాని, వేట సంగతి చెప్పొదినా!"

భామ—"అక్కడ పందులెక్కువగానేవున్నై. ఆగుంపులో చిన్నవీ పెద్దవీ మొత్తం యాభైకి తక్కువ వుండవు. గుంటలో నీరుంది. ఆగుంటనానుకుని మూడు వేపులాదట్టమైన అడవివుంది. ఒకప్రక్కన మాత్రం బయలుంది. మేముఆడవాళ్ళం, మొగ వాళ్లంకలసి యాభై మందివున్నాము. అందరివద్దయీటెలున్నై. కొందరివద్ద ధనస్సులు, కత్తులుకూడ వున్నాయి. గుంటను నాలువేపులనుంచీ చుట్టివెయ్యా లనుకున్నాము; బయలు ప్రదేశం వేపునుంచి అవి పారిపోయే అవకాశ మెక్కువగా వుండటంవల్ల ఆ ప్రక్కన యెక్కువమందిమి కాచుకొని వుండడానికి నిర్ణయించుకొన్నాము."

అజిత్ — "ఒదినా! నీ వేవేపున వుంచారు?"

భామ — "నన్ను మూడువేపుల్లో ఒకప్రక్కన వుండమన్నారు; కాని నేను, క్షేమ ఖాళీవేపునే కాచుకున్నాము."

నేను — "ప్రమాద మున్న వేపే వున్నారూ! పందులు నీటిలో యీదు తాయిగాని, చాల చెమ్మదిగానే, బాణాలతో కొట్టడానికదే మంచి అవకాశం."

భామ — "ఏమైనా కానిమ్మని నేనూ, క్షేమా ఆ ప్రక్కకే వెళ్ళాం. పందులగుంపు వున్నదీ అటే. మేముచుట్టూ పూర్తిగా కమ్ముకోక ముందే అవి ముట్టెలు పైకెత్తి వాసన చూడసాగాయి! వాటి సరదారైన కోరలపందిదే యిప్పుడు మీరు తింటూన్న మాంసం. అది అన్నిటికంటె అప్రమత్తయై అటునిటు చూడసాగింది. అవి పారిపో ప్రయత్నించకపూర్వమే మేమన్నివేపులా చుట్టుకున్నాము. నాచేతిలో యీటెవుంది. కపిల్, క్షేమల వదకూడ యీటె

లున్నాయి; మాటల్లో చెప్పడానికి ఆలస్యమవుతుంది మరదీ। అసలప్పుడన్నీ రెప్పపాటులో జరిగిపోయినై. కోర పంది నలిశలా ముట్టడించిన జనాన్ని చూసింది. ఒక్కక్షణం అట్టై నిలబడిచూసి, ఖాళీప్రదేశం వేపు — అంటే మా వేపుకి శరవేగంతో వస్తోంది. తక్కినవన్నీ దాన్ననుసరించినై, మేమందరం చప్పట్లుకొట్టి గల్లంతుచేశాం. కొన్నిమాత్రమే బెదిరి వెనక్కి తిరిగినై. కోరలపంది తనకిసూటిగా బల్లెం పుచ్చుకొని నుంచున్న క్షేమవేపు వురికింది. దాని వాడియైన పాలతెలుపు ముళ్ళ తళ్తళ మెరుస్తున్నై. మీదికి వురికివస్తూంటే ఏంచెయ్యాలో నేనుగాని, క్షేమగాని ఆలోచించడానికి అవకాశమేలేదు. ఆ దృశ్యంచూసి. నాకు మూర్ఛ వస్తోన్నట్టుంది. ఇక మన దేశైకసుందరి క్షేమని రక్షించుకోవడం అసంభవమే ననుకున్నాను."

క్షేమ భామని కౌగలించుకుని "వద్దు అక్కా। ఆ దృశ్యాన్నిక వర్ణించమాకు" అన్నది.

భామ — "పిచ్చిపిల్లా! యిప్పుడింకేంభయమే? నీ కాలమృత్యువనుకున్న ఆ ముళ్ళపంది మాంసం కాదూ మన మిప్పుడు ఆప్యాయంగా తింటూన్నది? ఇంకేమీ భయంలేదు గాని; యీ దొన్నెల్లో కల్లు పొయ్యి. సింహుడు, కపిల్ వగైరాల నాలుకలు పిడచకట్టడంలా। ఆఁ, సింహా। మూర్ఛకాదుగాని, నేను స్వప్నంలో చూస్తున్నానేమో ననుకున్నాను. అంతా యంత్రంలా నడిచిపోయింది. ముళ్ళపంది సమీపించకముందే కపిల్ కంగారుపడి క్షేమను కౌగలించుకున్నాడు. క్షణంలో ఈమె నొదిలి బలంకొద్దీ బల్లెంతో పంది డొక్కలో పొడిచాడు. ఎగిరి వురుకుతూ వస్తూన్న ఆ యిసురులో దెబ్బ సూటిగా తగలడం కష్టమే. అల్లాటప్పుడు బల్లాన్ని లాక్కొని తీసుకొనే అవకాశ మెక్కడిది? అది బల్లెంతోసహా ముందుకు దూసుకెళ్ళి పోయింది. ఆ అదురుకు కపిల్ యేడు బారల దూరంపోయి పడ్డాడు నేనప్పుడు కపిల్ అయిపోయాడనే అనుకున్నాను; కాని, అంతలోనే కపిల్ మెలాయించుకొనిలేచి క్షేమ చేతిలోని యీటెను గుంజి తీసుకున్నాడు. ముందుకుపోయి తూలిపడ్డ ముళ్ళపందికి మళ్ళీ లేచే అవకాశం ఇవ్వకుండానే తెగపొడిచి వదిలాడు. అప్పటికి అందరం అక్కడికి చేరాము. పంది యింకా గుర్రుపెడుతూనే వుంది. ఇక దానికి లేచే త్రాణ లేకపోయింది. కపిల్‌కి ముచ్చెమటలుపోసి రోమ రోమము కదుల్తూంటే నా కా శరీరాన్నే యేంతసేపూ చూడా లనిపించింది. ఏమి నిర్భీతి! ఎంత బలం!! ఎట్టి చురుకుతనం!!! అదే సమయంలో రెండు తెల్లని హస్తాలు కపిల్‌ని చుట్టుకున్నై. రొమ్ము రొమ్ము లానుకున్నై. అరుణాధరాలు కపిల్ పెదవుల నందుకున్నై. కొంతవడి యిద్దరూ నిశ్చేష్టులై నిలబడి వున్నారు. ఆ తర్వాత ఆశ్చర్యపూరిత నయనాలు పరస్పరావలోకనం చేసుకోవడం చూశాము. కపిల్

వీరముద్ర క్రమంగా అదృశ్యం కాజొచ్చినది. అప్పు డతడు నోరుతెరచి "క్షేమా! నీ యీ కృపాభిషేకానికి కోటి ధన్యవాదాలు" అన్నాడు. మరి మా వేట యెల్లా వుంది మరదీ?"

నేను లేచి కపిల్‌ని కౌగలించుకున్నాను. రోహిణి క్షేమను తన ఒడిలోనికి తీసుకొని ముద్దులాడుతోంది. మళ్ళీ మేము విస్తరిముందు కూచున్నాము. భామ మరొక మాంసపు తునక ఆకులో వేసింది. నేను కొంత చీల్చుకొని నోట్లో వేసికొని "ఇది చాలా బాగుంది వదినా!" అన్నాను.

భామ — "అది సరే. మరి మావేట కథో?"

నేను — "మిత్రుడు కపిల్ చాకచక్యమా? చాలా బాగుంది. ఇల్లాంటి వేట నిత్యమూ దొరుకుతూ మా వదినచేతి పక్వాలు నోటపడుతూంటే పితృ, దేవ లోకాలు కూడ అక్కరలేదు వదినా!"

భామ — "నువ్వు నీ వదిన్ని ఆకాశాన్ని కెత్తుతావని నాకు తెలుసు. సరే, రోహిణీ! యిక నీ వేటసంగతి చెప్పు."

రోహిణి — తలొంచుకుని "నన్నసలా వేటమృగం దగ్గరకైనా వెళ్ళనిస్తేనా అక్కా!"

భామ — "ఇంతకూ నిన్ను వేటాడేచోటుకే తీసికెళ్ళలేదా రోహిణీ!"

రోహిణి — "నన్ను, మనూ బావని దూరాన చెట్టెక్కించి వెళ్ళారు."

భామ — "ఓహో! అల్లాగా? నా మనూ తన ప్రాణాన్ని గుప్పిట్లో పెట్టుకొని బలేగా వేటాడి వచ్చాడు!"

రోహిణి — "మా యిద్దర్నీ అక్కా! దగ్గరకు పోనివ్వనేలేదు. నాకు కోపంవచ్చి నానామాటలూ అనేసేదాన్నే. కాని — ఆ చింతనిప్పల్లాంటి కళ్ళవాడు — మావెంట వచ్చిన బోయవాడు లేడూ — వాడు వూపిరి పీల్చేధ్వని కూడ వినపడ కూడదని కట్టడి చేశాడు."

నేను — "కాని, రోహిణీ! ఖడ్గమృగాన్ని బల్లెంతో పొడిచి ఆఖరుకు తుదముట్టించింది నువ్వేగా"

భామ—(సంతృప్తితో) "నిజంగానా పిల్లా? నా కల్లాంటి అవకాశమే లేక పోయింది. గుంట కవతలివేపునవున్న వారుకూడ రెండు పందిపిల్లల్ని చంపారు."

రోహిణి—"ఈయన కళ్ళనీళ్ళు తుడవటాని కల్లా అంటున్నాడులే అక్కా! అది లేవలేనిస్థితిలో వుండగా యీచేతో పొడవమన్నారు."

నేను—"కాని, ఒదినా! రోహిణికి భయమే లేకపోయింది. దెబ్బతిన్న క్రూరమృగం దరికెళ్ళటం ఎంత ప్రమాదం! అయినా ఖడ్గమృగం దగ్గరకు గబగబా వెళ్ళబోయింది."

రోహిణి—"ఆ నల్లముద్దు నా చెయ్యిపట్టుకొని వెనక్కి లాగేశాడుగా."

నేను—(ఆమె వెంట్రుకల్ని వ్రేళ్ళతో నిమురుతూ) "ఖడ్గమృగానికీ ముళ్ళ పందికీ చాలా తేడావుంది రోహిణీ! ఖడ్గమృగాన్ని చాటుమాటుగా మోసంచేసి చంపాలి. ఎదురుగా పోనివ్వలేదని నువ్వేమీ కించపడనక్కరలేదు."

భామ—"అవును మరదీ! నువ్వు చెప్పేది నిజమే. కపిల్ ఎప్పుడాలో చించాడో, క్షేమనెప్పుడు ప్రక్కకినెట్టి బల్లెంతో పందినిపొడిచాడో నాకిప్పటికీ అబ్బు రంగానే వుంది. అప్పుడాలోచించేందు కవకాశమే లేదే. అల్లాంటప్పుడు కాళ్ళూ చేతులూ ఎల్లా ఆడినయ్యో నాకు బోధపడటం లేదు."

కపిల్— "కాదు భామా? అలవాటు మీద ఆలోచించడం, ఆయుధ ప్రహారం ఒక్కసారే జరిగిపోతాయి."

భామ — "నాకుమాత్రం అది అసంభవంగానే తోస్తోంది."

కపిల్ — "అవును, అభ్యాసం లేనప్పు డల్లాగే తోస్తుంది. డాలు, కత్తి వుపయోగించటం నీకు తెలుసుగద! సాధనం చేసేటప్పుడు డాలును అదునుకు అడ్డుపెట్టలేక పోవటానికి కారణం? మనిషి ఆలోచించుటలో ఆలస్య మవుతుంది. లేదా తన్నుతాను మరచిపోతాడు; కాబట్టి సమయానికి చేతి నాజ్ఞాపించలేకపోతాడు అభ్యాసమైన తర్వాత అల్లాకాదు. ఎడంచేయి ఆలోచనతో అవసరం లేకుండానే, ఆజ్ఞతో నిమిత్తం లేకుండానే డాలును ఉచితస్థానంలో అడ్డుపెడ్తుంది. ప్రతి పనికి మనసు అవయవాలను ఆజ్ఞాపించి తీరాలి; అయితే అభ్యాసంవల్ల అందు కేమాత్రం జాగుకాదు."

భామ—"ఆఁ, నాకిప్పుడు బోధపడింది. నీవు వేటలో అతి చురుకుగా పని జేశావే గాని, ఇంద్రజాలం చేయలేదని యిప్పుడు గ్రహించాను."

కపిల్—"మనం ఆటలాడినా, సాము, గరిడీలు నేర్చినా ఆ చురుకుతనం కోసమే. వేట, యుద్ధం ఆ నేర్పుకు గీటురాయి లాంటివి."

భామ— అయితే క్షేమ ఒక పరీక్షలో నెగ్గిందన్నమాట. అలసి, వణుకు తూన్న దేహాన్ని ఉపశమింపజేయటానికి గా నాలోచించి నీ తాపోపశమనానికి తగ్గ ఔషధాన్నిచ్చి సేవింపజేసింది కూడాను."

కపిల్— "నేను క్షేమ కెంతైనా కృతజ్ఞుణ్ణి."

క్షేమ—"నేను మాత్రం?"

భామ—"నే నెరుగుదును పిల్లా! నువ్వు నీ ప్రాణరక్షకునిపట్ల కృతఘ్నువు కావని నాకు తెలుసు. కపిల్ కృతజ్ఞతకంటే నీ మూక కృతజ్ఞతా ప్రకటనే గొప్పది."

క్షేమ—"నువ్వన్యాయం చేస్తున్నావక్కా! అయన్ది వుత్తమాటల కృతజ్ఞత కాదే"

భామ—(చెమ్మగిలిన క్షేమ కన్దోయిని ముద్దుపెట్టుకొని) "నీవన్నది నిజమే పిల్లా! కపిల్ నిన్ను రక్షించేందుకు మృత్యుగహ్వరంలో జొరబడ్డాడు.

క్షేమ—"మరి నే నల్లాంటి ఘనకార్య మేదీ చేయలేదుగా."

నేను—"కృతజ్ఞతను మౌనంగా ప్రకటించినట్లు మాటల్లో వెల్లడించడం కుదరదు క్షేమా! ఇక చీకటిపడుతోంది. మనవాళ్ళు మాంసం తిని, మద్యపానం ముగించి రాగాలాపన కూడ ప్రారంభించుతున్నారు. మనం కూడ త్వరగా సిద్ధమవ్వాలి. ఇక తొందరలో నాట్యం కూడ సాగుతుంది."

నెగళ్ళు ఒక టొకటిగా అంటించబడినై. ఆహార - పానీయాలు ముగించటంలో మేము వెనకపడ్డాము. మాంసఖండాలను మంటలో కాల్చడంలో అజిత్ నాకు తోడ్పడుతున్నాడు. మాంసం కాల్చడంలో అతనికొక ప్రత్యేక సిద్ధాంతం వుంది. కాల్చిన మాంసం లోపలి యెరుపంతా తగ్గిపోగూడదు. కొన్ని ఖండాలను అల్లాగే కాల్చాము. మాలో చాలమందికి మాంసం కరకర లాడుతూంటేనేగాని కమ్మగా వుండేదికాదు.

తర్వాత వనభోజనానికి స్త్రీ - పురుషులము 300 మందిమీ బారులుతీరి కూచున్నాము. అందరి ముందర మాంసానికి ఆకులు, మద్యానికి టేకిఆకుల దొన్నెలు వుంచబడినై. పంక్తుల మధ్య మంటలవెలుగు బాగా కన్పిస్తోంది. వడ్డించే స్త్రీ - పురుషులు బంతుల మధ్య అటూయిటూ తిరుగుతున్నారు. వడ్డించేవారు గుటకలేస్తూ చూస్తూండనక్కరలేదు. వడ్డన పూర్తిఅయిన తర్వాత అందరి విస్తళ్ళు వారివే. అజిత్ వడ్డించుతూ భామ వద్దకు వచ్చి "వదినా! ఖడ్గమృగం మాంస మెల్లావుంది?" అనడిగాడు. భామ కత్తితో ఒక ముక్క కోస్తూ "చాలా బాగుంది. ఏదీ, నోరు తెరువు" అని ఆ ముక్క అజితుని నోట్లోపెట్టి చెంపమీద అల్లాగ్గా ఒక దెబ్బ కొట్టింది. తర్వాత అజిత్ మద్యం కోసం రోహిణివద్ద కొచ్చాడు. "గాంధార వదినా! నీ యెంగిలి దొన్నెను కాస్త నాకీద్దూ" అని అందుకొని తాగి "మా గాంధార వదిన అధరం బలే మధురం!" అన్నాడు.

మద్యపానంచే నిషా యెక్కుతూన్నట్లు కేరింతలు, పాటలు, యికయికలు, పకపకలే తెలుపుతున్నయ్. మనూని బాగా గుర్రమెక్కించాలని నేనూ, కపిల్

కలిసి పన్నిన కుట్రలో భామ కూడ యేకమయింది. అతనికి దొన్నెతర్వాత దొన్నెతో కల్లు తాగించుతున్నాము. మనూకి నిషా తల కెక్కుతోంది. ఆ మైకంలోనే కల్లుదొన్నెను భామ కీయబోతూ "వ్వ-ది-న్నా! న్నువ్వ-క్-కూ-డ్-డా-త్రా-గూ" అన్నాడు.

"నేను నీకు వదిన నేమిటి?" అంది భామ.

"మ-రే-మిటి-క్కా-క-అ-ం-ద-ర్-కీ వ్వొ-ది-న్వి-న్నా-కూ- వ్వది-న్వే"

"అల్లాగేలే నా మనూ మరదీ! ఇదిగో, యెంత తియ్యగావుంది, యీ దొన్నెకూడా పుచ్చుకో."

"మ్మ-ర-దిని క్కా-దొడి-నా! న్నీ-మ్మ-నూని."

"ఊఁ. నా మనూవే, మరి నీ ఒదినకి యేదీ ఒక పాట వినిపించవూ?"

మనోరథుని నేత్రగోళాలు ఎర్రబడినై. ఉండుండి రెప్పలు వాలిపోతున్నై: కాని, భామ కంఠధ్వని విని అతను నిద్రనుంచి మేల్కొన్నట్లు కుదురుకొనేవాడు. దొన్నె నందించటం ఆలస్యమైతే "త్రి - పి - క్క - ల్లా - దినా - త్ - త్రిపి -" అనేవాడు,

ఈ విధంగా మనోరథుని చాల సేపటివరకు ఆడించాము.

భోజనానంతరం బాజాలు సరిచేశారు. కై పెక్కి లేవలేనివారిని మినహాయించి తతిమ్మా వాళ్ళందరం సమూహనృత్యం చేయసాగాము.

19. మా సరిహద్దులో

రోహిణి భామతో కలిసి లిచ్ఛవీస్త్రీ సైనిక సంఘటనకు పూనుకొని పని చేస్తోంది. నేను ఉల్కాచేలానికి వయసుమయ్యేసరికే దాదాపు వేయిమంది యువతులు వారి సైన్యంలో చేరారు. ఆ యువతులకు సైనిక శిక్షణ నిచ్చుటలో అజిత్, మనోరథులు సహాయం చేస్తున్నారు. ఈ విధంగా తన స్వంత కార్యక్రమంలో నిమగ్నురాలయి యున్నందున రోహిణి నాతో ఉల్కాచేలానికి రాజాలక పోయింది.

ఆ నాడు తెల్లవారగట్లనే మేము అశ్వారూఢులమై వైశాలి నుంచి బయలు దేరాము. దారిలో సైనిక శిబిరాలను చూచుకుంటూ మేము మధ్యాహ్నానికి ఉల్కాచేలం చేరుకున్నాము. బాబాయి.-రోహణ్ నా రాక కెదురుచూస్తున్నాడు. నన్ను చూస్తూనే కౌగలించుకొని "రా నాయనా! తన పదవి అర్హుడైన అన్న కుమారునికే దక్కుతూంటే పినతండ్రి కెంత ఆనందం! మన భూసైనిక విన్యాసాల వివరాలను యిక్కడి సేనాని, నీకు రెండో వుపనాయకుడు కాబోయే అమరుడు చెప్తారు; కాని, ముఖ్యస్థావరాలను స్వయంగా నేనే నీకు చూపించా లనుకుంటున్నాను" అన్నాడు.

బాబాయి చూపిన ప్రేమాదరాలకు నా కృతజ్ఞత తెలిపాను.

భోజనానంతరం బాబాయి మమ్మల్ని కూచోబెట్టి మా కోటలను, శత్రు దుర్గాలను నేలమీద గీసి, ప్రతి దానినిగురించీ విపులంగావివరించి చెప్పాడు. మా సైన్యం ఎక్కడెక్కడ ఎంతవున్నదీ తెలియజేశాడు. దక్షిణ సరిహద్దులోని దళాధిపతులు, వారి సహాయులు ఒకరొకరుగా నన్నుకొలుసుకొని వెళ్లేసరికి ఇంకా జాము ప్రొద్దుంది. బాబాయి ముందుగా వారందరితో నాకు, కపిల్‌కి పరిచయం కలుగ జేశాడు. తర్వాత మే మిద్దరము ఒక్కొక్కచోట వుండే సేనాని, వుపసేనానులను పిల్చి వారి సైనికుల సంఖ్య వగైరా వివరాలను సాకల్యంగా తెలుసుకున్నాం. వారుతెల్పినవాటిలో ముఖ్యాంశాలను నేను తాళపత్రాలపైన రాసుకున్నాను. చీకటి పడేవరకు మా సంభాషణలు సాగుతూనే వున్నై.

రాత్రి పిండారబోసినట్టు వెన్నెల కాస్తోంది. గంగా తీరమందలి మా దుర్గ శ్రేణిని పరిశీలించుట కదే చక్కని సమయమని బాబాయి చెప్పాడు. కపిల్‌ని వెంట బెట్టుకొని బాబాయితో పడవెక్కి బయలుదేరాను. మా కెదురుగా పాటలీ పుత్రం వుంది. అక్కడ మగధ సైనికుల శిబిరమున్నది. మేము గంగలో ప్రయాణం చేస్తూ

ఎగువను దిఘవరావద్ద గంగా – గండకీ నదులు కలిసే వేపుకు వెళ్ళాం. అవతలివేపున అక్కడక్కడ మంటలు వెలుగు కన్పిస్తోంది; ఒక్కొక్కచోటకి రవాణాసరుకుల నావ ల్లోని దీపాల వెలుగు తెరచాపగుండా కనబడుతోంది. ఇవతలితట్టున యేలాటి వెలుతురూ సద్దూలేని మా దుర్గాలవలెనే అవతల మగధ కోటలు వున్నై. దిఘవరాకి దిగువను కొయ్యి స్తంభాలనునిలబెట్టిన ప్రాకారములతో మావి ఐదుదుర్గాలున్నై. మేము నావ నాపగనే కాపలా భటులు హెచ్చరికగా కేకలు పెట్టేవారు. బాబాయి సంకేతం చెప్పగా వారభివాద మాచరించేవారు. అప్పుడు మేము కోటలో ప్రవేశించే వాళ్ళం. పండువెన్నెట్లో దారి సుళువుగానే కన్పించేది. అపరిచితులకు మాత్ర మా దుర్గమార్గా లగమ్యాలే. మార్గము వంకరటింకరగా మిట్ట – పల్లములతో వుంది మా యుద్ధనావలను అవతలినుంచే గాక, యివతలి వేపునుంచి గూడా చూచినా కన్పడ కుండేలాగున మరుగులో వుంచారు. తీర ప్రదేశంలో లోపలగా ఒక తటాకాన్ని త్రవ్వి అక్కడినుంచి వంపులతో కాలువ నొకదానిని గంగలో కలిపారు. అందుచే తటాకంలో వున్న నావలు అన్యులకు కన్పడకుండా అవసరమైనంతనే వంపులలో కాలువలో గుండా అనతి కాలంలోనే గంగానదిలోనికి చేరగలవు. అయితే ప్రతి యేటా ఆ త్రవ్వు కాలువ వానాకాలంతో పూడిపోతుంటే వేసవిలో మళ్ళీ లోతుగా త్రవ్వవలసి వచ్చేది. అయినా అవసరాన్నిబట్టి శ్రమపడక తప్పేదికాదు. మేము ముందుగా సూచన యివ్వకనే దుర్గ పరిశీలనకు రాత్రిపూట వెళ్లాము. ప్రతిచోట కాపలా వారు మేల్కొని అప్రమత్తులై వున్నారు. ఎవరూ తాగి ఏమరి వున్నట్టు కన్పించలేదు.

మేము దిఘవరా దుర్గాన్ని తనిఖీ జూడడం పూర్తి అయ్యేసరికి తెల్లవారుట కింక జాము ప్రొద్దుంది. తతిమ్మావాటికంటె పెద్దదది. ప్రతి దుర్గంలోను మేల్కొని యున్న సైనికులకు నన్ను పరిచయం చేసి యిక 'సింహుండే మీ సేనానాయకు' డని బాబాయి చెప్పివేశాడు. నేను ఒకని వీపుతట్టి, ఒకనితో చనువుగా మాట్లాడి, ఒకరి పక్కమీద కూచుని, ఇంకొకని కంచంలో కలబడి ఒక కబళం తీసుకుతిని యీ తీరున నేను వారికి కేవలం సేనానాయకుడనే కాక, ఆప్తమిత్రుడను కూడా నని వ్యక్తం చేయటానికి ప్రయత్నించాను.

మేము వుల్కాచేలానికి తిరిగివచ్చునప్పటి కింకెంతో ప్రొద్దులేదు కపిల్ మా బాబాయిని మెచ్చుకుంటూ "సేనానాయకా! కాలితో తన్నితే రాయి ప్రక్క లయ్యే పడుచుతనంలో వున్న మా కిప్పుడు శ్రమ లెక్కలోనిది కాదు; కాని, వయసుమళ్ళిన మీరుకూడా యింత శ్రమపడుతూండడం నా కాశ్చర్యంగా వుంది" అన్నాడు.

"కాదు ఉపనాయకా! ఆరోగ్యం బాగుండి, అలవాటుంటే వృద్ధాప్యం వచ్చేవరకు యెంత శ్రమనైనా ఓర్చుకునే సహనశక్తి వుంటుంది" అని బాబాయి చెప్పాడు.

మేము వరండాలోకి వెళ్ళగానే పిన్ని గుమ్మంలోకి యెదురొచ్చి "రా నాయనా! సింహా! ముందు యేదయినా కాస్త తిని యింకోపని చూచుకోండి" అన్నది.

"అయితే పిన్నీ! తెల్లవార్లూ నువ్వు మాకోసం కాచుకొని కూచున్నావా?" అనడిగాను.

"లేదులేరా అబ్బాయ్! కాశికాడుకును రేవులో పడుకుని మీరు వస్తూంటే ముందుకొచ్చి నాతో చెప్పమన్నాలే."

"మేము అక్కడక్కడ్డ చాలా తిన్నామమ్మా! ఒకచోట తంపటవేసినరొయ్యలు కూడా తిన్నాం."

"యేటిఒడ్డున వుండేవాళ్ళకి అవి మామూలే బిడ్డా! ఇక్కడ చేపా-జెల్లకి కొర తేముంది? సరేగాని, కొంచెం పాలైనా తాగండి. బొగ్గులమీద పెట్టివుంచాను. వెచ్చగానే వుంటై."

అంత ప్రొద్దుకాడలేచి కూచుని పిన్ని యెంతో ఆప్యాయంగా యిస్తానంటూంటే ఒద్దన లేక పోయాం. తలొక గ్లాసుడుపాలు తాగటానికి సిద్ధపడ్డాము. వజ్జి దేశంలో పాలు నీళ్ళలాగా సమృద్ధిగా వుంటైగా.

ఘర్నాడు పగలంతా మేము బాబాయితోను, ఆయన క్రింది ఉపనాయకునితోను మాట్లాడి శత్రువుల ప్రయత్నాలను గూర్చి ఆకళింపు చేసుకున్నాం. మగధరాజు యుద్ధమప్పుడే ప్రారంభించటానికి నిర్ణయించుకోలేదట. ఆ రాత్రి గంగానది దిగువ వేపుకు దుర పరిశీలనార్థం వెళ్ళాము. గంగ, వాగ్మతీ సంగమస్థానం చాలదవ్వున ఉన్నందున అన్ని కోటలను ఒక్కరాత్రిలో పూర్తిగా చూడలేకపోయాం. రాత్రిపూట పడవప్రయాణంచేస్తూ పగటిపూట ఏ దుర్గంలోనో మకాంచేసి, రాత్రిచూచిన దుర్గాలను గూర్చిన విశేషాలను గుర్తుకు రాసుకునేవాళ్ళం. మూడవనాటికి యమునా సంగమం వద్దకు చేరుకున్నాం. అంతా చూచినమీదట లిచ్ఛవీసైనికుల, సేనానుల అప్రమత్తత, చురుకుతనములకు నేనూ, కపిల్ సంతృప్తి చెందాము. తక్షశిలలో యుద్ధకళలో నేర్చిన నూతన యెత్తుగడలు-ముఖ్యంగా నౌకాయుద్ధ సంబంధమైనవి మా వారికి బోధించవలసివుంది. అందు నిమిత్తం సేనానులందరినీ ఉల్కాచేలానికి పిలిపించడమే మంచిదనుకున్నాం; కాని, అన్నిటికంటె ముందు గండకీదుర్గ శ్రేణిని పరీక్షించవలసి వున్నది.

సేనానాయకుడు రోహణ్ వైశాలికి నిర్గమించనున్నాడు. భామ, రోహిణులను అప్పుడప్పుడు కలిసికొని ప్రోత్సహించుతూ హుషారెక్కించమని నే నాయనతో చెప్పగా "నాయనా! ఏ పనినైనా 'సగమత్త మేనరికం'గా చేయడంకంటె అసలు వేలు పెట్టకపోవడమే మంచిది. నేను మన లిచ్ఛవీయాణుల సేన నుత్సాహపరచటమే

కాక నా శాయశక్తులా సాయం చేస్తాను. వైశాలిలోనే వుంటాను కాబట్టి భామ,రోహిణులకు చేయూతనిచ్చేందుకు నాకు మంచి అవకాశం వుంటుంది. వైద్యుడు అగ్నివేశుని ప్రోత్సహించి చికిత్సాశాఖలో పనిచేసేటట్లు ప్రయత్నిస్తాను. వారి కృషి తప్పక ఫలించి తీరుతుంది. మునుముందు మనకు లభించే జయంలో లిచ్ఛవీకాంతల కృషి ప్రశంసాపాత్రం కాక తప్పదు" అని చెబుతూంటే నా కత్యంతానందం కలిగింది.

మమ్మీ వీడి వెళ్ళబోతూ పిన్ని అన్నది—"అబ్బాయ్ సింహా! ఇంట్లో ఆడదిక్కు లేకపోతే యిబ్బందికాదూ? పోనీ భామని ఇక్కడికి పంపనా?"

"పిన్నీ! సిపాయికి యిబ్బందేమిటి? ఎట్టి కష్టానికైనా సిద్ధపడాలి. ఇంతమంది సేనానులు, సైనికులు వుండగా యిబ్బందిమాత్రం ఏముంటుంది? కాళికొడుకు శుకుని యిక్కడ దిగబెట్టి వెళ్ళండి. వాడు నా గుర్రాన్ని మేపుతూంటాడు; చలాకీ అయినవాడు కాబట్టి యితరపనులు చక్కబెట్టవచ్చు కూడాను."

పిన్ని నామాట ప్రకారం శుకుణ్ణి విడిచిపెట్టి వెళ్ళింది.

ఇక నా పెద్దయింట్లో నేను, కపిల్, శుకుడు-ముగ్గురమే వున్నాము.

మరునాడే మేడు పడవమీద గండకి వేపుకు బయలు దేరాము. దిఘవరా నుంచి ఎగువను ప్రవాహం చాలవడిగా వుంది. అందుచే పడవను త్రాటితో లాగవలసివచ్చింది. గండకి తూర్పుతీరాన పచ్చిగడ్డి మొలయెత్తున పెరిగివుంది. పశుపాలకు లక్కడ వేలాది పశువులను మేపుతూంటారు. ఒక రోజున చూదామని మేమొక గోషంలోకి వెళ్ళాం. గోపాలకులు వుండేందుకు చిన్న చిన్న పూరిపాకలు వున్నాయి. వాటిలో గోవులను పితికి తీసినపాలను కాగబెట్టి, వెన్న తీయటానికి కావలసిన సరంజామా కూడవుంది. పశుపాలకుల్లో లిచ్ఛవులు, లిచ్ఛవేతరులు కూడ వున్నారు. వారందరూ వజ్జిభూమిపై దురాక్రమణ చేయబోతున్న మగధరాజును తిట్టేవారు.

గండకీతీర దుర్గశ్రేణిని పరిశీలించటానికి నాలుగురోజులు పట్టింది. శంతనాది యెనిమిదిమందితక్షశిల మిత్రులను మే మా దుర్గశ్రేణియందే వుండమని నియమించాము. నావికులకు నవ్య పద్ధతిని శిక్షణ నిచ్చేభారం వారే వహించారు. అక్కడిపని పూర్తి గావించుకొని నేను, కపిల్ ఉల్కాచేలానికి తిరిగి వచ్చాం. మా యుద్ధ నావలలో నూతనంగా చేయవలసిన మర్పుల యేర్పాటుకోసం కపిల్ వైశాలికి వెళ్ళాడు. నేను నౌకా యుద్ధ విధానంలోని నూతన పద్ధతులను బోధించేందుకు సేనానులను పిలిపించాను. ఆ తరగతిలో ఒక వారం గడచిపోయింది.

బోధనాతరగతిని ముగించేరోజున మా సేనాపతి సుమన్ వచ్చాడు. నేను మా దుర్గాలను సైనిక దళాలను చూసి వచ్చిన వైనం చెప్పి మేమనుసరింపదగు యుద్ధ విధానాన్ని గూర్చి ఆయనతో సంప్రదించాను. నేను సూచించిన నవీన పద్ధతులను వుత్తరసరిహద్దులోని సైనిక దళాలకుకూడా బోధించాలని ఆయన అభిప్రాయం తెల్పాడు. నేనా భారాన్ని శంతనునికి అప్పగించడానికి నిశ్చయించాను లిచ్ఛవీయాణుల సైనిక శిక్షణ మహా జోరుగా సాగుతోందనీ, ఆ విషయంలో బాబాయి అత్యంత శ్రద్ధ చూపుతున్నాడనీ, అగ్ని వేశుడు – ఆయన శిష్యులు యెనభై మంది మా సైనిక చికిత్సా శాఖలో పనిచేస్తున్నట్లూ సేనాపతి చెప్పాడు. వైద్యుడు కట్టుకట్టుట వగైరా చికిత్సా రీతులను స్త్రీలకు నేర్పుతున్నారట. సేనాపతి వాగ్ధోరణిని బట్టి ఆయన మా జాతీయ సైన్యం విషయంలో పూర్తిగా సంతృప్తి చెందియున్నట్లే తోచింది.

నేను వుద్యోగ నిర్వహణకు పూనుకున్న తర్వాత గూఢచారులను వృద్ధిచేశాను. గంగా – శోణనదీతీర ప్రాంతాలలో శత్రువు లేయే క్రొత్త ఏర్పాటు చేస్తున్నదీ తెలుసుకోదలచాను. పంచ పర్వతాల మధ్యనున్న మగధరాజధాని – రాజగృహ రక్షణకు, మార్గ సంరక్షణకు ఏమి ఏర్పాటులు గావించినదీ తెలుసుకోవటము కూడ మాకు ముఖ్యావసరమే. ఇందు నిమిత్తం నేను దళవాయిల్లోను, సైనికుల్లోను, చతురులైన వారి నెంచి పరివ్రాజకులుగా, జైన సాధువులుగా, జ్యోతిష్కులు, వ్యాపారస్తులుగా– యిట్లే వివిధ వేషాల్లో మగధకు పంపాను. వారి ద్వారా బింబిసారుడు రాజధానీ నగర దుర్గాన్ని మరమ్మతు చేయించుతున్నట్లు. గంగా తీరాన్నుంచి రాజగృహందాక అనేక రక్షణ శ్రేణులను నిర్మింప జేసినాడని, ముఖ్యంగా నలందా అంబలష్ఠికా (సిలార్)ల మధ్యగల రెండు యోజనముల మేరలో మరీ యెక్కువగా బందోబస్తు చేయించాడనీ తెలియ వచ్చింది. దీన్నిబట్టి యీ పర్యాయం లిచ్ఛవులు తమను రాజగృహం వరకు తరుముకొని రావచ్చునని కూడ బింబిసారుడు భయపడుతున్నట్లు గ్రహించాను. మగధసేన ఆంతరంగిక విషయాలను గురించి కూడ మావాళ్ళు కొంతవరకు భోగట్టా తెలిపారు. శత్రు సైన్యాధిపతి, సేనా నాయకులు యుద్ధ సంచాలనం విషయంలో సనాతన పద్ధతినే అనుసరించ మున్నారట. వారు పరస్పరం ఒకరినొకరయోగ్యులుగా భావించు తున్నారట. ఒండొరుల కీచులాటలను సర్దుబాటు చేయడానికి ప్రధానామాత్యుడు వరకారుడు చాల శ్రమ పడవలసి వస్తోంది. బింబిసారుడు కేవలము తన కొడుకు చేతి కీల్బొమ్మగానే ఆడుతున్నాడనడానికీ వల్లకాదు; కాని, వజ్జిదేశం మీద దండయాత్ర చేసే విషయంలో మాత్రం అతడు పూర్తిగా తన తనయుని సలహా ననుసరించే ప్రవర్తించు తున్నాడు. 'నే నింకెన్నాళ్ళుంటాను. ఎప్పటికైనా నా రాజ్యాన్ని సంబాళించుకోవలసింది అజాత శత్రుడే' ననేవాడట, యథార్థానికి యుద్ధంలో జయం కల్గుతుందన్న ఆశ బింబిసారుని కంతగా

లేదు. ఇక అతని కొడుకు అజాతశత్రువు యువకుడే అయినా చతురుడనుటలో సందేహంలేదు. అయితే అతడు మహా దురహంకారి. మంకుపట్టు గలవాడు. యుద్ధ విజ్ఞానంలో సర్వజ్ఞుడనీ, రాజ్యనీతి విశారదుడనీ — వాస్తవంలో కాకపోయినా — అనుకుంటాడు. రాజనీతిలో అతడు వర్షకారునికి తగ్గ శిష్యుడు. బ్రాహ్మణ మంత్రి వర్షకారునికిని తన శిష్యుని సామర్థ్యంపట్ల విశ్వాసం మెండే. మగధరాజ్య విస్తరణకు ఆయుధ బలమందు గాక కూటనీతిపై ఆధారపడి, వెంటనే కర్తవ్యాన్ని కుపక్రమించ మని శిష్యునికి బోధించేవాడు. ఆయుధ బలంతో మగధ దృఢతర శక్తి కాగల దినాలుకూడ మునుముందు రావచ్చు ననేవాడు. లిచ్ఛవుల శక్తి—సామర్థ్యాలు వర్షకారుని కనుభవైక వేద్యమే. అందుల్లనే మగధ ముందు కోసల రాజ్యాన్ని కబళించడం అవసరమనే అభిప్రాయం కలిగియున్నాడు. కాశీరాజ్య ప్రజలింకను తమ స్వాతంత్ర్యాపహర్తలగు కోసలులపట్ల తీవ్ర ద్వేషభావం కలిగియున్నారు గాన, కోసలను స్వాయత్తం చేసుకోవడం సులభమనికూడ వర్షకారుడు భావించాడు. ఆ వైషమ్యాన్ని తుడిచి వేయడానికే ప్రసేనజిత్తు తన సహోదరుని కాశీరాజ్య సింహాసనాధిపుని గావించ వారణాసిలో వుంచాడు; కాని కాశీ ప్రజానీక మదియొక యెత్తుగడ యనియే తలచారు. కోసల రాజ్యాధికారంలోని కాశీరాజ్యంమీద మగధ దండయాత్ర చేస్తే అది చులకనగా చేతికి చిక్కుటే కాక ప్రసేనజిత్తు కక్కడి మంది బలం దక్కకపోగా, వారి ధన — జనబలం యావత్తూ తమకే చిక్కగలదనీ, ఆ తర్వాత అంగ — మగధ — కాశీరాజ్యాల అపార ధన — జనబలంతో విశాల కోసలదేశం సునాయాసంగా స్వాధీన మయి పోతుందనీ వర్షకారు డుద్దేశించాడు: కాని బింబిసారు డతనితో ఏకీభవించలేదు. ఆతడు తన బావమరది ప్రసేనజిత్తు నందు మిత్రభావం కలిగియుండుటే అందుకు హేతువు. అదీగాక లిచ్ఛవులతోడ కయ్యానికి కాలుద్వ్యుటలోకూడ ప్రసేనజిత్తుతో తలపడటం తప్పుతుందేమో నన్న భావ మిమిడి వుంది.

మా నూతన వేగులు తమ కర్తవ్యాన్నతి మెలకువతో నిర్వహించుతున్నారు. వారిలో నందుడొకడు. అతను నిజంగానే జైన మతాభిమాని. ఒకనా డతడు మాటల సందర్భంలో వర్ధమానుని ప్రశంసించాడు. నే నంతకు మునుపు కూడ ఒకటి రెండు దఫాలు మహావీరుని గూర్చి విన్నాను కాని- అప్పు డా విషయం నన్నాకర్షించలేదు. నందుడు జైనప్రవక్త ప్రస్తుతము ఉల్కాచేలాన్ని ఆనుకొని యున్న ఒక తోటలో మకాం చేసి వున్నట్టుకూడ చెప్పాడు. ఆ సంగతి విన్న లగాయతు ఆయనొకసారి చూచిరావాలన్న అభిలాష కలిగింది నాకు.

నే నొకనాటి సాయంత్రం నందుని వెంటబెట్టుకొని మహావీరుడు శిష్య వర్గంతో విడిసియున్న తోటలోకి వెళ్ళాను. వారి శిష్యులలో యెక్కువ మంది ముఖాల్లో శాంతమే కనపడలేదు. వారు మొండి మొలలతో వుండటం నా కేమీ బాగుండలేదు. నేను జైనమత ప్రవక్త దర్శనానికి వచ్చానని తెలిసి, శిష్యుడొకడు

మహావీరుడు తలవాల్చుకుని ఆలోచనా నిమగ్నుడై కూచొని వున్న చోటుకు మమ్మొకను తోడ్కొని వెళ్ళాడు. ఆయన గడ్డము, మీసము నెరసి పోయినవి. దేహంమీద ముది చిహ్నాలు కనబడుతున్నై.అయినా ఆయన గౌర వర్ణ శరీరం ఆకర్షణీయంగానే వుంది. మా పదధ్వనికి తలెత్తి చూచి "జ్ఞాత్రుపుత్రా సింహా ! రా, వచ్చి కూచో" అన్నాడాయన. నా కిప్పుడాయన నిజంగా సర్వజ్ఞుడనీ, సర్వ దర్శియని తోచింది; కాకపోతే నా పేరు, వంశం చెప్పకుండానే ఆయని కెల్లా తెలుసవి? నేను దండము పెట్టి ఒక ప్రక్కన కూచుని ఆయిన్నడిగాను—"భగవాన్!తమరు నన్నెరుగుదురా?"

"తెలియకేం? నువ్వు మన జ్ఞాత్రువంశ యోధుడవేగా సింహా! నీ తండ్రితో–వయసులో నాకంటే చిన్నవాడయినా – నాకు బాగా పరిచయం వుంది" అన్నాడాయన.

ఆయన మాటలతీరు సరళమై మధురంగా వుంది. లోగడ ఆయన్నుగూర్చి విన్న గాలికబుర్లచే నాకు కలిగిన దురభిప్రాయం క్రమంగా తొలగిపోతోంది. ఆయన నాతో ముక్తసరిగానే మాట్లాడాడు. అదయినా మధ్యమధ్య చాలసేపు మౌనందాల్చి ఒక్కొక్క మాటగానే కాని, మౌనంగా వున్నప్పుడు వారి విశాల పింగళ నేత్రాల నుండి కరుణరసం అవిరళధారగా కురుస్తున్నదా అనిపించింది. అప్పుడు మహావీరుడు గొప్ప దయా – ధర్మ ప్రచారకుడని విన్నసంగతి నాకు జ్ఞప్తి కొచ్చింది. నిజంగా ఆయన ప్రతీ అవయవాన్నుంచి కరుణరసం తొలుకుతోంది. మరి ముఖం సంగతి చెప్పనక్కరయేలేదు. ఆయన తాను చెప్పేదంతా స్వయంగా జీర్ణించుకొని వున్నాడనే నేను భావించాను. అతాత్తుగా "సింహా! ఆ చెట్టుక్రిందికి రా" అని ఆయనలేచి సమీపమందే పడియున్న నెమలి యీకల కుంచె నొక చేత్తో పట్టుకొని, రెండో చేత్తో ఒక గుడ్డను ముందు యీడ్చుకుంటూ బయలుదేరాడు. ఆ వృక్షఛాయను చేరి ఆయన అతి మృదువైన నెమలి యీకల కుంచెతో నేలపైన తుడిచి, క్రిమిరహితము గావించి నన్ను కూచోబెట్టి తాను కూర్చున్నాడు.

నేను స్వతహాగా జీవితపక్షపాతిని. నా భావనలో జీవితం బండరాతి కొండల మధ్యగా మహావేగంతో ప్రవహించే మహాసింధు వాహినివలె కల్లోల కలవరములతో ముందుకు ఉరుకులు తీస్తుంది. అది నిత్యము సంతోష – విచారాలు, సుఖ దుఃఖాలతో నిండివుంటుంది. కాని, యిక్కడ ఈ జీవితము గతి శూన్యమై ప్రశాంతంగా వుంది. ఈరెండు జీవితాల్లో యేది వుత్తమమో నిర్ణయించుట అప్పట్లో నాశక్తికి మించినదిగా గోచరించింది. అయినా నాలోయింకొన్ని సందేహాలు రేగుతూనే వున్నై. కొంతవడి ఆ మౌనమూర్తిని చూస్తూవున్న తరువాత 'తమరు మనోశుద్ధిని బోధించుతూ, శరీరశుభ్రతపట్ల విముఖులుగా వుంటారేమి స్వామీ ' అనడిగాను.

"నా శరీరమాలిన్యాన్ని చూచి అడుగుతున్నావా?"

"అవును. తమ యీ గౌరవర్ణచర్మం మురికిపేరుకుని బీట్లిచ్చిందికూడాను

"దేహం మలకూపం సింహా! దీన్నెంత శుభపర్చినా మళ్ళీ లోపలా బయటా కూడ మరింత మల మేర్పడుతూనే వుంటుంది: అయినా నేను శరీరాన్ని కడుగకూడదని చెప్పను. నేను చెప్పేదల్లా స్నానమొకనికి వ్యసనమై సుఖహేతువైతే అదే ప్రాణమందు తీపిగల వేలాదిజీవుల మృతికి కారణంకావచ్చు. కాబట్టి సౌఖ్యం వ్యసనాలనిమిత్తం మన మితర జీవుల మరణకారకులం కారాదని మాత్రమే."

"మరి హింస జరక్కుండా జీవించడం సంభవమేనా?"

"పూర్తిప్రయత్నంతో మన శక్తివంచన లేకుండా జీవరక్షణ చేయుటే పూర్తి అహింస" అని ఆయన చెప్పాడు.

అప్పుడు నా మనసులో నా సైనిక జీవితాన్ని గూర్చిన ఆలోచన కల్గింది. "శక్తివంచన లేకుండా హింసకు దూరంగా వుండమనేగా తమరు చెప్పేది?" అని మళ్ళీ ప్రశ్నించాను.

"అవును, నువ్విప్పుడు నీ సైనిక కర్తవ్యాన్ని గూర్చిన సందేహంలో పడ్డావు కదూ?"

"సరిగా నే నిప్పుడదే ఆలోచించుతున్నాను భగవాన్!" అన్నాను.

"ఏ ఒక్క విషయాన్నీ ప్రత్యేకంగా విశ్వసించమని జైనసాధులు చెప్పరు. ఏ విషయమూ ప్రత్యేకంగా వుండదు. సమస్తము మిశ్రమమే కాన, అహింసకు కూడ విడిగా శుద్ధరూపమని వుండదు. ప్రత్యేకంగా ఆచరించబడుట కూడ వట్టిదే. కాబట్టి జైనమతావలంబకు లందరు ప్రత్యేకంగా అహింసను ఆచరించు తున్నారని నా తలంపుకాదు: కాని మానవుడు సమస్త జీవరాసుల యందు అపార కరుణచూప ప్రయత్నించాలి. నీవైనా – సింహా!—నీకర్తవ్య నిర్వహణ చేస్తూనే అందుకు ప్రయత్నించవచ్చు. మాంసం తినితీరమని నీ సైనిక బాధ్యత బాధించదుగద. నీవు కోరితే దాన్ని వదల్లేవూ? సైనిక కర్తవ్యం నిన్ను వేటాడమని బలవంతం చెయ్యదే. దాన్ని మాత్రం విసర్జించలేవా? జైనసాధుల జీవితపథాన్ని అటుంచు; వారిలాగానే గృహస్థులంతా ప్రవర్తించాలనికాదు; కాని వారు కూడా చాలమట్టుకు తమ పరిరాల్లో కారుణ్య మేఘాలను సృష్టించవచ్చును. ఈ జ్ఞాత్రపుత్రుడీ పాతికేళ్ళ నుంచి చేస్తున్నట్లే చేయవచ్చును సింహా!"

అని చెప్పి మహావీరుడు మౌనం వహించాడు. నా దృష్టి వారి ప్రశాంత ముఖమండలం మీద నిలచివుంది. కానీ, నా అంతరంగంలో భావతరంగాలు చెలరేగుతూనే వున్నై. ఎవరో బాణంతో నా హృదయాన్ని కొట్టినట్టుంది. ప్రాణులయందు జాలి చూపటానికి చేయగలిగిన ప్రయత్నమయినా నేను నా జీవితంలో యెన్నడూ చేసి యుండలేదని వెంటనే తెలుసుకున్నాను. అసలు జీవకారుణ్యాన్ని గురించి నేను యోచించనేలేదు. జైనప్రవక్త నన్ను సైనిక బాధ్యతనుంచి విముఖుడను కమ్మని

కూడా చెప్పలేదు. వర్ధమాన మహావీరునికి మా భావము లవగతములే. కొద్ది మాటల తోనే జీవిత పథా న్నంతనూ తేజోవంత మొనర్చినాడు. నాచూపు అప్పుడప్పుడు ఆయన పింగళ నేత్రాలమీద నిలచేది. గోడ అండలు విరిగిపడినట్లు నా సందేహా లొక టొకటిగా కూలిపోతున్నాయి.

నేను చాలసేపటివరకు ఆలోచనా ధీరుడనై ఆయన ముందర కూర్చుండి పోతిని. నరజన్మ మెత్తినందుకు చేయవలసిన కర్తవ్యాన్నే మహావీరుడు నెరవేర్చు తున్నట్లు భావించాను. నా సందేహాలన్నీ నిర్మూలమైనా యని చెప్పలేను గాని, చాలమట్టుకు హృదయం తేలిక పడినట్టుంది. భూతదయను గూర్చి దీర్ఘంగా ఆలో చించాను. తుద కొక నిర్ణయానికి వచ్చి ఆ ప్రకారమే భావి జీవితంలో ఆచరించా లను కున్నాను. నా యీ నూతన కర్తవ్యపథంలో యెదుర్కొనబోయే కష్ట - నిష్ఠు రాలను గూర్చి కూడా యోచించకపోలేదు. ఈ రీతిలో నాలోచించినమీదట కర్తవ్య పాలన నిర్విఘ్నంగా సాగుటకు అడుగడుగున నన్ను హెచ్చరించే దొకటి వుండా లనుకున్నాను. నన్నా విధంగా హెచ్చరించగలది జైన మహావీరుని శిష్యత్వమే. ఆయన శిష్యరికం మాంసాహారాన్ని కాకపోయినా వేటాడే వ్యసనాన్నయినా మానుకో టానికి నన్ను బాధ్యుణ్ణి చేస్తుంది. ఈ విధంగా ఆలోచించి ఎట్టకేలకు నా మౌన ముద్రను వీడి "భగవాన్, తమ ఉపదేశామృతాన్ని గ్రోలి నేను సంతుష్టి చెందాను. తమరు నాకు చక్కని మార్గం చూపారు. నేటినుండి నేను తమ శిష్యుడను కాగోరు తున్నాను" అని చెప్పాను.

మహావీరుడు నన్నభినందించాడు. నందుడు కూడ చాల సంతోషించాడు. తరువాత మే మిద్దరం తిరిగి వచ్చాము.

కపిల్ వైశాలికి వెళ్ళిన పిదప ఆ యింట్లో నేను, శుకుడు మాత్రమే వున్నాం. దళనాయకులు, భటులు, గూఢచారులు, యింకా యితరులు వచ్చి పోతూండేవారు. కాని, వారంతా మా యింటి మనుషులెల్లా అవుతారు? ఇక మాంసము, చేపలు వగైరా లేకుండా నా భోజన పదార్థాలను శుకుడినే స్వయంగా వండమని ఆవాళే చెప్పి వేశాను. అదివరకు దారిని నడిచేటప్పుడు మిట్ట పల్లాలు చూడటంతప్ప వేరేధ్యాసతో నేలవంక చూచేవాడినే కాను; కాని యిప్పుడల్లా కాక నా దృష్టి ఎక్కువగా అడుగు వేయబోయే చోట పడుతున్నది. ఏ చీమో, పురుగో నా కాళ్ళక్రింద పడి చావకుండా నడపడానికి ప్రయత్నించుతున్నాను. స్నానం ఒళ్ళు తోముకోవడం మానకపోయినా నీళ్ళు చాల తక్కువగా వాడసాగాను. అప్పట్లో రోహిణి నా వద్ద లేకపోవడమే మేలుగా భావించాను. ఆమె వుండి వుంటే నేను జైనవ్రతాన్ని ఆరంభంలో ఆచరించగల్గటం కష్టమయ్యేది. నా యీ నూతన వ్రతాచరణ గూర్చి ఎవరికి తెలియ

వీయవద్దని శకుని గట్టిగా కట్టడి చేశాను. ఆ రోజుల్లో నేను దూరప్రదేశాని కెక్క డికీ వెళ్ళనవసరం లేకపోవడం కూడ మంచిదయింది. బంధు—మిత్రు లెల్లరు తవ తమ పనుల్లో నిమగ్నులయి వున్నందున వైశాలినుంచి ఎవరైనా వస్తారేమో నన్న యిది కూడా లేదు.

నేను మళ్ళీ మహావీరుని దర్శించే వాడినే కాని, అయన మరునాడే ఉల్కా చేలం విడిచిపెట్టి వెళ్ళిపోయాడు. జైను లనేకమంది నా వద్దకు వచ్చి పోతూండేవార అయితే వారు తమపట్ల నాకు శ్రద్ధా-భక్తులను కలిగించేపాటి సమర్థులుకాదు. నేన శకునికి చెప్పివుంచడంవల్ల మా యింటికి జైన సాధు-సత్తములెవరు వచ్చిన గౌరవ మర్యాదలకు, భోజనాది సౌకర్యములకు లోప ముండేదికాదు.

20. యుద్ధము, విజయము

చలికాలం గడిచిపోయింది. వసంతం కూడా వచ్చి వెళ్ళింది. ఎండాకాలం జరుగుతోంది. మా కీ మూణ్ణెల్ల వ్యవధానమిచ్చి బింబిసారుడు తనకు చేటే తెచ్చు కున్నాడు కపిల్ సగం నావలకు యినుపకవచాలను తొడిగించి, మరికొన్నింటికి శత్రు నౌకలమీదపడి దెబ్బ కొట్టడాని కనువుగా వాడి గసికలను తగిలింప జేశాడు. ఇంకను యిల్లాంటి మార్పులెన్నో చేయించాడు. అతను, అతని సహచరులు మా నావికులకు, నావికా సైనికులకు తర్ఫీదు నివ్వటంలో ప్రత్యేక శ్రద్ధ వహించి పని చేశారు.

మగధరాజు యుద్ధ సన్నాహం మరి కొద్ది దినాలలో పూర్తికాగలదని, ఆ తర్వాత మా పైకి దండెత్తిరాగోరుతున్నట్టూ మా చారులవల్ల తెలియవచ్చింది. మా యేర్పాట్లన్నీ సమాప్తమైనవి. ముందుగా మేమే దాడి ప్రారంభించడానికి నిశ్చ యించుకున్నాం. గాడ్పులు తీవ్రంగా వున్నై. అయినా వేసవియని యుద్ధాన్ని వాయిదా వెయ్యటం మా ఒక్కరి చేతిలోనిది కాదు.

మా గూఢచారుల ద్వారా మా కందిన వార్తలు ఎప్పటికి అప్పుడు సేనా పతికి, గణపతికి తెల్పుతున్నాను. ఒకనా డాకస్మికంగా నన్ను వైశాలికి రమ్మని సేనాపతి పిలుపు వచ్చింది. నా సహాయ సేనా నాయకుడు – అమర్ మూడు నెలల నాటి అమర్ కాదు. అతనికి తక్షశిల యుద్ధ విజ్ఞానం బాగా రాణించింది. అప్పుడు క్షణ క్షణము శత్రుపోకడలను కన్పెట్టివుండాల్సిన అవసర మెంతైనా వుంది. నేను తిరిగి వచ్చేవరకు ఆ విషయంలో అమర్ తన బాధ్యతను చక్కగా నిర్వహించగల డన్న విశ్వాసం వుంది.

నేను వైశాలిలోవున్న దొక పగలు, రెండు రాత్రుళ్ళు మాత్రమే. అందులో అధిక సమయం యుద్ధసమితి, మంత్రివర్గములతో సమాలోచనలు జరుపుటలోనే గడిచిపోయింది. యుద్ధ సమితి నా అభిప్రాయాలతో పూర్తిగా ఏకీభవించింది. మంత్రి వర్గంలో కొంద రమాత్యులు మేముగా యుద్ధ మారంభించకూడదనీ, వేసవి కాలాన్నైలాగైనా గడచిపోనివ్వాలనీ అభిప్రాయములు వెలిబుచ్చారు. నేను సేనాపతితో పరిస్థితులన్నింటినీ వివరించి చెప్పాను. బింబిసారుడు తన గజబలం మీదనే యెక్కు వగా ఆశ పెట్టుకున్నాడనీ, అది గంగా తరంగిణిని దాటి రావడమే తటస్థించితే మాకున్న కొద్దిపాటి యేనుగులతో వాటిని ఢీకొనటం కష్టమై, చిక్కు లెక్కువ

కాగలవనీ నేను చెప్పాను. తుదకు మా జనసమితి వెంటనే యుద్ధం ప్రారంభించ టానికి నిర్ణయించి, తేదీని నిశ్చయించే అధికారం మా సేనాపతికి, నాకు యిచ్చింది.

రోహిణి మాయింటిని సైనిక నిలయంగా మార్చివేసింది. భామ, రోహిణి వజ్జిదేశం మొత్తంమీద 30 వేలు, ప్రత్యేకంగా వైశాలిలో మరో 20 వేల మంది స్త్రీ సైనికురాండ్రను సంఘటితం పర్చారు. వారిలో మూడోవంతు మంది కింకా సైనిక శిక్షణ పూర్తి కావలసివుంది. మొత్తంమీద తాముకూడ లిచ్ఛవీసేనలో ఒక భాగమే ననుకొనే ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రతి యువతికి కలిగించారు. వయసు మళ్ళిన అగ్నివేశుడు మళ్ళీ ఇరవయియేండ్లు వెనక్కి పోయిన వాడిలా వున్నాడు. ఇతరులకు కాయకల్ప చికిత్స చేస్తూన్న వృద్ధుని వలె లేడు. నేను చికిత్సాశాఖను సందర్శించ డాని కేగినపుడు ఔషధాలను, పరికరాలను చూపించుతూ అగ్నివేశుడిల్లా చెప్పాడు —

"సేనా నాయకా! సుకుమార స్త్రీ ఇందులోచేరి కఠిన పరిశ్రమ చేస్తూంటే నేను లజ్జపడేవాడని; నాలోకూడా వుత్సాహం పొంగి పొర్లిసాగింది. ఓషధులను సేకరిం చేందుకు గుర్రమెక్కి ఎనిమిది పదియోజనాలవరకు ప్రయాణం చేయసాగాను. వివిధ ఆయుధములచే ఏర్పడిన విషాక్తగాయాలను గుర్తించుట, చికిత్స చేయుట, రక్త స్రావమును కట్టించుట, యీయవలసిన ఔషధాలు, పథ్య-పానీయాలను గూర్చి నా శిష్యులకు, స్త్రీలకు బోధించుటలో రాత్రింబగళ్ళను భేదం లేకుండా కృషిచేశాను. ఆ విధంగా ఒక నెల గతించేసరికి నా వుత్సాహం యినుమడించింది. దేహంలోని శిథి లత్వం మాయమయింది. ఇప్పుడు నా యీ నెరసిన వెంట్రుక లేమి చెప్పినా, నాకు మాత్రం నాలో ముది లక్షణాలు కనపడటంలేదు. ఈ విషయంలో మా యావిడ అభి ప్రాయంకూడ యిదే."

క్షతగాత్రులకు తత్క్షణమే చికిత్స చేయటం మంచిదని చెపుతూ, యుద్ధమారం భించేనాటికే తాను తగినంతమంది సహాయులతో ఉల్కాచేలానికి వచ్చి చేరుకుంటా నని చెప్పాడు. నేను వెంటనే సాధన-సామగ్రితో కొందరినీ పంపమనీ, మిగతావారి కొరకు ఒకరాత్రి ముందుగా కబురుపెడ్తాననీ చెప్పాను.

భామ, రోహిణుల కార్యసాఫల్యతకు నే నభినందనలు తెలిపినప్పుడు "కాని, మరిదీ! నేను మాత్రం నీకు ధన్యవాదాలు చెప్పలేకుండా వున్నాను!" అంది భామ.

"ఏం వదినా! సింహుడు చేసిన మహాపరాధ మేమిటి?" అనడిగాను.

"కాస్తా కూస్తాకాదు, గొప్ప నేరమే."

"గొప్ప నేరం!"

"అవును, మరి నువ్వు జైనుల శిష్యుడ వెందు కయ్యావు?"

"ఓహో! భగవాన్ మహావీరుని జైనధర్మం పట్ల నేను శ్రద్ధచూపుతున్నాననా నీ కోపం ?"

"మరే."

"నేనాయన దర్శనం చేసుకున్నాను. ఆయన ఉపదేశం విన్నాను. నా కది నచ్చింది వదినా!"

"మరి నీ సైనిక కర్తవ్యాన్నెలా నిర్వహించుతావు?"

"నా కర్తవ్యాన్నుంచి విముఖుడను కమ్మని ఆయన చెప్పలేదే."

"మంచిది, సంతోషం !"

"లేకపోతే నా కాయన పట్ల భక్తి కుదిరేది కాదు. మన పంచాయతీ రాజ్య రక్షణకు యుద్ధంలో పాల్గొనడం నా ప్రథమ కర్తవ్యంగానే భావించు తున్నాను."

"సరేకాని, ఆర్యపుత్ర! మీరు మాంసము, చేపలు తినుటకూడ మానివేశా రటనే?" అనడిగింది రోహిణి.

"నిజమే రోహిణీ! నా హృదయంలో కారుణ్యాన్ని విస్తరింప జెయ్యాలను కున్నాను. పాలు, వెన్న, బెల్లం మొదలైన కమ్మని పదార్థాలుతిని దేహానికి శక్తిని చేకూర్చుకొంటూ జీవించవచ్చును."

భామ అందుకొని "అయితే నువ్వు రోహిణిని కూడ జైనుల శిష్యురాలుగా చెయ్యాలనుకుంటున్నావా మరదీ? నువ్వందుకోసం ప్రయత్నించే ముందు నన్ను ఢీకొనాల్సి వస్తుంది సుమా" అంది.

"ఇప్పట్లో నే నొక్క బింబిసారునితో మినహా మరెవరితో తలపడటానికీ సిద్ధంగా లేను వదినా!" అన్నాను.

"అల్లా అయితే మన మిప్పుడింతటితోనే రాజీ చేసుకుందాం, నువ్వా జైనుల వలలో ఎన్నాళ్ళుంటావో యుద్ధమైపోయినాక చూస్తాలే" అన్నది భామ.

"ప్రియా! నేను నిత్యమూ మాంసం తింటున్నాను గదా, మరి నా పెదవుల్ని ముద్దుపెట్టుకుంటానికి యెబ్బెరికంగా వుండదూ?" అని అడిగింది రోహిణి.

"రోహిణీ ! ప్రస్తుతం అంతా యథాప్రకారం జరిగి పోతుందిలే" అని సరి పెట్టాను.

నేను పిన్ని, అమ్మ, సోమలను కలుసుకొని మాట్లాడాను. అమ్మ, పిన్నికూడ అగ్నివేశుని చికిత్సా శాఖలో శిక్షణ పొందుతున్నారు. అగ్నివేశునితో పాటు తాము కూడ ఉల్కాచేలానికి రాదలచినట్టు చెప్పారు.

నేను ఉల్కాచేలానికి తిరిగి వచ్చేప్పటికి మగధనుంచి వచ్చే వార్తలు మరీ ఆందోళన కల్గించుతున్నై. రాజగృహాన్నుంచి గంగా తీరంవరకు గల మార్గం సేనా

వాహినులతో నేల యీనినట్లున్నదని తెలియవచ్చింది. గజదళాలు గంగాతీరమున సమీకరించబడుతున్నవి. ఇక తామసించేందుకు వీలులేక పోయింది.

మర్నాటి సాయంత్రమే మగధ సైనికుడొకడు మా వజ్జి పౌరునితో పాటలీపుత్రం రేవువద్ద కారణంలేని కయ్యం పెట్టుకున్నాడు. వాడు మా పౌరుని అదిరిపాటుతో త్రోశాడు. అతను కాలుజారి అగాధ జలప్రవాహంలో పడి తక్షణం ప్రాణం కోల్పోయాడు. ఈ వార్త చేరగానే తాత్కాలికంగా ఉల్కాచేలమందే యున్న సేనాపతితో సంప్రతించాను. వెంటనే ఒక అశ్వికునితో మేము తెల్లవారగట్లనే యుద్ధ మారంభించుతూన్నట్లు వైశాలికి వర్తమానం పంపాను. ఆ రాత్రికి రాత్రి సైనికులను, వాహనాలను మా నావలు గంగ అవతలిగట్టున పలుచోట్ల గప్‌చిప్‌గా దించివేశాయి. అవతలికి చేరుకోగానే భూమిపైనుంచీ, నదిలోనుంచీకూడ మా సైనికదళా లాకస్మికంగా మగధ నౌకాదళంమీద దాడి చేసినై. నలిశలనుండి హఠాత్తుగా ముట్టడింపబడినందున మగధ సైనికులు కంగారు పడ్డారు. వారొక సారి తెప్పరిల్లి జోరు చూపారు; కాని, అజ్ఞాతంగా వచ్చి పైబడిన శత్రువు నెదిరించడం సామాన్యంకాదు. తెల తెలవారుతూనే మగధ నౌకాదళంలో చాలమట్టుకు నౌకలు, సైనికులుకూడ నాశనమయిపోవడం జరిగింది. కొన్ని నావలు మా చేతికి చిక్కి సైనికులు బందీలైనారు.

నేను ఒక నౌకమీద వుండి స్వయంగా యుద్ధాన్ని నడుపుతున్నాను. మేము పాటలీపుత్రం రేవును శత్రునిశ్శేషం గావించుతూండగానే శోణనదీదుర్గశ్రేణిలో నిల్వవున్న యుద్ధనావలు మమ్మెదిరించటానికి వచ్చినై; అయితే కపిల్ నాయకత్వంలోని మా నౌకాదళంకూడ ఒకటి శత్రునావలను వెంబడించి వచ్చింది. ఈ రీతిని శత్రు నౌకాసేన తమకుమించిన బలగంతో చుట్టివేయబడింది. అదే అదనులో కపిలుని మరొక నౌకాదళము శోణనదీ దుర్గశ్రేణిని ముట్టడించింది. అప్పుడక్కడ శత్రుసైనికులు తక్కువగా వున్నందున కపిల్ వారిని సులభంగా బందీలను గావించి వారిస్థానాల్లో మా లిచ్ఛవీ భటులను తైనాతుగా వుంచాడు.

సూర్యోదయమవుతూండగా గంగలో దిగువనున్నవీ, శోణనదిలో నుంచి వచ్చిన నౌకాదళాలు, పాటలీపుత్రం వద్దనున్న గజ – తురగ – పదాతి దళాలూ ఒక్కుమ్మడిగా విజృంభించి మమ్మెదిరించినై; అయితే అప్పటికే గంగ అవతలి వేపున మా సేనలు కాలు నిలద్రొక్కుకున్నై. ఒక ప్రక్క సంకులసమరం సాగుతున్నా, మాకు అదనపు దళాలు అవిరామంగా వచ్చి చేరుతూనే వున్నై. పైగా గసిక లమర్చబడిన నూతన నౌకాదళం కపిల్ అధ్వర్యాన అద్భుత ఫలితాన్నిచ్చింది. ముందు ప్రక్కన కొమ్ముల్లాంటి వాడిమొనల గసికలు గల ఆ నావలు అతివేగంగా పోయి శత్రునావలను తాకుతూంటే అవి ఫట్ మని పగిలి గంగలో కలిసిపోతున్నవి. మాగధులు ఏనుగుల మీద గంగానదిని దాటి ఉల్కాచేలం మీద దాడి చెయ్యాలను

కున్నారు. కాని మా నావలవాడి కొమ్ముల వింత చర్యలను గాంచి వారి ఏనుగులు దిగ్భ్రమ చెందినై, వారి సైనికుల గుండెలు గుభేల్ మన్నవి.

మా కెప్పటి కప్పుడు అదనపు సేనలు వచ్చి కలుస్తున్నా పైనుంచి శత్రువుల తాకిడి మిక్కుటమవుతున్నట్లు గోచరించింది. శోణనది తీరాన, గంగానది దిగువ తట్టున కూడ ఇవతలివేపున మా సేనలు వచ్చి చేరుకుంటున్నప్పటికీ ఎదుటి రేవులను శత్రునౌకా నిర్ముక్తం గావించ నంతవరకు మేము మహా ప్రమాదంలో వున్నట్లే తోచింది. ఎలా అయితేనేం అవతలి రేవును శత్రు నిశ్శేషం గావించేసరికి రెండు ఘడియల ప్రొద్దెక్కింది. అప్పటికిగాని పై నుంచి పెద్దబరువును దించినట్టు నా హృదయం తేలికపడలేదు.

గంగానది దిగువతట్టున వున్న మా సేనను అమర్ నడుపుతున్నాడు. ఎగువను—అంటే శోణనదికి పైన కపిలుడు, మధ్య భాగంలో నేను సైన్యాలను నడుపుతున్నాం, కపిల్, అమరులు మొదట్లో భూభాగం మీద శత్రువులను కుడి యెడమ పార్శ్వాల నుండి ప్రక్క దెబ్బలు కొట్టసాగారు. రేవులను శత్రు నిర్ముక్తం చేయగానే నేను అదనపు దళాలతో పాటలీపుత్రం వద్ద పోరాడుతూన్న మా సైనికులకు మద్దతుగా వెళ్ళాను. ఈలోగా శంతనుడు చేజిక్కిన శత్రునావలను వరుసగా నిల్పి, వాటిపై వెదురుగడలు, గడ్డి-గాదం వేసి దోనె వంతెనను తయారుచేయ పూనుకున్నాడు.

పాటలీపుత్రం వద్ద సమతల భూమియందు శత్రువులు నిలబడి యెదిరించేవారే గాని, కపిల్, అమరుల సైన్యాలు వారి అగ్రదళాల వెనక్కి చొచ్చుకొనిపోగలుగుటవల్ల ముందున్నవారు తిరోగమించ వల్సి వచ్చింది. మూడు జాములవేళకు పాటలీపుత్రం అవతల ఒక యోజనం మేర భూభాగం మా హస్తగతమయింది నేను వెంటనే పాటలీపుత్రంలో మా సైనిక శిబిరాన్ని స్థాపింపచేశాను. కపిల్ నాయకత్వంలోని సేన శోణనది దక్షిణతీరాన్ని చాలవరకు శత్రుశూన్యం చేసి వేసింది. సాయంకాల మయ్యేసరికి నాకు. అమర్‌కి దోనెవంతెన మీదుగా సహాయం రాసాగింది ఘడియ ఘడియకీ యుద్ధ పరిస్థితిని సేనాపతి సుమన్‌కి తెలుపుతూనే వున్నాను. అదే విధంగా నా సహచరులగు ఉపసేనానాయకులును తమ పురోగమనాన్ని గూర్చి యెప్పటికప్పుడు నాకు తెలియజేస్తున్నారు మా సేనయావత్తు చక్కని బందోబస్తుతో నియమిత స్థానాల్లో కర్తవ్యాన్ని నిర్వహించుతోంది. యుద్ధారంభంలోనే పరాజితులైన శత్రువులు భంగుపడి కింకర్తవ్యతా మూఢులై యున్న తరుణంలో మా సైనిక దళాలు చిన్నచిన్న ముట్టడులతో వారిలో మరీ గడబిడ కల్గించాయి.

పాటలీపుత్రాన్ని జయించి నందున గణపతి, సేనాపతి ఆ రాత్రే నా కభివందనాలు తెల్పుతూ జాబు పంపారు. నా యీ విజయానికి మా జనసమితి అభినందించటమేగాక మరునాడు నన్ను సహాయ సేనాధిపతిగా నియమించింది.

మా సైనికులు పాటలీ పుత్రంలో ప్రవేశించే సరికి అందనేక గృహాలు జన శూన్యంగా వున్నై. ఉల్కాచేలంలో మేమిచ్చిన శిక్షణవల్ల మా సైనికు లెవరూ గ్రామస్థుల సొత్తు నపహరించలేదు. ఎవరినీ యే విధంగాను బాధించలేదు. ఆచార్య అగ్నివేశుని చికిత్సా శిబిరము ఉల్కాచేలంలో స్థాపితమయింది. రణరంగంలోని క్షతగాత్రులను నావలమీద, డోలీలలో శిబిరానికి చేర్చుటలో భామ సైన్యం నిమగ్నమయి వుంది. గాయపడిన వారిని చూడటానికి నేను రణభూమిలో సంచ రించేటప్పుడు అందెందరో శత్రువీరులు కదలమెదలలేని స్థితిలో దిక్కుమొక్కులేక పడియుండుట గమనించాను. పాటలిగ్రామంలోని కొన్ని యిండ్లను మంచిమాటల తోను, బహుమతు లాశపెట్టి ఖాళీచేయించి క్షతగాత్రులగు శత్రుసైనికులను వాటిలోకి చేర్పించాను. వారి చికిత్సకుకూడ వెంటనే యేర్పాటు చేయవలసినదిగా అగ్నివేశునికి కబురు పంపాను. నే నీ పనిని జైన ధర్మాన్ననుసరించి కరుణభావ విస్తరణకే చేశాను కాని దాని ప్రభావం పాటలిగ్రామవాసులపైన అద్భుతంగా పనిచేసింది. భయోత్పాతంతో పారిపోయి సమీపారణ్యంలో దాగిన గ్రామీణులు లిచ్ఛవి యువ సేనానాయకుని హృదయం కరుణా సాగరమనీ, క్షతగాత్రులగు శత్రుసైనికులకుకూడ స్వయంగా పట్టీలువేసి కట్లు కడుతున్నాడనీ విని, ఆరాత్రే తిరిగివచ్చారు. నేను గ్రామపెద్దలను పిలిపించి ఓదార్చాను. మేము కేవలం గాయపడినవారిని చికిత్స చేయుటకు మాత్రమే కొన్ని యిండ్లను వశపర్చుకున్నామనీ, ఆ క్షతగాత్రుల్లో యెక్కువమంది మగధసైనికులే ననీ చెప్పాను. ఏమూలగాని, యే సైనికుడైనా అను చితంగా ప్రవర్తించితే వెంటనే నాకుగాని, మా సేనానులకుగాని, తెలుపవలసినదిగా కూడ చెప్పాను.

తొలిదెబ్బకే శత్రువులు జంకిపోయారు; అయితే అంతమాత్రానికే మేము దాన్ని విజయంగా పరిగణించేందుకు వీల్లేదు.

రాత్రి తెల్లవార్లూ మా చతురంగబలాలు – గజ – తురగ – రథ – కాల్బలాలు గంగానదిని దాటి యీవల దిగుతూనే వున్నై. అటు పాటలికి మూడు యోజనాల దూరాన శత్రువులుకూడ చెల్లాచెదరైన సైనికుల్ని నూతన దళాలను సమీకరించు కొని ప్రతిఘటించడానికి ఆయత్త మవుతున్నారు. ఆ రాత్రి నేను మరునాడు నా సిఫారసుతో సేనానాయకులు కానున్న నా ఉపదళవాయిలతో ఉల్కాచేలంలో వున్న సేనాపతి సుమన్ వద్దకు వెళ్ళాను. యుద్ధపరిస్థితులను పర్యాలోచించుకొని మళ్ళీ మర్నాడు తెల్లవారగట్లనే శత్రుసేనలను ముట్టడించుటకు నిర్ణయించుకున్నాము. బింబిసారుని సైనికబలం యావత్తు సమీకరింపబడటానికి కెల్లా లేదన్నా రెండురోజులు పటవచ్చని మాకు తెలుసు. కాబట్టి యీలోగానే మేము శత్రువులమీద గట్టిదెబ్బ తీయా లనుకున్నాము. సమాలోచనలు ముగించుకొని మేమా రాత్రే తిరిగి మా స్కంధావారానికి వచ్చాము.

సూర్యోదయాత్పూర్వమే మా సేనలు ముట్టడి సాగించాయి మగధసేన యింకను పూర్తిగా యుద్ధరంగంలోకి దిగలేదు. అయిన వారి గజ-రథబలాలు బలవత్తరంగానే వున్నై. వాటిముందు మా ఏనుగులు. రథాలు చాల స్వల్పం. మగధ మాగాణిభూముల్లో రథాలంతగా వుపయోగపడవని మేము ఉద్దేశపూర్వకంగానే వాటిని తగ్గించుకున్నాము. ఇక అశ్విక, కాల్బలాలలో మాదే పైచేయి. ముందు కపిల్, అమరుల సేనలు శత్రువులమీద రెండు వైపులనుండి దాడి ప్రారంభించాయి. అందుచే శత్రువులు అగ్రభాగంలో నిల్పిన యేనుగులను ప్రక్కలకు నడుపుకోవాల్సి వచ్చింది. అదే సమయంలో నా సైన్యం యెదుటినుంచి తలపడినది. మా సేనలొక పథకంప్రకారం తమ తమ నిర్దిష్టస్థానాల్లో నిలబడి అప్రతిహతంగా పోరుతూంటే. వైరిమూకల కొక పద్ధతి అనేది లేకపోవడం నేను గమనించాను. అందుకు ఆక్రమణదారులము మేము కావడము, వారు కేవలం దెబ్బ తట్టుకొనేందుకు మాత్రమే ప్రయత్నించగల్గుట కూడ ఒక కారణం.

కపిల్, అమర్‌లు కవచధారులై శస్త్రాస్త్రములదాల్చి తక్షశిల సైంధవాశ్వముల నెక్కి, ఎటుచూచినా తామై సైన్యములను నడుపుతున్నారు. బింబిసారుని రథాలు ఆ పంటమళ్ళలో నిజంగానే పనికిమాలిన వనుకొనవి అవి మమ్ము ప్రతిఘటింపలేక పోవుటేగాక, వారి తతిమ్మా సైనికబలాలకు ఆటంక కారకములని మధ్యాహ్నానికే మా అశ్వికులు నిరూపించారు. వారి గజబలం ధాటికి తట్టుకోవటం ఆదిలో మాకు కొంతవరకు గడ్డుగానే కనబడింది. నల్లటి పర్వతాల్లాగా అవి మామీదికి రాసాగినవి. మేము యెదుటినుంచి వాటిని ఢీకొన్నాంకూడాను; కాని, ఆ విధంగా వాటిని చెదరగొట్టలేమని గ్రహించి, తరువాత యిరు పార్శ్వములనుండి దెబ్బకొట్టసాగాము. మా యీ యెత్తుగడతో ప్రక్కనున్న ఏనుగులలో కలవరము జనించింది. వాటి ఘీంకారములతో మిగతా గజముల్లోకూడా గడబిడ రేగింది. మొత్తంమీద ఆ రీతిని యుద్ధం సాగించడం సులభంకాదు; అయినా సాయంత్రానికల్లా గెలిచేయేం, మా స్థితిని చక్కబరుచుకున్నాం. మాశత్రువులు మధ్యాన్నం లోపల సాధించుకున్న ఫలితాన్ని ప్రొద్దుకూకేవేళకు కోల్పోయారు;

ఆ యుద్ధంలో మాగధులాశించిన ధనుష్ప్రయోగం నిష్ప్రయోజన మవడమే వారిని బలహీనపరచింది. వారు రథికుల ధనుర్విద్యాపాటవముమీద యెక్కువ నమ్మకం పెట్టుకున్నారు; కాని, రథాలు నిరుపయోగము లవుటతో వారి యాశ నిరాశ అయింది. ఇక మా అశ్విక-కాల్బల సైనికులకో ధనుర్విద్య కొట్టిన పిండి. కనపడినచెట్టు-పుట్టలెక్కి మావాళ్ళు శత్రువులపై శరవర్షం కురిపించసాగారు. మగధ సైనికులకు సరియైన కవచాలు లేకపోవుట కూడ ఒక లోటే. ఆ కారణంగా వారు మాబాణ, ఖడ్గ, బల్లెముల ప్రహారములనుండి తప్పించుకోవడం అసాధ్యమయింది.

మధ్యాహ్నం ప్రొద్దుతిరిగిన లగాయతు శత్రువులు ఒకొక్క అడుగు వెనక్కి జారిపోసాగారు. పీనుగలతోను, క్షతగాత్రులతోను నిండియున్న యుద్ధరంగంలో ఖామ స్త్రీ సేన అవిరామంగా తన కర్తవ్యాన్ని నెరవేరుస్తోంది. తీవ్రంగా గాయపడిన వారిని ముందుగా మోసుకొనిపోతున్నారు. ముఖాలమీద చన్నీళ్ళు చిలకరించి సేద తీర్చి, దప్పిగొన్నవారినోట నీళ్ళుపోసి క్రమంగా అందరిని రణరంగాన్నుంచి తొలగించుతున్నారు. క్షతగాత్రుల, వైరివీరుల చికిత్సకుకూడ నేనప్పుడే పురమాయించాను.

నాటి పగలు యుద్ధంలో యిరుపక్షాలకు కలిగిన లాభ-నష్టాలను ఉజ్జాయింపు వేశాను. శత్రువులకు రథాల ప్రయోజనమే లేకపోయింది. వారి కరి మేరువులను ఢీకొనుట మా కింకను కష్టప్రదంగానే వుంది; అయితే వాటితో తలపడ టానికి మా గుర్రాలు అలవాటుపడుతున్నవి. మా అశ్వికులుకూడ యీ పెలతో వాటిపైన బడి దెబ్బతీయుటలో అనుభవం గడించుతున్నారు ఏనుగుల్ని ప్రక్క వాటుగా దెబ్బకొట్టడం మాకు సుళువనిపించింది. మగధ ఆశ్విక దళాలుకూడ ధైర్య-సాహసాలతో పోరాడుతున్నారు; కాని, వారికి కవచరక్షణ లోపించుటచే తీవ్రంగా నష్టపడుతున్నారు కాల్బలాలు విషయంలో వుదయాన్నుంచీ మా పక్షానిదే పైచేయిగా వుంది. క్రితంరాత్రివలెనే ఆనాడుకూడ వేయిమంది శత్రు సైనికులను బందీలుగా పట్టుకున్నాం శత్రువుల నొక్క కోసుదూరం మాత్రమే గసుమ గల్గటంవల్ల వారి బలమంతా యీ రంగంలోనే సమీకరింపబడి నట్లు స్పష్టమయింది. వారు సర్వశక్తులు వినియోగించినా లిచ్ఛవుల కత్తి మజాను చవిచూడక తప్పలేదు.

రణరంగంలో పోరుసల్పుతూన్న యోధులకు, గుర్రాలకు, ఆహార పానీయాలను సరఫరా చేసుకోవడం మాకొక ప్రధానసమస్య అయింది. తిత్తులతో నీరు, సంచులతో వేపుడు మాంసము చంకలను వ్రేలాడుతున్నా యుద్ధం చేస్తున్న వారికి వాటిని తిని, తాగే వ్యవధానం లేకపోయింది.

వజ్జి తూర్పుసరిహద్దు రంగంలో దించబడ్డ వుత్తర అంగరాజ్య సేనలు చాల బలహీనంగా వున్నవని తొలిదూకుడులోనే తేలిపోయినట్టు రెండోనాటి రాత్రి మాకు కబురు వచ్చింది. కాబట్టి మేము గట్టిగాపోరాడవలసిన దీ ఒక్క రంగంలోనే. వివిధ రంగాల్లోని పరిస్థితు లాకళింపు చేసుకొని గంగకు ఒకటికంటె ఎక్కువ దోనెవంతెనలను నిర్మించి పెద్దయెత్తున లిచ్ఛవీ సైనికదళాలు నదిని సంతతధారగా దాటి వచ్చి మమ్ము చేరుకుంటున్నవి. అప్పటినుంచి నిరంతర మొకే దళములచే పోరాడించే బదులు ఒకదానివెనుక మరొకటిగా లేచివచ్చే సముద్రతరంగాలవలె ఎప్పటి కప్పుడే మా అదనపు దళాలను అగ్రభాగానికి నడిపి అలసిపోయిన దళాలకు విశ్రాంతి నివ్వాలని ఆరాత్రి నిశ్చయించుకున్నాం. అందువల్ల మా యోధులు ఆహార పానీయాలను తీసుకొనే వ్యవధానంకూడ చిక్కుతుంది. ఆ రీతిని సేదతీరిన దళాలెప్పటికప్పుడు శక్తి సంచయం చేసికొని ఉధృతంగా దాడి చేయ గల్గుతాయి. దాడి

చేసేవాళ్ళం మేము కావడలవల్లనే మా కిదంతా సాధ్యపడింది. దాడిని తట్టుకొనే పక్షాని కిల్లాంటి అవకాశం లభించదు. మాకు వస్తున్నట్లే శత్రువులకుకూడ సహాయం వచ్చి చేరుతోంది. మూడో నాటి యుద్ధంలో ప్రతిపక్షులసంఖ్య మాకు మించివుంది. అయితే వారి యుద్ధవిధాన మప్పటికి మాకు చక్కగా అవగాహన అయింది. శత్రువులను కలవరపెట్టేందుకు మా దళాలు రాత్రివేళకూడ చిన్న చిన్న దాడులు జరిపినై, ఉదయాన్నే కొత్తగావచ్చి చేరిన దళాలను అగ్రముఖానికి పంపాము. శత్రుసేనల కాళ్ళుతేలిపో నారంభించే సరికి క్రితంనాడు పోరుసల్పిన సైనికులు సేదతేరి, తాపీగా భోంచేసి విశ్రమించినవారు కదనరంగంలోకి వురికారు. వంతులువారీగా యుద్ధం చేయడంవల్ల మా సైనికులకు తగినంత విశ్రాంతి లభించటమేకాక, పగలంతా అవిరామంగా పోరు సాగించి శత్రువులకు వూపిరి సలుపకుండ వుక్కిరిబిక్కిరి చేయగలిగాము. మూడు దినాలయుద్ధంతో పాటలిగ్రామం అవతల నాలుగు యోజనాల మేర ఆక్రమించుకున్నాం. అంటే చివర రెండురోజుల్లోను ఒక్క యోజనం మేర మాత్రమే గెల్చుకున్నాము అయితే ఎక్కువ భూప్రదేశా న్నాక్రమించలేక పోయినా, శత్రుసేనలను పూర్తిగా ఓడించగల్గడం గమనించతగ్గది.

లిచ్ఛవీ యువతీదళాలు సైనికుల కాహార - పానీయా లందించుట, క్షతగాత్రులను శిబిరాలకు చేర్చుట, పీనుగలను యెత్తివేయుటతోపాటు రణభూమియందు లభించిన ఆయుధాలను ప్రోగుచేయటలో అత్యంతశ్రద్ధతో పనిచేస్తున్నవి, అగ్రభాగాన నిలబడి పోరగల్గుట కవకాశం లభించాలని భామ ఒక పర్యాయం అన్నది; కాని, వారింతవరకు చేస్తున్న సేవాప్రాముఖ్యత, ప్రభావాలను గూర్చి నేను నచ్చజెప్పటచే ఆమె ఆ కోరికను విరమించుకున్నది. "మనమిప్పుడు ఏక ధాటిని పురోగమించగల్గుతూంగబట్టి గాని, తిరోగమించవలసివస్తే మీరు కత్తులు ఝుళిపించి పరాక్రమాన్ని ప్రదర్శించవలసిన అవసరం వుండేది వదినా!" అని చెప్పిన నామాట లామెను సంతృప్తిపరచినై.

మూడవనాటి యుద్ధంలో విపరీతంగా నష్టపడినా శత్రువులు వెనుకంజ వేయలేదు. ఆనాడు వారు యోధాన యోధులందరిని రంగంలోకి దించారని తెలిసింది. యువరాజు అజాత శత్రుడు స్వయంగా గజారూఢుడై సైన్యాలను నడిపాడు నేను స్వయంగా ఖడ్గధారినై యుద్ధంలో పాల్గొనే అవకాశం చిక్క నందుకు విచారంగానే వుంది. యోజనాల పర్యంతం వ్యాపించి యున్న సైన్యాలను నడిపేవానికి బాహుబల ప్రదర్శనావకాశం లభించడం కష్టమే: కాని, ఆనాడు హోరాహోరిగా పోరాడుతూన్న సైనికులను హెచ్చరించుతూ తిరుగుతూన్న సమయంలో సామాన్య గజారూఢుడై పోరాడుతున్నవై రి వీరు డొకడు నాదృష్టి నాకర్షించాడు. అత డజాత శత్రువై యుండ నోపునని వూహించాను. తక్షణం బల్లాన్ని కుడ యెడమల త్రిప్పుతూ నా గుర్రాన్ని ఆ హస్తివేపు కురికించాను. నా గుఱ్ఱం ముందుకు

లంఘించుట గాంచి మా ఆశ్వికులును యినుమడించిన వుత్సాహంతో మాగధులపైన విరుచుకొని పడ్డారు. గొడ్డళ్ళు, బల్లాలు, ఖడ్గగదాదులతో వీరవిహారం చేస్తున్నారు. నేను ఏనుగును సమీపించుటతో గాలిలోని జలదములవలె శత్రుసైనికులు చెల్లా చెదరై పోయారు. గజంమీదియోధుడు రెండుదఫాలు నా ప్రహారములను తప్పించు కున్నాడు. అంతలో మావటీడు హస్తిని నాపై కుసికొల్పాడు. నాతేజి కూడ దానికంటే చురుకైనదే. నేనొక వుదుటున ప్రక్కకుతప్పుకొని బల్లెంతో పొడిచాను. అదిగజారోహ కుని కవచాన్ని దూసుకొనిపోయి కంఠంలోదూరింది. నేను బల్లాన్ని లాగుటతోనే తల వ్రేలాడి అంబారిలో క్రింద కొరిగాడు సరిగా అదే సమయంలో లిచ్ఛవీ యువకు డొకడు తన అశ్వంమీద నిలబడి యేనుగు వీపుపై కెగబ్రాకుతూండడం నా కంట బడింది. చూస్తూండగానే అతడు మావటివాని వెనక్కు చేరుకొని యెడమచేతో వాని అంకుశాన్ని గుంజి లాక్కున్నాడు. ఆ గుంజులాటలో యువకుని చేతికి గాయమై నెతురు కారుతోంది. అయినా దాని నతడు లెక్కచేయక కుడిచేత విచ్చుకత్తిని చూపి "ఏనుగును ముందుకు నడుపు'మని మావటివాని నాజ్ఞాపించాడు. నే నాతని ధైర్య సాహసములకు విస్తుపోయాను. మరుక్షణంలో నిజంగానే ఏనుగు మా శిబిరంవేపుకు సాగిపోతూండడం చూచి నా ఆశ్చర్యానికి మేరలేకపోయింది. మా చుట్టు చాల మేర శత్రు శూన్యంగా వుంది. మా ఆశ్వికులలో అయిదుగుర్ని వెంటరమ్మని నేను ఏనుగు ననుసరించి నడుస్తున్నాను. నన్ను దిగ్భ్రాంతుని చేయగల్గిన ఆ సాహసుని గుర్రం ఖాళీగా మా వెనుకనే వస్తూండడం నే నప్పుడు గమనించనేలేదు. మా శిబిరాన్ని సమీపించినంతనే ఆ యువకుడు మావటివాని చెవిలో యేమో చెప్పాడు. వాడు వెంటనే ఏనుగుకాలికి కట్టబడిని గొలుసును క్రిందపడవేశాడు. యువకుని చేసన్నతో మా యాశ్వికు డొకడు గొలుసును తీసి దాపులోనున్న చెట్టుకు కట్టాడు. అప్పుడు యువకుడు ఏనుగుపైనుంచి వీపుమీదుగా క్రిందికి దూకాడు. అప్పటికప్పుడే అతని అశ్వం తలపాగచుటియున్న యజమానిశిరమును మూర్కొంటోంది. యువకుడు తన ముఖాన్ని అవతలివేపుకు తిప్పుకొని యున్నాడు. నిహతుడై అంబారీలో పడివున్న యోధుని కళేబరాన్ని కిందికి తతిమ్మా ఆశ్వికులచే దింపించాడు. మావటీడు క్రిందికి దిగివచ్చి యువకుడు చెప్పినట్టు చేస్తున్నాడు. ఏనుగు వెనుక కాళ్ళకుకూడ ముండ్ల గొలుసు తగిలించిన పిదప యువకుడు మావటివాని నుద్దేశించి "ఓయీ! నీ కిక ప్రాణదానము లభించింది. యిటు వచ్చి మా సేనాపతి ప్రశ్నలకు సదుత్తరము లి"మ్మని చెప్పాడు.

అప్పుడు కూడ నా తరుణయోధుని ముఖాన్ని స్పష్టంగా చూడ వీలుకాలేదు. అతన్నేదో అడగాలనుకుంటుండగానే మావటీడు నా ముందుకొచ్చి "యిది మా మహా రాజు పట్టపేనుగు 'నాలగిరి' స్వామీ!" అన్నాడు.

"ఏమిటీ? యిది నాలగిరా! మరి పై నెక్కియున్న దెవరు?" అనడిగాను.

"మగధ సేనాపతి భద్రికులవారు స్వామీ! చండికు లనికూడ అంటారు."

చండభద్రుని పేరు విన్నంతనే నా కెనలేని ఆనందం కలిగింది. భద్రికుడు యుద్ధకళాకోవిదుడు. మా గురువు బహుళాశ్వులు చెప్పగా యీతనిని గూర్చి విన్నాను. వారి సహాధ్యాయుడేనట. రణవిద్యా పారంగతులు కావడానికి ఏటేటా కుచ్చీలు కుచ్చీలు యువకులు తక్షశిలకు పంపబడుతున్నదీ భద్రికుని ప్రేరణవలనే. రాజును ముఖస్తుతిచేసే యితర సేనా నాయకుల కుట్ర, వంచనలకు గురికాకపోతే యితడు మగధ సేన నజేయం గావించి వుండేవాడు.

నేను గుర్రాన్ని దిగి వెంటనే ఒక మంచం తెమ్మని భటుల నాజ్ఞాపించాను. మంచం తేబడగానే యింకొకని సాయంతో భద్రికుని శవాన్ని దానిమీద పరుండ బెట్టాను. అంతలో మరికొందరు భటులు కూడ వచ్చి చేరారు. వారితో "ఇతడు యోధానయోధుడు—మగధ సర్వ సేనాపతి భద్రికు"డని చెప్పాను.

ఈ వార్త నందించి రమ్మని అప్పుడే ఒక అశ్వికుని మా సేనాపతి వద్దకు పంపాను.

మావటివానిని మా భటుల కప్పగించి, యేనుగుకు ఆహారం పెట్టమని చెప్పాను. నేను భద్రికుని శవాన్ని పట్టించుకొని నా గుడారానికి వెళ్ళాను. అప్పుడే మా సైనికులు కొందరు వచ్చి శత్రుసేనలు కదనభూమిని వదిలి పలాయనం చేస్తున్నాయని చెప్పారు. శిబిరాల్లో విశ్రమించుతూన్న సైనికులను తక్షణం పోయి శత్రువులను వెంటాడ వలసినదిగా ఆనతిచ్చాను.

కొంచెంసేపు మానసికి విశ్రాంతి లభించినంతనే రణరంగంలో నన్ననుసరించి యుండి,అద్భుత సాహసాన్ని ప్రదర్శించిన యువవీరుడు జ్ఞాపకానికి వచ్చాడు. అతడు నాతోపాటు భద్రికునిపైకివచ్చి ఉంటాడు. అతని ఖడ్గ కౌశలాన్ని నేను చూళ్ళేదు; కాని, పట్టపుటేనుగును తోలించుకొని రావటంలో అతడు చూపెట్టిన సాహసం అసమానమైనది. అతనికొరకటు నిటు చూచి, కాసరామి నా అంగరక్షకుని తీసుకొనిరమ్మని పంపాను; కాని, యెంత వెదకినా అతని జాడ తెలియలేదట. కనీస మొక మాటతో నైనా అతనిని ప్రశంసించక పోయినందుకు విచారపడ్డాను. అతడు మళ్ళీ వెళ్ళి శత్రువులను వెంబడించి వుంటాడు. తిరిగి వస్తాడనుకొనే దెలా? నాపైన నాకే బలే కోపం వస్తోంది. ధైర్య—సాహసాలు ప్రదర్శించిన ఒక వీరునికి తగిన గౌరవం చూపక, అపరాధం చేసినట్టే భావించుతున్నాను. పశ్చాత్తాప తప్త హృదయంతో యేనుగు వద్ద కెళ్ళాను. అది నిజంగా కరిరాజు ఐరావతంలాగే వుంది. మూడుమూరల పొడుగాటి దంతాలు, పర్వతంలాంటి దేహములతో అసాధారణంగా వుంది. మళ్ళీ యుద్ధరంగంలోని సైనికులకు సూచన లివ్వడంలో నిమగ్నుడనైనాను. ఇంకొంచెం ప్రొద్దుండగా నాకొక యోచన కలిగింది. 'బింబిసారుని పట్టపుటేనుగునెలా సేనాపతి ఎక్కి వచ్చా' డని మావటివాని నడిగాను.

"సేనాపతి గుణగణాలు మహారాజుకు మాత్రమే తెలుసు. సేనాపతి యువరాజేది చెప్పినా కుర్రవానికింద జమకట్టి మాట్లాడేవాడు. అందుచే యువరాజుకు ఆయనంటే ఒళ్ళుమండేది; కాని, మహారాజు సేనాపతియందు మిక్కిలి గౌరవాదరములు కలిగి వుండేవాడు. వారీయనకు తమ పట్టపేనుగే కాదు; ప్రాణమైనా ఇచ్చేవారు. ఇద్దరూ ఒకే యీడువారు; బాల్యమిత్రులు కూడాను" అని మావటీడు చెప్పాడు.

"నిన్నీ యేనుగుతో సహా వదలిపెట్టితే నువ్వు రాజగృహానికి వెళ్ళిపోతావా?" అనడిగాను.

"ఒదిలిపెడ్తారా?" అని వాడాశ్చర్యంగా అడిగాడు.

"మీ మహారాజుకు ఒక్కసారిగా తమ బాల్యస్నేహితుడు, పట్టపుటేనుగుల నష్టంవల్ల అమిత దుఃఖం కలుగుతుంది. ఈ ఏనుగైనా కళ్ళబడితే ఆయనకు కొంత ఊరట కలగవచ్చు" అని మావటీడు మాట్లాడకుండుట చూచి "తిరిగి వెళ్ళడానికి మా సైనికు లడ్డువస్తారని భయపడుతున్నావా?"అన్నాను.

"అవును స్వామీ !"

"నీకా భయమక్కరలేదులే. నిన్ను భద్రంగా మా సైనికశ్రేణిని దాటించి పంపేటట్టు చేస్తాను. నీ ఒంటిమీద దెబ్బలు పడకుండటం మేలే. నీకు, ఏనుగుకు మా భటులు ఆహారం యిస్తారు ఇక వెళ్ళు. ఈలోగా నేను మీ రాజుకు ఆయన ప్రాణమిత్రుని మృతిని తెల్పుతూ జాబు రాస్తాను. నువ్వు త్వరగా బయల్దేరి రాజగృహానికి పో; తిండి తినిరా."

నా యీ మాటలు వాణ్ణి చకితుని గావించినట్లు వాని చేష్టలే తెల్పుతున్నాయి. నేను తాళపత్రం మీద మూడుబంతులు రాసి, ముద్రవేయబోతూండగా సేనాపతి సుమన్ వచ్చాడు. వచ్చీ రావటంతోనే ఆయన నన్నుకౌగలించుకొని నా ఫాలతలమును చుంబించాడు.

"కుమారా సింహా – కాదు, లిచ్ఛవీ విజయ సేనాపతీ ! –" అని ఆయన అంటూంటే మధ్యలో నేనందుకొని "కాదు, మీరు నన్ను 'కుమారా' అని పిలిస్తేనే బాగుంటుంది" అన్నాను.

"అలాగే నాయనా! వైశాలి–వజ్జి దేశం యావత్తు నిన్నుగూర్చి గర్వపడుతుంది. ఇంతవరకు మనం భయపడుతున్నది మగధలోని కూటనీతి విశారదుడు వర్షకారునికి, రణవిద్యా పారంగతుడు భద్రికునికి మాత్రమే. భద్రికుని కడతేర్చి నువ్వు మగధపై పూర్తిగా జయం సాధించావు."

"సేనాపతీ! మగధ సైనికులు యుద్ధభూమిని వదలి పారిపోతూంటే మన యోధులు వెంటబడి తరుముతున్నా"రని చెప్పాను.

"పిక్కబలం చూపారూ! సేనాపతి మడియుటతో అది సంభవమే."

"నేనొక అపరాధం చేశాను, మన్నింప కోరుతున్నాను."

"మగధ విజేతకు ఒకతప్పుకాదు, నూరు తప్పులకు మాఫీ."

"శత్రు సేనాపతి భద్రికుడెక్కి వచ్చిన బింబిసారుని పట్టపు ఏనుగును త్రిప్పి పంపుతున్నాను."

"అయితే పట్టపుఏనుగును కూడా పట్టుకున్నావూ ?"

"అవును, కాని అసలు దాన్నిక్కడికి తన అద్భుత సాహసంతో అతి నేర్పుగా తోలించుకొని వచ్చిన వీరయువకుణ్ణి మాటమాత్రంగానైనా ప్రశంసించ లేక పోయినందుకు విచారపడుతున్నాను. బహుశః మన యీ యువయోధుడిప్పుడు శత్రువులను వెన్నాడుతూ వుండివుండవచ్చు."

"యుద్ధసమయంలో అనేక బాధ్యతల నేకకాలమందే నిర్వహించాల్సి వస్తుంది. అల్లాంటప్పుడు పొరపాటు జరగడం సంభవమే. ఆ యువకుడు నెమ్మదిమీద కన్పించు తాడులే. నీ వా ఏనుగును త్రిప్పిపంపదలిస్తే పంపించెయ్యి."

"మరో సంగతి. నేను మగధ రాజు కొక లేఖ రాశాను. అందులో "మగధ రాజు బింబిసారుని లిచ్ఛవీ ఉపసేనాపతి సింహుడు తెల్పునది : మీ పట్టపు ఏనుగు పలెనే మీ సేనాపతి భద్రికుని సజీవంగా పట్టుకొన లేక పోయినందుకు విచార పడుతున్నాను. వీరసన్మానము లిచ్ఛవుల కవగతమే. మే మత్యంత గౌరవ పురస్సరంగా మగధ సేనాపతి దహన సంస్కారానికి ఏర్పాట్లు చేస్తున్నాము. లిచ్ఛవీ సేనాపతి స్వయంగా చితికి నిప్పంటించుతాడు. బాల్యమిత్రుని వియోగ దుఃఖంలో మీకు కొంత వూరట కలుగవచ్చునని పట్టపు ఏనుగును త్రిప్పిపంపుతున్నాము!" అని రాశాను."

"నేను నీతో పూర్తిగా ఏకీభవించుతున్నాను" అన్నాడు సేనాపతి.

మావటివానికి జాబిచ్చి మా సైనికశ్రేణిని దాటించి రమ్మని ఇద్దరాశ్వికులను తోడు పంపాను. మా శిబిరమున్న తోటలో ఒకప్రక్కన చితిని పేర్చమని కొందరిని నియమించాను.

మా శిబిరము పాటలి గ్రామానికి మూడు యోజనాల దూరాన మామిడితోటలో వుంది. ఆ ఏడాది మామిళ్ళు విరగ్గాచినై: కాని కాయలింకా పండలా. నేను సేనాపతి ఒక మామిడిచెట్టు నీడను కూచుని మాట్లాడుతూండగా కపిల్ కొంద రాశ్వికులతో వచ్చాడు. రెక్కలిరగ్గట్టి పట్టుకొచ్చిన ఒకవ్యక్తిని గుర్రంమీదినుంచి దింపించి మా ముందుకు తీసుకొచ్చాడు. నాతోవున్న సేనాపతిని గాంచి అభివాదముచేసి నావైపు తిరిగి కపిల్ చెప్పాడు - "ఇతడు మగధ ఉపసేనాపతి ఉదయుడు. ఇవాళ మే మిది వరకింంటె ఎక్కువమందిని బందీలుగా పట్టుకున్నాం. ఇంకా లెక్కపెట్టలేదు; కాని, లక్షకుపైగానే ఉండవచ్చు."

మా సైన్యాధ్యక్షుడు కపిల్‌ని అభినందించాడు. నేను కపిల్‌ని కౌగలించుకొని "నువ్వు నాకంటె అదృష్టశాలివి కపిల్! నేను మగధ సేనాపతిని సజీవునిగా బంధించలేకపోయాను" అన్నాడు.

"ఏమిటీ! మీరు మగధ సేనాపతిని కడతేర్చా రన్నమాట?" అన్నాడు కపిల్.

"నేనాయన్ను ప్రాణంతో పట్టుకొని వుంటే యెంతైనా సంతోషించేవాడిని; సరేగాని, యుద్ధగతి ఎల్లావుంది?" అనడిగాను.

"వైరిమూకలు సఫా అయినట్లే. పట్టుబడుతూన్న బందీలదే గొప్ప సమస్యగా వుంది" అన్నాడు కపిల్.

సేనాపతి సుమన్ బంధితునిచేరి "ఉపసేనాపతి ఉదయ్! మీ సర్వసేనాపతి దహన సంస్కారము, అంతిమ సన్మాన ప్రదర్శనంలో నువ్వుకూడా మాతోపాటు పాల్గొనెదరని ఆశిస్తాను" అన్నాడు.

"అవశ్యం పాల్గొంటాను; యిది నా అదృష్టమే" అన్నాడు ఉదయుడు.

ఉదయుని రెండుచేతులు నా చేతుల్లోకి తీసుకొని "సేనాపతి! నీపట్ల మర్యాద చూపుట కాలసించిన నన్ను మన్నించు" అన్నాను.

"బంధీనైన నాకు గౌరవమెందుకు?" అన్నాడు ఉదయ్.

"అయినా నువ్వు వీరుడవు. జయ మిరుపక్షాలలో ఒకరికే లభిస్తుంది; కాని శౌర్య-ప్రతాపాల ప్రదర్శనంలో యిద్దరము సమభాగులమే. మీకు మా సైనికులెట్టి అపచారము చేయలేదుగద?"

"మీ సేనా నాయకుని ఉదారతకు అభినందనాలు."

"నేను మీ చేతులు కట్టి అపచారం చేశానుగా" అన్నాడు కపిల్.

"మీ రాపని చేసియుండకపోతే నేనింత సుళువుగా పట్టుబడతానా?" అని ఉదయు డన్నాడు.

"మీరు భోంచేస్తారా?" అని నేను ఉదయు నడిగాను.

"మంచినీళ్ళు చాలు."

ఉదయుడు చల్లని నీళ్ళు తాగినతర్వాత మేము శవాన్ని యెత్తుకున్నాము. మధ్య మధ్య మనుష్యులము మారి అందరం భుజంవేశాము. చితిమీద శవాన్నుంచిన పిదప సుమన్ నిప్పంటించాడు. కొద్దిసేపట్లో అగ్నిజ్వాలలు చండభద్రికుని శవాన్నలముకున్నవి. ఆ అగ్నికీలలు వీర శరీరాణువులను జ్యోతిర్లోకానికి జేరవేస్తున్నట్టుగా మిన్నంటుతున్నవి.

దహన సంస్కారం ముగించి బసకు తిరిగివచ్చిన పిమ్మట నేను ఉదయుని భోజనాదుల కేర్పాటు చేయించాను. భోజనానంతరం ఆయన్ను కొందరు భటు

లతో ఉల్కాచేలానికి పంపించు నటాజ్ఞాపించాను. అంతట తిరుబాటుగా కూచుని నేను, కపిల్ సేనాపతికి యుద్ధ పరిస్థితిని సాకల్యంగా వివరించి చెప్పాము. జరిగిన వైనమంతా రాసి వైశాలికి పంపుతానని చెప్పగా ఆయన తానే యీ శుభవార్తను స్వయంగా తీసుకెళ్తానని చెప్పాడు. అంతకుముందే ఆయన గుర్రంమీద మూడు యోజనాలదూరం ప్రయాణంచేసి వున్నందున నే నాయనను విశ్రాంతి తీసుకొమ్మని విన్నవించాను; కాని ఆయన సమ్మతించడయ్యేను. విజయవార్తతో వెంటనే వైశాలికి వెళ్ళిపోతానని పట్టుబట్టుటచే నే నొక ఉత్తమాశ్వమును తెప్పించి యిచ్చాను. సేనాపతి దాన్నెక్కి మేము చూస్తూండగానే కనుచూపు మేర దాటి పోయాడు.

నేను కపిల్‌వంక చూచి "మిత్రమా కపిల్ ! కార్యసాఫల్యతే శ్రమకు తగిన పారితోషికము సుమా" అన్నాను.

"చక్కగా చెప్పావు. నీ చాకచక్యంతో యీ ఘన విజయాన్ని సాధించావు. లిచ్ఛవీ సర్వసేనాపతి నిన్ను మెచ్చుకున్నాడు. జననమితి కూడ నిన్నర్హరీతిని సన్మానించుతుంది. కాని, సన్మానంతో కలిగే సంతోషం ఈ విజయాన్ని సాధించినప్పుడు నీ మనసులో పొందిన ఆనందానికి సాటి అవుతుందా ?" అన్నాడు కపిల్.

"నా గురించి ఇప్పుడు నేనేమి చెప్పానో అట్లే నీ గురించికూడ భావించు తున్నాను. సరే, ఇక నా సంగతిని వదిలేసి భోజనం విషయం చూసుకుందాం. నేను-భామ-అన్నట్టు-జైన ధర్మావలంబి నయినాను. అందుచే నాకిపుడు మద్య - మాంసాదుల అవసరంలేదు కపిల్."

"నాకివి కావాల్సిందే" అన్నాడు కపిల్.

"నీ భటులున్నారుగా, వారితో చెప్పు" అన్నాను నేను.

శుకుడా రాత్రి పాయసము, బూరెలు వండాడు. అవి కమ్మగానే వున్నై; కాని, నా కేలనో ఆ పూట అవి రుచించలేదు. నా సహచరులు మద్య-మాంసముల నాప్యాయంగా మెక్కుతున్నారు. నాకు జతగా కూచునే శాకాహారి ఒక్కడూ లేక పోయాడు. అందుకని నే నెవరినీ నిందించలేను. నేను కోరి, బుద్ధి పూర్వకంగానే యీ నూతన పథా న్ననుసరించానాయె.

యుద్ధ రంగానుంచి వచ్చే సమాచారముల నందుకోవటానికి నా ఉపనాయకులు, సేనానులు వుండనే వున్నారు. వారాల తరబడి నిద్రలేమి నా రెప్పలు బరువెక్కి వాలుతున్నై. అందుచే నేను పెందలాడేపోయి పడుకున్నాను. అర్ధరాత్రి వేళ నాకు నిద్రలోనే ఎవరిదో పిలుపు వినపడింది. మొదట్లో నేను కలకంటు న్నానేమో ననుకున్నాను; కాని, మరి రెండు మూడుసార్లు అదే పిలుపు చెవిని

పడుటతో కపిల్ పిలుస్తున్నట్టు తెలుసుకున్నాను. వెంటనే లేచి "ఏమిటి కపిల్ ?" అనడిగాను.

"కార్యభారంచే బడలి గాఢనిద్రలోనున్న నిన్ను గత్యంతరం లేక లేపవలసి వచ్చింది. మన సర్వ సేనాపతి సుమన్ మనల్నివీడి పరలోక గతుడయినాడు" అని పిడుగువంటి వార్త చెప్పాడు.

"సేనాపతి మరణించాడా ! ఇప్పుడేగా ఆయన యిక్కణ్ణుంచి వెళ్ళింది ?" అనడిగాను.

కపిల్ చెప్పాడు—"ఉల్కాచేలం చేరగానే సేనాపతి వైశాలికొక దూత ద్వారా జాబు పంపాడట. అయినా ఆయన మనస్సుకు సంతృప్తి లేకపోయింది. జనసమితి సమావేశంలో స్వయంగా తానే విజయవార్తను ప్రకటించాలని ఉబలాట పడ్డాడు. ఆ ఉత్సాహంతో మళ్ళీ వెంటనే వైశాలికి బయలుదేరాడు. ఉల్కాచేలం పొలిమేర దాటకముందే హఠాత్తుగా గుర్రం మీదనుంచి క్రింద పడిపోయాడు. వెంటనున్న అశ్వికులు వెళ్ళి గుండెమిద చెయ్యేసి చూచేసరికే ప్రాణం పోయిందట. ఈ దుర్వార్త నందజేయుట కొకని నిక్కడికి పంపి, మిగతావారు శవాన్ని వైశాలికి తీసుకెళ్ళారట."

ఇదంతా కపిల్ చెపుతూంటే చెవులప్పగించి వింటున్నానేగాని, నామతి మతిలోలేదు. నిర్విణ్ణుడ నయినాను. కొంతవడి నోటమాట లేకుండ చూస్తున్న నన్నుగాంచి కపిల్ అన్నాడు – "ఉల్కాచేలంలో మన సైన్యాలను ఆజ్ఞాపించే వారెవరూలేరు. తూర్పురంగంలో యుద్ధం సమసిపోయినట్లే; కాని, అక్కడి వార్తల నందుకొని సూచన లివ్వాలిగద."

సర్వసేనాపతి తర్వాత బాధ్యుడను ఉపసేనాపతినగు నేనేనని తలచుకొని కపిల్‌తో చెప్పాను — "జనసమితి మరల నూతన సేనాపతిని నియమించేవరకు యుద్ధ నిర్వహణకు నేనే జవాబుదారీ వహించాలి. మిత్రమా కపిల్ ! దక్షిణరంగం బాధ్యత యిక నీదే. యుద్ధ విరమణకోరి, శత్రు దూతలు వచ్చేవరకు వారిని వెన్నాడుట మానవద్దు. యుద్ధఖైదీలను మామూలుగా ఉల్కాచేలానికే పంపుతూండు. అమరునికి కూడ లేఖ రాస్తున్నాను. ఈలోగా నా గుర్రాన్ని తెప్పించు "

అని నేను దీపం వెలుగులో కమ్మ వ్రాశాను. కపిల్ నా గుర్రం వచ్చినట్లు చెప్పగా జాబతని కిచ్చి నేనతణ్ణి గాఢా లింగనం చేస్తూ "మిత్రమా ! ప్రస్తుత పరిస్థితుల్లో ఏది ఎవరి తుది కౌగిలో చెప్పలేం, నేనిక వెడుతున్నాను. నీ విక్కడ

పరిస్థితులను బట్టి నీకు మంచిదని తోచిన విధంగా చెయ్యి. అవసరమైతే మూడు యోజనాల దూరాన నేనుండనే వుంటాను." అన్నాను.

రాత్రిపూట వాతావరణం నిస్తబ్ధంగా వుంది. ఆ నిశ్శబ్ద వాతావరణాన్ని భంగ పరుస్తున్నదల్లా మా అయిదు గుర్రాల డెక్కల చప్పుడే. క్రితంనాడు రక్తస్రవంతులతో దాగులు పడిన భూమిపై ప్రయాణం చేస్తున్నాము. మా ప్రయాణ వేగంలో పరస్పర సంభాషణకే వీలులేదు. మార్గమం దక్కడక్కడ రక్షణ భటులు ఆగుమని కేకలు వేసేవారు. 'మిత్రుల'మని చెప్పటలో దివిటీలెత్తి చూచి అభివాదనము చేసి వదలి పెట్టేవారు. పాటలి గ్రామంలో దళవాయిని పిలిపించి నేను ఉల్కాచేలానికి వెళ్ళిపోతున్నాననీ, ఇక కపిల్ ఆదేశాల ననుసరించి నడచుకో వలసిందనీ చెప్పాను; మూడు యోజనాల ప్రయాణంతో మా అశ్వాలు అలసిపోయినై. అందుచే మేము పాటలిలో కొంచెంసేపు విశ్రాంతి తీసుకున్నాం, తర్వాత దోనెల వంతెన మీద మెల్లగా దాటిఉల్కాచేలం చేరుకున్నాము. నాతో కూడా వచ్చిన భటులు తిరిగి పోవుట కనుమతించి సేనాని ప్రభృతులతో తాజా వివరాలను గూర్చి యోచించి నిద్రపోయాను.

21. శాంతి ఒడంబడిక

నేను ఉదయాన లేచేసరికి జనసమితి అధ్యక్షుని లేఖను తెచ్చిన దూత నా కోసం వేచియున్నాడని చెప్పారు నేనా జాబును గైకొని చదువుకున్నాను. యుద్ధంలో జయాన్ని సాధించినందుకు గణపతి నన్నభినందించాడు. మరల సర్వసేనాపతి నియమింపబడువరకు ఆ బాధ్యతలను నిర్వహించు భారాన్ని వహించవలసినదిగా నాకాదేశించాడు. వారి ఆజ్ఞానుసారం వెంటనే కార్యభారాన్ని వహించుతున్నానని జాబురాసి దూతకిచ్చి పంపివేశాను.

యుద్ధఖైదీలు తండోపతండాలుగా ఉల్కాచేలానికి పంపబడుతున్నారు; నేను వారి నెప్పటికప్పుడే దేశాంతర్భాగాలకు పంపించి వేస్తున్నాను. క్షతగాత్రుల చికిత్సా శుశ్రూషల యేర్పాట్లనుచూచి నా కత్యంతానందం కలిగింది. నా సంతోషాన్ని వెలిబుచ్చినప్పు డగ్నివేశు డిల్లా చెప్పాడు ;

"మా ఏర్పాట్లు రోజు రోజుకు చక్కబడుతున్నవి. నిరంతర కృషి యే పనిలో అయినా రాటు దేలుతుంది. ఒక్కసారిగా యింతమందికి చికిత్స చేసే అవకాశం యిదివరకెప్పుడూ నాకు లభ్యం కాలేదు. ఇంత పని వత్తిడిలో చిక్కు లెదురౌతుంటూ వచ్చినట్టే వాటి నివారణోపాయాలూ తోచుతూనే వున్నవి. వివిధ రకాల గాయముల వారిని వేర్వేరు స్థానాల్లో వుంచాం. ప్రమాదావస్థలో నున్న వారిని ప్రత్యేక మొక చోట వుంచాము. —"

నేను మధ్యలో అడ్డుపడి "సరే గాని, మరి మన యువతీ దళాలు ఎలా పని చేస్తున్నవి ?" అనడిగాను.

"లిచ్ఛవీ యువతులేమి, లిచ్ఛవేతర కాంత లందేమి ఒక విచిత్రోత్సాహము రేకెత్తింది. వారు పురుషుల కే మాత్రం తీసిపోకుండా పనిచేస్తున్నారు; మరి నాయకి భామ విషయం చెప్పనక్కరయే లేదు. లిచ్ఛవులకు వారి సేనాపతి యాజ్ఞ యెట్లో అట్లే ఆమె యాసతిని స్త్రీ లెల్లరు ఋచి తప్పక పాటించుతున్నారు."

"ఆమె యాజ్ఞకు తిరుగులేదన్న మాట ?"

"నిస్సందేహంగా అంతే"

"భామ యెక్కడుంది ?"

"మొదట్లో కొన్నాళ్ళిక్కడే వుంది. ప్రస్తుతం నది ఆవతలి వేపున మకాం పెట్టింది. అయితే అడపా దడపా యిక్కడకు వచ్చి చూచి వెడుతూనే వుంది. ఇవాళ తెల్లవారగట్టే వచ్చి రోగుల్ని చూచి వెళ్ళింది."

"ఈసారి వచ్చినప్పుడు నే నిక్కడే వుంటున్నానని చెప్పండి"

"అల్లాగే. సేనాపతీ ! ఈ యుద్ధం మన వజ్జి ప్రజానీకంలో నూతన చైతన్యాన్ని కల్గించి జీవిత దృక్పథాన్నే మార్చివేసింది. వృద్ధులు కూడ స్త్రీ – పురుష వివక్షత లేకుండ దేశరక్షణ కేదో ఒకవిధంగా సహకరించడానికి ఉద్యుక్తులవుతున్నారు. నేను మా ముసలావిడ మాణవికకూడ యిల్లా మారిపోతుందని ఎన్నడూ ఆశించలేదు సుమా. జీవితం పొడుగునా తన అదుపాజ్ఞలతో నన్ను వేధించుకొని తిన్నదంటే నమ్మ."

"వేధించడమా ?"

"మరి ? అదీ అంతులేకుండా. ఆవిడ తొలిసారి చూలాలయి వుండగా నా ప్రాణం తీసినంత పనిచేసింది. తన పిల్లా డాడుకుంటానికి తిమ్మడిని తెమ్మంది."

"బ్రతికిన దాన్నేనా ?"

"కాదులే. కొయ్యబొమ్మని. కోతిబొమ్మ తెచ్చిచ్చానుగందా, మళ్ళీదాన్ని పట్కెళ్ళి లక్కరంగు వేయించుకు రమ్మన్నది. ఆ తర్వాత తన బుల్లాడికి బూర కావాలంది."

"మరి మీరా బొమ్మలన్నిటినీ తెచ్చిపెట్టలేదా ?"

"తప్పుతుందా సేనాపతీ ! మాణవిక పడుచుది, ఆమె కెక్కడ కోపం వస్తుందోనని గజగజ లాడేవాణ్ణి. ఒక గది గదంతా బొమ్మలతో నిండిపోయింది పుట్టబోయే గుంటడికని."

"గది! గదే !"

"ఆc, మరేమయిందనుకున్నారు ? ఆడపిల్ల పుట్టేసింది."

"మరి మగపిల్లాడికోసం తెచ్చిన బొమ్మ లేమైనై ?"

"మలి చూలుకు పుడతాడనే ఆశకొద్దీ దాచిపెట్టింది; కాని, ఆమె కైదుగురూ ఆడ సంతానమే. మా యావిడ సంగతి తెలియజాని కిదొక మచ్చుగా చెప్పాను. ఒళ్ళువంచి పని చేయటమంటే ఆమెకి గిట్టదు. నేనుకూడ దాస – దాసీ జనాన్ని, నౌకర్లని లోటు లేకుండానే వుంచాను; కాబట్టి కొంపలో ఎల్లాంటి ఉపద్రవము లేకపోయింది. లేకపోతే మాణవిక నన్ను బ్రతకనిచ్చేదీ ? అల్లాంటి మనిషి, మీయమ్మ మల్లికాదేవి గోచి బిగించి క్షతగ్రాతులకు కట్లు కట్టుతూంటే, పక్కలు వేస్తూవుంటే, పాలు తాగించుతూంటే చూచి పూర్తిగా మారిపోయింది.

"మా అమ్మకూడ నడుంగట్టి పనిచేస్తోందా ?"

"ఊc, మాణవిక కూడాను. వజ్జి స్త్రీలలో ఒక వింత పరివర్తనం వచ్చిందని చెప్పానుకదూ. క్షతగాత్రులిక్కడికి సంతతధారగావచ్చి పడుతూంటే అదు

గులో అడుగేసుకుంటూ తిరిగి పనిచేస్తే చాలదు. మరి చరచర నడుస్తూ చకచకా పనిచేయటానికి స్త్రీల కాళ్ళకు లంగా లడ్డుపడతాయని కాసికోకలు కడుతున్నారు."

"అమ్మ ఎక్కడుంది ఆచార్యా !"

"వచ్చేవేళ అయింది. మాణవిక, మల్లిక చిన్ననాటి చెలికత్తెలు సేనాపతీ ! ఆమె బస మాణవికకు బాగా తెలిసుంటుంది."

"అయితే ఆచార్యా ! అమ్మతోను, భామతోను నేను మళ్ళా మధ్యాన్నం వస్తానని చెప్పండి."

"మరి మా కోడలికో ?"

"అల్లాగే చెప్పండి."

"మా యావిడకి ఆమె అంటే బలే మక్కువ. స్నేహితురాలి కోడలు. తనకూ కోడలే నంటుంది. భామ్మ గాంధారపడుచు ఇక్కడికి రావడం అరుదే."

"కార్యభారంవల్ల కాబోలు !"

"వారి శ్రమసంగతి ఏం చెప్పను ? క్షతగాత్రులు అంతులేకుండా వుంటున్నారు. కొందరిని నది అవతలి శిబిరానికి పంపానేగాని, నేను పోయి చూచి రావటానికే తీరికలేకుండా వుంది. యుద్ధరంగం ఎంతమేర వుందోకూడా నాకు తెలియదు."

"రెండోనాటికే యుద్ధరంగం మూడు యోజనాల అవతలి కెళ్ళింది.

"అయితే అంతంత దూరాన్నుంచి దెబ్బతిన్న వారిని పరుగులుతీస్తూ జేరవేస్తూ వుండి వుండాలి."

"యుద్ధరంగంలో మాత్రమే యువతులు రోగులను మోయవలసివస్తున్నది." ఇతరత్రా రథాలు, పడవలు ఏర్పాటుచేశాం. కాకపోయినా మన స్త్రీలు రాత్రిం బగళ్ళనే భేదంలేకుండా పని చేస్తున్నారు. మిట్టమధ్యాహ్నం నిప్పులు చెరిగే యెండనైనా లెక్కచేయటం లేదు. వారు బాణవర్షంలోకి దూకటానిక్కూడా జంకుటలేదు. రణరంగంలో సంగ్రామమెంత తీవ్రంగా జరుగుతున్నా, దెబ్బతిని పడిపోయిన వారి నక్కడ ఏమాత్రం జాగుసేయకుండా తరలించుతున్నారు.

"అదిగదే నేను చెప్పేది సేనాపతీ ! గాయపడ్డ వారి నప్పటికప్పుడే నా వద్దకు తీసుకొస్తున్నారు. వెంటనే చికిత్స చేయడంవల్ల గాయాలు త్వరగామాని నయమవుతాయి కూడాను."

"సరే, నేను మధ్యాన్నం వస్తానని అమ్మతో చెపుతారుకదూ ?"

"మాణవికతో కూడాను. ఆవిడ నన్ను చూడాలని ఉబలాటపడుతోంది."

ఆయనవద్ద సెలవు పుచ్చుకొని వెళ్ళిపోయాను. బింబిసారుని పట్టపుటేనుగుపైకి అటకమీద కెక్కినట్లు చులాకనగా యెక్కి తోలించిన యువయోధుడు మళ్ళీ

జ్ఞాపకమొచ్చాడు. అతన్ని సమయోచిత ప్రవర్తనకు అభినందించలేక పోయినందుకు విచారం కలిగింది.

మధ్యాహ్నం భోజనాత్పూర్వమే నేను మరల అధినివేశుని చికిత్సా శిబిరానికి వెళ్ళాను. ఆచార్యుడు నన్ను వెంటనే రోగులను కనిపెట్టుకొనియున్న అమ్మ వద్దకు తీసుకెళ్ళాడు. అమ్మ గుమ్మంవేపు వీపుపెట్టి కూచొని వుండుటచే ముఖం కన్పించక నేనామెను గుర్తించలేక పోయాను. ఆమె లిచ్ఛవులపాగా, చొక్కాయి, ధోవతి ధరించివుంది. ఆచార్యుని పిలుపుతో వెనుదిరిగిన ఆమె దృష్టి నాపైన పడింది చివ్వున లేచివచ్చి తాను నన్ను పసితనంలో లాలించినట్లే చేతుల్లోకి తీసుకొని నా లలాటాన్ని, కేశాలను, కన్బొమ్మలమీద ఒకే యిసిగా ముద్దు పెట్టుకుంది.

"అమ్మా! నువ్వూ భామసేనలో చేరావా?" అనడిగాను,

అమ్మ—"భామ రోహిణుల సైన్యంలో నాయనా! ఆడపిల్లలు మొదట్లో లిచ్ఛవీయాణుల సైన్యాన్ని గురించి మాట్లాడుతుంటే నాకేమీ బోధపడలా; కాని. వాళ్ళు కష్టపడి పట్టుదలతో నేర్చుకుంటూండగా చూచి అది వుత్తుత్త ఆట కాదని తెలుసుకున్నాను. మన యింటిల్లిపాది విచ్చుకత్తుల మధ్య తిరుగుతుంటే మరి నాకు మాత్రం వెనకాలోచ నేముంది?" అని చెపుతుండగా ఆమె యీడుదే మరొ కామె-నేనెరిగి నావికలాగే వుంది - రావటంచూచి అమ్మ ఆవిడ చేయి పట్టుకొని అన్నది - "ఈమె నా స్నేహితురాలు సూర్య - మన ఆచార్యుని యిల్లాలురా అబ్బాయి!"

అగ్ని—"ఈవిడే మా యావిడ మాణవిక సేనాపతీ!"

ఆమె నా ఫాలంమీద ముద్దుపెట్టి "మరి ఏమండీ!" మీరా తిమ్మడి కథ యీయన్తో ఏకరువు పెట్టారా?" అంది అగ్ని వేశునితో.

అగ్నివేశుడు తడబడుతూ "భవతీ! కోపం చేయవద్దు, ఈయన మన సేనాపతి" అన్నాడు.

మాణవిక—"సేనాపతా! అయినా పరాయివాడు కాదుగా. నా బాల్యసఖి మల్లిక కొడుకు నాకూ బిడ్డే. ఏం కుమారా—సేనాపతీ?"

నేను—"నన్నలా పిలవొద్దమ్మా! మీ బిడ్డను పిలిచినట్లే పిలవండి. బాల్యంలో నేను మీ ఒళ్ళో ఆడుకున్న వాడినేగా."

మాణ—"మరే నబ్బాయ్! నీకు పాలుకూడ యిచ్చాను. ఏం మల్లికా?"

అమ్మ—"అవునంతే. మన మప్పుడు ఉమాసింహుల్లో భేదం చూపే వాళ్ళం కాదు"

మాణ—"కాని, సింహుడెంత మారిపోయాడు! వైశాలిలో దూరాన్నుంచి చూచాను. పేరు చెప్పినా మొహం చూచి నమ్మలేక పోయాను."

అమ్మ—"సఖీ! అబ్బాయికి పన్నెండేళ్ళు వచ్చిం తర్వాత మళ్ళీ నువ్వు చూచిందెక్కడలే. నువ్వు ఆచార్యునితో కాశీ వెళ్ళిపోయావయ్యె."

మాణ—"నిజమే, మా బ్రాహ్మడప్పుడు వైశాలి వదిలియే రాజధానికైనా వెళ్ళిపోతే పడుచు నౌకరుకుమల్లే తన్ను ఆదరించుతారని ఆశపడ్డాడు. కాశీలో మర్యాదగానే జరిగింది. కాని. నా కది పరాయిదేశం లాగానేవుంది."

అగ్ని—"సేనాపతీ! మాణవిక నా మెడకు వురిలా తగులుకుంది."

నేను—"ఇంతకూ ఆమె తప్పేమీ చెయ్యలేదుగా ఆచార్యా?"

అగ్ని—"తప్పుచేయలేదులే. జన్మస్థానమంటే ప్రేమ యెవరికుండదు?"

నేను—"ఆచార్యా! మా పిన్ని శుక్లమ్మ కూడ మీ చికిత్సాశాఖలో చేరిందని విన్నానే"

అగ్ని—"అవును సేనాపతీ! తొలినాడే ఆమె భామతో గంగ అవతలికి వెళ్లింది."

నేను—"మరి భామ ఖబురేమీ రాలేదా?"

అగ్ని—"లేదు. ఈ పూట క్షతగాత్రులు తక్కువే."

నేను—"ఇక రారు ఆచార్యా!"

అమ్మ—"ఎందుకని నాయనా!"

నేను—"శత్రువులు పూర్తిగా ఓడిపోయారమ్మా! నిన్నటినుంచి చెల్లా చెదరయిన శత్రువుల్ని మన సేనలు వెంటబడి తరిమి పట్టుకుంటున్నై."

అగ్ని—"పాపం! సేనాపతి సుమన్ మన విజయాన్ని కళ్ళార చూళ్ళేక పోయాడు."

నేను - "ఆయన చూచాడు ఆచార్యా! ఆ శుభవార్త వైశాలిలో చెప్పటానికే ఆయన ఆత్రపడ్డాడు. అదే ఆయన మరణ హేతువయింది. విజయోత్సవానికి సర్వసేనాపతి లేకపోవడంకంటె పరిచారం అతని సైనికుల కింకేముంటుంది?"

చిత్సా శిబిరాన్ని చూచిన తర్వాత నేను ఆయుధాగారాన్ని సందర్శించటానికి వెళ్ళాను. అందులో మగధ సైన్యాలవద్ద లాక్కొన్న శస్త్రాస్త్రాలన్నీ కూడా బెట్టబడుతున్నై. ఉపనాయకుడు దోనెల వంతెనలను నిర్మించిన నాటినుంచీ దిఘవరా నుంచి దిగువగంగ వరకుగల నావికాదళ నాయకుడైన శంతనుడు అప్పుడా యుధాగారమందే యున్నాడు. అతని నౌకాదళం శత్రువులనుండి గుంజుకున్న సామగ్రిని జేరవేయుటలో నిమగ్నమయి వుంది. మేము పరస్పరం చూచుకోగానే కౌగలించుకున్నాం. జయాన్ని సాధించినందు కతడు నన్నభినందించాడు. విజయ సాధనలో తక్షశిల మిత్రులదే ప్రధాన పాత్రయని నేను కృతజ్ఞతా సూచకంగా అన్నాను.

"తక్షశిల తన సోదరి వైశాలి రక్షణ కీ మాత్రం సేవచేసే అవకాశం లభించి నందుకు నాకు సంతోషంగావుంది." అన్నాడు శంతిన్.

"మీ సేవ సామాన్యమా. మీ సహాయం మాకు చిరస్మరణీయంగా వుంటుంది. మీరు గావించిన పరివర్తనంవల్లనే నౌకాదళం తొలిదెబ్బతోనే శత్రువుల స్థైర్యాన్ని దిగజార్చింది, మళ్ళీ వాళ్లు నిలద్రొక్కుకోలేక పోయారు. ప్రస్తుతం నది కవతలి రంగంలో కపిల్ ఒక్కడే బాధ్యత వహించి యుద్ధాన్ని నిర్వహించు తున్నాడు. ఇప్పుడిక మగధరాజు నోట ఓటమి నంగీకరింపజేయు టొక్కటే మిగిలివుంది" నే నన్నాను.

నా బసకుచేరి మళ్ళీ యుద్ధవార్తల నందుకొని, సైనిక దళాలకు ఆదేశా లిచ్చు టలో నిమగ్నుడనైనాను. శత్రువులు యుద్ధవిరమణ కోరుతున్నట్లు కొంచెం ప్రొద్దుం డగా కపిల్ వద్దనుంచి జాబు వచ్చింది. శత్రువులను తరుముట వెంటనే చాలించం డనీ, కర్తవ్యాన్ని గూర్చి మర్నాడు కబురు పంపుతాననీ జవాబు పంపాను. అప్పటి కప్పుడే నేను గుర్రంమీద వైశాలికి బయల్దేరాను. దారిలో అలసిన గుర్రాన్ని మార్చి సూర్యాస్తమయం అయిన కాస్సేపటికి వైశాలికి చేరుకొన్నాను. కొన్ని మాసముల అనంతరం మళ్ళీ నేను గణపతిని కలుసుకున్నాను. ఆయన అత్యంతానందంతో దర్శనమిచ్చి అతి వుత్సాహంగా మాట్లాడి, నన్ను పదేపదే అభినందించాడు. నే నాయనకు కపిల్ పంపిన వర్తమానం తెలియజేశాను. తక్షణమే మంత్రివర్గ సమా వేశం పిలువబడింది.

యుద్ధం విరమించాలా వద్దా? విరమించితే ఏ షరతులమీద అన్నదే మా ముందున్న సమస్య.

మహానామమంత్రి తన అభిప్రాయాన్నిల్లా చెప్పాడు—

"మగధరాజు మనమీద అనేకసార్లు దురాక్రమణం చేశాడు. వారితో మన మిదివరకు చేసుకున్న సంధుల్లో ఏదీ స్థిరంగా పాటింపబడలేదు. ప్రతి పర్యాయము ఒడంబడిక నంగీకరించి మగధ మళ్ళీ మనపైకి దండెత్తి వచ్చేందుకే మన మవకాశ మిచ్చాము; కాబట్టి ఈసారి అల్లా కాకుండా మన మీ తగాయిదాను పూర్తిగా రూపు మాపాలి."

"అంటే మగధరాజ్యాన్ని తుడిచిపెట్టాలనేగా?" గణపతి ప్రశ్నించాడు.

"ఆఁ అంతే."

"మగధ, పాటా, దక్షిణోత్తర అంగరాజ్యా లన్నిటినీ వజ్జిలో కలిపేసుకోవా లనే?"

"అందులో తప్పేముంది?"

"అట్లయితే మన యీ ప్రభుత్వ మప్పుడు పంచాయితీ ప్రభుత్వ మవు తుందా, లేక రాజాధిపత్య మవుతుందా?" అనడిగాడు గణపతి.

"పంచాయతీ పాలనే సాగుతుంది ఇప్పుడున్నట్లే." మహానామాత్యుడు చెప్పాడు.

"గణపతి యీ పంచాయతీ ప్రభుత్వ రూపమిచ్చింది వజ్జిలోనున్న అధిక సంఖ్యాకులగు లిచ్ఛవులు. మరి మగధ, అంగ రాజ్యాలలో లిచ్ఛవులు లేరే?"

"అయితే ఏం? మన మిప్పుడు వజ్జిలోని లిచ్ఛవేతరులను పాలించినట్లే అక్కడివారిని కూడ శాసించుదాము."

"ఈ విషయంలో వుత్తరా పథమందలి తక్షశిలాది పంచాయతీల పరిచయాను భవమున్న మన తాత్కాలిక సేనాపతి తన అభిప్రాయం చెప్పాలి" అని పంచాయతీ అధ్యక్షుడు నా వంక చూచాడు.

నేను లేచి నా అభిప్రాయాన్ని విశదీకరించాను—"పూజ్య అధ్యక్షా! నేను కేవల మొక సైనికుడను. రాజనీతి—ముఖ్యంగా ప్రజాతంత్ర రాజనీతిని గూర్చి నేను వెలిబుచ్చే అభిప్రాయాలను ఏ రాజకీయ నేత సలహాగానో కాక, ఒక సామాన్య సైనికుని యోచనగా మాత్రమే స్వీకరింతురు గాక! ఉత్తరా పథంలో గాంధారం వంటి పంచాయతీ పాలనలో బానిస విధానమే లేదు. అక్కడ రంగుభేదం కూడా లేదు. అందరూ ఆర్యులు. ఎ కొద్ది పరివారాలనో మినహాయించితే అంతా గాంధారులే. అందుచేత ఆ పంచాయతీ పరిశుద్ధంగా వుంటుంది గాంధారులలోని భాతృభావం ఇక్కడ కాన రాదు. గాంధార (తక్షశిల) పంచాయతీ నిర్మాణ విధానం మన కాదర్శనీయమని నా వుద్దేశ్యం. మన దేశంలో బానిస విధానం వుంది. అనార్య ప్రజా వున్నారు. అన్య ప్రాంతాలనుండి లిచ్ఛవేతరు లనేకమంది యిక్కడికి వస్తూంటారు. మన పాలన లిచ్ఛవేతరులపట్ల నిష్ఠురంగా లేకపోయినా పై కారణాలవల్ల పంచాయతీ పాలనలాగా లేదు. మన శాసన చక్రాన్ని గుప్పిట్లో పెట్టుకోగల సాధన మేదీ లిచ్ఛవేతరుల చేతిలోలేదు. వజ్జిదేశంలోని లిచ్ఛవేతరు లీ విధంగా వున్నా, మనం ఆదర్శ ప్రాయమగు పరిపాలన సాగించడానికి శక్యం కాకుండా వుంది. అసలు లిచ్ఛవీ పరివారాల్లోనే కొన్ని మహా భాగ్యవంతములు, మరికొన్ని నిరుపేద కుటుంబాలుగా వున్నై. ప్రజ లెప్పుడూ తమ సంపద్భాగ్యాల కనుగుణ్యమైన శాసన నిర్మాణానికై ప్రయత్నించుతారు. దాని పర్యవసానంగానే దరిద్రులగు లిచ్ఛవులు శ్రీమంతులగు స్వజాతీయులపట్ల నిష్కపటంగా ప్రవర్తించు తున్నారు.

"ఒక్క వజ్జి దేశంలోనే యిల్లాంటి పరిస్థితు లుండగా, మనమిక అంగ, మగధాది లిచ్ఛవేతర రాజ్యాలను కూడ కలుపుకుంటే, దాని ఫలితం మన ప్రస్తుత పంచాయతీ విధానం మీద మరోలాగా ప్రతిబింబించక మానదు. మన మా నూతనంగా కలి

సిన ప్రాంతాలకు యెవరో ఒకరిని రాజుగా కాకపోయినా, అధికారిగా పంపక తప్పదు; అయితే ఆ పంపబడిన వ్యక్తి తన యిష్టంవచ్చినట్టు చలాయించకుండా అరికట్టడాని కక్కడ లిచ్ఛవీ పంచాయతీ వుండదు. అదీగాక మనం ఒకే లిచ్ఛవీ అధికారి నక్కడ ఎక్కువకాలం అధికారంలో వుంచామా మరో మగధ రాజును సృష్టించుతున్నట్టే భావించాలి. అతడు ధనాన్ని కూడబెట్టుకోవడంతోపాటు స్వాధి కారాన్ని స్థాపించుకుంటాడు. తరువాత ఒకప్పు డతనిని తొలగించాలంటే అది వాని కయిష్టమవుతుంది. ఆ విధంగా ముందే బూతులాటకు పునాది పడుతుంది.

మనమే ఒక్కణ్ణి ఎక్కువ కాల ముంచకుండా ముందే మూడు సంవత్సరాలు పరిమితి నేర్పరచి పంపితే సరి" అని మహానాము డన్నాడు

"మూడేళ్ళయినా అధికమే. తెలివిగలవా డా మూడేండ్లలోనే పునాది వేసుకోగలడు. అంగ, మగధ రాజకుటుంబాలవారినీ, వారి కుట్రలనూ ఆధారం చేసికొని. ప్రవాస లిచ్ఛవులలో చీలికలు పెట్టి విద్రోహానికి పూనుకోవచ్చును" అని చెప్పాను.

"ఏటేటా మన ప్రతినిధిని మార్చుతూంటేనో ?"

"అట్లయితే పై ప్రమాదం వుండదు; గాని, అతడా కొద్దికాలంలో అక్కడి రీతి—రివాజులు, రాజకీయాది పరిస్థితులు అవగాహన చేసుకొనలేడు గాన పరిపాలన సవ్యంగా సాగించలేడు."

"సేనాపతీ ! దీన్నిబట్టి అంగ. మగధ రాజ్యాలను కలుపుకున్నందువల్ల అసలు మన పంచాయతీ పాలనా విధానానికే ముప్పు వాటిల్ల గలదనియా మీ వుద్దేశ్యం?"

"అవునంతే. పడమటి పంచాయతిలను వుదాహరణగా తీసుకుంటే మన మా విషయాన్ని స్పష్టంగా గ్రహించగలం."

"మరి కొన్నేండ్ల కొకసారి మాటిమాటికి మగధతో మనం యుద్ధం చేయవలసి వస్తోందిగదా. మనమూ వుపద్రవాన్నెంచి తప్పించుకొనే వుపాయమేమిటి?"

"అదేకాదు, దానికి మించిన ప్రమాదంకూడా వుంది. ఇంతవరకు మనం జయించుతూ వచ్చిన మాట నిజమే; కాని, మగధ నిరంకుశ ప్రభుత్వ వునికి కే ప్రమాదం సంభవించలేదు. వాళ్ళే గనుక ఒక్కసారి జయించటం తటస్థించితే యిక వాళ్ళు మన ప్రజాతంత్రరాజ్యాన్ని శాశ్వతంగా తలెత్తకుండా రూపుమాపుతారు. పంచాయతీ పాలనలో అధికారంలేని లిచ్ఛవేతరు లనేకమంది మన రాజ్యంలో వున్నారు. అందరినీ సమభావంతో చూస్తామన్న సాకుతో లిచ్ఛవుల, లిచ్ఛవేతరుల హక్కుల్ని సమానం చేస్తారు. అంతే ఉభయులను సమానంగా పరాధీనులను గావించు తారు."

"మీరు నుడివినది సత్యమే సేనాపతీ! ప్రతిసారి మన విజయంతో వారి శక్తి కొద్దికొద్దిగా క్షీణించుతున్నదే గాని, ఒక్క పర్యాయం వారు జయిస్తే మన పంచాయతి విధానమే సమూలంగా అంతరించిపోతుంది. అటువంటి వినాశ కారకులగు శత్రువులవునికి నష్టే వదలివేయుట వివేకం గల పనేనా ?"

"నేనా విషయ"లో మీతో ఏకీభవించుతాను; కాని, యిక్కడొక విషయం గమనించాలి. బింబిసారుని తొలగించి మరో బింబిసారుడు తయారవడం మరీ ప్రమాదం. బింబిసారుడు బింబిసారుడే. కాని, లిచ్ఛవీ బింబిసారుడు అంగ, మగధ రాజ్యాలకు ప్రభువై, స్వజాతీయుడగుటచే మనలో చీలికలు పెట్టే సమర్థుడుకూడ కాగలడు. పరాయిజాతికి చెందిన బింబిసారునితో పోరాడటానికి ఒకే కట్టగా నిలబడిన లిచ్ఛవులందరూ లిచ్ఛవీ బింబిసారునితో యుద్ధం చేయడానికి ఏకంగా వుండలేరు. అల్లాంటప్పుడు లిచ్ఛవీ పంచాయతీ రాజ్యానికి వాటిల్లే ముప్పు సామాన్యంగావుండదు. శత్రువును నాశనం చేయాల్సిందే; అయితే శత్రువుచు శాశ్వతంగా నాశనం చేసేందుకు మన-అంటె లిచ్ఛవీల, ఐక్యతనే కోల్పోయేందుకు సిద్ధంగా వున్నామా అనేదే మనల నిప్పుడెదుర్కొన్న సమస్య."

"పాలుతాగే పసిబిడ్డకూడా అందు కంగీకరించడు. లిచ్ఛవీరక్త మున్నవా డెవడూ మన విచ్ఛిత్తి కొప్పుకోడనే నా వుద్దేశ్యం.

"అటువంటప్పుడు మన ఐక్యతకు భంగంలేని రీతిని శత్రువునికిని రూపుమాపే దెట్లా అనే ప్రశ్న వస్తుంది."

"అవును. దీని కేదో తరుణోపాయాన్ని మన మాలోచించాలి. సేనాపతీ! ఇందుకు మీ కేదే సుపాయం తోచుతోందా?" మహానాము డడిగాడు.

"ఈ విషయం నా కయోమయంగా వుంది. పూజ్యమహానామామాత్యా ! శత్రువును శాశ్వతంగా నాశనం చేయాలన్నదే మీ వుద్దేశ్యమైతే అందుకొకమార్గం ఉంది. కొంతవరకది వుపకరించవచ్చు. అయితే దాన్ననుసరించడానికి కూడ కొన్ని సందేహాలు కలుగకపోవు."

"ఏమి టా మార్గం సేనాపతీ?" అని గణపతి ప్రశ్నించాడు.

నేను "అంగ, మగధప్రజలకు సర్వస్వాతంత్ర్యా న్నిచ్చివేయడమే" నని చెప్పాను

"బింబిసారుని సైన్యాన్ని ఓడించి అ పనిని సులువుగానే చేయగలం" అని మహానాము డనేశాడు.

"అంగ, మగధ ప్రజలు స్వాతంత్ర్యాన్ని పొందడానికి ఒప్పుకుంటారా ?" నే నడిగాను.

"స్వాతంత్ర్యం యిస్తూంటే వద్దనేవారెవరు ?"

"మీ పరివారంలో చిరకాలంనుంచీ తలదాచుకుంటున్న మీ ప్రియబానిస నొకడిని విముక్తిచేసి చూస్తే తెలుస్తుంది''

"వాడు స్వతంత్రు డవడానికి యిష్టపడ డనేనా మీ అభిప్రాయం?''

"అవును, స్వాతంత్ర్యం అనేక సాధక-బాధకాలతో కూడి వుంటుంది. దానికెంతో జవాబుదారీ వహించాలి. అది స్వార్థత్యాగాన్ని - ఇచ్ఛాపూర్వక ప్రాణ త్యాగాన్ని కూడా కోరుతుంది. మరి చిరకాలంనుంచీ దాస్యంలో వున్న బానిసలు ఆ లక్షణాలను ఏనాడో పోగొట్టుకున్నారాయె."

"అంటే ఒకసారి పరాధీనులైనవారు శాశ్వతంగా బానిసలుగానే వుండగోరు తారంటారా?"

"బానిసభావం వారిలో జీర్ణించి వుంటుందనే నాభావం. ప్రజలకు స్వాతంత్ర్య ప్రదానం చేయడమంటే వారి ప్రజాస్వామ్యాన్ని స్థాపించడమే; మగధ, అంగ పంచాయతీలను స్థాపనచేయాలన్నమాట.''

"పాంచాలంలోవలె మనంకూడ తూర్పున పంచాయతీరాజ్యాల సంఖ్యను వృద్ధిచేయడం మంచిదికాదూ?''

"అప్పుడైనా యుద్ధాలురావని చెప్పలేము, కాని. మన ప్రజాస్వామ్య విధానానికి ముప్పుండదు ప్రజా తంత్రానికి ప్రబల శత్రువు రాజతంత్రం మాత్రమే."

"బాగా చెప్పావు !"

"బాగా చెప్పాను, ఇంకా బాగా చెప్పగలం కూడాను. దాని నాచరణలో పెట్టడంలోనే వుంది. చేయడంకంటె చెప్పడం మహాసులభవు."

"అంగ, మగధలకు వాటి స్వాతంత్ర్యాన్ని అప్పజెప్పలేమా ?"

"అక్కడి రాజులకు ఆ స్వాతంత్ర్య ప్రదానం చేయడం అతిసులభమే."

"కాదు, ప్రజానీకానికి స్వాతంత్ర్య మీయడమే మన ఆశయం"

"అంటే అంగ, మగధ పంచాయతీ రాజ్యాలను స్థాపించా లన్నమాట."

"ఆఁ, అంతే."

"అది మన లిచ్ఛవులవంటి ఏకరక్త సంజనితమై, పరిశుద్ధ ఆర్యజాతికి చెంది, శుక్లవర్ణం కలిగిన అంగ, మగధ జాతులుంటేనే సాధ్యమవుతుంది."

"అక్కడ అలాంటి శుద్ధమైన జాతులే లేవా ?"

"మగధలో క్షత్రియ, బ్రాహ్మణ, వైశ్య, శూద్రజాతులన్నీ వున్నై. అవి మన లిచ్ఛవీ జాతిలాగా ఏకజాతి కాదు"

"వారిలో శుక్లవర్ణంగల ఆర్యులెల్లరిని యేకంజేసి మగధ పంచాయతీ నేల స్థాపించకూడదు ?" అనడిగాడు మహానామమంత్రి.

"కాని, మనం బ్రాహ్మణుల్ని అందు కొప్పించలేము. వారు యజ్ఞ—యాగాదులు, పూజా-పునస్కారాలు మాత్రమే తమ పనులనీ, రాజ్యపాలనా విధి క్షత్రియుల దనీ నమ్ముతున్నారు "

"పంచాయతీ స్వాతంత్ర్యము, పాలనాధికారము లభ్యమవుతూంటే వారు తమ పౌరోహిత్యాన్ని వదిలేయడానికి సిద్ధం కాకపోరు "

"మూడు వేదాల్లోని మంత్రాలూ మాసిపోయి, మరి యా మంత్రాలను వల్లించే బాలుడొక్కడుకూడ లేకుండడం జరిగితేనే వారు మీ రన్నట్లు తయారవుతారు:"

"కారణం ?"

"కారణమా ? మూడువేదాల రచయితలు అష్టక, వామక, వామదేవ, జమదగ్ని, భృగు, వశిష్ఠ, అంగిర, విశ్వామిత్ర, భరద్వాజాదులే బ్రాహ్మణ క్షత్రియ భేదభావాన్ని సృష్టించడంలో ప్రముఖపాత్ర వహించారు. పడమటి దేశాల్లోని ఆర్యులు వేదాలను సృష్టించలేదు కాబట్టే అక్కడ ప్రత్యేకంగా బ్రాహ్మణులనే వారెవరూ వుండరు. చేరివచ్చిన బ్రాహ్మలెక్కడైనా కన్పించితే కన్పడవచ్చు కురు-పాంచాలంలో అష్టక, వామదేవాదులులేరు. వేదాలున్నదీ తూర్పునందే కాబట్టి బ్రాహ్మణ క్షత్రియ భేదభావం తీవ్రరూపం దాల్చిందికూడ యిక్కడే."

"మనం వున్నదికూడా తూర్పునందేకదా, మరి మనలో ఆ భేదం కానరాదే?" అన్నాడు మహానామమంత్రి

"ఉత్తరాపథంలోని గణజాతుల్ని చూచిన మీదట ఆర్యులు — శుక్లవర్ణంకల మూలపురుషు లేవిధమైన బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ భేదాన్ని పాటించి యుండలేదనే నిశ్చయానికి వచ్చాను. గాంధార, కాంభోజ. వుత్తరకురుదేశాల్లో నేటికీ అల్లాగేవుంది, బయటినుంచి వచ్చిన విజాతీయుల్ని మినహాయించితే మన లిచ్ఛవీజాతి కూడ అంతే. సైనిక శిక్షణపొందుటలోను, పంచాయతీ పాలనాధికారంలోను అందరము సమానాధికారం కల్గియున్న కారణంగా బయటి రాజ్యాలవారు మనల్ని లిచ్ఛవీ క్షత్రియులని వాడుతున్నారు. మనల్ని క్షత్రియులనేవారి దృష్టితో బ్రాహ్మణ వర్ణంకూడ వుండి వుంటుంది. అంటే బ్రాహ్మణులు పురోహితజాతియనీ, అగ్రజాతివారనీ. క్షత్రియులు వారికంటె హీనజాతికి చెందిన పాలకజాతివారనీ, యోధజాతియులనీ వారి వుద్దేశ్యం. వారి యీ భావంతో మీరే కీభవించుతారా?" అని నేనడిగాను.

"ఎంతమాత్రం అంగీకరించం. బ్రాహ్మల్ని మనతో సమానంగా ఎంచము. రక్తశుద్ధి, స్వచ్ఛవర్ణముల విషయంలో మనకంటె బ్రాహ్మల్ని హీనంగానే తలు

స్తాము. అందువల్లనే బ్రాహ్మణ స్త్రీ సంపర్కంతో లిచ్ఛవీ పురుషుడు కనిన సంతానానికిగాని, బ్రాహ్మణుని పొందువే లిచ్ఛవీ స్త్రీ కన్నబిడ్డలకు గాని మనతో సమాన హోదా యివ్వం. అలాంటి వారికి లిచ్ఛవీ అభిషేకార్హతలేదు. మరి బ్రాహ్మణులు లిచ్ఛవీ కన్యవల్ల కనిన సంతానాన్ని తమలో కలిపేసుకుంటున్నారు. వారికి యజ్ఞ-భోజనాదులపట్ల సమాన హక్కు నిస్తున్నారు. తమ కన్యకు లిచ్ఛవీ పురుష సంయోగంచే కలిగిన పుత్రునికి పితామహుని గోత్రమిచ్చి తమ వంశంలో కలుపుకుంటున్నారు."

"దీని అర్థమేమిటి? బయటి బ్రాహ్మణులు నగరాలు మనలనే దృక్పథంతో క్షత్రియులని వాడుతున్నారో అట్టి క్షత్రియులం కామనే తేలుతోంది. కురు-పాంచాల మందలి ఆర్యులతో బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ భేదం యేర్పడింది; కాని, పంచాయతీలలోని మనజాతులా విభేదాలకు తావీయలేదు. ఆ కారణాన అవి స్వచ్ఛమైన పురాతనార్య జాతులుగానే వుండిపోయాయి. వారు కురు-పాంచాలంలోవలె రాజతంత్రాలను స్థాపింపక, ప్రాచీనార్య సాంప్రదాయాను సారం, పంచాయతీ పాలననే అమల్లో వుంచారు. భావిలో లిచ్ఛవులు బ్రాహ్మణులా, క్షత్రియులా అన్న వివాదం రేవవచ్చు. ఇతరులు పిలిచినట్లు మనమూ క్షత్రియులమే ననుకుంటున్నాం: అయితే పాలనాధికారులుగానే కాని, బ్రాహ్మణులకంటె హీనవర్గమనే భావంతో మాత్రం కాదు. నిజానికి మనమింతవరకు బ్రాహ్మణులు సృష్టించిన చాతుర్వర్ణాలలో మనం కలవనే లేదు. నేనిపంతా చెప్పుకొచ్చింది పంచాయతీ నిర్మాణానికి అవసరమైన ఏకజాతి-ఒకే ఆచారం అంగ మగధ దేశాల్లో లేవని వివరించడానికే. అక్కడి బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యులు లిచ్ఛవులవలె ఏ వర్గానికి చెందినవారు కారు."

"అయితే వారిలో క్షత్రియులనే నాయక జాతిగా ఎందుకు పరిగణించరాదు?" అనడిగాడు మహానాయుడు.

నే నందు కిల్లా చెప్పాను—"క్షత్రియులకు-మాగధ క్షత్రియులకు పంచాయతీ సాంప్రదాయమంటే ఏమిటో తెలియదు వారే సామంతునో తమనాయకుడుగా ఎంచుకుంటారు. అట్టివారు ప్రజాతంత్ర విధానాన్ని ఎలా చేపట్టగలరు?"

అంతట గణపతి యిల్లా చెప్పాడు—"అవును సేనాపతీ! బింబిసారుని రాజవంశాన్ని నిర్మూలించి మగధ శాసనచక్రాన్ని ఏ క్షత్రియజాతికో కట్టబెట్టినంత మాత్రాన ప్రజాతంత్ర ప్రభుత్వ మేర్పడదని నేను కూడ అభిప్రాయపడుతున్నాను. మగధలో వారు క్షత్రియులని వ్యవహరింప బడుతున్నంత మాత్రాన నేడు లిచ్ఛవులనుభవించుతూన్న పంచాయతీ స్వాతంత్ర్యాన్ని వారొకప్పు డనుభవించివుంటారను కోటానికి వీల్లేదు. వారు రాజాజ్ఞను తు. చ. తప్పక నిర్వర్తించడానికి నియమింప బడిన యోధులు మాత్రమే. మరో సంగతి: మగధలోని వివిధ జాతీయులు దాస్యాన్ని పారతంత్ర్యాన్ని సమానంగా అనుభవించగలరే గాని, పంచాయతీ స్వాతంత్ర్యాన్ని

సమభాగులై అనుభవించేందుకు సమ్మతించరు. కాబట్టి భిన్న భిన్న వర్ణములవారి నేకం చేసి అంగ, మగధ పంచాయతీలను నిర్మాణం చేయడం సంభవంకాదు. ఇక నక్కడి వర్ణ సాంకర్యాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకుంటే పంచాయతీ స్థాపననే తలపెట్టరాదు."

"అక్కడ లిచ్ఛవీ పంచాయతీ ప్రభుత్వ స్థాపన మన ఐక్యతకు మహాప్రమాద కరమనీ, కాబట్టి అది మన ప్రజాస్వామ్య విధానానికూడా అరిష్టదాయకమనీ నేను చెప్పా"నన్నాను.

మిగతా మంత్రులు కూడ తమ తమ అభిప్రాయాలను ప్రకటించారు. వారందరూ మొత్తంమీద నాతో ఏకీభవించారు. మహానామామాత్యుడు మాత్రం మరొకసారి బింబిసారుని వంశాన్ని తుదముట్టించాలని చెప్పాడు.

మళ్ళీ నే నన్నాను—"పూజ్య మహానామా! మీ రిప్పుడు లేవదీసిన సమస్య నాకు–అంటే సైనిక సంబంధమైనది. నే నా విషయంతో సాధికారంగా మాట్లాడ గలను. కాని, నే నా విషయమైతే ముందు యింకొకటి చెప్పదలిచాను. మానవ దేహానికి వలెనే రాజవంశానికి కూడ యౌవన, వృద్ధాప్యా లుంటాయి. యౌవనము ప్రమాద భూయిష్టం. వృద్ధాప్యం అంతచేటైనది కాదు. బింబిసారుని రాజవంశాని కిప్పుడు యౌవనదశ అంతరించింది! రాజవంశ మేదీ మూడు నాలుగు తరాలకు మించి యౌవనదశలో వుండదు. తర్వాత దానికి ముదిమి ముంచుకొస్తుంది. ఆ స్థితి లోనే దాన్నణగద్రొక్కి స్థానమాక్రమించిన మరో రాజవంశానికి యౌవనదశ ప్రాప్తించుతుంది మన మిప్పుడు మగధను మన చేతుల్తోనే నవయౌవనంలో వున్న ఏ రాజవంశానికో కట్టబెట్టుదామా?"

"ఇది గట్టిగా ఆలోచించాల్సిన సంగతే. మనం తోడేలు బారినుండి తప్పుకొని సింహంగుహలో చొరబడటానికి ప్రయత్నించకూడదు" అన్నాడు గణపతి "

"ఆలోచించిచూడగా నా కింకొక విషయం కూడా తోస్తోంది మగధ రాజ వంశాన్ని ఓడించటము, నిర్మూలించటము ఒకే పనికాదు. ఓడించేపనిని మన మిప్ప టికే ముగించాము. ఇక నాశనం చేయడ మనేది చాలాదూరం పోతుంది, మనసేనలు గంగకి, రాజగృహానికి మధ్యనున్న మేరలో సగానిక మించి ముందు కెళ్ళాయి. సలందా అవతల దృఢమైన రక్షణ శ్రేణులు నిర్మించినట్లు తెలియ వచ్చింది. మన మా రక్షణ శ్రేణులను ఛేదించగలమనే నా విశ్వాసం, కాని, అందునిమిత్తం వేలాది లిచ్ఛవీ యువకుల్ని బలి యీయవలసివస్తుంది. మాసాల తరబడి మన మితరపను లను కట్టిపెట్టి యావశ్శక్తిని యుద్ధకార్యాలకే వినియోగించాలి. ఇందుకు లిచ్ఛవీ పురుషులేకాక ఏ లిచ్ఛవీ కాంతలుకూడా వెనుకంజ వేయరనే నాఉద్దేశ్యం"

"అందుకు లిచ్ఛవీ యాణుల ప్రస్తుత కృషియే తార్కాణం" అన్నాడు సుప్రియుడు.

"మరి అంత త్యాగంచేసి రాజగృహాల్ని పట్టుకోవలసిందేనా ?" అని మంత్రి వర్గాన్ని ప్రశ్నించాను,

పెక్కుమందిమంత్రు లొక్కసారిగా, "రాజగృహంలోని కోటను గురించేనా మీ రనేది? అనడిగారు

"అవును రాజగృహంలోని కోటను వశపర్చుకోనంతవరకు బింబిసారుని వంశాన్ని తుదముట్టించలేము"

గణపతి అడిగాడు-"సేనాపతీ! జంబూద్వీప మంతటా ప్రసిద్ధి చెందిన రాజగృహంలోని దుర్భేద్యమగు కోటను నువ్వు చూచావా ?"

"నేను జూళ్లే దుగాని, సైనికదృష్ట్యా దానికిగల ప్రత్యేకతను గూర్చి చాలా విన్నాను" అని చెప్పాను,

"నలందా తరువాతి రక్షణశ్రేణిని ఛేదించడానికే నెలల పర్యంతం తంటాలు పడవలసివస్తే మరి రాజ్యగృహ దుర్గ విజయానికి సంవత్సరాలు పట్టుతాయా సేనాపతీ ?" గణపతి మళ్ళీ ప్రశ్నవేశాడు.

"నా వుద్దేశ్యం అంతే పూజ్య గణపతీ! దక్షిణం వైపున ఒక చిన్నవీధిని మినహాయించితే రాజగృహం నలుగడల వైభార, విపుల, పాండవాది పంచ పర్వతాలతో ఆవరింపబడివుంది. ఆ పర్వతాలమీద చాలా పెద్దవైన శిలా ప్రాకారాలు, యిరుకు సంధులు కొక వేపునుంచి రెండో కొసవరకు నిర్మింపబడి వున్నై. ఆ ప్రాకారాలలో అక్కడక్కడ రక్షకభటులు వుంటారు అక్కడ ఒక్కొక్క మగధ సైనికుని పరిమార్చటానికి ఎంద రెందరో లి చ్చ వు లు ఆ హు తి కావాలి ఇక నా పర్వతాల చుట్టూ కమ్ముకోడానికి ఎంత సేనాచాలదు; చాలినా బింబిసారుడు ఏండ్లతరబడి రాజగృహంలోనె వుండగలడు ఆ గిరిదుర్గంలో సుమాగధి యను విశాల సరోవరం వున్నది. అందలి నీటితో వేలకొలది ఎకరాలభూమిసాగయి పంటలు పండుతున్నె. అ కారణంచే మనం రాజగృహాన్ని దిగ్బంధనం చేయగలిగినా, బింబిసారుని మంది మార్బలాలను క్షుత్పిపాసలతో అలమటింపజేసి హతమార్చలేము."

"నేను సైనికదృష్ట్యా అవగాహన చేసుకోలేక అడుగుతున్నాను, మనం దండెత్తితే ఏమవుతుంది సేనాపతీ ?" అని మహానాము డడిగాడు.

"విపరీత జనక్షయం జరుగుతుంది. పంచగిరులపైన నిర్మితమైవున్న మహాకుడ్యాలను కూలద్రోయగల సాధనమేదీ మనవద్దలేదు, అట్టిదే నా సంపాదించ గలిగినా మన సైన్యాలన్నీ పర్వతాలమీది కెక్కుతూంటే పైన ఏ రాతిబండ చాటునో దాగియుండి, ఒక్కొక్క విలుకాడు మన కెంతంత నష్టం కల్గింపగలడో మీరూహించవచ్చు. మరి ప్రాకారముల కెగబ్రాకి దాటుతూన్నప్పుడు దుర్గరక్షకుల ప్రహారములచే ఎందరు యోధులు మడియుదురోకూడా వూహించండి."

"అంతమంది లిచ్ఛవులను వైశాలి బలియీయగలదా అని నా సందేహం" అన్నాడు సుప్రియుడు.

"అస లంతమందిమి లేనేలేము. మూడు తరాలనుంచీ ప్రతిలిచ్ఛవీ స్త్రీకూడ ఇరవయ్యేసిమంది పుత్రులను కనివుంటే మనకు మందిబలం సరిపోయేది."

"ఇంకా అంతమంది పుత్రికలను కూడాను" అన్నాడు మహానాముడు.

"అవునదీ నిజమే. లేకపోతే వచ్చేతరంలోనే పరజాతిపడుచుల్ని పెళ్ళాడాల్సివచ్చేది. మరి వారికికలిగిన సంతానం సంకరమయిపోయేది. గౌరవనీయ అమాత్యులారా! రాజగృహాన్ని పట్టుకోవటమే మన సంకల్పమయితే అది సాధ్య పడడం సందిగ్ధమే. అంతేకాదు, ఆపైన మన లిచ్ఛవీపరివారాల్లో 55-60 ఏండ్లకు పైబడిన వృద్ధులూ, 15 సంవత్సరాలలోపు కుర్రవాళ్లు మాత్రమే మిగిలివుంటా రనడంలోకూడ సందేహంలేదు" అన్నాను నేను.

"లిచ్ఛవీ స్త్రీలవిషయంలోను అదే దుర్గతి సంభవిస్తుంది" అన్నాడు సుప్రియుడు.

"అల్లాకాదు; లిచ్ఛవీయాణుల సేనలో 40-45 సం॥ల లోపు వయస్సు కలవారు పాతికవేలకు మించిలేరు. అంటే మన జనాభానుబట్టి యుద్ధానంతరం లిచ్ఛవీ యువతులు చాలమంది వుంటారనన్నమాట. అయితే వారికి లిచ్ఛవీపతులు లభ్యమయ్యే ఆశ మాత్రం వుండదు."

"ఆ పరిస్థితిలో మన జాతి మరీ అధ్వాన్నమవుతుంది సేనాపతీ!" అన్నాడు మహానాముడు.

"అవును. ఆ స్థితిలో లిచ్ఛవీ యువతు లాజన్మాంతం పురుష సంపర్కం లేకుండా బ్రహ్మచారిణులై, మడికట్టుకొని యిళ్లలోనే కూచుంటారని ఆశించలేము. వారు లిచ్ఛవేత రార్యులతో, బానిసలతో, నౌకర్లతో ప్రేమానుబంధ మేర్పరచుకొనక మానరు. ఆ విధంగా లిచ్ఛవీ రక్తం సంకరమైపోవటమేగాక, మన పంచాయతీ వునికికే ముప్పు వాటిల్లుతుంది. మనలో అధికసంఖ్యాకులైన లిచ్ఛవీ స్త్రీలు తమ దుర్గతిని, తమ సంతానానికి కలిగే హీనస్థితిని మెదలకుండ సహించడం కూడ అసంభవమే."

"మన లిచ్ఛవీ ధర్మాన్ననుసరించి వివాహ నియమాలను కొంత సడలించుకోవచ్చును; అందువల్ల ఒకే పురుషుడు పదిహేను, యిరవయ్యేసిమంది స్త్రీలను పెండ్లాడి వారికి గర్భాదానం చేయవచ్చు; కాని, కేవలం సంతానోత్పత్తినే చేయగల్గుతాడు" అని గణపతి సందేహంగా చూచాడు.

"అవును గణపతీ! ఇరవై మంది స్త్రీ లొకేపురుషుని భర్తగా బడసి సంతృప్తి పొందలేరు" అని నే నన్నాను.

"ఇంతకూ బింబిసారుని రాజవంశాన్ని నిర్మూలించగల్గినంత మంది లిచ్ఛవులు లేరనేగా మీరనేది సేనాపతీ?" అనడిగాడు మహానామమంత్రి.

"కేవలం శత్రునిర్మూలనంచేస్తే ప్రయోజనం? దానితోపాటు మన ప్రజాసత్తాకాన్ని కూడ శక్తిసంపన్నంగా వుంచుకోగలగాలి."

"సేనాపతీ! అసలు మన మేమిచేయాలో నీ వుద్దేశ్యం చెప్పు?" అన్నాడు గణపతి.

"మన శక్తి క్షీణించకుండా చూచుకుంటూ శత్రుబలాన్ని బలహీనపరుస్తూ ఎప్పుడైనా అది మళ్ళీ తలెత్తితే అప్పటికీ లిచ్ఛవులదే పైచేయి కాగలిగేటట్టు చెయ్యాలి" అని నా అభిప్రాయం చెప్పాను.

"అంటే లిచ్ఛవీ జాతికి తరతరాల శత్రుభీతి లేకుండా చేయగల వుపాయమేది మనకు తోచలేదని అంగీకరించుతున్నా మన్నమాట" అని సుప్రియుడన్నాడు.

"నిస్సందేహంగాను. మనమేకాదు, తమ భావితరాలవారిని శత్రు భయవిముక్తులను చేయగల్గటం యే జాతికీ సాధ్యంకాదు. దేవతకైనా అది అశక్యమే."

"మరి గత్యంతరం?" సుప్రియుడు అడిగాడు.

"తాత్కాలిక సంధికి ముందు యుద్ధవిరమణకు మన మొక షరతు పెట్టాలి. ఆ షరతు ప్రకారం మన సరిహద్దుగా వున్న నదుల కావల నాలుగు యోజనాల మేరలో శత్రుసైన్యా లుండరాదు; శాశ్వతసంధి కుదిరేవరకు అక్కడ మన సైన్యాలు వుండాలి."

షరతుఃనుగురించి మళ్ళీ కొంతసేపు చర్చ జరిగింది; కడకు నా అభిప్రాయం అంగీకరించబడింది.

ఆ రాత్రే సంస్థాగారంలో జనసమితి సమావేశం జరిగింది. అందులోకూడా తాత్కాలిక ఒడంబడికను గూర్చిన నా షరతులు సమ్మతించబడినై. జనసమితి మా విజయానికి నన్నభినందించుతూ తీర్మానించుటే కాక, నన్ను సర్వసేనాపతిగా నియమించింది. శాశ్వత సంధి షరతులను సిద్ధం చేయడానికి యుద్ధసమితికే అధికారమిచ్చింది.

మరునా డుదయాన్నే నేను ఉల్కాచేలంలో వున్న సేనానాయకుడు కపిల్‌కు తాత్కాలిక సంధిషరతులను తెలుపుతూ, మగధరాజు అందు కొడంబడినట్లయితే

యుద్ధాన్ని విరమించవలసిందని, సంధి దూతలను నా వద్దకు తీసుకొని రమ్మని జాబురాసి పంపాను.

తరువాత నాకీ క్రింది వివరాలు తెలిశాయి. బింబిసారుడు తన సర్వసేనాపతి మరణానికి, వృషసేనాపతి యుద్ధఖైదీగా పట్టుకోబడినందుకు మిక్కిలి దురపిల్లినాడట. అతడు కావాలని యుద్ధంలో దిగలేదు. యుద్ధ పర్యవసానంగా పట్టిన దుర్గతికి అజాతశత్రునిపైన, వాని ఉపగ్రహాలమీద మండిపడ్డాడు. బ్రాహ్మణ వర్ణకారుడుమాత్రం తన చాకచక్యంవల్ల యథారీతిని రాజానుగ్రహపాత్రుడుగానే వున్నాడు. మావటీడు నాలగిరి - పట్టపుటేనుగును నా జాబుతో బింబిసారునివద్దకు తీసుకెళ్ళినప్పుడు అతను లిచ్ఛవీ సేనాపతిని — అప్పుడు నేనుప సేనాపతినే — మెచ్చుకొని "అలాంటివారితో జగడం పెట్టుకోవడమే తప్పు"న్నాడట. యువరాజు తనమాట సాగితే మాతో తాత్కాలిక సంధికి ఒప్పుకొనేవాడుకాదు. మహారాజా బింబిసారుడు మా షరతులకు సమ్మతించి శాశ్వతసంధి షరతులను గూర్చి సంప్రతింపులు జరిపేందుకు ప్రధాన మంత్రి బ్రాహ్మణవర్ధకారుని, మరోమంత్రి సునీథుని నియమించాడు. తన సేనలకు తక్షణం యుద్ధాన్ని విరమించి, సరిహద్దుల కవతల నాలుగు యోజనాల లోపలికి వచ్చేయమని ఆజ్ఞాపించాడు. పాటలి(పాట్నా) యుద్ధరంగంలో తాత్కాలికసంధి ననుసరించి మేముకూడ వెనక్కు రావలసివచ్చింది; కాని దక్షిణసరిహద్దున ఎక్కువగాను, తూర్పున పూర్తిగాను నాలుగుయోజనాల ముందుకుపోయి, మా సేనలు ఆక్రమించాలి.

విజయవార్తను వినగానే వజ్జిలో ప్రతిచోటా ఉత్సవాలు జరుపసాగారు. ఉల్కాచేలంలో నా కార్యాలయంలో పనిచేసుకుంటూన్న నేను సమీప గ్రామాల నుంచి పెద్దలు అభినందనలు తెలపడానికి వస్తూంటే మధ్యమధ్య బయటి వరండాలోకి వచ్చి వారితో ఒకటి రెండు మాటలాడి పోవలసివచ్చేది. తాత్కాలిక. సంధి జరిగిన యేడో రోజున విజయోత్సవ దినంగా జనసమితి ప్రకటించింది. ఆ నాడు వైశాలి యందంతటా తోరణాలు. పతాకాలతో అలంకరింపబడింది' వీధుల్లో వూడ్చి కళ్ళాపిచల్లి, ప్రతి యింటిముందు మంటపాలు నిర్మించారు, ద్వారాలమీద జలకలశాలుంచారు. ఆ నాడు వైశాలి తన వీరసంతానానికి హృదయ పూర్వక స్వాగత మీయబోతున్నది. నే నా వుత్సవంలో పాల్గొనేందుకు యుద్ధ రంగాలనుండి పెక్కు సైనిక దళాలను, దళనాయకులను పిలిపించాను. ఊరేగింపులో గజ, రథ, తురగ, కాల్బలాలే గాక, ఎడంభుజాన చుక్కాని, కుడిచేత బల్లెము కలిగిన నౌకా సైనికులు, భామ నాయకత్వాన లిచ్ఛవీ వీరాంగనలు, చికిత్సాదళాలు బారులుతీరి యున్నారు.

ఊరేగింపులో ముందు గణపతి, తరువాత నేను, వెనుక ఏనుగులు, అశ్వికులు, పదాతిదళాలు, వాటి వెనుక రథాలు, నౌకా సైనికులు, స్త్రీ సైన్యము — కొందరు గుఱ్ఱాలమీద, మరికొందరు కాలినడకను — వారి వెనుక అంగహీనుల

మేనాలు చిట్టచివర అగ్నివేశుని చికిత్సా దళము వున్నారు. ఆ వుత్సవంలో పాల్గొనేందుకు కపిల్, శంతనుడు, అగ్నివేశుడు, భామ మున్నగు వారికి నేను ప్రత్యేకాహ్వానాలు పంపి రప్పించానని వేరే చెప్పనక్కరలేదు. క్షతగాత్రుల చికిత్సావసరాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకుని చికిత్సా శాఖలో కొద్ది మందినే రప్పించాము. అందువల్లనే రోహిణి రాజాలక పోయినదనుకున్నాను. ఊరేగింపు ప్రొద్దు పొడుస్తూండగా వైశాలి దక్షిణద్వారాన్ని దాటింది. నగరమందలి ముఖ్యవీధులన్నీ తిరిగాము. ఇండ్లలో వుండిపోయిన వృద్ధులు, పిల్లలు సైనికుల పైన పుష్పాలు, పేలాలు చల్లారు. యుద్ధంలో మా వీరయువకు లెందరో వీర స్వర్గమలంకరించారు. విజయానందం ఆ దుఃఖాన్ని మరపింపజేసింది.

రాత్రి మళ్ళీ దీపాల వుత్సవం వున్నది. అయినా నేను కపిల్, అమర్ వగైరాల మా మధ్యాహ్నమే ఉల్కాచేలానికి, పాటలి గ్రామానికి బయలుదేరి వెళ్లాం.

శాశ్వత సంధి చేసుకోవాలనే ఆదుర్దా మాకంటె మాగధులకే ఎక్కువగావుంది. మేము నిశ్చింతగానే వున్నాం. అన్ని వేపులనుంచీ శత్రుసేనలు సంధి షరతులను అక్షరాలా ఆచరణలో పెట్టిన వార్తలు వచ్చినై. వాస్తవానికి పాతికేండ్లనాటి యుద్ధంలోనైనా శత్రువుల కింతనష్టం వాటిల్లలేదు. వారి కీ సారి చావుదప్పి కన్ను లొట్టపడినట్టయింది

నేను మూడు మాసాలనుంచి ఏకదీక్షగా యుద్ధకార్య నిర్వహణలో లీనమై యుండుటచే నిద్రాహారముల సుఖ మెరుగను. ఆ రోజుల్లో రోహిణి నాలుగైదు దినాలు నా బసలో వున్నా, మే మిద్దరం దూరంగా వున్న దానితో సమానమే అయినా అప్పు డావిడవియోగాన్ని తలచుకోటానికే నాకు తీరుబాటు లేదు. యుద్ధం ముగియుటతో నా కార్యభారం తగ్గిపోయింది. పని తొందర లేకపోయే సరికి మనసు రోహిణిపైకి పోసాగింది. ఆ విధంగా ఒక్క రాత్రి మాత్రమే వియోగాగ్ని నన్ను దహించింది. మర్నాడు తెల్లవారి నేను పడకనుండి లేచి బయటి ద్వారల వద్దకు వచ్చేసరికి రోహిణి వస్తోంది. చప్పున నేను ఎదురెళ్ళి ఆమెను గుచ్చి యెత్తి కౌగలించుకున్నాను. ఆనందాతిరేకంలో నా నోటినుంచి యీ మాటలు వెలువడినాయి.

"నా ప్రియ ఉషాదేవీ! ఉషః కాంతులను వెదజల్లుకుంటూ అరుణమూర్తివై అరుణోదయ వేళకే రావడం నాకెంతో ఆనందంగావుంది. నిన్నటినుంచీ, నీ కోసం తపించిపోతున్నాను. నే నిదివరకెన్నడూ యింత యిదవలేదు రోహిణీ!"

"అది స్వభావ సిద్ధమే ప్రియా! మనం ముఖ్య కార్యభారం వహించి యున్నప్పుడితర విషయాలు జ్ఞప్తికిరావు. నిన్ననల్లా అమ్మవద్ద వుండడంవల్ల నేనిక్క

డికి రాలేకపోయాను. మీరు ఖులాసాగా వున్నందుకు నాకెంతో ముదమయ్యింది. మీ కిప్పు డొక సంతోష వార్త చెప్పనా ?" అన్నది రోహిణి.

"చెప్పు ప్రేయసీ !" అన్నాను.

ఆమె యెందుకోగాని సిగ్గుపడింది. చెక్కిళ్ళెరుపెక్కాయి.

నే నన్నాను—"చెపుతానని మళ్ళీ ఆ సంతోషవార్తను దాచుకుంటావేం రోహిణీ ?"

"కనపడటంలా ? నా ఒళ్ళు భారమవుతోంది" అని నాకళ్ళలోకి ఒకసారి చూచి సిగ్గుతో తలవంచుకున్నది

నే నామె ముఖాన్ని ముద్దుపెట్టుకొని ఆనందాశ్రువులను తుడుచుకుంటూ, "దేవీ ! లిచ్ఛవుల అవసరమెంతైనావుంది. మనం చాలమంది వీరులను — బింబిసారుడు నష్టపడినంతగా కాకపోయినా — కోల్పోయాము మన వా నష్టాన్ని భర్తీ చేస్తున్నందుకు సంతోషమే ! సరేగాని, ఎన్నాళ్ళయింది ప్రేయసీ?" అనడిగాను.

"క్రితంసారి మనం కలుసుకుని ఎన్నాళ్ళయింది ప్రియా!"

"అప్పుడే !"

ఆమె యెడంచేతిని నా చేతిలోకి తీసుకున్నాను. ఆమె "ఈఁ" అని బాధను సూచించింది, నేను తక్షణం చేయి విడచిపెట్టి, "ఏమిటి రోహిణీ" అన్నాను,

"ఆ చేతికి గాయముంది."

నే నామె అరచేతిని చూచాను, నాలుగంగుళాల పొడుగున చీరికమీద పట్టీ అతికించివుంది.

"గాయ మింకా మానుపట్టలేదా ?

"మానుపట్టింది; కాని ఒత్తితేమాత్రం నెప్పిగావుంటుంది."

"దెబ్బ ఎల్లా తగిలింది రోహిణీ ?"

"యుద్ధభూమిలో పడియున్న శత్రు సైనికులను లేవదీస్తున్నాను. ఒకతను నేను శత్రువు ననుకున్నాడో ఏమో నా మీదికి బల్లెం విసిరాడు."

"గాయపడిన వారిని లేవదీసి సేవా శుశ్రూషలు చేయడంలోకూడా ప్రమాద మున్నదన్నమాట ?"

"ముఖ్యంగా శత్రువుల విషయంలో."

తదాది రోహిణి నావద్దనే వుంటోంది. ఇక నాకు ఒంటరితనపు దిగులు లేకపోయింది.

నే నెన్నోరోజు లెదురుచూడ నక్కరలేకుండానే బింబిసారుని సంధిదూతలు– వర్షకారుడు, సునీధుడు వచ్చారు. పట్టపు యేనుగును తిప్పిపంపినందుకు వారు తమ ఏలిక తరఫున కృతజ్ఞత తెలిపారు. బింబిసారుడు లిచ్ఛవీ పంచాయతీ రాజ్యంతో శాశ్వతమైత్రిని కుదుర్చుకొన నభిలషించుతూన్నట్టుకూడ చెప్పారు.

నేనా మగధమంత్రు లిద్దరిని వైశాలికి తీసుకెళ్ళాను. వారితో సంధి సంభాషణలు జరపడానికి జనసమితి నన్నూ, గణపతిని నియమించింది. మేము సంధి సంభాషణలు జరుపుతూ ఎప్పటికప్పుడు పంచాయతీ సభలో వివరాలు నివేదించి, చర్చలు జరుపుతూ సలహాలు పొందేవాళ్ళం. సంధి సంభాషణలలో ప్రతిష్టంభన ఏర్పడిన కారణంగా రాయబారులు రెండు పర్యాయాలు తమ సహాయులను మగధకు పంపవలసి వచ్చింది. తుదకు మేము రూపొందించి సూచించిన షరతులివి :

1. మగధకు చెందిన గంగ, కమల, వాగ్మతీ నదీతీరాలు, వాటి అవతల ఒక క్రోసుమేర పది సంవత్సరాలపాటు లిచ్ఛవుల ఆధీనంలో వుండాలి.

2. యుద్ధకాలంలో లిచ్ఛవుల హస్తగతమైన సామగ్రి వారిదే. మగధ సేనలకు చిక్కిన లిచ్ఛవుల ఆయుధాదులను తక్షణం వాపసు చేయాలి.

3. ఇరుతెగల యుద్ధఖైదీలను వదలివేయాలి. ముందుగా మగధరాజు తన బందీలను విముక్తులను గావించాలి.

4. మగధలోని లిచ్ఛవులపైన జరుపబడిన అత్యాచార, అన్యాయాలకు నష్ట పరిహార మివ్వాలి.

5. పై షరతులన్నీ అమలు పరచబడిన పిమ్మట లిచ్ఛవీ సేనలు వెనక్కి పిలిపించబడుతాయి.

మా యీ షరతులతో బింబిసారుని దూతలు రాజగృహానికి తిరిగి వెళ్ళారు.

వృద్ధ బింబిసారుడు సంప్రదించడానికి అజాతశత్రుని చేరబిల్చి మా షరతులను గూర్చి ఆలోచించ మన్నాడు. యువరాజు ఆదిలో – "మహారాజులు తమరు; అంగీకరించినా, తిరస్కరించినా తమ యిష్ట" మన్నాడట. అందుమీదట బింబిసారుడు "కుమారా! లిచ్ఛవులు మన పొరుగువారు. వారితో సఖ్యతకల్గి వుండడం మంచిది. నేను చూస్తే ముసలివాడి నయిపోయాను; ఇక ముందు రాజ్యాన్ని చక్కబెట్టుకోవలసిన వాడివి నువ్వే. పొరుగునవున్న లిచ్ఛవులవల్ల మంచో, చెడో అనుభవించే వాడివి నువ్వే. కాబట్టి దీర్ఘంగా ఆలోచించు నాయనా!" అని బోధించాడు.

"మహారాజా! నా హయాములో ఆ మంచి చెడ్డల్ని నే ననుభవించుకుంటాను లెండి" అని యువరాజు పెడసరంగానే జవాబిచ్చాడు.

"అంటే, మళ్ళీ యిల్లాగే లిచ్ఛవులతో యుద్ధానికిదిగి, మన రాజవంశాధికారాన్ని మంటలో కలిపేస్తావన్నమాట?" అనడిగాడు తండ్రి.

"మహారాజా, నేను లిచ్ఛవులను సర్వనాశనం చేయనిదే నిద్రపోను; అయినా అది నా హయాంలో జరిగే సంగతి ఇప్పుడు మీకు తోచినట్లే చేయండి" అన్నాడు

ఇంతకూ నీకు లిచ్ఛవులతోడి సఖ్యత ఇష్టంలేదన్నమాట? నాయనా: ఇది మనకీ మేలు కాదురా, లిచ్ఛవులు ప్రజాతంత్రవాదులు. వారికి పరరాజ్యాక్రమణ కాంక్ష వుండదు. కావాలనుకుంటేనా ఇప్పుడు అంగ, మగధరాజ్యాలను సునాయాసంగా స్వాధీనం చేసుకోగలస్థితిలో వున్నారు."

"నే నందుకంగీకరించను. గిరివ్రజాన్ని (రాజగృహం) జయించడం అంత తేలిక్కాదు, అయినా నే నిప్పుడేమీ చెప్పదలచుకోలేదు లెండి" అని అజాతశత్రుడు లేచి చక్కాపోయాడు.

బింబిసారుడు సంధిషరతులకు అంగీకరించక తప్పదయ్యేను.

తొలకరివాన లారంభమవుటతో మా సైనిక జీవితం సమాప్తమైంది. సరిహద్దులో మాత్రం కొద్దిపాటి రక్షణసైన్యాలుంచబడినై. మేము వైశాలికి తిరిగివచ్చివేశాము.

22. సిద్ధార్థుని శిష్యరికం

సర్వసేనాపతి నయినప్పటినుంచి నా బాధ్యత లెక్కువైనై. సైనికసంబంధమైన ఏర్పాటులకు యెక్కువ సమయం వినియోగించాల్సి వచ్చినా! యుద్ధ కాలంలో లాగా ఆదుర్దాగాని, హడావిడిగాని లేదు. వానాకాలం అవడంవల్ల మరీ తీరికగావుంది. కపిల్, శంతన్, అమరు డాదిగాగల నా సహచరులతోను, భామ, క్షేమ మున్నగు సుందరీమణులతోను కులాసాగా కాలక్షేపం చేసేందుకు తగినంత వీసులుబాటుండేది. నా జైన వ్రతాన్ని గూర్చి భామ తరుచుగా చురుకు లంటించుతోంది. దేహాన్ని శుష్కింపచేసి పాపాన్ని హరింపజేయడం, అహింసాచరణను గూర్చి నాకు తోచినమట్టుకు ఒకటి రెండు రోజులు చెప్పాను. అటుపైన ఆమె అవహేళన చేస్తూంటే విని మౌనం దాల్చవలసి వచ్చింది. ఆమె వేశాకోళం కంటె యింటిల్లిపాది నా కళ్ళముందే రకరకాల మద్య-మాంసాదుల నారగించి నాట్యంలో లీనమవుతూండడం మరీ సహించలేకపోయాను. సంఘంలో వెలిపెట్టబడినట్టుగా నే నొక మూల కూచుని చూస్తూ వుండవలసివచ్చేది.

ఒకనాడేదో పనిమీద మేమందరము సంస్థాగారంలో సమావేశమైనాము. అసలుపని ముగిసిన పిమ్మట పంచాయతీ సభ్యులం ఎప్పటిలాగే పిచ్చా-పాటీ మాట్లాడుకోసాగాము. ఒకాయన మతాచార్యుల ప్రసంగం తెచ్చి "వైశాలి అదృష్టం ఏమని చెప్పను! ఒకరిద్దరు గణాచార్లు-మత ప్రవక్తలు శిష్యులతో సహా యిక్కడే వర్షఋతువులు గడుపుతున్నారు. గౌతమ బుద్ధుడు తమ అయిదొందల శిష్యులతోను మన మహావనమందలి కూటాగారంలో మకాం చేశారు. ధర్మాచార్యుడు మహావీరుడు బహుపుత్రక చైత్యంవద్ద మకాం పెట్టారు."

"వైశాలి ప్రజల కిది బలే చక్కని అవకాశం. మహాపురుషుల వుపదేశాలను వినడానికి యింతకంటె సదవకాశం ఏముంటుంది" అన్నాడు మరొకు సభ్యుడు.

"అన్నా? గౌతమబుద్ధుని ప్రతిభ యిక్కడే నన్నమాటేమిటి? ఇప్పుడాయన కీర్తిచంద్రికలు జంబూ ద్వీపమందంతటా వ్యాపించినాయి. ఆయన శిష్యులు లేని ప్రాంతమే లేదు" అన్నాడు మూడోమనిషి.

గణపతి అన్నాడు గదా— "మత ప్రవక్తలన్నా, వారి ధర్మబోధలన్నా నా కంతగా శ్రద్ధలేదు; కాని, గౌతముని మేనత్త (ప్రజాపతి గౌతమి), ఆయన సతి యశోధర కాలినడకను వైశాలికి వచ్చిన రోజు నా కిప్పటికీ జ్ఞాపకం వుంది. గౌత

ముని యిల్లాలు అప్పుడు మాంచి పడుచుతనంలో వుంది. ఆమె సౌందర్యాన్ని వర్ణించడం నా శక్యంకాదు. ఆమె ఏ ఒక జనపదానికో కాదు. ఎన్నో జనపదాలకు సర్వసుందరి కొతగ్గది. కపిలవస్తునుంచి సరాసరి యిక్కడికి నడిచిరావటంవల్ల ఆమె ముఖం వాడిపోయింది. ఎర్రని పెదిమలు పగిలి బీట్లిచ్చినై. పాదాలకు బొబ్బలెక్కి పుండ్లుపడినె. అదివరకు గౌతముని శాక్య పంచాయతీలో తన తండ్రి శుద్ధోధనుని అపార సంపద్భాగ్యాలను త్యజించి భిక్షాటన స్వీకరించాడని మాత్రమే విన్నవారా నాడు యశోధర రూపలావణ్యాన్ని, సౌందర్య ప్రభను కళ్ళారచూచి గౌతముని అద్భుత త్యాగమహిమను గ్రహింపగలిగారు. నేను శాక్యగణపతి — శుద్ధోధనుని పదవి, పేరు – ప్రఖ్యాతులను వినివున్నాను. ఆ కారణంగా గౌతముని ధర్మోపదేశాలను వినాలన్న ఆసక్తినాకేమీ కలుగలేదుగాని! అతని వ్యక్తిత్వంపట్ల గౌరవమేర్పడింది. ఆయన మన లిచ్ఛవీజాతికి పరమమిత్రుడు కూడాను. ఇక్కడ మహామ్మారి వ్యాపించినప్పుడు మనందరికీ ధైర్యంచెప్పినదాయానే. మనపైకి యుద్ధానికి కాలుదువ్వుతూన్న బింబిసారునికి మన అజేయతను వివరించి ఎప్పటికప్పుడు యుద్ధం పొసగకుండా ప్రయత్నించాడు. వాస్తవానికి యుద్ధం బింబిసారునిచేకాక అజాతశత్రుని వల్లనే సంభవించింది వృద్ధబింబిసారుడు యుద్ధానికి సమ్మతించకపోతే అతడు తప్పకుండ స్వపుత్రునిచే చెరసాలలో బంధింపబడేవాడు. ఆ సంగతి బింబిసారునికి బాగానే తెలుసు”

అప్పుడు మరొకతడన్నాడు—గౌతమబుద్ధునిలో ఏదో అద్భుత ఆకర్షణ శక్తి వుంది. విరోధులు ఆయనవద్ద సమ్మోహన శక్తి కలదనీ, దానిద్వారా అన్యమతాల వారిని స్వధర్మానుకూలురుగా చేసుకుంటాడనీ అంటారు; కాని, ఆ సమ్మోహనశక్తి ఇంద్రజాల మహేంద్రజాలం వంటిదికాదు. వారివచోవిధానమే వేరు; వినసొంపుగా వుంటుంది. పిల్లలు, వృద్ధులు, పేదలు, రాజాధిరాజులు — అందరియెడల ఆయన సమాన ప్రేమవాత్సల్యాలు కలిగివుంటాడు. ఇక వారి ప్రతిభ వర్ణింపనలవి కానిది. మన నగరంలోనే ఒకజైనసాధువు వుండేవాడు. తర్కవిద్యలో నిధియని ఆయన పేరుపొందాడు, జంబూద్వీపంయావత్తూ సంచారంచేసి వచ్చినట్టు ఆయనకు సమజోడు ఎక్కడాలేడనీ చెప్పుకునేవారు. వైశాలిలో వింత ప్రచారం వ్యాపింపజేశాడు. తానున్న చోటు వదలి యెక్కడికీ పోనని ప్రతినబట్టాడు. భోజనంగా మాంసము, పానీయంగా మద్యాన్నిమాత్రమే తీసుకుంటానని దీక్షవూనాడు. ప్రజాసామాన్యమతణ్ణి గొప్పసిద్ధునిగా ఎంచసాగారు. అతడు ‘గౌతముడు నా ముందేపాటి’ అని గప్పాలు కొడుతూండేవాడు. ఒకనాడతను సిద్ధార్థునికి తారసిల్లుట తటస్థించింది. అంతవరకు ఎన్నెన్నో కోతలు కోసిన ఆ బూటకపు సాధువునోట మాటవస్తే ఒట్టు !

ఈ రీతినే చాలసేపు కబురు చెప్పుకొని ఎవరింటకు వారు వెళ్ళిపోయాం. నే నా రోజుల్లో నిత్యము సాయంత్రం జైనప్రవక్త సన్నిధికి వెళ్తూండే వాడిని. ఆవాళ నేనాయన్ను దర్శించి "భగవాన్! గౌతమబుద్ధుడు యిక్కడికి వచ్చారట. ప్రజలాయన్ను కీర్తించుతున్నారు; కాని, ఆయన తమకు సాటికాగలడా? నేనొక సారి పోయి ఆయన్ను చూచిరానా?" అనడిగాను.

"వద్దు సింహా! వానివద్దకు పోవడమెందుకు? వాడు నాస్తికుడు. ఆత్మవాదా న్నంగీకరించడు; పరలోక మసలు లేనేలేదంటాడు. అలాంటి పాషండుని వద్దకు పోకు" మన్నాడు మహావీరుడు.

నా వుత్సాహం దిగజారిపోయింది. అంతటితో గౌతముని దర్శించాలన్న నా అభిలాషను త్యజించాను.

మరి కొన్నాళ్ళకు సంస్థాగారంలో సమావేశానంతరము ఏదో ఉబుసుపోకకు మాట్లాడుతున్నాము. రాజులు-మహారాజులను గూర్చిన సంభాషణ మతాచార్యులపైకి మళ్ళి, బుద్ధునిచర్చ వచ్చింది. ఒకాయన "గౌతమ భిక్షువును బుద్ధుడంటారు. ఆయన నిజంగా బుద్ధుడే. వారి జ్ఞాన మపారం. అన్యులకు కూడ జ్ఞానోపదేశం చేస్తుంటారు. మూఢభక్తి, అంధవిశ్వాసాలు కూడవని వారు బోధించుతారు." అని ప్రారంభించాడు.

ఇంకొకడు చెప్పాడు— "కేసపుత్రవాసులగు కాలాముల కాయన యెట్టి చక్కని వుపదేశమిచ్చారో మీరు వినే వుంటారు. కేసపుత్రము కోసలదేశంలో ఒక పెద్దవూరు. అది అరణ్యముఖానవుంది. శ్రావస్తికివెళ్ళే బిడారువాళ్ళక్కడ ఆగి మరీ వెళ్ళాలి. నేనొకపర్యాయం మా బిడారుతోపాటు అక్కడ రెండు రేయింబగళ్లు వుండిపోయాను. ఆ వూరువారంతా బుద్ధుని శిష్యులే. ఒకప్పుడు కాలాములది కూడ పంచాయతీ రాజ్యమేనట; కాని, యిప్పుడది కోసలరాజ్యంలో కలుపుకోబడింది. గౌతమభిక్షువు కేసపుత్రానికి వేంచేసినప్పుడొకసారి "మతప్రవక్తలు, తీర్థంకరులు పరస్పర విరుద్ధంగా ధర్మోపదేశాలు చేస్తున్నారు. మే మెవరిమాట ను విశ్వసించాలి స్వామీ!" అని కాలాములు ప్రశ్నించారు. అందు కాయన జవాబేమిచ్చారో విన్నారా? ఆ సమాధానం ఎంతో చక్కగా వుంది. బంగారంలోని కల్తీని సువర్ణ మున్న చోటుకెల్లా యెగబడి పోల్చిచూచినంతమాత్రాన కనిపెట్టలేరు. మీ చేతిలోని గీటురాయే దాని నాణ్యాన్ని తెలుపుతుంది. అలాగే రూపు-రేఖలనుబట్టి, వచోవైపుణ్యాన్నిబట్టి, లోకప్రసిద్ధినిబట్టిగాని ఏ ధర్మాచార్యుని వుపదేశాలను గ్రహింపరాదు. ఏ ధర్మానైనా సరే అవలంబించేముందు మీ అనుభవాన్ని, బుద్ధిని గీటు రాయిగా ఉపయోగించండి" అని చెప్పాడాయన. రూపసౌందర్యంలో, వాగ్ధాటిలో, జగద్విఖ్యాతి పొందుటలో గౌతమునికి సాటియగువారు లేనేలేరు; అయినా ఆయన ఆ లక్షణాలకే లోబడరాదని చెప్పటం ఎంత సమంజసంగా వుందో చూడండి!"

మొదటి వ్యక్తి మళ్ళీ అందుకున్నాడు— "నా కిప్పుడు గౌతముని మరో సూక్తికూడ జ్ఞప్తికొస్తోంది. సాధారణంగా ప్రవక్తలందరూ తమ సిద్ధాంతాలను మర్కట ముష్టిలాగా లంకించుకోమని బోధించుతారు; కాని గౌతము డందుకు ప్రతికూలంగా చెప్పాడు. గౌతము డా విషయంలో ఎలాంటి ఉపమానం చెప్పాడో చూడండి - "ఒక మనిషి జోరున కురిసే వానాకాలంలో అచిరవతి (రావీ)నది ఒడ్డుకు వెళ్ళాడనుకోండి. నది రెండు గట్లపై పొంగి వున్నదనుకోండి. అక్కడ పడవ గాని, బల్లకట్టుగాని వుండదు. ఆ వెళ్ళిన వ్యక్తి నది అవతలి వేపుకు వెళ్ళాలి. అతను కొన్నేపు ఆలోచించి సమీపంలో కనపడ్డ పుల్లా-పుడక లేరితెచ్చి తెప్పగా తయారుచేస్తాడు. దానిపై నెక్కి మెల్లగా నడుపుకుంటూ నదిని దాటుతాడు. అప్పు డా పుల్లల తెప్ప అతని కెట్లుపయోగపడినదీ వేరే చెప్పనక్కరలేదు; కాని, ఆ వుప యోగాన్ని తలచుకొని అత డా తెప్పను నెత్తిమీద పెట్టుకొని మోసుకెళ్తుంటే దారిలో చూచిన వారతనిని శుద్ధమూర్ఖునిగా ఎంచుతారు. తెప్ప ఏరుదాటడానికే గాని, నెత్తిన మోయడానికి కాదోయ్ మొద్దూ! అంటాడు ప్రతివాడూను" అని గౌతముడు తన శిష్యులతో తెప్పమాదిరిగా నా వుపదేశం కూడ తరింపజేయడానికే గాని, పట్టుకొని వ్రేలాడటానిగ్గాదు అని చెప్పారు.

ఈ మాటలు విన్నలగాయతు నాకు గౌతముని చూడాలన్న అభిలాష మళ్ళీ రేకెత్తింది. జైన గురువుకు నా వుద్దేశాన్ని తెలుపగా ఆయన "సింహా! ఆ జడుని (మంచిచెడ్డల నంగీకరించనివాడు) వద్దకు వెళ్తావా?" అనడిగారు.

ఇంకా ఎన్నెన్నో మాటలుచెప్పి ఎట్లా అయితేయేం నా తలంపును మళ్ళించారు జైన మఠాచార్యుడు - మహావీరుని యందు గల భక్తి - శ్రద్ధలచే నేను వారి యాదేశాన్ననుసరించి ఆనాడు మళ్ళీ నా సంకల్పాన్ని విరమించు కున్నాను.

మతప్రవక్త లిద్దరూ వర్షాకాలం మూణ్ణెల్లూ వైశాలియందే మకాము పెట్టారు మేమప్పుడప్పుడు మా సంస్థాగారంలో సమావేశమవుతూ వుండేవాళ్ళం. అక్కడికి వచ్చేవారు ఆషామాషీరకం మనుషులు కాదు. అందరూ పేరుపొందిన లిచ్ఛవీ జాతీ యనాయకులే. ఇంకో సారికూడా గౌతముని చర్చవచ్చింది. బుద్ధునిగూర్చి సుప్రియు డిలా చెప్పాడు—

"మనకు—అంటే గణ క్షత్రియులకు గౌతమ భిక్షువు పూజనీయుడు. ఇంతవరకు బ్రాహ్మలు మనల్ని గొర్రెలుగా కాకపోయినా తోడేళ్ళ సమానంగా ఎంచుతున్నారు. వారు మనల్ని అజ్ఞానులుగానూ, విద్యా విహీనులుగానూ అతి హేయంగా చూస్తూవచ్చారు. కాని, యిప్పుడో అంగ, మగధ దేశాలల్లోని కూట దంత, స్వర్ణదండులవంటి మహాప్రసిద్ధి చెందిన పండిత ప్రకాండులు, వేద— వేదాంగ వేత్తలు అయిన బ్రాహ్మలే మన గౌతముని శిష్యులయ్యారు. వజ్జి,

విదేహాలలో అద్వితీయ విద్వాంసుడగు వృద్ధ బ్రహ్మణుడు దీర్ఘాయువు గౌతముని శిష్యుడే. అయిదేసి వందలమంది శిష్యులకు వేదం చెప్పే కోసలరాజు గురువు పౌష్కరసాయనివంటి బ్రహ్మణులు సిద్ధార్థుని తమ గురువుగా భావించి, ఆయన్ని మహా ఋషిగా గౌరవించుతున్నారు. బ్రాహ్మణులు తమ అష్టక, వామదేవ ప్రభృతులను విడనాడి ఒక పంచాయితిలోని గణపతి పుత్రుని మహా ఋషిగా పూజించుతారని కలలోనైనా వూహించిడానికి వీలుండేదా? ఇంతే గాదు, యిప్పుడు గౌతమ భిక్షువుశిష్యులుగావున్న సారిపుత్రుడు. మౌద్గల్యాయన్, మహాకశ్యపుడు, మహా కాత్యాయనాది ప్రతిభావంతులెల్లరు బ్రాహ్మణ కులోద్భవులే. వారెవరికివారే స్వయంగా మతాలను స్థాపించగల మహిమోపేతులు. జైనగురువు, సంజయ వేలా ద్రిపుత్రుడు. మక్ఖలిగోసాలాది తీర్థంకరులకంటె ఖ్యాతి గొంచగలవారు; అయినా వారు గౌతమునే తమ వుపదేశకుడుగా ఎంచుతున్నారు. కురు, పాంచాలముల బ్రాహ్మలు తమ వేదాలకు, వేద విజ్ఞానానికి నిలయాలుగా భావించే .. లో కూడా ప్రజలు బుద్ధుని వుపదేశామృతాన్నే తనివితీర గ్రోలుతున్నారు. తక్షశిల మాజీగణ పతి కప్పినుడు గౌతముని వుపదేశ సారాన్ని ఆనోట ఆనోట విని అరవై యోజ నాలదూరం యెన్నో ప్రయాసలకులోనై నడిచివచ్చి శాక్యపుత్రుని శిష్యవర్గంలో చేరాడన్న సంగతి మీలో చాలామందికి తెలుసు."

సుప్రియుడెప్పుడు ముగించుతాడా అని కాచుకున్న మహానామామాత్యుడు డీల్లా చెప్పాడు...."చేతిలోని మిఠాయిని మాటల్తో మెచ్చుకోవాల్సిన అవసరం ఏముంది? ధాన్ని నాలికపైన వేసుకుంటె తెలిసిపోతుంది. ఇప్పుడు ప్రతినిత్యం వేలాది స్త్రీ—పురుషులు మహావనంలోని కూటాగారానికిపోయి గౌతమునివుపదేశాలను వింటున్నారు. వైశాలిలో ఎవర్ని చూచినా ఆయన్నే గొప్పగా చెప్పుకుంటున్నారు."

ఆవాళ మళ్ళీ నా మనసులో గౌతమసందర్శనాభిలాష కలిగింది. యధారీతి నానాడు మహావీరుని దర్శించినప్పుడు ఆయన్తో యిల్లా చెప్పాడు:

"మహనీయా! గౌతముని పేరు వినడమేగాని ఆయనెట్టివాడో నేను చూచి ఎరుగను. లిచ్ఛవులాయన్ను తెగ పొగడుతున్నారు. ఆయన తమవలె తపోతేజశ్శాలి కాదనే నా వుద్దేశం. అయినా ఒకసారివెళ్ళి గౌతమునితో మాట్లాడాలని వుంది."

"సింహా! నీవా తపోతేజ విహీనునివద్దకు వెడతావా! అతడు మెత్తని పరుపులమీదగాని శయనించడు. పట్టు పీతాంబరాలు ధరించుతాడు. రుచిగా వుండే రకరకాల మాంసాన్ని తింటాడు. వానిలో తపశ్శక్తి వాసనకైనాలేదే. ఎందుకల్లాంటి వానితో మాట్లాడటం?" అన్నారు జైనమతాచార్యుడు.

"పూజనీయా! అందువల్లనే నే నాయన్ను కళ్ళతో చూడదలచాను. నేను స్వయంగా చూచి ఆయన మాయలో తగుల్కొన్న లిచ్ఛవులకు వారిపొరపాటును తెలియజేయాలని వాంచిస్తున్నాను."

"మరేంలేదు సింహా! అతగాడికి సమ్మోహన విద్య వచ్చు. దాని ద్వారా ఎదుటికి వచ్చినవారి మనస్సును మార్చివేయగల్గుతున్నాడు. నీ వా మాయావి దాపు కైనా పోబోకు సింహా!"

జైన మతాచార్యుడు నన్ను బుద్ధునికడకు పోకుండా విముఖుని గావించుట కింకెన్నో బోధించారు: కాని, వారి ప్రయత్నం యెక్కువైన కొద్దీ నా యభిలాష మిక్కుటము కా సాగినది. ఆయనవద్ద సెలవు గైకొని వస్తూ నాలో అనుకున్నాను – "నేను నా విద్యా – బుద్ధులను, యింగిత జ్ఞానాన్ని మహావీరునికి అమ్ముకోలేదే. ఎవరినైనా పరీక్షించడానికి వెళ్ళకుండా నన్ను నిరోధించడానికి ఆయన కేమి అధి కారముంది? ఏమైనా గానీ, నేను స్వయంగా వెళ్ళి లిచ్ఛవీ నాయకు లెల్లరిచే ముక్త కంఠంతో ప్రశంసించబడుతూన్న ఆ గౌతమభిక్షు వెలాంటివాడో, ఆయన గుణ – గణా లెట్టివో చూచి తీరుతాను.

సాయంత్రం అనేకమంది స్త్రీ – పురుషులు – వారిలో నా జనని, పిన్ని, భామ, రోహిణికూడ కలరు - కూటాగారం వేపుకు వెడుతూంటే నేనూ వారి ననుసరించాను. నేను భామ కళ్ళబడకుండా తప్పించుకోలేకపోయాను. ఆమె ముం దున్న దల్లా ఆగి యాగి నన్ను కలుసుకున్నది, నా చేయి పట్టుకొని "ఇవాళ యీ విడ్డూరం యేమిటి మరదీ? మీ దిసమొల జైనగురువును వదలి యిటు వస్తు న్నావే? – ఈ అకాల పుష్పవికాశానికి హేతువేమిటి?" అనడిగింది.

"భామా! నువ్వెంతో శ్రద్ధతో గౌతమబుద్ధుని వుపదేశాన్ని వినేందు కెడు తున్నావుకదా! యిల్లా పరిహాస మాడవచ్చా?" అన్నాను.

"గౌతమబుద్ధుడు శరీరంతోపాటు మానసికారోగ్యం కూడా అవసరమని చెపు తారు. ఆయన వాటిని ఎండబెట్టి శుష్కింపజేయడానికి ఒప్పరు."

"సరే, యింతవరకూ మీ రందరూ ఆయనకు పక్కా శిష్యురాండ్రయి నట్టేనా?"

"గౌతమునివద్ద పక్కా శిష్యులనీ, సగం శిష్యులనీ తేడాలేదు. ప్రతి వ్యక్తి తన ప్రస్తుత స్థితినుంచి ముందుకు పోవాలనే వారి వుద్దేశ్యం. ఆయన ముందుకెళ్ళే వారిని చూచి సంతోషించా లంటారు."

"ఒదినా! మీ స్త్రీ సేన మొత్తాన్నే గౌతముని సేనగా పరివర్తనం చేయాలను కోవడంలేదు గద?"

"సేనను మార్చివేయడమనే సమస్యే రాదిక్కడ మరదీ! ఇక్కడ ప్రతి ఒకరూ తమ విషయంలో స్వయంగా నిర్ణయించుకోవాలి."

"అమ్మ, పిన్ని కూడ బుద్ధబోధనలు వినడానికి వస్తున్నారే! ఇదెన్నాళ్ళనుంచి వదినా!"

"అబ్బో! ఇప్పటిదా, బహుశా నువ్వు తక్షశిలకు వెళ్ళినప్పటినుంచీ అనుకుంటాను. వారే నన్నిక్కడికి పిల్చుకొచ్చారు."

"మరి రోహిణి కెవరి ప్రోద్బలమో;"

"నువ్వు రోజూ ఆ దిగంబరస్వామి వుపదేశాలు వినడానికి వెళ్ళిపోతున్నావయ్యె. పాపం! ఇంట్లో రోహిణి ఒక్కతె ఉండిపోతూంటే నేనే ఆమెను బుద్ధభగవాముని దర్శనానికి రమ్మని పిల్చాను."

"అంటే నాకు తెలియకుండానే నా యింట్లో బౌద్ధమతం పాతుకున్నదిగా ?"

"అంతే జరిగినట్టుంది మరదీ! ఒకరోజున గౌతమబుద్ధుని వుపదేశ మాలకించి రోహిణి ఆయనతో 'భగవాన్! నేను నా యీ గర్భంలో వున్న బిడ్డ తరఫున కూడ బుద్ధ — ధర్మ సంఘముల శరణుజొచ్చుతున్నా' అనే వరకు వచ్చింది వ్యవహారం."

"బుద్ధ—ధర్మ—శరణ్యమా ? అంటే ?"

గౌతమభిక్షువు ధర్మాన్నవలంబించేవారు బుద్ధ—ధర్మ—సంఘము లనబడే త్రిరత్నా శరణాగతి పొందుతారు; అంటే తమకు మార్గదర్శకములుగా వాటి నంగీకరించుతారు."

"శరణాగతిని పొందుట అంటే బోధపడింది; కాని, మరి ఆ త్రిరత్నాల గొడవ ఏమిటి ?"

"బుద్ధుడు, ధర్మము, సంఘములను త్రిరత్నా లంటారు. ప్రపంచంలోకెల్లా సర్వ శ్రేష్ఠములు కావడంవల్ల వాటినల్లా పిలుస్తారు" అని చెప్పింది భామ.

"బుద్ధుడేమిటి ?"

"నేను గౌతమ భగవానుని ధర్మము బాగా తెలిసిన పండితురాలను కాను. సీక్కి విషయంలో చెప్పగల శక్తి నాకు లేదు. తెలిసినంతవరకు చెప్పడానికైనా యిది సమయం కాదు. అయినా అడిగావు కాబట్టి క్లుప్తంగా చెప్పుతాను. బోధ, సత్య, జ్ఞానముల సాక్షాత్కారం పొంది జీవితాన్ని ముందుకు సాగించుతూ తన జ్ఞానాన్ని దయ, క్షమా గుణాలను చరమస్థాయికి చేర్చుకొనువానినే బుద్ధుడంటారు. ప్రాణి తన ప్రయత్నంతో—ఏ యింద్రుని దయవల్లనో, బ్రహ్మ కృపచేతనో కాక—తన

ప్రయత్నం మాత్రంచే తన జీవితాన్ని అభివృద్ధి చేసుకుంటూ బుద్ధుడయిపోతాడు. ఈ శాక్యపుత్రుడట్టి బుద్ధుడే. ఇలాంటి బుద్ధులు పూర్వమూ వున్నారు, ముందు కూడా వుంటారు. అట్టి పథ ప్రదర్శనం తతిమ్మావారికి జీవితంలో సహాయపడుతుంది. తాము కేవలం మార్గదర్శకుడను మాత్రమేననీ, చెయ్యిపట్టుకొని దారిని తీసుకెళ్ళేవాడను కాననీ గౌతమబుద్ధుడు చెపుతారు."

"మరి ధర్మ మంటేనో ?" అనడిగాను,

"బుద్ధుడు తమ తలపోత, ప్రయత్నము. జిజ్ఞాసవల్ల పొందిన మార్గాన్నే ధర్మ మంటార"ని భామ చెప్పింది,

"బుద్ధధర్మం తెప్పలాగా దాటిపోటానికేగాని దగ్గర పెట్టుకొని వుంటానికి కాదనేగా నీ వుద్దేశ్యం ?"

"బుద్ధ ధర్మాన్ని గురించి నువ్విదివరకే విన్నావులాగుందే మరదీ ?"

"సంస్థానాగారంలో ఒకనాడు చర్చవచ్చింది, ఆవాళ ఎవరో చెపుతూండగా విన్నాను వదినా ! గౌతముడు తమ ధర్మసిద్ధాంతాల నంగీకరించడానికి, తిరస్కరించడానికి ప్రతివారిని తమ తమ బుద్ధి అనుభవాలను ఉపయోగించ మంటారనికూడా విన్నాను."

"అయితే బుద్ధ ధర్మాన్నిగూర్చి నీకు కొంతవరకు తెలుసు నన్నమాట ?"

"నేను విన్న దింతవరకే ననుకో. సరేగాని. మన సంఘమన్నావు, అదేమిటి ?"

"బుద్ధుణ్ని మార్గదర్శకుడని, బుద్ధ ధర్మాన్ని మార్గంగాను భావించి, యథాశక్తిని ఆ మార్గాన్ననుసరించ ప్రయత్నించే భిక్షువులు, భిక్షిణీలు, ఉపాసికులు, ఉపాసినులున్నైన స్త్రీ-పురుషులే సంఘం. ఏ వ్యక్తిగాని తన నిర్ణయాన్ని సత్యమనే గీటురాయితో పరీక్షించడానికి అనేకమంది బుద్ధి, అనుభవాల తోడ్పాటుంటే ఆ వ్యక్తి పని మరీ సుళువవుతుంది. అట్టి తోడ్పాటువల్ల ఏ వ్యక్తిగాని సరియైన తన నిర్ణయాన్ని చేసుకోటానికి యెక్కువ వీలుంటుంది."

"భామా ! నే ననుకొనేది—"

"నన్ను పూర్తిగా చెప్పనీయకుండానే భామ "ఏమిటంటే — నేను మనోరథుని పెళ్ళాన్ననీ, మాటల మారిననీ, కొంచెం ఆవేశ పరురాలినికూడాననీ అనబోతున్నావు. ఏం అంతేనా ?" అంది.

"నేను చెప్పదలచుకున్న దానిని నా మాటల్లో చెప్పనివ్వ ఒదినా ?"

"నువ్వు పొగిడేందుకు నేనేమంత పాండిత్యం చూపాను మరదీ ! ఈ సంగతులు బుద్ధుని శిష్యులైనవారెవరైనా నాలుగు మూడు రోజుల్లోనే గ్రహించగలరు. నేను నెలా పదిహేనురోజుల్నుంచీ వారి ఉపదేశాలను వింటున్నానాయె."

"నా కీసంగతి నువ్వెన్నడూ చెప్పనేలేదేఁ ఒదినా? నన్నొక్కనాడైనా ఇక్కడికి రమ్మనక పోతివే!"

"మేధావినిజైన ధర్మ మెంతోకాలం ఆకట్టి వుంచలేదని నాకు తెలుసు. నే నిది యెప్పుడు జరుగుతుందా అని ఎదురుచూస్తూనే వున్నాను."

"ఆఁ అల్లాగా? నే నిప్పటికీ జైన ధర్మబద్ధణ్ణేనే."

"నీ యీ రాక నాకు వింతగానేవుంది మరదీ! జైనులు తమ శిష్యులు అన్య మత సిద్ధాంతాలను వినకుండా ఆంక్షపెడుతారని విన్నానే. సరే మనం కూటాగారం వద్ద కొచ్చేశాం. మనమిక మాట్లాడకూడదు."

ఆవరణలో ప్రవేశించుతూ అక్కడ నీరవంగా వుండడాన్ని గమనించి ఖామ చెవిలో అడిగాను — "ఒదినా! ఇక్కడి గౌతమ భిక్షువు ఏకాంతంగా ఉంటారా?"

"కాదు, ఆయనతో వారి అయిదు వందలమంది భిక్షువులుకూడ వుంటారు. ఈ పాటికి వందలాది గృహస్థ శిష్యులు, శిష్యురాండ్రుకూడ వచ్చి వుంటారు" అని ఖామ మెల్లగా చెప్పింది

"మరి అంతమంది వుంటే ఏమాత్రం చడీ చప్పుడూ వినపడటం లేదే" అన్నాను.

"బుద్ధభగవానునికి నీరవమంటే యిష్టం, వారి శిష్యులైనా తమ శబ్దోచ్చార ణతో ఇతరుల ప్రశాంతికి భంగం కల్గించడానికి యిచ్ఛగించరు."

మేము ఆ దివ్య సౌమ్యమూర్తి బుద్ధుని యెదుటికి వెళ్ళాం. కూటాగారం లోని కుటీర మొకటి గౌతముని కావాసంగావుంది. దాని కెదురుగావున్న విశాలావర ణలో–ఆనాడు వర్షంలేదు. లేకపోతే గడ్డితో కప్పబడిన విశాల ధర్మమంటపములో వుండేవారు–ఒక ఆసనంమీద బుద్ధ డాసీనులై వున్నారు. వారి వెనుక కుడిప్రక్కన కాషాయాంబరధారులగు భిక్షువులు చాలామంది వినమ్రవదనులై కూచొనివున్నారు. ఎడమవేపున కాషాయ వస్త్రధారిణులగు భిక్షుణీలున్నారు. ముందువేపున గృహస్థులగు స్త్రీ, పురుషులు వేర్వేరుగా కూచున్నారు. అక్కడికి చేరిన ప్రతివ్యక్తిదగ్గరనుంచో, దూరాన్నుంచో గౌతమ భిక్షువుకు అభివాదనముచేసి గపచిప్‌గా తనకనుకూలమైన తావున కూచుంటున్నాడు. నేను గౌతముని కొన్ని ప్రశ్నలు అడుగ వలసి వుంద

డంవల్ల ఆయన దాపులోకెళ్ళాను నమస్కరించి ఒకప్రక్కగా కూచుని ఇల్లా అన్నాను.

"గౌతమ మహనీయా! మేము మెడతిరగని కార్యభారము, బాధ్యతలుగల వాళ్ళం. లిచ్ఛవీ సేనాపతి పదవే అల్లాంటిది. ఎన్నాళ్ళనుంచో తమను దర్శించి నా సందేహాలను నివృత్తి చేసుకోవా లనుకుంటున్నాను. కాని, ఏవేవో అడ్డంకులు, అంతరాయాలవల్ల రాజాలకపోతిని.

"అయితే నీవు లిచ్ఛవీ సేనాపతి సింహుడువా? క్షతగాత్రులైన శత్రు వీరులపట్ల నీవు చూపిన ఉదార, దయాస్వభావ మెంతైనా ప్రశంసనీయము. ప్రతి వ్యక్తి కరుణాక్షేత్రాన్ని విస్తరింప చేసుకోవడం అవసరం. ఆ క్షేత్రంలో శత్రు వులనుకూడ చేర్చినా, ఇక నా మనిషిలో దేవభావోదయ మైనదనే నా తలంపు" అన్నారు గౌతమబుద్ధుడు.

"కాని, అది సామాన్యకార్యమే మహనీయా!" అన్నాను.

"అది స్వల్పకార్యం కాదు. అదీగాక మన చర్యలమహిమ వాటి చిన్న పెద్ద రూపాలమీద ఆధారపడి వుండదు. అది హృదయం సంకుచితమో, విశాలమో అయి వుండడంమీద ఆధారపడి వుంటుంది. మంచిది, యుద్ధసందర్భంలో మీ ఇతర సుగుణాలను గూర్చికూడ నేను విన్నాను. మీ కనేక పనులు, బాధ్యతలు వుంటాయని నాకు తెలుసు. సరే, మీ రడుగ దలచిన ప్రశ్న లడగండి."

"మహానుభావా! తమ ప్రతికక్షులు మీరు నాస్తికులనీ, ఆత్మ, పరలోకముల నంగీకరింపరని ప్రచారం చేస్తున్నారు. వా రా విధంగా ప్రచారం చేయుటలో నిజమే చెపుతున్నారో లేక తమపైన అసత్యారోపణ చేస్తున్నారో తెలియగోరు తున్నాను."

"వారు చెపుతున్నది నిజమే సేనాపతీ! వారు నామీద లేని ఆరోపణ చేయడంలేదు. ఆత్మ రెండు క్షణాలైనా పరివర్తనం లేకుండా వుంటుందని నే నంగీకరించను. ఇక జన్మాంతంవరకూ ఒకే ఆత్మవుంటుందనే వాదన విషయంలోను, ఒక శరీరంలోనుంచే మరోదేహంలోకి పోతుందనే ధృవాత్మవాదమునుగూర్చి అడుగ నక్కరయేలేదు. ఏం సేనాపతీ! నీవిప్పుడుకూడ చిన్నప్పు డిసుకలో ఆడుకున్నప్పటి వాడవే ననుకుంటున్నావా?"

"సరిగా చెప్పారు స్వామీ! నా కిప్పుడు స్ఫురిస్తోంది — నా కనవరతము నా జ్ఞానంలో, రుచిలో, ప్రవృత్తిలో పరివర్తనం గోచరించుతుండేది. నేను తక్ష శిలకు వెళ్ళేటప్పు డున్నట్టుగా తిరిగి వచ్చేటప్పుడు లేనని సందేహం కలిగింది. నే నా రెండు అవస్థలలోను స్పష్టమైన మార్పును గమనించాను, కేవలం శరీరాన్ని జూచీ, జనం ఆత్మ ఆత్మ అని అరుస్తూండడంవల్లా నేనింతవరకు ఆత్మ వుంటుం

దని విశ్వసించుతూ వచ్చాను. పూజనీయా, ఈ విధమైన పరివర్తన కారణంగా నిత్య ధృవాత్మను తామంగీకరింపకుండడం వుచితమే ననిపించుతోంది."

"ఆవిధంగా స్థిరాత్మను అంగీకరింప నందుననే వ్యతిరేకులు నన్ను నాస్తికుడ నంటున్నారు. నే నేవస్తువునుగాని — అది జడమైనా, చేతనమేకానీ నిత్యధృడ మని అంగీకరించను. అట్లే బ్రాహ్మణులనుకూడాను. ఏది ఉన్నదో అది వుత్పత్తి అయినదంటాను. ఉత్పత్తి అయినది అంతరించితీరుతుంది. నశిస్తుంది. నిత్యధృవాత్మ భావం కేవలము భ్రమ, లోభముల వల్ల మాత్రమే యేర్పడుతూంది. సేనాపతీ! జీవితమంటే నాకు రోతలేదు; అయితే అది నదీప్రవాహంలాంటిది. అది క్షణక్షణము నూతనమవుతూంటుంది. ఆ నవ్యత్వం కల్గడమే లేకుంటే మన సత్కార్మలు, సద్విచారాలు, సద్భాషణలు నిష్ప్రయోజన మవుతాయి. ఎందుచేతనంటే— వాటి ప్రభావం నిత్యధృవ జీవితంపైన పనిచేయదుగా. జీవితము నిత్యనూతన మవుతూంటుందని నే నంగీకరిస్తాను. జీవితాన్ని బ్రాహ్మణులు, పరీవ్రాజకులు, లేక తీర్థంకరులు తలచినట్లుగా నేను భావించను. ఈ కారణంగా వారు నన్ను నాస్తికుడని చెపుతున్నారు. కాని, సేనాపతీ! మళ్ళీ చెపుతున్నాను — నాకు జీవితంమీద తిరస్కారభావం లేదు. జీవితము వృద్ధి చెందుతూంటుందనే నిశ్చయాన్ని త్యజించను; కాబట్టి యధార్థవాదులు నన్ను ఆస్తికుడననే చెప్పాలి."

"నిజమే స్వామీ! యథార్థంగా తమరే ఆస్తికులని నేను వక్కాణించుతాను. జీవితం నిత్యధృవమని చెప్పి ఏ విధమైన సంస్కారణావకాశము లేకుండా చేసేవారు జీవితాన్ని అంగీకరించినా లేకున్నా ఒకటే."

"ఆత్మపేరిట వ్యాప్తిచెందే అసత్యభావ, అకర్మణ్యత్వాలను గాంచి ఆత్మదృష్టి, ఆత్మవిచారణలను మిథ్యాదృష్టి. విచారణలంటాను. నిత్య ధృవాత్మవాదులు జీవితాభ్యుదయాని కేల ప్రయత్నించుతారు? వారు కేవలం అదృష్టంపైన ఆధారపడే అకర్మణ్యవాదులు కాగల్గుతారు."

"నేను గ్రహించాను మహనీయా! తమరే యధార్థవాదులు, మిథ్యావాదులు కాదు. భౌతికవాదులు, కల్పనావాదులు కాదు. పూజనీయా! తమ వ్యతిరేకులగు బ్రాహ్మణులు తమర్ని అక్రియావాదు లనడంకూడ విన్నాను. వారు ఆ విషయంలోనైనా తమర్నిగూర్చి చెప్పేది నిజమా లేక అదీ మిథ్యారోపణయేనా?" అని మళ్ళీ ప్రశ్నించాను.

"ఒక దృష్టిలో — సేనాపతీ!— వారు చెప్పేది నిజమే. బ్రాహ్మణ సన్యాసులు పెక్కుమంది నిరాహారులై దేహాన్ని ఎండగట్టుకోవడాన్ని, ప్రాణ విసర్జనను కూడ క్రియ అని అంటున్నారు. అట్టి సుక్రియద్వారా పాతపాపాలన్ని హరించిపోయి మానవుడు పాపరహితు డవుతాడని వారి వాదము. సేనాపతీ! నేను వారి

యీ యోచనను మూఢత్వ మంటున్నాను. వారు ఆత్మవేరు దేహంవేరు అంటు న్నారుగదా, మరి శరీరాన్ని ఎండగట్టి శుష్కింపజేసినంత మాత్రాన ఆత్మ యెల్లా శుద్ధి అవుతుంది సేనాపతీ? అది నిజమైతే శరీరంమీది వుడుపుల్ని వుతుకుటవల్ల దేహంకూడా శుభ్రం గావాలి గదా! క్షుత్పిపాసలతో మృత్యువాతబడడం, దిగంబరు లుగా వుండడం, దేహాన్ని బాధించడంవల్ల జీవితము పవిత్రమవుతుందనుకోవడం అజ్ఞానము, బాలబుద్ధిను. సేనాపతీ! నేనుకూడ ఏండ్లతరబడి కఠినాతి కఠిన తపస్సు చేశాను; కాని అది ఎలాంటి ప్రభావాన్ని జీవితంమీద చూపెట్టనేలేదు. మన మనో భావాలు, నిగ్రహశక్తి, రాగ-ద్వేష-మోహాల మూలకారణములను కన్పెట్టి వాటిని దూరం చేసుకోటానికి ప్రయత్నించే కృషి - యివే జీవితంమీద ప్రభావం కల్గి వుంటై. సేనాపతీ! ఈ విధంగా బ్రాహ్మణ సన్యాసుల క్రియ అనేదాన్ని నేను అక్రియ అని అంటాను. కాబట్టి నేను అక్రియావాదిని. దీనితోపాటు నేను క్రియా వాదిననికూడ చెప్పగలను. ఎందుచేతనంటే - నేను సత్కర్మ, సద్భాషణము, సద్విచా రాలను అంగీకరించుతాను. వాటి మూలంగానే జీవితము వుచ్ఛదశకు పోతుందనికూడ ఒప్పుకుంటాను."

"తమరు సెలవిచ్చినది చాల బాగున్నది భగవాన్! తమ అక్రియావాదము జీవితాన్ని అభ్యుదయ పథానికి చేర్చుతుంది. ఆ బ్రాహ్మణ యతీశ్వరుల క్రియావాదం మూఢత్వమనీ, బాలధర్మమనే నేనిప్పుడు విశ్వసించుతున్నాను."

"నేను చెప్పేదికూడ అదే సేనాపతీ!"

"పూజనీయా! తమరు తపో-తేజ విహీనులని శత్రువులు ప్రచారం చేయ డంలో సత్యమెంతవరకు కలదో తెలిసికొనగోరుతున్నాను."

"సేనాపతీ? వారు తపోతేజమని దేన్ని అంటున్నారో నాకు తెలియదు. వారివుద్దేశ్యంలో దేహాన్ని ఎండగట్టడము. లేక శరీరమే సర్వమూనని దాని సేవ లోనే నిమగ్నమవడమే తపస్సయితే-సేనాపతీ! ఆ రెండు మార్గాలూ తప్పేనంటాను. మానవుడు అచ్చంగా శరీర పోషణలోనే లీనం కాకూడదు, లేక శరీరాన్ని ఎండబెట్టి దాన్ని అకర్మణ్యంగా తయారు చేయుటలోను నిమగ్నుడు కారాదు. నేనీ రెండు చరమ మార్గాలను వదలి మధ్యదారి ననుసరించమని చెపుతున్నాను. ఈ కారణంవల్లనే నేను తపోతేజహీనుడునని చెపుతున్నారు."

"పూజ్యా! తమ మధ్యమార్గము ధన్యం! భవదీయ మధ్యేమార్గమే శుభ దాయకము. నేను జైనమత ప్రవర్తను—"

నన్నాపైన మాట్లాడనీకుండ ఆపి గౌతముడు "ఆ ప్రసక్తి వదిలెయ్యి సేనాపతీ! మహావీరుడు నన్నుగూర్చి ఏమిచెప్పినా నాముందు చెప్పవద్దు. మన

మిప్పుడా సంగతులను చెప్పుకోవడంవల్ల, వినడంవల్ల, నీకుగాని, నాకుగాని ప్రయోజనమేమీ లేదు. ఇంకేమైనా సందేహముంటే అడుగు" మన్నారు.

హృదయం లోపలిదాకా చొచ్చుకొనిపోయే బుద్ధుని వుపదేశంతో నేను పూర్తిగా ప్రభావితుడనయ్యాను. ఆయన శత్రువులనేమీ అనకపోగా, శత్రునిందను వినడానిక్కూడా విముఖత్వం చూపుటగాంచి నిజంగా బుద్ధుడు అనుపమ మహాపురుషుడనీ, మానవోత్తముడనీ తెలుసుకున్నాను.

నా సందేహాలన్నీ తీరుటచే సంతుష్టాంతరంగుడనై వారితో యిల్లా చెప్పాను. "పూజనీయా! నేను లోగడ విన్నదానికి విరుద్ధంగా తమ సద్ధర్మాన్ని తెలుసుకున్నాను. నే నీ క్షణంనుండి బుద్ధ-ధర్మ సంఘముల శరణుకొచ్చుచున్నాను. భగవాన్! నన్ను తమ శిష్యునిగా గ్రహింపగోరుతున్నాను. మరో విన్నపము-రేపు మధ్యాహ్నం తమరు సంఘ సమేతంగా నా ఆతిథ్యాన్ని స్వీకరించడానికి అంగీకరించ కోరుచున్నాను."

బుద్ధభగవానుడు నా ఆహ్వానానికి సమ్మతించారు. అప్పుడు వారి వయసు అరవై సంవత్సరాలకు పైబడి వుంటుంది. అయినా వారి ముఖం దీప్తివంతమై వుంది. వారి నీలినేత్రాలు అన్ని దిశలకు దయ-స్నేహములను ప్రసారించుచున్నట్లున్నై. నే నా మహనీయునికి నమస్కరించి ఇంటికి బయలుదేరాను. నే నావరణదాటి వచ్చేసరికి అమ్మ, పిన్ని, భామ, రోహిణీకూడ అక్కడికి వచ్చిచేరారు. అమ్మ ఎంతో సంతోషపడుతూన్నట్టు అన్నది—"చూశావా నాయనా? మా బుద్ధ బోధసుధ యెంత మాధుర్యంగావుందో!"

"విన్నానమ్మా! మన సంస్థాగారంలో అనేకసార్లు చాలమంది బుద్ధభగవానుని ప్రశంసించుచూండగా విన్నాను, నేను వీరి దర్శనానికి రావాలనుకొన్నప్పుడెల్లా జైన ధర్మాచార్యుడు నన్నాటంకపరిచేవాడు. ఇవాళ వారి యాజ్ఞని తిరస్కరించివేసి వచ్చాను. నే నిదివరకు ఎంతమట్టుకు జాత్యభిమానంతో జ్ఞాతృ పుత్రుని ధర్మాన్నవలంబించి కట్టుబడివున్నాను."

"సేనాపతీ! ఇన్నాళ్ళకు మన మందరం బౌద్ధధర్మ పథంలో ఏకమైనాము కదూ?" అంది భామ మందహాసంచేస్తూ.

"అవును వదినా! ఇప్పుడంతరం ఏకధర్మ బద్ధుల మయ్యాము రేపు బుద్ధభగవానుడు భిక్షుసంఘ సమేతంగా మన యింటికివచ్చి ఆతిథ్యం స్వీకరించుతారు; ఇప్పట్నుంచీ అందుకు ఏర్పాట్లు చెయ్యాలి."

"అందుకు నువ్వేమీ శ్రమ పడనక్కరలేదులే నాయనా!" అన్నది అమ్మ వెంటనే.

మర్నాడు కసాయి దుకాణాలనుంచి గోమాంసాన్ని, పందివారులు తెప్పించాము. వంట పూరికాగానే నేను బుద్ధభగవానుని పిల్చి వచ్చాను. ఆయన భిక్షువులతో సహావచ్చి భోంచేస్తున్నారు. సరిగా అదే సమయంలో వైశాలిలో నాలుగు వీధులు కలియుచోట్ల జైనసాధులు చేతులుపైకెత్తి, సింహసేనాపతి ఘాపాత్ముడు. అతడు బౌద్ధభిక్షువు నిమిత్తము ఆవుల్ని, పందులను చంపి ఘోర హింస చేశాడు. గౌతముని భిక్షుత్వం యెలాంటిదో చూడండి ! గౌతముడు తనకోసం హత్యచేయబడిన గోమాంసాన్ని మెక్కుతూంటే యింకా వాని ధర్మమెక్కడుంది ?" అని గావుకేకలు వేస్తున్నారు. జైనుల కథనం సర్వాబద్ధం. నేను పశువులను చంపనూ లేదు. చంపించనూలేదు వారు చెపుతూన్నట్టు నేను ప్రత్యేకంగా చంపించిన పశువుల మాంసాన్ని బుద్ధభగవానునికి ఆహారంగా పెట్టనూలేదు. నేను తమ జైన ధర్మాన్ని విడిచిపెట్టుటనే వారి కంతులేని విచారం కలిగింది. అందువల్ల వారు మతిపోయి మూఢబాలకులవలే అరుస్తున్నారు.

బుద్ధభగవానుని ధర్మమార్గం నన్నాత్మతంత్రాన్నుంచి వేరుచేసి పర తంత్రుణ్ణి గావించలేదు సరికదా, నాలో అంతర్హితమైయున్న శక్తులను పూర్తిగా వికసింప జేసుకోటానికే చక్కగా తోడ్పడింది.

23. కపిల్ ప్రభృతుల ప్రస్థానం

వానాకాలం వెళ్ళిపోవస్తోంది ఇక కపిల్, శంతనాది గాంధార మిత్రులు స్వదేశానికి వెళ్ళిపోతారే అని నాకు దిగులుపట్టుకుంది. ఆ విషయం తలపుకొచ్చినపుడల్లా హృదయంలో పుండు రేగినట్లుండేది. నేను సేనాపతి నిమిత్తమే నిర్మితమై వున్న సౌధంలో కాపురం పెట్టాను. గాంధార మిత్రులు ఎక్కువగా కాలాన్ని నాతోనే గడుపుతున్నారు. జైనుల మాయావాగురిలోనుంచి బయట పడ్డప్పటినుంచి నేను మిత్రగోష్ఠిలో తరుచుగా పాలొనగలుగుతున్నాను. పాన-నృత్యాల్లో కూడా మళ్ళీ పాల్గొంటున్నాను. శాకాహార వ్రతానికి స్వస్తి చెప్పానని వేరే చెప్పనక్కర లేదు. మృదుమధురములైన భామ సూటిపోటీ మాటలు మా కత్యంత మనోవినోదంగా వుండేవి ఒకరోజున మగధ సేనాపతి ప్రసక్తి వచ్చింది. నేనాయన్ను ప్రశంసించుతూ అన్నాను—"అతడు జంకుగొంకుల్లేని యోధుడు. తన సైన్యంలో చాలమట్టుకు దెబ్బతిన్నా తాను గజారోహియై రణరంగములో నిల్చి పోరాడుతూనే వున్నాడు."

"మిత్రమా సింహా! నువ్వు మళ్ళీ మహా సింధు రంగంలో లాగానే సాహసాన్ని ప్రదర్శించావు సుమా!" అన్నాడు కపిల్.

"అచ్చంగా అక్కడిలాగా అనడానికి వీల్లేదు కపిల్! కేవలం నా బాహుబలాన్ని ప్రదర్శించాలనే కుతూహలంతోనే నేను ముందుకు లంఘించలేదు. ఆ మత్తేభం ప్రత్యేకతనుబట్టి బహుశా దానిమీద అజాతశత్రుడు వుంటాడని ఆశించాను. అతన్ని పట్టుకోవా లనుకున్నాను."

"అయితే మాత్రం శత్రుమూక మధ్యకా?"

"మన సైనికులు కూడ వున్నారుగా?"

"అయినా మా వృష సేనాపతియే తమ మధ్యకురికాడనివారికే తెలుసునులే?"

"ఒక్కొక్కప్పుడు ఆ విధంగా సాహసించక తప్పదు. సరేగాని, మిత్రమా మగధ సేనాపతి రెండుసార్లూ నా ప్రహారాలను తప్పించుకుని నాపైకి ఆయుధాన్ని విసిరాడుకూడాను; కాని, నా మూడో దెబ్బను తప్పించుకోలేకపోయాడు. అప్పుడతి లాఘవంగా గజముపైకెక్కి మావటివానిని, ఏనుగును స్వాధీనం చేసుకున్న లిచ్ఛవీ యువవీరుని చాకచక్యమే నాకు వింతగావుంది. అత డా కరిని మన శిబిరం వరకు తోలించుకొని వచ్చాడు కూడాను. ఈ యుద్ధంలో సాహస-శౌర్య-ప్రతాపా

లను ప్రదర్శించిన మన వీరుల యందతని నొక్కడికే మాటమాత్రంగానైనా ప్రశంస తెలుపజాలనందుకు విచారపడుతున్నాను. నా కతడు మళ్ళీ కనపడకుండా మాయమై పోయాడు."

"మరదీ ! నువ్వాతడిని గుర్తుపెట్టుకోలేదా ?" అనడిగింది భామ.

"నా కతని ముఖం జ్ఞాపకంలేదు వదినా ? మూతిమీద నూనూగు మీసాలు వున్నయ్యనుకుంటాను; అసలు నే నతని ముఖాన్ని సరిగా చూచేందుకు వీలుచిక్కనే లేదు. శిరస్త్రాణము, కవచము, ఆయుధాలతో సుసజ్జితులైన వారంతా ఒకమాదిరి గానే కనబడతారాయె. ఒక సంగతి మాత్రం జ్ఞాపకం వుంది. మావటివాని అంకుశాన్ని గుంజుకోవడంలో అతని చేతికి గాయమై రక్తం చిందింది" అని చెప్పాను.

"చేతికి గాయమయిందా ? అట్లయితే ఆ యువకుని గుర్తుపట్టొచ్చు మరదీ !" అంటూంటే భామ కళ్ళు మెరిశాయి.

నే నన్నాను— "కాదు వదినా ! అతడు వెంటనే మగధ సైనికులను వెన్నాడుటకు కాబోలు వెళ్ళాడు. అతడు సజీవంగా తిరిగివస్తే నా కంటపడేవాడే; అప్పట్లో అతనితో మాట్లాడేందుకు అవకాశం లేకపోయింది; అతని చర్య నే నెప్పటికి మరువలేను."

"సరేగాని, మరదీ ! నిన్ను మరదీ అని పిలవనా, సేనాపతిగారూ అననా ?" అని అడిగింది భామ.

"మరది అనే పిలువు వదినా ! నా కల్లా పిలిస్తేనే బాగుంటుంది."

"అలాగేలే మరదీ ! అసలు బహుమతులు, మెప్పు నాశించక అజ్ఞాతంగా వుండగోరే వీరులు కూడ వుంటారుకదూ ?"

"అవును, అలాంటివారు వుండకపోరు; కాని, వదినా ! ఆ యువవీరుని మళ్ళీ కలుసుకోలేనందుకు దుగ్గగానేవుంది."

"అయితే వెతికించరాదు ? అరచేతిలో గాయమున్న వాళ్ళెందరో వుండరు. అతను దొరికితే దొంకవచ్చు కూడాను."

"మళ్ళీ సైనికులనందర్నీ పరీక్షించడమా? అందువల్ల ఎందరికి యిబ్బంది కలుగుతుందో తెలుసా వదినా?"

"అవును యిబ్బందే అయితే మాత్రం మేం నీకు నూనూగుమీసాలు జ్ఞాపకమే కదూ?"

"ఖచ్చితంగా చెప్పలేను వదినా! అది నా భ్రమే కావచ్చు. అసలు నే నా యువకుని ముఖాన్ని సరిగా చూచిందెక్కడ ? అందుచేతనే అతని రూపమయినా నా మనసులో అంకిత మవలేదు."

"ఆ యువకుణ్ణి నేను వెతికి పట్టుకొని రాగలిగితేనో?" అనడుగుతూ భామ నా కళ్ళల్లోకి చూసింది.

"నీ కెంతైనా కృతజ్ఞుణ్ణి వదినా!"

భామ వెయ్యాడించుతూ "నువ్వు నాకెంత కృతజ్ఞుడివై వుంటావో లోగడే తెలిసిపోయింది. మేమెంత శ్రమపడి నేర్చుకున్నాం. సాము, విలువిద్యలు! ప్రయోజన మేముంది? చేతులు జోడించి నీకు ప్రాధేయపడ్డామేగాని, మా మొరాలకించిన పాపాన పోలేదుగా మీ పురుష సైనికులు వరుసలో నిలబడి పోరాడటానికి మా స్త్రీ సేన అయోగ్యమనే తలిచావుగా?"

"కాని, మీరు చేపట్టిన కార్యంమాత్రం సుళువైంది కాదే. అందులో మీరూ ప్రమాదాన్నెదుర్కొన్నారుగా, రోహిణి చేతిలో బల్లెపు గాయంకూడ చూచానే?"

"బల్లెం పోటా?"

"అవును మరి, మీకుమాత్రం ఆయుధాలుపయోగించే అవకాశం లభించ లేదని ఎలా చెప్పగలవు?"

"బల్లెంపోటు, ఖడ్గ ప్రహారముల గురికావడానికీ, స్వయంగా వాటి నుపయోగించడానికీ చాలా తేడావుంది మరదీ!"

"అది నిజమేగాని, వదినా! సంఖ్యనుబట్టి మీకు వప్పగించిన పనులే తలకు మించివున్నై. అందువల్లనే యుద్ధంలోకికూడ మిమ్మల్ని దించడం ఉచితం కాదనుకున్నాను."

"కాని నువ్వు సమ్మతించకపోయినా మేము స్వతంత్రించి సమరంలో పాల్గొన్నాము." అంది నవ్వుతూ భామ.

నే నాశ్చర్యంతో అడిగాను—"ఏమిటీ, మీరు రణరంగంలో వీరవిహారం కూడ చేశారా? సేనాపతి ఆజ్ఞలేకుండానే?"

"ఆజ్ఞలేకుండనే; ఒక విధంగా ఆజ్ఞానుసారం కూడాను."

"అదెలాగా?"

"యుద్ధం జరుగుతుండగా గాయపడిపోయిన వారిని బాణవర్షంలోనుంచి తీసుకెళ్ళడం మీ ఆనతికి వ్యతిరేకం కాదుగా?"

"కాదు."

"మరి ఆ ప్రమాద పరిస్థితిలో పనిచేసేవారి రక్షణకు మా సాయుధదళం తైనాతుగా వుండడంకూడ ఆజ్ఞోల్లంఘన కాదనుకుంటాను."

"కాదు."

"మరి అలాంటప్పుడు యుద్ధభూమిలో యెవరైనా ప్రమాదంలో చిక్కబడితే చూచిన మేము వారి రక్షణకు ఆయుధా లుపయోగించడంకూడ సేనాపతి ఆజ్ఞనతిక్రమించటం కాదుకదూ ?''

"కాదు, అయితే భామా ! నువ్వు ఆయుధ ముపయోగించి శత్రుసంహారం కూడ చేశావాయేం ?" అనడిగాను.

"ఆ సంగతెందుకులే మరదీ! ఇంతకూ మే మేమిచేస్తే ఆజ్ఞోల్లంఘన మవుతుందో తెలుసుకోవా లనుకుంటున్నాను. ఆ విపత్కరపరిస్థితిలో క్షతగాత్రులను తరలించే స్త్రీసేకాక లిచ్ఛవీయోధునే కాపాడాల్సివస్తే మేమక్కడికిదూకి ఆయుధ ముపయోగించితే మీ ఆజ్ఞ నతిక్రమించినట్లా ?"

"ఈ డొంకతిరుగుడంతా దేనిగ్గాని, యింతకూ నీ వా మగధరాజు పట్టపు ఏనుగును స్వాధీనం గావించుకున్న యువకుణ్ణెరుగుదువా ఏం?" అనడిగాను.

"ముందు నా ప్రశ్నకు జవాబుచెప్పు మరదీ! ఒకవేళ మే మప్పు డేలిచ్ఛవీ వీరుని ప్రాణరక్షణకో ఖడ్గ ముపయోగించాల్సివస్తే అది ఆజ్ఞకు విరుద్ధమా ?" అనడిగింది భామ.

"అసలు మీ రందాక వెళ్ళాలని మా వుద్దేశంకాదు."

"మీ వుద్దేశం అలావుంచి మీ యాజ్ఞ విషయం చెప్పు సేనాపతీ !"

"అది వుద్దేశానికి భిన్నంగా ఆజ్ఞ తీసుకోవడ మవుతుంది."

"ఆజ్ఞాతిక్రమణ కాదుగద ?"

"ఒక విధంగా వ్యతిరేకం కాదుగాని, మరోవిధంగా వ్యతిరేకమవుతుంది కూడాను.'

"మీ జవాబులోని తొలిభాగాన్ని గూర్చే నా ప్రసక్తి సేనాపతీ !"

"డొంకతిరుగుడు మాని నువ్వు కత్తి నుపయోగించావేమో చెప్పరాదూ వదినా ?"

"ఇంకా అనుమానం దేనికి? అయినా మేము నీ యంత అపరాధులం కాము మరదీ !"

"ఇదొకటా ! మీతోపాటు నన్నుకూడా అపరాధిని చేస్తావేమిటి ?"

"నువ్వు వుపసేనాపతివే కదూ ?"

"ఊం, అయితే ?"

"యుద్ధరంగంలో సైన్యాలను నడుపవలసిన బాధ్యత నీ పైనేవుంది కదూ ?"

"అవును, వున్నది" అని ప్రశ్నార్థకంగా ఆమెవంక జూచాను.

"నువ్వు మగధ సేనాపతిపై వెనుక ముందాలోచించకుండా అతాత్తుగా లంఘించుతూంటే నాకు భయం వేసింది. నీకేదైనా ప్రమాదం వాటిల్లితే యుద్ధ సంచాలనంలో ఎంత తికమకవచ్చేది ? విజయం పరాజయంగా మారినా మారవచ్చని కూడా నాకు భీతి కలిగింది."

"నిజమే. నా యీ అనాలోచిత వేగిరపాటు నంగీకరిస్తున్నాను."

"మరి ఆ రీతిని తొందరపాటులో శత్రుసేన మధ్యకు జొరబడిన సేనాపతి రక్షణకు లిచ్ఛవీ స్త్రీ సేన సమయానికి కక్కడికిపోయి ప్రయత్నించడం ఆజ్ఞోల్లంఘనమే నంటావా మరదీ ?"

"ఆజ్ఞోల్లంఘన విషయంలో నా అభిప్రాయాన్నల్లా వుంచు; కాని నిజంగా నీ వల్లాంటి సాహసం చేశావా వదినా?"

"మాలో సాహసం వుంది కాబట్టే సాహసించా మనుకో."

"నేను మగధ సేనాపతి ఏనుగుమీది కురికినప్పుడే కదూ ?"

"అప్పుడు మాత్రమే కాదు; ఇంకోసారి కూడాను."

"ఇంకో పర్యాయమెప్పుడు?"

"నువ్వెన్ని తడవలు అంగరక్షకులు లేకుండా యుద్ధరంగంలో సంచారించావో జ్ఞాపకం లేదూ?"

"బహుశా తిరిగి వుండొచ్చు; కాని, నేను ఒంటరిగా వున్నట్టులేదే?"

"శిబిరాన్నుంచి బయలుదేరేటప్పుడో?"

"శిబిరాన్నుంచి ఒంటరిగా బయల్దేరటం నాకు మామూలే."

"అలా ఒంటరిగా వున్నప్పుడు లిచ్ఛవీ కాంతలు యుద్ధనిర్వహణ భారం వహించిన తమ సేనాపతి అంగరక్షణకు పూనుకోవడం ఆజ్ఞ నతిక్రమించడమా?"

"వదినా! వాదనలో యింత గట్టిదానవు మన జనసమితి సభ్యురాలుగా వుండదగినదానవుసుమా !"

"నేనుకూడ నా వాగ్ధాటి నిరుపయోగమై పోతున్నందుకు విచారపడుతూనే వున్నాను; కాని, వుత్తరాపథ మందలి తక్షశిలవంటి పంచాయతీల్లోనే స్త్రీలకట్టి యోగం లేనప్పుడు, యిక వైశాలిలో ఆశించడానికి తావేది? సరే దానికేంగాని, నా ప్రశ్నకేం చెపుతావు?"

"ఇంకా చెప్పేదేమిటి? నీవు చెప్పినదాన్ని మక్కికిమక్కిగా అంగీకరించుతున్నాను. పట్టుకున్నప్పుడు అక్కడున్న సైన్యంలో మీ రెంతమంది వున్నారు భామా?"

"అసలక్కడ వున్నదే మేము, కాకపోతే ఏ కొద్దిమందో మగసైనికు లుండి వుంటారు."

"మరి అలాంటప్పుడు యుద్ధభూమిలో యెవరైనా ప్రమాదంలో చిక్కబడితే చూచిన మేము వారి రక్షణకు ఆయుధా లుపయోగించడంకూడ సేనాపతి ఆజ్ఞనతిక్రమించటం కాదుకదూ ?"

"కాదు, అయితే భామా ! నువ్వు ఆయుధ ముపయోగించి శత్రుసంహారం కూడ చేశావాయేం ?" అనడిగాను.

"ఆ సంగతెందుకులే మరదీ! ఇంతకూ మే మేమిచేస్తే ఆజ్ఞోల్లంఘన మవుతుందో తెలుసుకోవా లనుకుంటున్నాను. ఆ విపత్కరపరిస్థితిలో క్షతగాత్రులను తరలించే స్త్రీనేకాక లిచ్ఛవీయోధునే కాపాడాల్సివస్తే మేమక్కడికిదూకి ఆయుధ ముపయోగించితే మీ ఆజ్ఞ నతిక్రమించినట్టా ?"

"ఈ డొంకతిరుగుడంతా దేనిగ్గాని, యింతకూ నీ వా మగధరాజు పట్టపు ఉనుగును స్వాధీనం గావించుకున్న యువకుణ్నెరుగుదువా ఏం?" అనడిగాను.

"ముందు నా ప్రశ్నకు జవాబుచెప్పు మరదీ! ఒకవేళ మే మప్పు డేలిచ్ఛవీ వీరుని ప్రాణరక్షణకో ఖడ్గ ముపయోగించాల్సివస్తే అది ఆజ్ఞకు విరుద్ధమా ?" అనడిగింది భామ.

"అసలు మీ రందాక వెళ్ళాలని మా వుద్దేశంకాదు."

"మీ వుద్దేశం అలావుంచి మీ యాజ్ఞ విషయం చెప్పు సేనాపతీ !"

"అది వుద్దేశానికి భిన్నంగా ఆజ్ఞ తీసుకోవడ మవుతుంది."

"ఆజ్ఞాతిక్రమణ కాదుగద ?"

"ఒక విధంగా వ్యతిరేకం కాదుగాని, మరోవిధంగా వ్యతిరేకమవుతుంది కూడాను."

"మీ జవాబులోని తొలిభాగాన్ని గూర్చే నా ప్రసక్తి సేనాపతీ !"

"డొంకతిరుగుడు మాని నువ్వు కత్తి నుపయోగించావేమో చెప్పరాదూ వదినా ?"

"ఇంకా అనుమానం దేనికి ? అయినా మేము నీ యంత అపరాధులం కాము మరదీ !"

"ఇదొకటా ! మీతోపాటు నన్నుకూడా అపరాధిని చేస్తావేమిటి ?"

"నువ్వు వుపసేనాపతివే కదూ ?"

"ఊం, అయితే ?"

"యుద్ధరంగంలో సైన్యాలను నడుపవలసిన బాధ్యత నీ పైనేవుంది కదూ ?"

"అవును, వున్నది" అని ప్రశ్నార్థకంగా ఆమెవంక జూచాను.

"నువ్వు మగధ సేనాపతిపై వెనుక ముందాలోచించకుండా అత్తాత్తుగా లంఘించుతూంటే నాకు భయం వేసింది. నీకేదైనా ప్రమాదం వాటిల్లితే యుద్ధ సంచాలనంలో ఎంత తికమకవచ్చేది? విజయం పరాజయంగా మారినా మారవచ్చుని కూడా నాకు భీతి కలిగింది."

"నిజమే. నా యీ అనాలోచిత వేగిరపాటు నంగీకరిస్తున్నాను."

"మరి ఆ రీతిని తొందరపాటులో శత్రుసేన మధ్యకు జొరబడిన సేనాపతి రక్షణకు లిచ్ఛవీ స్త్రీ సేన సమయాని కక్కడికిపోయి ప్రయత్నించడం ఆజ్ఞోల్లంఘనమే నంటావా మరదీ?"

"ఆజ్ఞోల్లంఘన విషయంలో నా అభిప్రాయాన్నల్లా వుంచు; కాని నిజంగా నీ వల్లాంటి సాహసం చేశావా వదినా?"

"మాలో సాహసం వుంది కాబట్టే సాహసించా మనుకో."

"నేను మగధ సేనాపతి ఏనుగుమీది కురికినప్పుడే కదూ?"

"అప్పుడు మాత్రమే కాదు; ఇంకోసారి కూడాను."

"ఇంకో పర్యాయమెప్పుడు?"

"నువ్వెన్ని తడవలు అంగరక్షకులు లేకుండా యుద్ధరంగంలో సంచారించావో జ్ఞాపకం లేదూ?"

"బహుశా తిరిగి వుండొచ్చు; కాని, నేను ఒంటరిగా వున్నట్టులేదే?"

"శిబిరాన్నుంచి బయలుదేరేటప్పుడో?"

"శిబిరాన్నుంచి ఒంటరిగా బయల్దేరటం నాకు మామూలే."

"అలా ఒంటరిగా వున్నప్పుడు లిచ్ఛవీ కాంతలు యుద్ధనిర్వహణ భారం వహించిన తమ సేనాపతి అంగరక్షణకు పూనుకోవడం ఆజ్ఞ నతిక్రమించడమా?"

"ఒదినా! వాదనలో యింత గట్టిదానవు మన జనసమితి సభ్యురాలుగా వుండ దగినదానవుసుమా!"

"నేనుకూడ నా వాగ్ధాటి నిరుపయోగమై పోతున్నందుకు విచారపడుతూనే వున్నాను; కాని, వుత్తరాపథ మండలి తక్షశిలవంటి పంచాయతీల్లోనే స్త్రీలకట్టి యోగం లేనప్పుడు, యిక వైశాలిలో ఆశించడానికి తావేది? సరే దానికేంగాని, నా ప్రశ్నకేం చెపుతావు?"

"ఇంకా చెప్పేదేమిటి? నీవు చెప్పినదాన్ని మక్కికిమక్కిగా అంగీకరించుతున్నాను. పట్టుకున్నప్పుడు అక్కడున్న సైన్యంలో మీ రెంతమంది వున్నారు భామా?"

"అసలక్కడ వున్నదే మేము, కాకపోతే ఏ కొద్దిమందో మగసైనికు లుండి వుంటారు."

"నా కా సంగతి నింతవరకు చెప్పనేలేదేं వదినా?"

"ఇప్పుడు మాత్రం చెప్పేదాన్నా ఏమిటి? నువ్వానాటి యువకుని ధైర్య సాహసాలకు మీ బహుమతి ముట్టజెప్పలేక పోయినందుకు ఎప్పుడూ ఒకే యిదిగా కలత పడుతూండబట్టి చెప్పాల్సి వచ్చింది."

"ఇంతకూ అక్క డెవరున్నారేమిటి!"

"ఒకళ్ళిద్దరమా, పూర్తిదళం వున్నాము. అందరము ఒడ్డూ పొడుగూ గల వాళ్లమే. ఆ దళంలో క్షేమ, భామలున్నారు; ఇంకా చెప్పమంటే మా రోహిణికూడ వున్నదంటాను."

నా పక్కనే కులుకుతూ కూచునివున్న క్షేమ తలమీద చెయ్యేసి "క్షేమా! జనపద కళ్యాణివి నువ్వుకూడానా?" అన్నాను.

క్షేమ తక్షణం, "జనపద సుందరి లేకపోతే వచ్చే లోటేమీ లేదన్నయ్యా! కాని, సేనాపతి లేకపోతే ఏమయ్యేదో నువ్వే చెప్పు!" అంది.

"ఆ రాజ మత్తేభాన్ని పట్టుకున్న దెవరో నేనిప్పుడు చెప్పనా?" అనడిగింది భామ.

"ఆం చెప్పు, తొరగా చెప్పొదినా!" నే నాత్రంతో అన్నాను.

"ఇంకెవరు, గాంధారపడుచే!"

"రోహిణా!" నేనాశ్చర్య చకితాత్ముడనై అన్నాను.

"అవును, రోహిణి, ఆమె వంటింట్లో కెళ్ళింది లాగుంది. రాగానే ఆమె ధైర్య సాహసాలకు తగిన బహుమతి లభించాలి."

"బహుమతా?" నేనడిగాను.

"అవును. మరి నువ్వు బహూకరించడానికి ఎంతో యిదయ్యావుగా మరదీ?"

"ఆమెకు బహూకరించేందుకు నా వద్ద ఏముంది వదినా?"

"నువ్వంత దరిద్రుడవు గాదే. నీకు తోచకపోతే ఏమివ్వాలో నేను చెపుతా విను. ముందు ముద్దు, తర్వాత ఆలింగనం — ముఖ్యంగా ఆ వీరత్వాన్ని జ్ఞాపకం చేస్తూ వీటిని బహూకరించు. ఇంకోసంగతి — అప్పుడా ఏనుగుతో శిబిరందాకా వచ్చిన వారితో క్షేమ, భామలు వున్నారని మర్చిపోకు మరదీ." అని భామ నవ్వింది.

"నా వెంట వచ్చారన్నమాట?"

"అప్పుడు మాత్రమేకాదు. ఆ రాత్రి వుల్కాచేలం వరకు నీకు సహాయులుగా వచ్చినవారిలో మేం ముగ్గురమూ వున్నాము."

"ఏమిటీ? సేనాపతి సుమన్ మృతి చెందిననాటి రాత్రే?"

"అవును, కాని రోహిణికి బహుమతిని ముట్టజెప్పే తొందరలో అంకుశం గుంజుకోవడంలో ఆమె అరచేతిలో చీరుకుపోయిన గాయంసంగతి మరిచేవు."

"నేనా గాయా న్నిదివరకే చూచానులే."

"మరి నాకుకూడ ఏమైనా బహుమతి ముట్టేదున్నదా లేదా?"

"తప్పకుండాను, కాని ఏం కావాలో నీవే కోరుకో వదినా!"

"నా మనూ నాచెంతనే వుండేటట్లు చెయ్యి. అట్లయితేనే నేను, రోహిణి నిరంతరం కలిసివుండడానికి వీలుంటుంది."

"ఓస్! అది మన చేతిలో పనేలే వదినా! మనోరథుని నాకు దగ్గర్లోనే వుంచుకుంటాను. అందులో నా స్వార్థంకూడ వుంది."

"అయితే మరీ మంచిది. నీస్వార్థంలో మాయిద్దరి స్వార్థంకూడ కలిసిపోతుంది ఇంక క్షేమ మిగిలేవుంది. ఆమెకేమిటి బహుమతి?"

"నువ్వే చెప్పు వదినా?"

"ఈమెను నీకు రెండో వదినగా చేసుకుంటే బాగుంటుంది."

"రెండోవడిన! అంటే?" నాకామె భావం అర్థంకాక అడిగాను.

"కలవరపడబోకు మరదీ! మనూ సవతిని తెచ్చుకోటానికి నేను మాత్రం ఒప్పుకుంటానా?"

"ఆ సంగతి నాకూ తెలుసు. మరి?"

"కనపడటంలా సిగ్గుతో ఎవరు తలొంచుకున్నదీ!"

"వదినా?"

"నీ కింకో అన్నగారెవరో చెప్పుకో మరదీ!"

"కపిలుదేగా, వదినా! బహుమతిమాట యెలాగున్నా యీ జతకూర్చడం నాకు చాలా సంతోషం" అని నేను క్షేమ లలాటం మీద ముద్దుపెట్టుకున్నాను.

"బహుమతిని స్వయంగా నమకూర్చడం మరీ సంతోషదాయకం మరదీ!" అంది భామ.

"నా కా సంగతి నింతవరకు చెప్పనేలేదేం వదినా?"

"ఇప్పుడు మాత్రం చెప్పేదాన్నా ఏమిటి? నువ్వానాటి యువకుని ధైర్య సాహసాలకు మీ బహుమతి ముట్టజెప్పలేక పోయినందుకు ఎప్పుడూ ఒకే యిదిగా కలత పడుతూండబట్టి చెప్పాల్సి వచ్చింది."

"ఇంతకూ అక్క డెవరున్నారేమిటి!"

"ఒకళ్ళిద్దరమా, పూర్తిదళం వున్నాము. అందరము ఒడ్డూ పొడుగూ గల వాళ్లమే. ఆ దళంలో క్షేమ, భామలున్నారు; ఇంకా చెప్పమంటే మా రోహిణికూడ వున్నదంటాను."

నా పక్కనే కులుకుతూ కూచునివున్న క్షేమ తలమీద చెయ్యేసి "క్షేమా! జనపద కళ్యానివి నువ్వుకూడానా?" అన్నాను.

క్షేమ తక్షణం, "జనపద సుందరి లేకపోతే వచ్చే లోటేమీ లేదనన్నయ్యా! కాని, సేనాపతి లేకపోతే ఏమయ్యేదో నువ్వే చెప్పు?" అంది.

"ఆ రాజ మత్తేభాన్ని పట్టుకున్న దెవరో నేనిప్పుడు చెప్పనా?" అనడిగింది భామ.

"ఆఁ చెప్పు, తొరగా చెప్పొదినా!" నే నాత్రంతో అన్నాను.

"ఇంకెవరు, గాంధారపడుచే!"

"రోహిణా!" నేనాశ్చర్య చకితాత్ముడనై అన్నాను.

"అవును, రోహిణి, ఆమె వంటింట్లో కెళ్ళింది లాగుంది. రాగానే ఆమె ధైర్య సాహసాలకు తగిన బహుమతి లభించాలి."

"బహుమతా?" నేనడిగాను.

"అవును. మరి నువ్వు బహూకరించడానికి ఎంతో యిదయ్యావుగా మరదీ?"

"ఆమెకు బహూకరించేందుకు నా వద్ద ఏముంది వదినా?"

"నువ్వంత దరిద్రుడవు గాదే. నీకు తోచకపోతే ఏమివ్వాలో నేను చెపుతా విను. ముందు ముద్దు, తర్వాత ఆలింగనం — ముఖ్యంగా ఆ వీరత్వాన్ని జ్ఞాపకం చేస్తూ వీటిని బహూకరించు. ఇంకోసంగతి — అప్పుడా ఏనుగుతో శిబిరందాకా వచ్చిన వారితో క్షేమ, భామలు వున్నారని మర్చిపోకు మరదీ." అని భామ నవ్వింది.

"నా వెంట వచ్చారన్నమాట?"

"అప్పుడు మాత్రమేకాదు. ఆ రాత్రి వుల్కాచేలం వరకు నీకు సహాయులుగా వచ్చినవారిలో మేం ముగ్గురమూ వున్నాము."

"ఏమిటీ? సేనాపతి సుమన్ మృతి చెందిననాటి రాత్రే?"

"అవును, కాని రోహిణికి బహుమతిని ముట్టజెప్పే తొందరలో అంకుశం గుంజుకోవడంలో ఆమె అరచేతిలో చీరుకుపోయిన గాయంసంగతి మరిచేవు."

"నేనా గాయా న్నిదివరకే చూచానులే."

"మరి నాకుకూడ ఏమైనా బహుమతి ముట్టేదున్నదా లేదా?"

"తప్పకుండాను, కాని ఏం కావాలో నీవే కోరుకో వదినా!"

"నా మనూ నాచెంతనే వుండేటట్టు చెయ్యి. అట్టయితేనే నేను, రోహిణి నిరంతరం కలిసివుండడానికి వీలుంటుంది."

"ఓస్! అది మన చేతిలో పనేలే వదినా! మనోరధుని నాకు దగ్గరోనే వుంచుకుంటాను. అందులో నా స్వార్థంకూడ వుంది."

"అయితే మరీ మంచిది. నీస్వార్థంలో మాయిద్దరి స్వార్థంకూడ కలిసిపోతుంది ఇంక క్షేమ మిగిలేవుంది. ఆమెకేమిటి బహుమతి?"

"నువ్వే చెప్పు వదినా?"

"ఈమెను నీకు రెండో వదినగా చేసుకుంటే బాగుంటుంది."

"రెండోవదిన! అంటే?" నాకామె భావం అర్థంకాక అడిగాను.

"కలవరపడబోకు మరదీ! మనూ సవతిని తెచ్చుకోటానికి నేను మాత్రం ఒప్పుకుంటానా?"

"ఆ సంగతి నాకూ తెలుసు. మరి?"

"కనపడటంలా సిగ్గుతో ఎవరు తలొంచుకున్నదీ!"

"వదినా?"

"సి కింకో అన్నగారెవరో చెప్పుకో మరదీ!"

"కపిలుదేగా, వదినా! బహుమతిమాట యెలాగున్నా యీ జతకూర్చడం నాకు చాలా సంతోషం" అని నేను క్షేమ లలాటం మీద ముద్దుపెట్టుకున్నాను.

"బహుమతిని స్వయంగా నమకూర్చడం మరీ సంతోషదాయకం మరదీ!" అంది భామ.